
ТАРАСОВА ГОРА

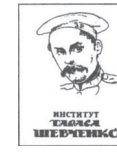

ЛЬВІВСЬКА ПОЛІТЕХНІКА

ІНСТИТУТ ЛІТЕРАТУРИ ІМ. Т.Г. ШЕВЧЕНКА

MOSCE SAPIENTIAM

M. Ajeloev
ADELBERT JANE ONER INSTITUTE

ІНСТИТУТ
ТАРАСА
ШЕВЧЕНКО

ШЕВЧЕНКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЗАПОВІДНИК

ІНСТИТУТ ЛІТЕРАТУРИ ІМЕНІ Т. Г. ШЕВЧЕНКА
НАН УКРАЇНИ

ЧЕРКАСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО

ІНСТИТУТ ЛІТЕРАТУРИ І МИСТЕЦТВА
ІМЕНІ М. О. АУЕЗОВА КН МНВО РК

СТВОРЕННЯ НОВОЇ НАУКОВОЇ БІОГРАФІЇ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА: КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ ТА ДОСЛІДНИЦЬКІ СТРАТЕГІЇ

23 вересня 2021 року

УКРАЇНСЬКИЙ ЦЕНТР НАУКИ І КУЛЬТУРИ
РЕСПУБЛІКАНСЬКОГО ОБ'ЄДНАННЯ
«РАДА УКРАЇНЦІВ КАЗАХСТАНУ»

ГРОМАДСЬКИЙ НАУКОВО-ПРОСВІТНИЦЬКИЙ
«ІНСТИТУТ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА»

за інформаційної підтримки
МІЖНАРОДНОГО ІНСТИТУТУ ОСВІТИ, КУЛЬТУРИ
ТА ЗВ'ЯЗКІВ З ДІАСПОРОЮ НАЦІОНАЛЬНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ «ЛЬВІВСЬКА ПОЛІТЕХНІКА»

МАТЕРІАЛИ
Дев'ятих Міжнародних Шевченківських читань,

присвячених 160-й річниці з часу повернення Тараса Шевченка в Україну

Канів, 2022

УДК 82.09+929Шев
С 79

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:
Коваленко В. М., в. о. генерального директора Шевченківського національного заповідника, кандидат педагогічних наук (Канів, Україна);
Мельниченко В. Ю., лауреат Національної премії України імені Тараса Шевченка, академік НАПН України, почесний академік НАМ України, заслужений діяч науки України, доктор історичних наук (Київ, Україна);
Брижицька С. А., заступник генерального директора Шевченківського національного заповідника з наукової роботи, кандидат історичних наук (Канів, Україна);
Ананьєва С. В., завідувач відділу міжнародних зв'язків і світової літератури Інституту літератури і мистецтва імені М. О. Ауезова КН МНВО РК, кандидат філологічних наук, доцент (Алмати, Республіка Казахстан);
Чернієнко Д. А., координатор Громадського науково-просвітницького «Інституту Тараса Шевченка», науковий консультант Українського етнокультурного об'єднання Мангістауської області імені Т. Г. Шевченка, кандидат історичних наук (Актау, Республіка Казахстан)

Рекомендовано до друку науково-методичною радою Шевченківського національного заповідника (протокол №6 від 27.09.2022) та згідно ухвали читань

Коштом С. А. Брижицької (Канів, Україна)

Статті подано до редакційної колегії 2021 року

Створення нової наукової біографії Тараса Шевченка: концептуальні підходи та дослідницькі стратегії : Матеріали Дев'ятих Міжнародних Шевченківських читань, присвячених 160-й річниці з часу повернення Тараса Шевченка в Україну. 23 вересня 2021. Канів / Упоряд. та ред. Брижицька С. А., Чернієнко Д. А. – Черкаси : Видавець Олександр Третяков, 2022. – 452 с. : іл. – Текст укр., казах., рос.

ISBN 978-617-7827-41-1

У збірнику вміщено матеріали Дев'ятих Міжнародних Шевченківських читань «Створення нової наукової біографії Тараса Шевченка: концептуальні підходи та дослідницькі стратегії», присвячених 160-й річниці з часу повернення Тараса Шевченка в Україну, які відбулися 23 вересня 2021 р. у м. Канів.

Учасники читань обговорили історію та сучасний стан біографічної шевченкіани в Україні, репрезентацію життя Тараса Шевченка в інформаційно-культурному просторі, розглянули досвід досліджень життя і творчості Шевченка й увічнення пам'яті Кобзаря у місцях заслання, звернули увагу на особливості (авто)біографій митців як літературного жанру і творчого процесу, проаналізували мотиви, образи, символи в (авто)біографічному наративі.

Книга адресована науковцям, шевченкознавцям, краєзнавцям, освітянам.

ISBN 978-617-7827-41-1

© Колектив авторів, 2022

ОСТАННІЙ ШЛЯХ КОБЗАРЯ

Встане Україна
І розвіє тьму неволі,
Світ правди засвітить...

Тарас Шевченко

З М І С Т

ВІТАЛЬНЕ СЛОВО
Ключковська Ірина, директор Міжнародного інституту освіти, культури та зв'язків з діаспорою Національного університету «Львівська політехніка», кандидат педагогічних наук (Львів, Україна) 10
ВІТАЛЬНЕ СЛОВО
Тимощенко Юрій, Голова Республіканського об'єднання юридичних осіб «Рада українців Казахстану» (Нур-Султан, Казахстан) 12
Візит делегації Мангістауської області Республіки Казахстан на Тарасову гору 14

СТАТТІ ТА ПОВІДОМЛЕННЯ

БІОГРАФІЧНА ШЕВЧЕНКІАНА В УКРАЇНІ. ЖИТТЯ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА В СУЧАСНОМУ ІНФОРМАЦІЙНО-КУЛЬТУРНОМУ ПРОСТОРІ

Мельниченко Володимир
Тарас Шевченко: «Історія мого життя становить частину історії моєї батьківщини» 17
Коваленко Валентина
«Внутрішня» біографія Тараса Шевченка в його Журналі та повістях 35
Боронь Олександр
Чи мешкав Тарас Шевченко у будинку Кутіних в Оренбурзі? 54
Поліщук Володимир, Погосян Наталія
Художньо-біографічна епічна Шевченкіана останнього тридцятиріччя: загальні риси 64
Кислий Олександр
«Уже десяте літо, як людям дав я "Кобзаря"... неначе й не було мене» (щодо дослідження та поцінування якості життєвого шляху Т. Г. Шевченка) 74
Калинчук Алла
Проблеми Шевченкової біографії у студіях кінця XIX – першої третини XX ст. 89

Клименко Тетяна
Шевченкознавчі відкриття з фондів Державного архіву Черкаської області 105
Вертій Олексій
Архетипно-родоцентричні цінності як основоположні підстави дослідження життя і творчості Тараса Шевченка..... 114
Брижицька Світлана, Батеровська Ірина, Сіленко Любов
Концептуальні підходи у написанні Біографії Тараса Шевченка академічного типу (із фондового зібрання Шевченківського національного заповідника) 135
Нестеренко Валентина
Василь Маслов (Маслій) – один з перших біографів Тараса Шевченка 155
Стеценко Володимир
Книга «Подробиці Шевченкового життя» та інші праці В. Мельниченка в контексті створення нової «Біографії» Тараса Шевченка 173
Брижицька Світлана
Пам'ятний знак Шевченку на Смоленському цвинтарі як матеріальний знак зв'язку поколінь..... 187
Бойко Світлана
Літопис життя Тараса Шевченка мовою образотворчого мистецтва (1814–1829) (за матеріалами колекції Шевченківського національного заповідника) 195
Долгіч Надія
Віхи життя українського Генія у малярських творах художника О. О. Шевченка (м. Семипалатинськ) 212

ДОСВІД ДОСЛІДЖЕНЬ ЖИТТЯ І ТВОРЧОСТІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА Й УВІЧНЕННЯ ПАМ'ЯТІ КОБЗАРЯ У МІСЦЯХ ЗАСЛАННЯ (КАЗАХСТАН, ПІВДЕННИЙ УРАЛ)

Матыжанов Кенжехан
Творчество Тараса Шевченко в Казахстане в исследованиях литературоведов и искусствоведов..... 228
Шарипова Диляра
Визуальный нарратив о жизни Тараса Шевченко в изобразительном искусстве Казахстана..... 235

Балабаева Айгуль
Выдающийся исследователь жизни Тараса Шевченко
Есбол Умирбаев 243
Кенжебаева Жаркын
«Довіра» – памяти Кобзаря 250
Черниенко Денис
Биографические исследования южноуральской шевченкианы
в 1930-е –1950-е годы 265
Большакова Татьяна
Л. Н. Большаков – южноуральский биограф невольничьих лет
Кобзаря 275
Бабенко Василь
Традиції вшанування пам'яті Тараса Шевченка
у Башкортостані 285
Ширмер Тамара
Выдающиеся исследователи жизни Тараса Шевченко
(1880-е – 1950-е гг.) 293

(АВТО)БІОГРАФІЧНИЙ НАРАТИВ: МОТИВИ, ОБРАЗИ, СИМВОЛИ.
(АВТО)БІОГРАФІЯ МИТЦЯ ЯК ЛІТЕРАТУРНИЙ ЖАНР І ТВОРЧИЙ ПРОЦЕС

Тахан Серик
К вопросу взаимосвязей украинских и казахских мотивов
в поэзии Тараса Шевченко 303
Хамраев Алимжан, Нурахунова Гунчам
Тарас Шевченко: истоки вольнодумия в уйгурской литературе .. 315
Ананьева Светлана
Мой Ауэзов: имагологические модели авто(биографического)
нарратива 325
Кунаев Диар
Биография М. О. Ауэзова как литературный жанр
и творческий процесс 336
Шағимолдина Маржан
Қазақ көркем шығармаларын шетел тілдеріне
аудару мәселелері 345

Лебідь-Гребенюк Євгенія
«Літературний автопортрет» у Журналі Тараса Шевченка 352
Марцінковський Ігор
Уточнення коментарів одного з епізодів повісті «Несчастный» Тараса Шевченка 366
Ромащенко Людмила
Із оточення Тараса Шевченка: Варвара Рєпніна (за матеріалами книги «Варвара Рєпніна. Листи. Публікації. Спогади») 375
Лебединська Тетяна
Східні мотиви у творчості Тараса Шевченка 388
Брижицька Світлана
Микола Щербина: «...бич громадський» (за матеріалами «Щоденників» Олени Штакеншнейдер та «Спогадами» Катерини Юнге) 398

МАТЕРІАЛИ

Белоножкина Оксана
Тарас Шевченко – картограф и фиксатор каменноугольных залежей полуострова Мангистау 432
Самков Олександр
Місцеві легенди про Тараса. Оповідь про нерозмінний семигривенний 436
Лебединський Ігор
Трудограми Тараса Шевченка 439
Лебединський Ігор
Кількісне порівняння поезії різномовних авторів (Тарас Шевченко, Анна Ахматова, Тауфік Заяд) 441

УХВАЛА 444

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ 448

Вельмишановні організатори, учасники
Дев'ятих Міжнародних Шевченківських читань!

Маю велику приємність і честь від імені Міжнародного інституту освіти, культури та зв'язків з діаспорою привітати вас! І не лише привітати, але й подякувати, що ви взяли на себе труд організувати цю подію, яка є великим поштовхом для осмислення постаті Тараса Шевченка, його біографії та й творчості загалом. Адже новий час ставить перед нами нові умови і нові виклики.

Дякуємо вам за те, шо ви робите Тараса Шевченка нашим сучасником – ось він є тут і зараз! Так, як він був усі попередні епохи і часи, і таким, яким він буде у майбутньому.

Ми маємо приємність і честь також сказати вам, що саме наш Інститут був біля витоків зародження Шевченківських читань, які вперше відбулись у 2012 році у Казахстані. Це був прекрасний початок. І ми дякуємо вам за те, що він має продовження на українській землі.

Недаремно кажуть – до Канева збігаються всі дороги і стежки. Недаремно тут, у Каневі збіглися дороги і віртуальні, і реальні, з усіх куточків світу. Саме тут ми будемо говорити про Шевченка того, який ліпив з нас націю, з нас – рабів, о тих малих, німих – і поставив на сторожі коло нас Слово.

Чи знаємо ми це Слово? Чи заглибилися у нього? Чи осмислили настанови-формули, настанови-застереження? Ні – це потребує подальшого глибокого вивчення. Адже Тарас Шевченко подарував нам стратегічну концепцію розвитку України у своїх творах: «А всім нам вкупі на землі єдиномисліє подай і братолюбіє пошли...», «Учитися, брати мої! Думайте, читайте...», «Раби, підніжки, грязь Москви...», «Наша пісня, наша дума не вмре, не загине...» І далі, і далі, і далі...

А нам треба було, і ще не пізно тепер, спираючись на концепти

Шевченкові, розробити український план стратегічного розвитку держави. Програму нам подарував Шевченко. Отож, робімо всі разом! І пам'ятаємо – «Свою Україну любіть, Любіть її... во врем'я люте, В остатню, тяжкую мінуту, За неї Господа моліть...»

Успіхів! Творчої наснаги! Гарних рішень!

Директор Міжнародного інституту освіти,
культури та зв'язків з діаспорою
Національного університету «Львівська політехніка»,
кандидат педагогічних наук **Ірина Ключковська**

«Рада украинцевКазахстана»
заңды тұлғалар бірлестігі

010000 Нұр-Сұлтан қаласы,
Б. Момышұлы д-лы, 24/9
Достық үйі

Объединение юридических лиц
«Рада украинцев Казахстана»

010000 город Нур-Султан,
пр-кт Б. Момышулы, 24/9
Дом дружбы

Учасникам Дев'ятих Міжнародних Шевченківських читань «Створення нової наукової біографії Тараса Шевченка: концептуальні підходи та дослідницькі стратегії»

Шановні друзі!

Від імені колективу Республіканського ОЮО «Рада українців Казахстану», та від себе особисто щиро вітаю учасників Дев'ятих Міжнародних Шевченківських читань із початком роботи з надзвичайно актуальної теми з вивчення багатогранної постаті Тараса Григоровича Шевченка, який своїм непохитним духом, силою і народною мудрістю викликає в людях почуття гордості і захоплення. Це справді важливий захід, адже Тарас Шевченко – шанована людина, що здобула світову славу і тому глибоке дослідження його біографії, з точки зору сучасних нових наукових підходів, потребує по-новому осягнути його геній.

Змінюються часи, змінюються обставини, змінюються виклики, але не дивлячись на мінливі умови кожне покоління знаходить для себе цілюще джерело істини в Шевченковій спадщині, яка зберігає своє естетичне і соціально-виховне значення і у наш час.

Ім'я Шевченка набуло популярності і в Казахстані. Казахський народ з почуттям глибокої любові і вдячності пам'ятає Тараса Шевченка за теплу і сердечну участь у його долі. Важке життя і непомірні страждання пригнобленого люду степу, горе і злидні населення постійно нагадували поетові долю його рідної України. Звернення до духовної спадщини Тараса Шевченка та його особистості завжди було містком на шляху до взаєморозуміння між українським і казахським народами, сприяло розвитку співпраці, а також взаємозбагаченню культур.

Цьогорічні читання – унікальна можливість ще раз звернутись до феномену Тараса Шевченка, вшанувати велич людського генія, та

показати своє бачення життєвого і творчого шляху поета. Зберігаючи та примножуючи здобутки дослідників, ми продовжуємо місію Кобзаря, який долучив наших предків до найвищих зразків тогочасної культури та утвердив «слово правди і любові» своїм талантом та подвигом власного життя.

Бажаю всім учасникам і слухачам Шевченківських читань плідної співпраці і творчого натхнення!

З найкращими побажаннями,

Юрій Тимощенко,
Голова Республіканського об'єднання юридичних осіб «Рада українців Казахстану»

В рамках Девятых Международных Шевченковских чтений по инициативе Посольства Республики Казахстан состоялся визит в Канев делегации Мангистауской области в составе руководителя областного Управления культуры, развития языков и архивного дела Пании Сармурзиной, директора Мангистауского областного историко-краеведческого музея Султанбека Кудайбергена, музейного эксперта Раушан Молбаевой.

И. о. директора Шевченковского национального заповедника Валентине Коваленко было вручено Благодарственное письмо Посла Республики Казахстан в Украине Дархана Калетаева в честь 30-летия Независимости Казахстана и за вклад в развитие и укрепление дружественных казахстанско-украинских отношений и культурного сотрудничества между странами.

Казахстанская делегация передала Шевченковскому национальному заповеднику предметы казахского быта, национальные костюмы для дополнения экспозиции музея Тараса Шевченко, посвящённой казахскому периоду жизни и творчества Великого Кобзаря. В результате, совместными усилиями казахстанских специалистов и сотрудников заповедника казахская юрта середины XX века, приобретённая в 1988 г. именно в Мангистау, была дополнена новыми экспонатами. Казахская юрта является одним из наиболее привлекательных экспонатов для посетителей музея Тараса Шевченко.

Также был подписан «Меморандум о сотрудничестве между Государственным коммунальным казенным предприятием «Мангистауский областной историко-краеведческий музей имени Абиша

Кекилбайулы» Управления культуры, архивов и документации Мангистауской области (Актау, Республика Казахстан) и Шевченковским национальным заповедником (Канев, Украина)» в целях сохранения, изучения и популяризации культурного наследия, углубления научных и культурных связей между Республикой Казахстан и Украиной.

Меморандум предусматривает создание благоприятных условий для взаимовыгодного сотрудничества по следующим направлениям: совместная разработка и реализация научно-исследовательских и культурно-образовательных проектов шевченковедческого направления; осуществление консультаций по определению приоритетных направлений научно-исследовательских работ в области культуры, истории, искусства и музейном деле; участие и проведение совместных научных и научно-практических конференций, семинаров и симпозиумов; организация совместных научных программ, предоставление материалов и результатов (достижений) в области истории, искусства и музейного дела; организация совместных выставок и публикаций к ним; предоставление возможности публикации научных статей в изданиях музея и заповедника; обмен специалистами в рамках организации стажировок в целях повышения квалификации представителей музея и заповедника; обмен научной информацией, документацией, литературой и библиографическими изданиями, предоставление возможности для изготовления копий отдельных экспонатов и коллекций.

Стороны договорились, что особым приоритетом будут пользоваться проекты, имеющие научные и культурно-образовательные темы, представляющие актуальную значимость и профессиональный интерес для обеих организаций.

Особенно важно, что Меморандум подписан в преддверии 90-летия со дня открытия мемориального комплекса Тараса Шевченко в Форт-Шевченко, которое будет отмечаться в мае 2022 г.

БІОГРАФІЧНА ШЕВЧЕНКІАНА В УКРАЇНІ. ЖИТТЯ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА В СУЧАСНОМУ ІНФОРМАЦІЙНО-КУЛЬТУРНОМУ ПРОСТОРІ

УДК 82-94:82.09
Володимир Мельниченко

ТАРАС ШЕВЧЕНКО: «ІСТОРІЯ МОГО ЖИТТЯ СТАНОВИТЬ ЧАСТИНУ ІСТОРІЇ МОЄЇ БАТЬКІВЩИНИ»

У статті вмотивовано необхідність створення багатотомної Біографії Тараса Шевченка в історично нових умовах незалежної України під організаційним і науковим керівництвом Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. Запропоновано концептуальний абрис наукової колективної Біографії Тараса Шевченка в шести томах.

Ключові слова: *Наукова біографія Тараса Шевченка, Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, Шевченківська енциклопедія, явлення, покликання, заслання, повернення, молитва, безсмертя, Іван Дзюба, Микола Жулинський.*

Три роки тому, виступаючи на Шостих Міжнародних Шевченківських читаннях, я запропонував присвятити нинішній шевченкознавчий форум створенню нової наукової Біографії Тараса Шевченка з тим, щоб наголосити загальнонаціональну значущість цієї роботи та сформулювати концептуальні підходи до її здійснення. Пропозиція вже тоді була підтримана, втім, головне, що вона нині реалізується. Вдячний працівникам, подвижникам Шевченківського національного заповідника, всім шевченкознавцям, які розуміють особливе, стратегічне значення цієї проблеми. Символічно, що перший крок до її розв'язання ми робимо на святій для кожного українця Тарасовій горі.

Не могло бути інакше! Бо саме на цій землі, в якій 160 років тому поховано національного Генія і Пророка, ми повинні подумки заприсягнути, що пам'ятаємо його заповітні слова: «*Історія мого життя становить частину історії моєї батьківщини*». В авторський колектив майбутньої поетової Біографії, звісно, ввійдуть лише декілька

вчених-шевченкознавців, але всі ми стоїмо біля колиски народження принципово нової, колективної, кількатомної академічної Біографії Тараса Шевченка.

Нагадаю, що в автографі своєї автобіографії (орієнтовно перша половина лютого 1860 р.), написаному без заголовку, Тарас Шевченко накреслює біографічний абрис життя, напевно, не думаючи про створення повноцінної власної біографії. Зате в тексті, відредагованому та доповненому Пантелеймоном Кулішем й опублікованому 18 лютого 1860 р. як «Письмо Т. Гр. Шевченка к редактору "Народного чтения"», авторизованому поетом і двічі названому своїм, є не лише безпосередні натяки, але, навіть, прямі вказівки щодо цього. Передусім, ось ці два речення:

«Моя собственная судьба, представленная в истинном свете, могла бы навести не только простолюдина, но и тех, у кого простолюдин находится в полной зависимости, на размышления, глубокие и полезные для обеих сторон. Вот почему я решаюсь обнаружить перед светом несколько печальных фактов моего существования».

Хоча публікація цього автобіографічного документа мала, насамперед, сприяти визволенню родичів Шевченка з кріпацтва, поет одразу розкрив у ньому й особисте конкретне бажання:

«Я бы желал изложить их в такой полноте, в какой покойный С. Т. Аксаков представил свои детские и юношеские годы, – тем более, что история моей жизни составляет часть истории моей родины».

Тут ясно сформульовано історичний контекст, в якому власна біографія поета була йому дорога й цікава. Нарешті, завершальні речення цитованого важливого пасажу:

«Но я не имею духу входить во все её подробности. Это мог бы сделать человек, успокоившийся внутренно и успокоенный насчет себе подобных внешними обстоятельствами».

Тим самим у Шевченковій уяві з'являється гадана людина, яка могла б у майбутньому написати його докладніший життєпис. **Отже, ідею створення Біографії Тараса Шевченка можна розглядати як заповідану самим поетом**...

Уже через два десятиліття після смерті Кобзаря з під пера його пізнього знайомого, українського літературознавця й педагога Михайла Чалого з'явилася 1882 р. біографічна книга про Тараса Шевченка,

вперше перекладена з російської та прокоментована Валерією Смілянською на початку нинішнього століття [13]. Автором першої наукової біографії Шевченка став видатний український історик літератури, письменник Олександр Кониський (т. 1 – 1898 р.; т. 2 – 1901 р.); праця отримала нове життя на світанку незалежної України [7].

У XIX–XXI ст. авторські наукові і популярні біографії Тараса Шевченка та нариси про нього видали Василь Маслов, Валентин Яковенко, Володимир Краніхфельд, Василь Доманицький, Сергій Єфремов, Богдан Лепкий, Олександр Грушевський, Микола Ашешов, Володимир Коряк, Василь Сімович, Євген Шабліовський, Микола Бєльчиков, Костянтин Паустовський, Маріетта Шагінян, Павло Зайцев, Дмитро Косарик, Євген Кирилюк, Леонід Хінкулов, Катерина Дорошенко, Оксана Іваненко, Олександр Дейч і Максим Рильський, Єжи Єнджеєвич, Павло Федченко, Назар Горбач, Богдан Чайковський, Станіслав Росовецький та ін.

Перечислив авторів у хронології виходу біографічних творів, не вдаючись в їхнє оцінювання чи наголошення обсягу й жанру, що в даному випадку не є важливим. Відзначу лише, що поява нових авторських біографій Тараса Шевченка необхідна й надалі, передусім, у науково-популярному жанрі, зокрема, для дітей.

Втім, на мій погляд, **у наш час будь-який новий авторський науковий проєкт у цій царині не буде проривним і по-справжньому перспективним, адже не переросте видатну біографію Тараса Шевченка, створену в цьому столітті великим українцем Іваном Дзюбою** [3; 4]. У кришталево-стислому вигляді ця біографія передує «Шевченківській енциклопедії» в 6 томах [1, 19–68], і вщерть наповнює неперевершений четвертий том дванадцятитомної «Історії української літератури», повністю присвячений одній постаті – Тарасу Шевченку [2].

Прекрасно сказав про це директор Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, академік Микола Жулинський: «Академік НАН України Іван Дзюба здійснює літературознавчу інтерпретацію творчої спадщини Кобзаря в поєднанні з розповіддю про його життєвий і творчий шлях. У процесі дослідження літературної та громадянської діяльності Шевченка вчений розширював історичний та естетичний контекст, у якому жив і творив великий поет і худож-

ник, з'ясовуючи природу його феноменальної популярності та впливу на уми і почуття багатьох поколінь українців».

Біографія Тараса Шевченка в авторстві Івана Дзюби конгеніальна за духом, думкою і правдою поетовим творам – таке житіє Кобзаря народжується раз у століття. Після Дзюби вже неможливо допускати зниження височенного рівня авторської шевченкознавчої біографії. В моєму розумінні це не обговорюється.

Зовсім інша ситуація склалася з академічною науковою колективною Біографією Тараса Шевченка. Вона була видана майже сорок років тому [10], а це величезний період на межі століть і тисячоліть за своїм історичним драматизмом і тектонічними формаційними суспільно-політичними, економічними й світоглядними змінами. Зокрема, в умовах розвалу радянської імперії й перших десятиліть української незалежності виразно виявилося, що історія Тарасових зустрічей із Москвою – реальних і віртуальних – нас майже нічого не навчила. Бо ж інакше в українських відносинах із нею у післярадянський період було б набагато більше Шевченкової духовної сили та історичної прозорливості, здорового глузду й безкомпромісної віри, державницької мудрості й політичної рішучості. На мій погляд, тема Москви й Московщини в житті та творчій долі Тараса Шевченка має стати наскрізною в новій Біографії[1].

На щастя, в нових історичних реаліях українські вчені-шевченкознавці проявили себе значно мудрішими, прозорливішими й готовішими до креативної роботи, ніж політики та державні мужі в своїй царині. Вже на початку XXI ст. флагмани сучасного шевченкознавства Іван Дзюба і Микола Жулинський окреслили найвагоміше:

«Сьогодні Шевченко нам потрібний відроджений, очищений від вульгаризаторських, однозначних характеристик, гуманізований і олюднений, такий, яким його сприймала народна свідомість... Шевченко – гнівний, безкомпромісний, але водночас схильний до християнського всепрощення на основі національного замирення в ім'я добра народного, в ім'я України... Хай же й сьогодні, і в наступні роки розбудови Української держави обпікає промерзлі наші душі огнем словесним Шевченко, хай воскресає він, пророк народу нашого,

[1] Див.: Мельниченко В. Москва у творчій долі Тараса Шевченка. М. : Домашня бібліотека, 2015. 496 с.

повсякчасно у наших благородних помислах і державних ділах» [5, 59–60, 65–66].

Ці заяви не були декларативно-помпезними чи легковажно-пафосними, адже передували першому тому **Повного зібрання творів Тараса Шевченка у дванадцяти томах**, тобто, великому державному ділу, дорученому літературознавцям українським народом. Видання всієї відомої сьогодні літературної та образотворчої спадщини Тараса Шевченка було завершено у 2014 р. Його підготували Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України (1–6, 12 томи), Національний музей Тараса Шевченка, Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України (7–12 томи) за участі працівників Інституту української мови НАН України та Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України.

Під егідою Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка НАН України на чолі з Миколою Жулинським було також здійснено масштабний енциклопедично-дослідницький проєкт, який об'єднав зусилля не лише вчених Академії наук, але й гуманітаріїв, музейників України для написання понад 6 тис. 300 статей у **«Шевченківську енциклопедію» в 6 томах** (видана у 2012–2015 рр.).

Воістину колективні шевченкознавчі труди, що мають всесвітнє значення! Справді доблесна праця вчених!

В результаті, системно проаналізовано, насамперед, у «Шевченківській енциклопедії», здобутки шевченкознавства за півтора століття, що вкрай необхідно для створення капітальної біографічної праці, повернуто до наукового обігу табуйовані імена історичних і культурних діячів, які не згадувалися в колективній біографії радянських часів. Утім, краще процитую важливі констатації редакційної колегії енциклопедії (голова – Микола Жулинський, відповідальний секретар – Олександр Боронь, заступник голови – Валерія Смілянська):

«У виданні переосмислено традиційні уявлення про світогляд Шевченка, розкрито міфологічні, фольклорні, літературні й психологічні основи образності поета, письменницьке й художницьке новаторство, вихід далеко за межі тодішніх естетичних канонів і норм. Автори прагнули кожен Шевченків твір розглянути монографічно – у смислових, стилістичних і мовних аспектах, з'ясувати особливості

поетики. Докладно висвітлено біографію митця, оточення й місця перебування, побут, історію видання творів та вшановування пам'яті. Подано довідки про сучасників поета, пов'язані з його особою установи, громадські організації, окреслено й постаті митців – інтерпретаторів Шевченкової творчості. Окремий тематичний пласт – причетність Шевченка до історії України та її діячів».

Окремо хочу звернути увагу на важливий феномен, а саме: в «Шевченківській енциклопедії» вміщено немало колективних творів, скажімо, фактично колективною монографією є публікація «Теми і мотиви поезії Шевченка», авторами якої є Юрій Барабаш, Іван Дзюба, Тамара Гундорова, Володимир Мовчанюк, Євген Нахлік, Василь Пахаренко, Роксана Харчук, Валерій Шевчук. Так само цінними колективними дослідженнями стали теми: «Образи-концепти у поетичній творчості Шевченка» (Юрій Барабаш, Олександр Боронь, Євген Нахлік, Леонід Ушкалов, Роксана Харчук, Ігор Юдкін); «Побут Шевченка» (Юлія Єрмоленко, Надія Наумова); «Україна за доби Шевченка» (Ярослав Грицак, Олександр Кухарук, Валерій Томазов, Леонід Ушкалов, Валентина Шандра); «Українська література і Шевченко» (Микола Бондар, Микола Ткачук); «Шевченкознавство» (Олександр Боронь, Дмитро Єсипенко, Микола Ільницький, Євгенія Лебідь, В'ячеслав Левицький, Володимир Мовчанюк, Валерія Смілянська); «Вшановування пам'яті Шевченка» (Валентина Судак, Зінаїда Тарахан-Береза, Олена Слободянюк) та ін.

Значний вклад у «Шевченківську енциклопедію» вніс видатний шевченкознавець, лауреат Національної премії України імені Тараса Шевченка Юрій Барабаш, який написав цілий ряд фундаментальних статей: «Великий льох», «Гоголь Микола Васильович», «Історіософія Шевченка», «Любов», «Самотність», «Смерть», «Петербург», «Помста», «Сковорода Григорій Савич», «Слово», «Сон – У всякого своя доля», «Три літа», «Україна», «Художник», «Чигрине, Чигрине...», «Чужі люди», «Юродивий» та ін.

Отже, в наявності все необхідне для того, щоб уперше поставити завдання створення наукової Біографії Тараса Шевченка в історично нових умовах незалежної України. Звісно, під організаційним і науковим керівництвом Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України.

Якраз тут і настав час, аби нагадати, що найперша справді колективна біографічна праця про Тараса Шевченка була написана співробітниками кафедри української літератури Одеського державного університету ім. І. І. Мечникова (автори Г. А. В'язовський, К. Ю. Данилко, І. М. Дузь, М. О. Левченко, А. В. Недзвідський, В. З. Несторенко) [11]. Про цей новаційний колективний проєкт у тодішньому шевченкознавстві не можна забувати.

Перша колективна Біографія академічного типу, підготовлена в Інституті літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР, побачила світ у 1964 р. (авторів було всього троє – Є. П. Кирилюк, Є. С. Шабліовський, В. Є. Шубравський) [6]. Вона й була покладена в основу наступної, вже згаданої колективної наукової Біографії Тараса Шевченка, виданої через двадцять років опісля, й досі не перевершеної новим подібним виданням.

Так от, у Передмові до цієї книги автори справедливо мотивували можливість і необхідність її видання збільшенням за два десятиліття джерельної бази, особливо, «що найважливіше», виходом у світ у 1976–1977 рр. двотомного «Шевченківського словника» «з великою кількістю різного обсягу біографічних розвідок» [10, 10]. А, повертаючись до грандіозної, багатопрофільної, незрівнянно багатшої шеститомної «Шевченківської енциклопедії», що фактично стала видатним підсумком українського сучасного шевченкознавства, **переконуємося в історичній, суспільно-політичній, національно-патріотичній необхідності створення принципово нової колективної Біографії Тараса Шевченка в академічному форматі. Набутий організаційний досвід є, передусім, важливою запорукою невідкладної розробки концепції цієї капітальної праці. Між іншим, естафету від попереднього видання найкраще передасть видатна шевченкознавиця Валерія Смілянська**, **яка, до речі, є відомим автором з біографічної Шевченкіани** [9].

Дозволю собі запропонувати концептуальний абрис наукової колективної Біографії Тараса Шевченка в шести томах, **абсолютно розуміючи, що можуть бути й інші варіанти**.

Том перший. Явлення (1814–1837 рр.). Тобто з дня народження Тараса Шевченка до того часу, коли він почав писати вірші. Нагадаю, що сам поет свідчив: «*Вірші я любив з дитинства і почав писати в*

1837 р.». Цим роком орієнтовно датується балада «Причинна», що починається геніально-простими рядками, закарбованими в генотипі кожного українця:

Реве та стогне Дніпр широкий,
Сердитий вітер завива,
Додолу верби гне високі,
Горами хвилю підійма.

Судячи з усього, саме цей твір вразив і Карла Брюллова. Нагадаю, що Аполлон Мокрицький, який клопотався перед ним, аби звільнити Шевченка від кріпосної залежності та влаштувати вчитися в Академію художеств, записав у щоденнику 31 березня 1837 р.: **«Показав його** (Шевченка. – *В. М.*) **вірш, яким Брюллов був дуже задоволений, і, побачивши в ньому думки і почуття молодого чоловіка, вирішив витягти його з податного стану...»** (Виділено мною. – *В. М.*). Отже, саме поетичний талант молодого Шевченка спонукав Брюллова взятися за справу його звільнення з кріпацтва! Звісно, Брюллов оцінив і здібності Шевченка-художника.

Поетичний феномен Тараса Григоровича яскраво зафіксував російський письменник і видавець Іван Панаєв, який згадував: «Я перший раз побачив Шевченка двадцять чотири роки тому (в 1837 р.) на вечорі у Гребінки. В цей час справа йшла про викуп поета... **Він написав тоді вже кілька віршів... Малоросійські друзі його вже тоді відзивалися про нього з захопленням і говорили, що Шевченко обіцяє виявити геніальний поетичний талант...»** (Виділено мною. – *В. М.*).

Отже, ще до знайомства молодого Шевченка з іменитим Брюлловим і, тим більше, повного занурення його в елітне коло митців, згуртованих навколо нього, задовго до звільнення з кріпацтва Шевченко виколисав у своїй душі послане Богом поетичне покли́кання. Через два десятиліття, на засланні, він зізнається у своєму Щоденнику:

«Странное, однако ж, это всемогущее призвание. Я хорошо знал, что живопись – моя будущая профессия, мой насущный хлеб. И вместо того чтобы изучить её глубокие таинства, и ещё под руководством такого учителя, каков был бессмертный Брюллов, я сочинял стихи, за которые мне никто ни гроша не заплатил, и которые, наконец, лишили меня свободы, и которые, несмотря на всемогущее

бесчеловечное запрещение, я всё-таки втихомолку кропаю... Право, странное это неугомонное призвание».

Як відомо, Шевченко досконало вивчив і *«глибокі таїнства»* живопису, ставши видатним художником, а в Академії художеств йому було надано 1860 р. звання академіка гравюри. Утім, у цьому щоденниковому записі він особливо переконливо передав давнє передчування того, що «заняття лише живописом.. крило в собі певну небезпеку розчинення в імперській культурі, тоді як словесна творчість рідною мовою залишала його зі своїм народом у живому діалогічному спілкуванні» [5, 14].

Та головне, що Шевченко залишив усім українцям упевнене, сильне й переконливе розуміння свого поетичного покли́кання – він усвідомлював його як божественну настанову. То було Богопокли́кання!

Том другий. Покли́кання (1837–1847 рр.). Він охопить період до арешту Шевченка й відправлення його на заслання. Це той історичний час, коли Шевченко виступив, говорячи словами Івана Дзюби, «супроти імперії».

У мене немає можливості та й потреби розгортати панораму кожного тому, висловлюю лише деякі роздуми щодо акцентування, так би мовити, стовпових, визначальних тем. **У біографічній поліфонії другого тому важливо було б особливо виразно започаткувати тему «Чигрине, Чигрине...» – єдиного в Шевченковій творчості вірша, якого тридцятирічний Кобзар написав у Москві 19 лютого 1844 р. під час перших її відвідин**. Ця поезія незаперечно свідчить, що Москва викликала у Шевченка тяжкі емоції та рефлексії, але вона й висталила його поетичний голос і почуття національної гідності та людської незалежності.

В атмосфері бундючно-ситого, самодостатньо-байдужого й заворожливо-красивого міста поет особливо гостро й болісно, ніби вперше, пережив той очевидний факт, що саме Москва (в тандемі з Варшавою) є провинницею бездержавності України, насаджування в українцях історичного безпам'ятства, що здатне паралізувати волю до боротьби за незалежність:

За що ж боролись ми з ляхами?
За що ж ми різались з ордами?
За що скородили списами

Московські ребра??.. Засівали,
І рудою поливали...
І шаблями скородили.
Що ж на ниві уродилось???!
Уродила рута... рута...
Волі нашої отрута.

Як бачимо, у Шевченка знаки питання наростають – з одного до двох і, нарешті, в узагальнювальному, головному, підсумковому рядкові – три знаки питання й знак оклику. На жаль, у Повному зібранні творів Тараса Шевченка надруковано лише два знаки питання. Так само важливі поетові крапки після «*Московські ребра??..*», пропущені в офіційній публікації.

Знаменно, що саме віршем «Чигрине, Чигрине...» Шевченко відкрив рукописний збірник «Три літа», до якого включив 23 поезії, написані в 1843–1845 рр., а завершив «Заповітом». Якщо «Заповіт» таки й був написаний останнім у 1845 р. (25 грудня), то **«Чигрине, Чигрине...» став першим у геніальному ряді за повною, вичерпною суголосністю з поетовою душею, смисловим заспівом до знаменитого Шевченкового циклу**. Саме цей вірш відкрив антимосковський період Шевченкової творчості, який особливо важливо проаналізувати у другому томі. Нагадаю, що всі Шевченкові інвективи на адресу Москви містяться в його поетичних творах, написаних у 1844–1845 рр., тобто після «Чигрине, Чигрине...», насамперед у поемі «Сон» (комедія), яка, за визначенням Івана Дзюби, «стала викликом поета могутній, але нездатній вистояти перед судом розуму імперії».

Том третій. Заслáння (1847–1857 рр.). В цьому томі важливо вповні врахувати спеціальні праці, найперше, відомого шевченкознавця Леоніда Большакова, які побачили світ уже після виходу попереднього академічного видання Біографії Тараса Шевченка[2]. Нагадаю, що за документальну трилогію «Літа невольничі» («Быль о Тарасе») вчений був удостоєний у 1994 р. Державної премії України імені Тараса Шевченка.

[2] Большаков Л. Н. «Всё он изведал...»: Тарас Шевченко: поиски и находки. Киев: Дніпро, 1988. Його ж. Быль о Тарасе. Книга первая. Яман-Кала. Книга вторая. На Арале. Книга третья. Оренбург. Москва-Оренбург : Кора, 1993; Його ж. Оренбургская Шевченковская энциклопедия. Тюрьма. Солдатчина. Ссылка. Оренбург : Печатный дом «Димур», 1997; Дневник Тараса Шевченко с комментариями Л. Н. Большакова. Оренбург : Издательство «Оренбургская губерния», 2001 та ін.

Документальна база періоду поетової солдатчини нещодавно зміцнена новітнім корпусним виданням своєрідної групи прижиттєвих документів про Шевченка – слідчих і наглядових справ, створених у діловодстві жандармського та військового відомств, а також центральних і губернських установ, які охоплюють усе каторжне десятиліття [8].

Багаторічна робота над книгою «Нове прочитання Щоденника Тараса Шевченка. Авторський коментар» переконала мене в необхідності глибшого підходу до Шевченкових записів на засланні й ширшого їх використання.

Концептуально важливим є підхід до Щоденника Тараса Шевченка як *«серцем продиктованого»* правдивого документа, втечища його душі, дорогоцінного свідчення та підтвердження високої, справді європейської освіченості поета, його інтелектуальної величі, безпрецедентного вмістилища Шевченкових світоглядних одкровень про життя, мистецтво та Бога, а також побутових уявлень і суперечливих людських оцінок, що вкупі розкривають єство національного Генія, не зводиме до жодних кон'юнктурно-політичних схем і примітивно-пересічних тлумачень.

Том четвертий. Повернення (1857 р., серпень – 1858 р., березень). Шевченкове повернення з заслання в Петербург Іван Дзюба справедливо назвав «загальмованим», адже розтяглося воно майже на вісім місяців. **Абсолютно впевнений, що цей період заслуговує на окремий том**. До речі, у вже згаданій академічній монографії радянських часів (1984) тема поетового повернення займала понад дванадцять процентів тексту, приблизно в цьому вимірі вона може залишитися й у фундаментальному шеститомнику.

Тут є привід назвати для використання здобуту мною в Центральному історичному архіві Москви «Справу Канцелярії московського військового генерал-губернатора по секретній частині про рядового Оренбурзького батальйону Шевченка», що «супроводжувала» повернення поета із солдатчини, починаючи з 16 вересня 1857 р., у тому числі, в самій Москві [12] (опублікована в уже загаданому корпусному виданні слідчих і наглядових справ Тараса Шевченка).

На довгому й тернистому шляху колишнього засланця до Петербургу найменше дослідженим залишалося саме перебування

Шевченка в Москві з 10 до 26 березня 1858 р., коли поет зупинився у свого друга Михайла Щепкіна. Видатний шевченкознавець Сергій Єфремов навіть вважав, що Тарас Шевченко Москву «знав мало». Насправді Кобзар добре вивчив місто, про що свідчить, зокрема, складена і видана мною Карта перебування Тараса Шевченка в Москві. Тарас Григорович познайомився з *«освіченими москвичами»*, залишивши виняткове свідчення про це в своєму Щоденнику:

«Грешно роптать мне на судьбу, что она затормозила мой поезд в Питер. В продолжение недели я здесь встретился и познакомился с такими людьми, с какими в продолжение многих лет не удалось бы встретиться».

Досить сказати, що на московських сторінках Щоденника названо понад 30 прізвищ. Із них близько 10 – давні знайомі Тараса Григоровича, з якими він зустрічався в Москві, в тому числі Осип Бодянський, Григорій Галаган, Михайло Максимович, Аполлон Мокрицький, Варвара Рєпніна, Олена Станкевич, Михайло Щепкін... Крім того, Шевченко назвав більше 20 прізвищ людей, з яким він уперше познайомився: Сергій Аксаков з сім'єю, Олександр Афанасьєв, Іван Бабст, Петро Бартенєв, Сергій Волконський, Євдокія Єлагіна, Іван Забєлін, Микола Кетчер, Євген Корш, Олександр Кошелєв, Микола Крузе, Марія Максимович, Дмитро Мін, Михайло Погодін, Олександр Станкевич, Олексій Хомяков, Борис Чичерін, Сергій Шумський...

Напевне, траплялися випадки, коли за зовнішньою гостинністю і світською чемністю поет інтуїтивно відчував людську нещирість і аристократичну зарозумілість. Далеко не всі, з ким Шевченко спілкувався у Москві, поділяли його погляди, і великий українець добре розумів, що не з усіма йому по дорозі, що часто-густо симпатії та інтерес до «малоросійської» теми висловлювалися людьми, які вважали Україну невід'ємною частиною Росії, а українців – російського народу. **Лише генію було відкрито те, чого вони не розуміли чи не хотіли розуміти. Поет єдиний обігнав час, заявивши, що в росіян *«народ і слово, і у нас народ і слово»***. Аналіз цих Шевченкових зустрічей і знайомств в імперській Москві з, говорячи його словами, *«московською вчено-літературною знаменитістю»*, кристалізує сьогодні високі національно-духовні смисли для сучасного мудрого й сильного протистояння Московщині.

Шевченкові тоді було життєво важливо переконатися, що після десятиліття відірваності від цивілізації він стояв на рівні освіченості московських інтелектуалів, а широчінь його культурних інтересів, духовних запитів і, головне, творчий доробок та потужний потенціал українського поета вразили москвичів. Серед них він зустрів і нових друзів:

«В Москве более всего радовало меня то, что я встретил в просвщённых москвичах самое тёплое радушие лично ко мне и непритворное сочувствие к моей поэзии. Особенно в семействе С. Т. Аксакова».

Це були останні слова в Щоденнику, що стосувалися московського березня 1858 р. Краще не скажеш! **Отже, без глибокого розкриття перебування національного генія в Москві вже не можна створити його нову, справді наукову Біографію**, тим більше, що цей період Шевченкового життя всебічно досліджено[3].

Том п'ятий. Молитва (1858–1861 рр.). Ці роки були, за точним висловом Івана Дзюби, роками «слави і самотності». **На мій погляд, і роками поетової молитви**. За Україну, за рідних, які залишалися кріпаками, за друзів і всіх *«трудящих людей»*, на *«окраденій землі»*, за себе. Молився, щоб Господь *«злоначинающих спинив»*. Про це неспростовно свідчить, зокрема, його «Молитва», створена в травні 1860 р. у трьох варіаціях. Ось перша:

Царям, всесвітнім шинкарям,
І дукачі, і таляри,
І пута кутії пошли.
Робочим головам, рукам
На сій окраденій землі
Свою ти силу ниспошли.
Мені ж, мій Боже, на землі
Подай любов, сердечний рай!
І більш нічого не давай!

[3] Мельниченко В. Ю. Тарас Шевченко і Михайло Грушевський на Старому Арбаті. Москва : ОЛМА-ПРЕСС, 2006; Його ж. Тарас Шевченко: «Моє перебування в Москві». Москва : ОЛМА Медіа Групп, 2007; Його ж. «На славу нашої преславної України» (Тарас Шевченко і Осип Бодянський). Москва : ОЛМА Медіа Групп, 2008; Його ж. Тарас Шевченко: «Мій великий друг Щепкін». Москва : ОЛМА Медіа Групп, 2009; Його ж. Шевченківська Москва. Авторська енциклопедія-хроноскоп. Москва : ОЛМА Медіа Групп, 2009; Його ж. Тарас Шевченко в Москві. Київ : Либідь, 2009; Його ж. Тарас Шевченко: «Друзі мої єдині». Москва : Домашня бібліотека, 2013; Його ж. Мої духовні криниці: Статті та інтерв'ю XXI століття. Київ : Либідь, 2019.

Неперевершено сказав про це сто десять років тому Корній Чуковський – син селянки з Полтавської губернії, який народився у Петербурзі, був відрахований з одеської гімназії, за його свідченням, з огляду на низьке походження, у статті «Шевченко» (1911): «У нього такі часті звертання, моління – до людей, до Бога... до Музи, до України, до долі. Я б сказав: це був геній молитви».

Глибока розробка цієї теми в її розвитку в працях Юрія Барабаша, Івана Дзюби, Юрія Івакіна, Леоніда Плюща, Володимира Яніва та в енциклопедичній публікації дослідниці молодшого покоління Ірини Даниленко **дозволяє сподіватися, що вона знайде достойне, масштабне місце в даному томі й набуде непроминального значення**. Йдеться про повноваге розкриття того, як саме Тарас Шевченко, говорячи виваженими словами згаданої літературознавиці І. Даниленко, «в мистецькому діалозі з Творцем та із самим собою прагнув віднайти найдоцільніший шлях гармонізації земного життя, орієнтуючись на пріоритети вищого морального закону».

Скромний у своїй величі й геніальності Шевченко наодинці з собою молився за людей, «*чистих серцем*», як у випадку з Михайлом Щепкіним: «*Крім молитви про тебе, найщирішої молитви, я нічого не маю*».

А чистих серцем? Коло їх
Постави ангели свої
І чистоту їх соблюди.

Отже, через нову Біографію доторкнемося до справжньої суті чистої віри Шевченка, його доземного схиляння перед Богом у Вічності, визначеній йому Всевишнім. Шевченко й до нас звернувся з глибоко молитовними словами любові, надії та прощення:

І милосердному молюсь,
Щоб ви лихим чим не згадали.

Життя й творчість Тараса Шевченка, викладені й осмислені в Біографії, підведуть кожного українця до його найголовнішого Заповіту:

Свою Україну любіть,
Любіть її... Во время люте,
В остатню тяжкую минуту
За неї Господа моліть.

Том шостий. Безсмертя (1861 р. – сучасність). У Шевченковій поезії безсмертність згадується лише раз, але ж як! Наприкінці вірша

«Муза» (1858) поет просить її не покидати його ні вночі, ні вдень, ні ввечері, ні рано й учити неложними устами говорити правду:

Поможи
Молитву діяти до краю.
А як умру, моя святая!
Моя ти мамо! Положи
Свого ти сина в домовину,
І хоть єдиную сльозину
В очах безсмертних покажи.

У безсмертних очах Шевченкової музи, що схилилася 160 років тому над поетовою домовиною, навіки застигла сльозина, яка знаменувала його Безсмертя. Кобзар безсмертний, як український народ.

Найкраще сказали про це Іван Дзюба і Микола Жулинський: «Шевченко як явище велике й вічне – невичерпний і нескінченний. Волею історії він ототожнений з Україною і разом з буттям рідної держави продовжується нею, вбираючи в себе нові дні і новий досвід народу, відгукуючись на нові болі та думи, стаючи до нових скрижалей долі. **Він росте й розвивається в часі, в історії, і нам ще йти і йти до його осягнення**. Ми на вічному шляху до Шевченка...» (Виділено мною. – *В. М.*).

Заради цього життєво важливого для нас осягнення й пропоную нарешті взятися за створення новітньої багатотомної наукової Біографії Тараса Шевченка, кожний том якої проникав би у найглибші куточки людської душі. Розумію це буквально. Текст автори Біографії мають осердечити, а живим прикладом хай служить їм автобіографічний Шевченків документ – його Щоденник, читаючи який, ми чуємо стукіт чистого й зболеного поетового серця, цей унікальний твір є вербальним зображенням його кардіограми. Лише така нова наукова Біографія Тараса Шевченка буде необхідною як шевченкознавцям, іншим ученим-гуманітаріям, так і найширшим колам його щирих шанувальників, які забажають докладніше познайомитися з життям поета, заглибитися у його творчість і світогляд.

Насамкінець, ще раз застерігаю, що не ставив за мету перелічувати всі, чи навіть визначальні теми нової Шевченкової Біографії, втім представив її чіткий контурний малюнок із прозорим каркасом і кілька важливих сюжетів.

Міцним і надійним фундаментом майбутнього багатотомного видання стануть значні наукові набутки вчених, зокрема, вже згадані видання та видатна праця Івана Дзюби. В Україні знайдуться талановиті шевченкознавці, здатні реалізувати визначний національний проєкт, у його творчій просторіні виросте нова молода плеяда Шевченкових біографів.

Отже, говорячи мудрованими словами Тараса Шевченка з його Передмови до видання «Гайдамаків» (1841), *«начнем же убо начало книги сице...»*

Не маю жодних ілюзій щодо грандіозності, трудомісткості та довготривалості цієї роботи. Вона розрахована не на роки, а на десятиліття. **До великої мети не близький світ іти, але час уже вибиратися в дорогу**.

Цілком усвідомлюю складність, навіть, тяжкість нинішньої історичної ситуації, проте впевнений, що Тарас Шевченко не відступився б од такого важливого національного діла. Хай нам укотре стануть напутніми його слова: *«Горе нам! Но, братія, не вдавайтесь в тугу, а молітесь Богу і работайте разумно, во ім'я матері нашої України безталанної. Амінь»*.

Джерела та література:

1. Дзюба І. Довіку насущний. *Шевченківська енциклопедія* : в 6 т. Т. 1. Київ, 2012. С. 19–68.

2. Дзюба І. Тарас Шевченко. *Історія української літератури*. Т. 4. Київ : Наукова думка, 2014. 720 с.

3. Дзюба І. Тарас Шевченко. Київ : Видавничий дім «Альтернативи», 2005. 704 с.

4. Дзюба І. Тарас Шевченко. Життя і творчість. Київ : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2008. 718 с.

5. Дзюба І., Жулинський М. На вічному шляху до Шевченка. *Шевченко Тарас. Повне зібрання творів* : у 12 т. Т. 1. Київ : Наукова думка, 2001. 784 с.

6. Кирилюк Є. П., Шабліовський Є. С., Шубравський В. Є. Т. Г. Шевченко. Біографія. Київ : Наукова думка, 1964. 634 с.

7. Конiський О. Тарас Шевченко-Грушівський: Хроніка його життя. Київ : Дніпро, 1991. 702 с.

8. Слідчо-наглядові справи Тараса Шевченка. Корпус документів (1847–1859). *Метаграфовані тексти* / ред. кол.: Олександр Боронь, Геннадій Боряк, Галина Бурлака, Сергій Гальченко, Валерій Смолій (відп. ред.) та ін. Київ : Арій, 2018. 880 с.

9. Смілянська В. Біографічна Шевченкіана (1861–1981). Київ : Наукова думка, 1984. 224 с.

10. Т. Г. Шевченко. Біографія / Бородін В. С., Кирилюк Є. П., Смілянська В. Л., Шабліовський Є. С., Шубравський В. Є. Київ : Наукова думка, 1984. 560 с.

11. Тарас Григорович Шевченко. Біографія / В'язовський Г. А., Данилко К. Ю., Дузь І. М. та ін. Київ : Видавництво Київського університету, 1960. 374 с.

12. *Центральний історичний архів Москви*. Ф. 16. Оп. 47. Спр. 130. Арк. 1–15.

13. Чалий М. Життя і твори Тараса Шевченка. Звід матеріалів до його біографії. Київ : Веселка, 2011. 264 с.

Владимир Мельниченко

ТАРАС ШЕВЧЕНКО: «ИСТОРИЯ МОЕЙ ЖИЗНИ СОСТАВЛЯЕТ ЧАСТЬ ИСТОРИИ МОЕЙ РОДИНЫ»

В статье мотивирована необходимость создания многотомной Биографии Тараса Шевченко в исторически новых условиях независимой Украины под организационным и научным руководством Института литературы им. Т. Г. Шевченко НАН Украины. Предложен концептуальный абрис научной коллективной Биографии Тараса Шевченко в шести томах.

***Ключевые слова**: Научная биография Тараса Шевченко, Институт литературы им. Т. Г. Шевченко НАН Украины, Шевченковская энциклопедия, явление, призвание, ссылка, возвращение, молитва, бессмертие, Иван Дзюба, Николай Жулинский.*

Volodymyr Melnychenko

TARAS SHEVCHENKO: «THE HISTORY OF MY LIFE IS PART OF THE HISTORY OF MY HOMELAND»

The article motivates the need to create a multivolume Biography of Taras Shevchenko in the historically new conditions of independent Ukraine under the organizational and scientific guidance of the Institute of literature of Taras Shevchenko National Academy of Sciences of Ukraine. The conceptual outline of the scientific collective Biography of Taras Shevchenko in six volumes is offered.

***Key words**: Scientific biography of Taras Shevchenko, Institute of Literature. Taras Shevchenko National Academy of Sciences of Ukraine, Shevchenko Encyclopedia, appearance, vocation, exile, return, prayer, immortality, Ivan Dziuba, Mykola Zhulynskyi.*

УДК 82.09+928Шевченко
Валентина Коваленко

«ВНУТРІШНЯ» БІОГРАФІЯ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА В ЙОГО ЖУРНАЛІ ТА ПОВІСТЯХ

Наукова стаття є спробою розкриття специфіки літературної та малярської творчості Тараса Шевченка, зокрема, її психологічних основ, на прикладі російськомовних повістей та Журналу. Особлива увага звертається на особливості душевних та духовних зрушень автора-оповідача під час народження його творчих задумів.

Ключові слова: Тарас Шевченко, психологія творчої праці, поезія, проза, творчий задум, натхнення, свідоме-підсвідоме, автобіографічний герой, «внутрішня біографія», мемуарно-епістолярні елементи, сюжет, художня ідея, проблема «митець і шлюб».

Художній твір як продукт психічної діяльності визріває у складних переживаннях і роздумах митця слова. Народжені у процесі словесної творчості художні явища виявляють різноманітні грані внутрішнього життя автора. Пізнання тої внутрішньої біографії дарує пізнання зв'язків твору з «Я» письменника. Російськомовні повісті Т. Шевченка, в переважній більшості яких персонаж-оповідач органічно через автобіографічні подробиці «живопише» себе (як співавтор, учасник або свідок справжніх подій), мають неабиякий пізнавальний інтерес. Означена проза Т. Шевченка – це лише форма вираження його внутрішнього змісту (світосприйняття, суспільної та морально-етичної позиції, естетичного ідеалу), знайдена ним у несприятливих для творчості умовах заслання. Тож, підтримуючи опозицію В. Смілянської щодо тверджень Г. Грабовича про дуалізм Т. Шевченка, проявлений у російськомовних повістях [7, 216], скажемо: у цій прозі залишається пізнаванним дух поета. Відтак, у повістях авторська особистість ні в якому разі не «пристосована». Приміром, повість «Прогулка с удовольствием и не без морали» (1855–1858) – це своєрідні подорожні нотатки художника Дармограя (в його особі легко впізнаємо самого Т. Шевченка, оскільки в сюжеті повісті наявний мемуарний елемент – спогади про другу подорож по Україні, роки навчання в Академії художеств та ін.),

які оприявнюють художню історію написання одного твору, а, отже, розкривають читачеві психологічні основи його мистецької праці як письменника і художника. Така форма спілкування (психологічне перевтілення автора в образ героя, уведення фактів власної біографії в сюжетно завершені історії персонажів) дає спромогу читачеві відчути себе співтворцем задуманої Шевченковим розповідачем повісті – від його першої і до останньої думки.

Підтвердження бажання автора-оповідача поділитися з читачем своїми розмислами знаходимо в «Художнику». У цій повісті своєрідним відкриттям Шевченка-прозаїка «стало поєднання вигаданого сюжету з мемуарно-епістолярними елементами», які склали основу твору (1856). Саме цей твір розлого оприявлює «процес формування самоцінної творчої особистості», «історію душі автобіографічного героя», оскільки жанр автобіографічного роману виховання передбачає звернення до духовної еволюції героя...» [7, 346].

Особливо ж, «Художник» цікавий у контексті розкриття проблеми «митець і шлюб», саме в репліках типу: «...дело в том, что люблю открывать мои убеждения во всей их наготе, несмотря на чин и звание. Притом же я это делаю теперь собственно для друга моего художника...» [8]. А, отже, і для себе.

Шевченкове бачення подружньої любові, шлюбу (етимологічне – від любити) незрідка художньо моделюється саме на сторінках його прозової (російськомовної) творчості, яка за часом (50–80-ті рр. XIX ст.) збіглася із використанням літературою Просвітництва автобіографічного документального матеріалу, із написанням романів виховання, зокрема про мистецтво і долю митця, що досить широко представляла німецька (гетівська, новалісівська) та російська проза першої половини XIX ст. У своїх повістях Т. Шевченко особливе місце відводить ролі жінки в житті чоловіка – як естетичного ідеалу, як жінки-матері. Тож виписані письменником у повістях високоморальні подружжя Сокир («Близнюки»), Шмідтів («Художник»), Претхелів («Прогулка с удовольствием и не без морали») є втіленням власне шевченківського ідеалу родини, такої родини, де є любов, взаєморозуміння і взаємоповага, де обов'язково є діти і особлива увага приділяється їхньому вихованню, традиційно закоріненому в український ментальний грунт.

У повісті «Художник» Т. Шевченко наділяє художника І. Сошенка, від імені якого ведеться розповідь, своїми переживаннями і філософськими роздумами над сенсом життя творчої особистості, зокрема над проблемою «митець і шлюб», приводом до розмислів над якою стало також невдале одруження Карла Брюллова, хто був для поета і художника взірцевим прикладом того, що головніше в житті творця – сходження до вершин духовної культури через активне накопичення творчого потенціалу, через напруження творчих сил, чи «ядовитое дыхание домашней медяницы», якою був «отруєний» молодий перспективний художник, герой Шевченкової повісті. Перший (так закінчується і повість) Карл Великий, помирав у Римі, столиці митців «вищої» проби; другий, зійшовши з розуму, помер у лікарні «Всех скорбящих». Такого фіналу, очевидно ж, підсвідомо боявся і сам Шевченко, оскільки в стосунках із жінками йому не раз доводилося переживати розчарування і зради. Усвідомлюючи «нерозбірливість» в «любовних справах» таких «огневых душ», як і сам (тут Шевченко в це поняття вкладає смисл душі вразливої, мистецької) письменник резюмує: «...И часто случается, что истинному и самому восторженному поклоннику красоты выпадает на долю такой нравственно безобразный идол, что только дым кухонного очага ему впору, а он, простота, курит перед ним чистейший фимиам... очень немногим этим огненным душам сопутствовала гармония. От Сократа, Бергема и до наших дней одна и та же безобразная нескладица в обыденной жизни. ...чего я боюсь в моем художнике. Пожалуй, и он, по примеру всемирных гениев, закабалит свою нежную, восприимчивую душу какому-нибудь сатане в юбке. И хорошо еще, если он, подобно Сократу и Пуссену, шуточкой отделается от домашней сатаны и пойдет своею дорогой, а в противном случае – прощай, искусство и наука, прощай, поэзия и все очаровательное в жизни, прощай навеки...» [8, 346].

Слід підкреслити, що від початку повісті і до її завершення читач має змогу простежити, як саме відбувається той процес «звершення» (і, навпаки, згуби) таланту творців, як розвивається «історія душі» досвідченого геніального Карла («с его неуместной женитьбой и уместным розводом») та зовсім молодого недосвідченого художника, котрий від пристрасного почуття першого кохання та від непереборного бажання домашнього затишку женився на вагітній від

мічмана молоденькій сусідці (з останньої у свіжому пориві натхнення намалював картину «Весталка», яка подарувала йому неабиякий творчий успіх та відкрила шлях до Італії, де б він міг зреалізувати свою програму і «зажити» професійного мистецького пера. Ось як про це в листі до Івана Сошенка пише про свого товариша Михайлов: «...«Весталку» моего друга превозносят до небес... Её купил какой-то богатый вельможа и хорошо заплатил. Копий и литографий с неё – во всех лавках и на всех перекрестках. Одним словом, успех полный. А он, дурак, женился. На днях я заходил к нему и нашел в нём какую-то неприятную перемену. Тётушка, кажется, его прибрала к рукам. У Карла Павловича он никогда не бывает. Вероятно, стыдится. Начал он с своей жены и не с своего дитяти мадонну с предвечным младенцем. И если он кончит так хорошо, как начал, то это превзойдет «Весталку». Экспрессия младенца и матери удивительно хороша. Как это ему не удалась программа, я удивляюсь. Не знаю, допустят ли его, как женатого, будущий год к конкурсу. Кажется нет...» [8, 421].

Символічним, як бачимо, і в плані життєвої, і в плані творчої невдачі видається одруження молодого митця, бо ж заснований цей відпочатково «брак» (а не шлюб, як це звучить українською в сенсі змістовому) на короткочасному вогні першого, не перевіреного часом, почутті; з жінкою, яка, хоча й не зі своєї волі, але стала покриткою (порушивши таким чином морально-етичну традицію кровного роду та впустивши кров чужу); віддавши перевагу сімейного побуту над творчою працею. «Если усиленный труд и даст ему средства, – роздумує оповідач, – то жена и дети отнимут у него эти бедные средства прежде, нежели он подумает о Риме и его бессмертных чудесах...» [4, 421]. І вже риторичними вигуками типу «Сколько бы великих произведений не потонуло в этом домашнем омуте, а остались бы на земле в назидание и наслаждение человечеству!», «О, если бы могли эти светочи мира обойтись без семейного счастья, как бы прекрасно было!» оповідач переконливо таки засвідчує, що і для генія, і для звичайного художника «домашний камин и семейный кружок необходим» як солодке заспокійливе для втомленого серця, як душевний відпочинок. А гармонійну рівновагу для творчої людини автор-оповідач бачить у колі дітей і доброї та люблячої дружини, розуміючи, що для митця таке щастя, така прекрасна муза гармонії трапляється дуже рідко і

тому, за його висновками, стократ блаженний той художник, кому поталанило в цьому плані. Шевченків оповідач розуміє і те, що «весталка», натхненниця його візаві «едва ли способна залезть поглубже в сердце художника, который так прекрасно чувствует и понимает все возвышенно-прекрасное в природе... Это должна быть быстроглазая, курносенькая плутовка, вроде швеи или бойкой горничной...». Ця репліка підкреслює несприйняття Шевченком у жінці «штукованості», поверховості. Так, приміром, спостерігаючи за знайомою красунею (про що читаємо в Журналі), він помічає, що на її потилиці у дрібні косички заплетене волосся («...прежде думал, что у нее естественно завиваются волосы, а это вот что») – і це відкриття зупиняє його в зізнанні кохання. То відзначає для себе, що вона поверхова і про прекрасне в мистецтві говорить байдуже, проте читає напам'ять «пошленькие стишки» чи до півночі грає в карти – «отвратительно видеть молодую прекрасную женщину за таким бесчувственным занятием») [9, 417]. Що ж до ідеалу жіночої краси, то на сторінках Шевченкових повістей і журналу оприявлюються письменником розлогі філософствування, втілені в афористичні формули типу:

– «...Если необходима красавица художнику для его любимого искусства, для этого есть натурщицы, танцовщицы и прочие мастерицы цеховые. А в доме ему, как и простому смертному, необходима добрая, любящая женщина, но никак не привилегированная красавица... Красавице, как и истинной актрисе, необходима толпа поклонников...» [9, 416];

– «В наблюдениях своих по делу семейного счастия я вот что заметил. Замечание моё относится вообще к людям, но в особенности к вдохновенным поклонникам всего благого и прекрасного в природе. Они-то, бедные, и бывают тяжкою жертвою своего обожаемого идола – красоты... а красота женщины в особенности, действует на них всесокрушительно... А это-то и есть мутный, всеотравляющий источник всего прекрасного и великого в жизни... В ней одно чувство поглотило все другие прекрасные чувства. Это эгоизм, порожденный сознанием собственной всесокрушающей красоты... Привилегированная красавица ничем не может быть, кроме красавицы. Ни любящей, кроткою женою, ни доброй, нежной матерью, ни даже пламенной любовницей...» [9, 415].

Генетично закладені, витворені століттями, життєві й етичні ідеали українського укладу життя оприявлюються поетом у його творах як українська національна картина світу, особливо тоді, коли він найгостріше відчуває тугу за сімейним затишком на засланні, плин часу і віку.

Взагалі ж, самобутня, одухотворена краса жінки дарувала Шевченкові неабияку творчу радість відкриття. Так, прошкуючи поетовим щоденником та повістями, натрапляємо на багату палітру вражень від спілкування з жінками. До жінок високої проби Шевченко відносив Марка Вовчка, Агафію Ускову, дружину Голіховського, директорку інституту Марію Дорохову, Варвару Репніну... Однак, втіленням досконалої природної краси поет вважав тип своєї землячки (згадаймо: все своє життя він мріяв поєднатися у шлюбі з простою сільською дівчиною). Саме в ній поета захоплювала краса моральної чистоти: «...А обыкновенная женщина по-моему, есть самая лучшая женщина», – читаємо Шевченкові розмисли з уст його оповідача [8, 418–419].

У своєму героєві повісті письменникові хотілося бачити найбільшого і найнезвичайнішого художника і водночас найзвичайнішу людину в домашньому житті. Однак, ці дві якості дуже рідко вживаються під однією крівлею. Шевченко це розумів і, можливо, знаходив у тому своє заспокоєння від нереалізованості у власному житті. Бо не існує, за його висновкуванням, середньої дороги в мистецтві і в науці – «средняя дорога ни к чему, кроме безыменной могилы, не приводит». Тому, очевидно, приклад Карла Великого як геніального художника був показовим і для Тараса Григоровича: «Цампиери как будто говорит мне: «Не женись, погибнешь», – нагадує письменник у повісті слова свого великого учителя Брюллова (факт одруження Карла був зафіксований ним і в Журналі) і детально згадує той цікавий епізод із життя відомого художника, у майстерні якого відточувався Шевченковий малярський пензель. Виявляється, одруження для Карла з його молодою пасією було звичайною подією, чого не скажеш про той празничний настрій, з яким він приступав до написання своїх картин. Не забарився і розрив – схожий на звільнення. Звільнення душі і духу. Від... домашней сатаны в юбке? нравственно безобразного идола? ядовитого дыхания домашней медяницы?

Цими та іншими означеннями автор-оповідач підкреслив у повісті неперебутнє існування проблеми «митець і сім'я», де перший нерідко згаса у провільжених умовах домашнього побуту, втративши дарована Богом іскру любові. Тоді і з'являються, як у молодого художника, пропавшего человека, замість оригіналів – копії «Весталки»; замість геніальної картини – незакінчена «Мадонна», яка послужила замість рами в розбитому вікні. І, як уже мовилося вище, – символічна смерть, самознищення митця. Напевне ж, страх самознищитися був природнім і для Т. Шевченка. Тому сублімування в творчість проблеми одруження допомагало йому уявно «проживати» те, чого не відбулося (чи, не дай Боже, щоб відбулося) в його реальному житті.

Що ж до Журналу. Згадаймо: саме лист М. Лазаревського, отриманий Т. Шевченком 7 квітня 1857 р. (до речі, саме в символічний день Благовіщення, що, очевидно, не було помічено самим поетом) збудив у ньому, подібно благовісту, неперебутній дух довго очікуваної волі і дороги додому. Цілком зрозуміло: поглинутий бажанням чимскорішого повернення «втраченого раю», поет шукав порятунку у звільненні від тих болючих згустків переживань, що загромадили його серце й уяву ідилічними видивами давно бачених з дитинства та юності рідних пейзажів, облич, інтер'єрів... Тож сам факт народження Журналу, як засвідчував Тарас Григорович, «в эти томительные дни ожидания сделался для меня необходим, как страждущему врач...» [8, 37].

І не тільки як лікар. Кожна сторінка Щоденника, вкраяна складаним ножиком, була для засланця з тонкою душею і гострим розумом своєрідним шляхом повернення до себе, шляхом повторного відкриття себе. І якщо спочатку, за словами Тараса Григоровича, ведення Щоденника було для нього обов'язком з метою полегшення нестерпного очікування та тяжкої бездії, – то з появою в його побуті мідного чайника, «за сие рукоделие» він уже брався з натхненням. «Теперь же, едва успею налить в стакан чай, – пише поет, – как перо само просится в руку». Тоді щоранку й починається своєрідне заселення і душі, і Щоденника спогадами та «бесідами з собою».

Ця особливість стимулювання творчої праці покликає Шевченка зокрема до роздумів про прихований механізм появи цього стану в «неистового и неистощимого стихотворца» Афанасьєва-Чужбинського, за поведінкою якого Тарасові Шевченку поталанило спостерігати.

Свою готовність творити цей поет засвідчував тим, що велів приносити йому самовар. Виявляється, пружина не тільки примушувала шипіти самовар, а й приводила в рух «неутолимое вдохновение» Афанасьєва-Чужбинського. Проте Шевченко розумів, що стакан чаю чи шипіння самовару – це лише імпульси, що допомагають штучно підігріти ту вибуховість таємничої сили, яка мала свій глибинний сховок в душі і розумі творця. Натомість, той же Афанасьєв-Чужбинський, автор спогадів про Тараса Шевченка, зафіксував цікаве зізнання письменника про те, що під час обдумування картини він міг раптом поринати у стан поетичного забуття – «хто зна звідкіль несеться, несеться пісня, складаються вірші, дивись, уже і забув, про що думав, а мерщій запишеш те, що навіялось» [1, 102]. Як бачимо, творчий акт поета мав характер імпульсивний, значною мірою близький до імпровізації. Отже, ті чудові миті (тут ми суголосні з професором В. Бородіним) в Шевченка-лірика «викликалися емоційним збудженням, раптовим спалахом творчої уяви, схвильованістю поета» [3, 5]. У Щоденнику, приміром, натрапляємо на Шевченкове риторичне запитання собі ж самому: «Не следствие это раздражения нерв?» (це коли після невдалого сватання до К. Піунової та безсонної ночі він несподівано відчув дивний стан: «стремление к стихословию». Тоді ж спробував – «и без малейшего усилия» написав триптих «Доля», «Муза», «Слава».

Отже, залежно від настроєвих відтінків, пов'язаних зі світосприйняттям поета і, звичайно ж, із його природною геніальною обдарованістю, відбувалася з'ява такого стану, що нагадував або ж тихий плин мелодії чи пісні, або ж бушування негоди.

Цікавим буде відзначити й те, наскільки для поета важливим було написання поезій в стані натхненного творчого пориву, і цей стан, за логікою розмислів Шевченка, природно міг виникати, коли творча людина вчувала щастя бути вільною і творити вільно. Так, надіславши в листі до Кухаренка свою «Москалеву криницю», Шевченко відзначає в Щоденнику, що ці його вірші «оказались почти одной доброты с прежними моими стихами. Немного упруже и отрывистее. Но это ничего, дай Бог, вырвуся на свободу, и они у меня потекут плавнее, свободнее и проще, и веселее» [9, 22]. Тобто – як пісня, як мелодія, природно зроджені з поетового єства. Тому, студіюючи «Естетику»

Лібельта, Тарас Григорович невдоволено відзначає примітивне, «мужицьке» трактування цим автором природи «неизреченно божественного чувства» – натхнення. Лібельт, як підмічав Шевченко, буцім вірив, що, приміром, для отримання натхнення Йосип Вернет наказував себе під час бурі прив'язувати на марсах до мачти. Що ж до того, що несподівана поява цієї психічної сили не завжди піддається поясненню, свідчить цей запис Шевченка, зокрема про того ж таки свого незмінного опонента естета Лібельта: «Либельт мне сегодня решительно нравится... Мне вот уже другой день даже вовсе непривлекательные предметы кажутся привлекательными. Блаженное состояние!» [9, 52].

Оті миті вродження незвичайного душевного піднесення, фіксовані в щоденникових записах, відкривають нам природу Шевченкового натхнення. У його записах зустрічаємо місця, що засвідчують: навіть незначні події, звичайні явища чи речі несподівано зрушували поетовий спокій, даруючи животворну енергію свіжих відчуттів та образів, вживлюючи його в джерельний рідносвіт. За цими ословленими враженнями доглядаємо й особливості ментальних рис цієї загадкової психічної сили в поета.

Витоки її слід шукати у підсвідомості митця, а, саме, в характерній для цього стану асоціативності, що розкущується живильною іскрою усамітнення. Для творчої людини – це справжнє душевне раювання. Після десятирічного казармового життя, «с тех пор, как мне позволено уединятся, я чрезвычайно полюбил уединение, – нотує поет. – Ничего не может быть в жизни слаще, очаровательнее уединения, особенно перед лицом улыбающейся цветущей красавицы матери Природы. Под её сладким волшебным обаянием человек невольно погружается сам в себя, и видит Бога на земле...» [8, 17]. Поета сповнював казковий стан вільної, ні від кого не залежної творчої людини, який можна було відчути тільки в дорозі. Саме вона давала письменникові свіжі, активні, проникливі спостереження. У повісті «Прогулка...» натрапляємо на його думку: «...Я никогда не любил прогулки с кем бы то ни было, ни даже с прекрасной и не сентиментальной женщиной. Прогулка сам-на-сам имеет для меня какую-то особенную прелесть...».

Джерела Шевченкового натхнення – і в оновлюючому весняному світі. «Не говорю, весна, – пише автор «Прогулки...», – один запах

весны меня способен вывести в поле не только из Киева – из самого Парижа...». До речі, ця пора року часто згадується поетом і в його ліриці.

Тож дух Шевченка-романтика збуджували на чужині, як уже мовилося вище, справді, наче даровані з небесних вишин, ті явища і картини, які для нього були спрагло знайомі, проте в казахських степах рідкісні, такі, що поетове сприйняття творило з них інший, свій український часопростір. Приміром, саме під вербою, під своєю улюбленою фавориткою-вербою Шевченко усамітнювався, умиротворено в тиші лежачи годинами. Природу зродження Шевченкового духу помічаємо в його емоційних ментальних порухах, спричинених першими краплями такого рідкісного в цім краї меланхолійного дощику, свіжим післягрозовим подихом ранку, повівом пахощів квітів і зелені з городу. Натомість, поета дивує «странная, непонятная антипатия к благоухающей зелени» казахів, які «предпочитают пыль и несносную вонючую духоту в укреплении прохладной тени, цветам и свежести зелени». Не втримується Шевченко, аби не відзначити цю ж антипатію і в «великороссийском человеке». У російських селах (нагадує враження М. Гоголя) «наваленные купы серах бревен с черными отверстиями вместо окон, вечная грязь, вечная зима. Нигде ни прутика зелени не увидишь...» [9, 55].

Надихала нашого поета краса ночей, озвучених голосом скрипки, що підносило його душу «к творцу вечной гармонии». Зворушували його мазурки Шопена, музика Паганіні. Одухотворений Шевченко зізнається: «Я никогда не наслушаюсь этих общеслав'янских, сердечно, глибоко унылых песен» [8, 86]. Але ж саме рідна українська пісня здатна перенести зболеного ностальгією поета на береги Дніпра, на волю, на свою милу вітчизну. Таку душевну траєкторію він вчував, коли слухав молодий м'який тенор земляка з Херсонської губернії рядового Скобелєва, що прекрасно виводив пісню «Тече річка невеличка з вишневого саду»; коли сам Шевченко співав, згадуючи молоду дружину Куліша, з якою колись удвох на другий день після їхнього весілля виводили рідних пісень.

Творче перевтілення допомагало Шевченкові вживлюватися в дух відповідної епохи, уявно викликаючи образи далекої української минувшини. Так, один лише вигляд могил здатен був сколихнути його

єство неспокоєм. З'яві цього чуття важко знайти пояснення, про що пише Тарас Григорович: «...странная и даже глупая прив'язанность к безмолвным, ничего не говорящим курганам...» [8, 83]. До речі, про магічний вплив на поета мовчазних курганів знаходимо і в його повісті «Прогулка с удовольствием и не без морали».

Потужним збудником емоційного сплеску, що дарував Шевченкові миті осягнення художньої істини, були книги, особливо ж ті, в яких ішлося про історію України. Так, вислані П. Кулішем «Записки о Южной Руси» настільки вразили Тараса Григоровича, що він захоплено назвав їх «бриллиантом в современной исторической литературе», відзначивши при цьому, що книга «...так волшебно живо напомнила мою прекрасную бедную Украину, что я как-будто с живыми беседую с её слипыми лирниками и кобзарями» [9, 18]. Згадує поет і своє захоплення книгою М. Костомарова «Богдан Хмельницкий».

Заполонені спрагою волі та рідного дому думки поета оприявлюють його бажання і страхи у сновидіннях: «С недавнего времени мне стали грезится во сне знакомые, давно не виданные предметы...» [9, 18]. Шевченко охоче переповідає в Щоденнику свої сни, оскільки вірить у їхній символічний зміст; для розкодування прихованих смислів час від часу заходить до сотника Чеганова, аби заглянути в сонник. Записи Шевченка свідчать про те, що сновидіння часто визначали тональність його настрою впродовж усього дня.

Своєрідним барометром настрою, «олицетворенной судьбой» поета був вітер, напрям якого він спостерігав за флігелем, що вертівся на голуб'ятникові. Цей вістівник-поштар був емоційним збудником душевних переживань митця. Тож часто дух щоденникових записів Шевченка камертонно зачинається з поведінки «норд-осту», до якого він по-язичницьки молитовно звертається про порятунок – то з болючим розчаруванням, то з несподіваною радістю.

Біль, кажуть, на відміну від радості, більше в'яже. Щоденник допоміг Поетові звільнитися від пут болючого чекання Свободи. Незаперечний ефект його очищальної, оздоровчої сили: тяжба бездіяльності поета-засланця, як бачимо, змінилася насолодою животворного «очаровательного бездействия». Отож, на Щоденникові – крапка. Вона ж – і початок нових умов існування, зі свіжими враженнями і несподіванками душі, які, за інших обставин, були би звичними речами чи

явищами, не сколихнувши ані на мить душевного спокою митця. Єдине, що незмінно озвучуватиме Шевченковий дух, наладжуватиме на пісню його душевні регістри, – то це мотиви рідних джерел, зроджені в ньому якоюсь Божою силою, що не дається до оречевлення, а лише до ювелірно тонкого відчуття.

Що ж стимулювало появу творчого задуму?

Це сталося за обставин, які, здавалося, були найменш сприятливими для пробудження уяви, фантазії. Втомлені важкою, розгаслою від весняного болота, дорогою з Києва на Лисянщину до свого далекого родича, художник Дармограй зі своїм кучером Трохимом вирішують заночувати на станції у Білій Церкві. До рук розповідача випадково потрапляє кілька книг, з-поміж яких і «Морской сборник», де подорожнього, серед іншого, вразила інформація про молодого матроса Обеременка – учасника оборони Севастополя (дійсний факт, про який Т. Шевченко прочитав у першому номері «Морского сборника» за 1855 р.). Замість пропонованої нагороди за хоробрість, він «со слезами на глазах просил, чтобы освободили сестру его родную от крепостного звания».

Зрозуміло, що ця болюча тема кріпацької неволі, в якій неперебутньо конала вся Україна, а надто ж і Шевченкова рідня, не могла не зачепити «за живе» самого письменника. Тому емоційне сприйняття ним цього факту стає заживком до налаштування на потрібну тональність. У повісті «Прогулка с удовольствием и не без морали» письменник продовжує розробляти тему морального виродження представників пануючої верстви, а також тему кріпака-інтелігента. Як автор, який перебуває «на межі» зображеного ним світу, він «знає» майбутнє своїх героїв – розв'язку подій. І це знання накладає відбиток його настрою на увесь цей світ з його живим життям... [2, 8]. Тож уявлюваний митцем посередник-розповідач має бути здатним цю його душевну тональність передати читачеві.

Але ж перш, ніж узятися за перо, творець починає чіткіше уявляти характери своїх майбутніх персонажів, їхні взаємини, фабулу, обстановку дії – принаймні, ті вихідні позиції, з яких «розпочнеться саморух образу в сюжеті твору».

Якраз із цієї миті розповідач оприявлює цікавий процес, пов'язаний із опрацюванням тієї художньої ідеї, що постала як нечіткий

контур, із інтуїтивним пошуком шляхів її розкриття, словом, імпровізацією. Остання зактивізовує його уяву, фантазію, асоціативне мислення, допомагає відшукати нові елементи образу і встановити між ними нові зв'язки.

Так-от: Дармограєва імпровізація несподівано уривається, коли мандрівники проїздять біля дормеза – великої дорожньої карети: «...я заглянул в окно, и передо мной мелькнула необыкновенно прекрасная женская головка, повитая чем-то чёрным. У меня как будто бы молотком ударило в сердце...». Незрозуміле відчуття неспокою починає змагати художника. Він ще не знає, що ця молода жінка – Олена – майбутня героїня його поеми, але йому це підказує інтуїція, ця осяйна рятівна мить, що з'являється поза контролем свідомості у хвилини цілеспрямованої напруженої роботи душі і розуму митця як орієнтир до пізнання справжньої дійсності.

Саме цей жіночий образ є символічним утіленням художньої ідеї. Спочатку простежуємо її появу невловимим мерехтінням («мелькнула»), неясним контуром, ескізом («повитая чем-то черным», «закупоренная в подвижном тереме»). Ця неясність, нечіткість дедалі більше інтригує художника і він, одержимий бажанням «еще хоть мельком взглянуть на эту дивную головку» [9, 219], намагається знайти привід для зустрічі з таємницею. Проте рухливий терем, як і рухлива творча думка, постійно то зникав, то з'являвся в очах свого переслідувача, а той тільки сумно дивиться вслід на екіпаж, «як лисиця на виноград». Невловимий жіночий образ спонукає митця до думок про його казковість, незвичайність. Жіночий образ – то закутана в чорне стара Дорота, «баба-яга», як назвав її автор, коли та з'являлася йому перед очі, замість очікуваної красуні. Цікавим є те, що Т. Шевченко не просто компонує твір як розповідь про народження близької серцю ідеї, а й увиразнює її відповідною символікою.

Паралельно такому розвитку творчого процесу карета Дармограя уповільнює свій рух, оскільки з'являються труднощі подолання гористої місцевості (випробування?!) Тоненький жіночий голос, який чується із-за стіни художникові при черговій зустрічі із таємничими мешканцями дормезу, спочатку наштовхує шукача на грішні думки: «Как бы теперь кстати была замочная скважина». Як бачимо, митець нетерпляче бажає розгадати жінку-ідею, таємницю. Однак, здоровий

моральний клімат художникової душі охолоджує творчі пристрасті, адже він – порядна людина «с препорядочной лысиной, а не гусар и не донжуан какой-нибудь. Ну что ж, что красавица? И моя кузина красавица, да чёрт ли в ней. Она, верно, теперь кокетничает перед зеркалом, натешится досыта, оденется, и она же к нам придет, а не мы к ней...». Ось та репліка, де показово проявлене себе-застереження від надмірної романтизації непізнаної сутності жінки-ідеї. А спогад про легковажну кузину-картярку (рідкісний сюжет для спостерігача), до якої художник їде в гості, дещо його заспокоює, урівноважує, хоча і спонукає до серйозних роздумів, що стануть цінним моральним матеріалом для реалізації творчого задуму.

Внутрішній монолог розповідача привертає увагу своєю неприхованою, досить критичною оцінкою жіночої краси, материнського обов'язку: «А на самом-то деле, чем женщина красивее, тем более похожа она на движущуюся прекрасную, но бездушную куклу. Это я говорю по собственному многолетнему опыту: красавицы только в романах олицетворенные ангелы, а на деле они автоматы или просто гипсовые фигурки» [9, 225–226].

У цьому зв'язку слід зазначити, що загострення відповідних настроїв Т. Шевченка спричинила подія, що і «вплинула на створення конкретного образу жінки-міщанки (в ряді повістей. – В. К.): змальовував він її тепер з тієї самої пані Агати з запалом, не меншим від того, коли засліплений її опоетизованими фантазією принадами, створив був із неї свій ідеал». За словами П. Зайцева, після того, як пані Агата Ускова перестала виходити на зустрічі з Шевченком, він це сприйняв як зраду. Тому, глибоко вражений цим ставленням до себе, він писав Залєському: «А моя моральна, моя одинока підпора, і та тепер захиталась і враз пуста й бездушна стала: картярка, нічого більше» [1, 339]. Як бачимо, такі біографічні розмисли, зафіксовані свідомістю письменника, «рухають» головний образ у сюжеті твору до тої щасливої комбінації, яку психологи називають «урочим часом». Отже, продовжується «чорнова робота», що наближає момент істини, те раптове осягнення суті. А це насамперед – накопичення творчої енергії: митець не упускає жодної миті, щоб не намилуватися червонозорими українськими ночами та свіжими, окропленими весняним дощем ранками; його щоранкові усамітнені прогулянки

до березового гаю над Гнилим Тікичем надихають чудовою панорамою і нагадують малюнки його улюбленого друга по Петербурзькій Академії художеств Штернберга. Уподібнившись Вальтеру Скотту, художник «перевесив кожаную сумку с карандашами и бумагой через плечо и, вооружась походною дубиной», мандрує степом, до ставків та млинів, не перестаючи дивуватися красі рідної природи, а ще більше великим поетам і художникам, здатним її відтворити. Він доглядається до людей, шукаючи з-поміж них цікаві образи. Творчий пошук художника продовжується на підсвідомому рівні – в його сні (до речі, із щоденникових записів Шевченка довідуємося про те, що очікування ним у 1857 р. наказу про звільнення вилилося в сновидіння, зміст якого був частково використаний у незавершеній поемі «Юродивий»). Цей «сон в руку» допомагає художникові Дармограєві нарешті знайти художнє рішення: чіткіше вимальовуються обриси майбутнього твору, увиразнюється ідея.

Ранкові роздуми художника-розповідача перемежовуються біографічними роздумами Т. Шевченка про чудові роки його навчання в Петербурзі, про улюбленого Штернберга. Спогадами про минуле, сном-підказкою автор був заворожений; цей душевний стан налаштував його на «заунывный тон» рідних дум і примусив узятися за перо. Так увечері був написаний епіграф до першої частини майбутньої поеми «На мори синему, на камени былому».

Натхненний першими рядками, розумінням того, що хоче писати, художник, помолившись Богу, сідає за створення поеми. Це продовжується в його «темній келії» при свічці майже два великодні тижні – «Последний день Страстной, вся Святая и половина Фоминой недели невидимо мелькнули надо мною». Звернімо увагу: написання твору недаремно припадає на цей час, адже сама творчість передбачає як муки, подібні розп'яттю, так є і своєрідним священодійством.

У другій частині «Прогулки...» читач має змогу спостерегти новий виток творчого процесу художника, пов'язаний уже з написанням повісті. Шевченків розповідач роздумує у цій частині над проблемою формування людської особистості, акцентуючи увагу на вирішальному впливі навколишнього середовища на формування характеру людини. Тут, за словами Т. Шевченка, «резче обозначилась общая идея рассказа» (про це він пише у листах до М. М. Лазаревського від 22 квітня, 8 травня

1857 р.). Показ результату морального переродження поміщика Курнатовського внаслідок одруження з дівчиною-кріпачкою та спілкування з її братом-матросом Обеременком і заможними хуторянами Прехтелями як носіями позитивного ідеалу – ось той конкретний задум, максимально співзвучний життєтворчому ідеалу Тараса Григоровича. Щоб його зреалізувати, Шевченків розповідач близько знайомиться із прототипами героїв свого твору, стає «свій у колі персонажів, не лише спостерігає, а й діє, переживає, розмірковує, виступаючи не лише як розповідач, а й як автогенний герой» цієї повісті. Художник намагається наблизити фінал своєї повісті, вносячи зміни насамперед у реальне життя своїх героїв, створюючи їм сприятливі умови для духовного саморозвитку. Кожного з них автор зводить із родиною Претхелів (господар-німець Степан Претхель, його дружина-українка Софія Самойлівна та їхні діти: донька Маша – студентка Київського інституту та син), на хутір якої він випадково натрапив, блукаючи лісом. Їхній хутір, упорядковане господарство, родинні стосунки – ідеальна модель буття українського світу. Автор прекрасно розуміє, що спілкування з цією сім'єю для кожного з персонажів дасть позитивні результати (до речі, поєднання німецького прагматизму (розуму) і українського романтизму (емоції) творять, як видно, гармонійний поладунок; тут варто зазначити, що повага Т. Шевченка до німців сформувалася після його дружби з Брюлловим та Штернбергом).

Так, другого дня після весілля, боляче усвідомлюючи сімейне «рабство» своєї героїні Олени, волю над нею «немилого и чуждого ей человека во всех отношениях», автор знайомить її з Машею: «Я предвидел от этого знакомства много прекрасного и полезного для моей героини и еще более для образованной красавицы, дочери Софьи Самойловны. Они разделят свое нравственное добро, как родные сестры, и обе будут богаты».

Морально перероджується і Курнатовський – «из гусара делается человеком... ломает отцовское гнездилище и строит новое, человеческое жилище. Не играет в карты, не пьет. И... бывшего слугу Трохима воспитывает на свой счет в белоцерковской гимназии». «Как обстановка изменяет человека!..», – вдоволений таким результатом успішно зреалізованого проекту, вигукує вустами Претхеля автор, адже його герой під впливом виховання молодих дівчат – Олени і

Маші – з німця став українцем та, замість читання Шиллера і Гете, навчився під фортепіано співати українських пісень. Обділений долею матрос заслуговує також моральної компенсації – автор його робить зятем Претхелів. Фінал повісті щасливий для всіх, окрім пані Дороти (вона як «мрачный психический феномен», «вследствие обмана и оскорбления старым Курнатовським», батьком нинішнього молодого поміщика, померла). Щасливий і сам автор, мандрівка якого рідною Україною не тільки принесла творче задоволення, а й моральне – від безпосередньої причетності до творення небайдужих йому людських доль.

У процесі вилаштовування нового сюжету повісті художник Дармограй розлого озвучує впізнаване для читача шевченківське резюмування щодо сенсу одруження, зокрема старого холостяка («По-моему, лучше доживать свой век старым холостяком, нежели окружить себя чужими розовыми крошками, а свою лысую, почтенную голову украсить украшением, не внушающим ни малейшего почтения»). Під час весілля Олени його роздуми торкаються долі заміжньої жінки, що приносить себе в жертву на «олтарь семейного счастья»; її пригнічена першими образами чоловіка постать видається художникові «беломраморной надгробной статуей». Натомість непідробне Шевченкове захоплення сімейною ідилією Претхелів свідчить про неперебутні поетові сподівання і собі коли-небудь відчути такий рай – як у Бога за дверима. Розповідач розкошує своїм зором, споглядаючи «белую большую хату с ганком» та білий, чистий і свіжий одяг на незвичайній родині. Отже, Претхелі для нього – скарб, бо в їхньому образі втілено той конкретний задум твору, до якого він у немалих творчих муках наближався.

Творче перевтілення допомагало Шевченкові заглиблюватися у психологію характеру людини, намагаючись прожити її життя, вживитися в дух відповідної епохи, уявно викликаючи образи далекої минувшини.

Джерела та література:

1. Афанасьєв-Чужбинський О. Спомини про Т. Г. Шевченка / упоряд. і приміт. В. С. Бородіна і М. М. Павлюка; передм. В. Є. Шубравського. К. : Дніпро, 1982. 547 с.

2 Білоус П. В. Психологія літературної творчості: Книга для вчителів та учнів. Житомир, 2004. 96 с.

3. Бородін В. Динаміка творчого процесу Шевченка-поета. Слово і час. № 3. 2010. С. 3–29.

4. Зайцев П. Життя Тарас Шевченка. 2-ге вид. К. : Обереги, 2004. 480 с.

5. Зарва В. «Близнюки», «Художник» Т. Шевченка як версія просвітницького роману виховання. Збірник праць Всеукраїнської (37-ї) наукової шевченківської конференції : 22-24 квітня 2009 р., [м. Черкаси]: 195-й річниці з дня народж. Т. Г. Шевченка / Ін-т літератури ім. Т. Г. Шевченка, Черкаський нац. ун-т ім. Б. Хмельницького, Черкаська облдержадміністрація. Черкаси : Чабаненко Ю. А., 2009. 598 с. С. 63–71.

6. Смілянська В. Шевченкознавчі розмисли. Збірник наукових праць. К., 2005. 525 с.

7. Шевченко Т. Г. Повне зібрання творів: у 12 т. / Редкол. : М. Г. Жулинський (голова) та ін. К. : Наук. думка, 2001. Т. 4 : Повісті. 2003. 600 с.

8. Шевченко Т. Повісті. К. : Держ. вид-во худ. л-ри, 1964. 685 с.

9. Шевченко Т. Г. Зібрання творів: у 6 т. (вид., автентичне 1–6 томам «Повного зібрання творів у дванадцяти томах») / Редкол. : М. Г. Жулинський (голова) та ін. К. : Наук. думка, 2001. Т. 5 : Щоденник. Автобіографія. Статті. Археологічні нотатки. «Букварь южнорусский». Записи народної творчості. 2003. 496 с.

Валентина Коваленко

«ВНУТРЕННЯЯ» БИОГРАФИЯ ТАРАСА ШЕВЧЕНКО В ЕГО ЖУРНАЛЕ И ПОВЕСТЯХ

Научная статья является попыткой раскрытия специфики литературного и художественного творчества Тараса Шевченко, в частности, его психологических основ, на примере русскоязычных повестей и Журнала. Особое внимание обращено на особенности душевных и духовных сдвигов автора-рассказчика при рождении его творческих замыслов.

***Ключевые слова**: Тарас Шевченко, психология творческого труда, поэзия, проза, творческий замысел, вдохновение, сознательное-подсознательное, автобиографический герой, «внутренняя биография», мемуарно-эпистолярные элементы, сюжет, художественная идея, проблема «художник и брак».*

Valentyna Kovalenko

TARAS SHEVCHENKO'S «INTERNAL» BIOGRAPHY IN HIS MAGAZINE AND STORIES

The scientific article is an attempt by its author to reveal the specifics of Taras Shevchenko's literary and painting work, in particular, its psychological foundations, on the example of his Russian-language novels and Journal. Particular attention is paid to the peculiarities of mental and spiritual shifts of the author-narrator during the birth of his creative ideas.

***Keywords**: Taras Shevchenko, psychology of creative work, poetry, prose, creative idea, inspiration, conscious-subconscious, autobiographical hero, "inner biography", memoir-epistolary elements, plot, artistic idea, the problem of «artist and marriage».*

УДК 929Шевченко(470.56)
Олександр Боронь

ЧИ МЕШКАВ ТАРАС ШЕВЧЕНКО У БУДИНКУ КУТІНИХ В ОРЕНБУРЗІ?

З'ясовано хронологію Шевченкового перебування у знищеному в червні 2015 року будинку Кутіних, що розташовувався на перетині вул. 8-го Березня (колишня Преображенська вулиця) і провулку Шевченка (колишній Канонірський провулок) в Оренбурзі. Автор статті при цьому спирається на мемуари Федора Лазаревського (дві різні публікації), Михайла Лазаревського, Карла Герна, офіційні документи, родинний зошит Кутіних, праці Леоніда Большакова, Віктора Дорофеєва, Петра Жура та ін.

***Ключові слова**: проживання, винаймання житла, будинок, ночівля, хронологія, мемуари.*

У середині липня 2015 р. в соцмережах поширилася інформація про знесення в Оренбурзі будинку Кутіних, в якому часто бував Тарас Шевченко у 1847, 1849–1850-му рр. Дописувачка «Живого журналу» 16 липня 2015 р. навела у своєму блозі слова начальниці управління державної охорони об'єктів культурної спадщини міністерства культури і зовнішніх зв'язків Оренбурзької області Марини Дмитрієвої, що власник будинку кілька років через суд намагався вилучити його з реєстру пам'яток. На переконання чиновниці, Шевченко ніколи в цьому будинку не жив, а лише іноді заходив. Жодної культурної та історичної цінності будівля не має, тому власник і вирішив зняти охоронний статус через суд. Ремонт пам'яток архітектури влітає у копієчку, адже необхідно проводити спеціальні експертизи будівель і ремонтувати їх із дотриманням певних умов. «Існує рішення суду, згідно з яким міністерству культури доручено виключити цей будинок із реєстру пам'яток. Однак я не можу сказати, чи проведена ця процедура, потрібно підняти юридичні документи і все перевірити», – стверджувала М. Дмитрієва. На той момент у регіональному мінкульті зізналися, що не знають, чи вже знесено споруду. Блогерка не полінувалася з'їздити на місце і переконалася, що пам'ятки за парканом немає, навіть вивезено будівельне сміття [1].

Навіть за півроку обурення оренбурзької громадськості через свавільне знесення будинку не вщухало. Сайт «Orenday» 21 лютого 2016 р. повідомляв, що на тому місці облаштовано тепер паркінг для клієнтів банку. У матеріалі Катерини Падалко наведено слова блогера Микити Сазонова: напередодні, 20 лютого 2016 р., відділок поліції № 1 за заявою оренбуржця Андрія Лисенка таки порушив справу за статтею 243 Карного кодексу Російської Федерації за фактом знищення об'єкта культурної спадщини – будинку, де мешкав Шевченко [13].

Оперативно, за кілька днів, 26 лютого 2016 р., на сайті ТАСС з'явилося повідомлення оренбурзької кореспондентки, в якому з посиланням на міністерство культури Оренбурзької області стверджувалося: «Експерти встановили, що цей об'єкт культурної спадщини не мав тих історико-культурних характеристик, на підставі яких його було прийнято постановою Ради Міністрів РРФСР від 04.12.1974 № 624 на державну охорону як пам'ятку республіканського значення. Поет ніколи не проживав в цьому будинку». Представник міністерства додав, що губернатор Оренбурзької області 2011 р. звертався в Мінкультури РФ щодо вилучення цього будинку з єдиного державного реєстру об'єктів культурної спадщини РФ, однак питання залишилося невирішеним [5].

Лише через рік журналістці сайту «Orenday» вдалося з'ясувати деталі знищення будинку. Ще з 2007 р. в регіоні намагалися вивести шевченківський дім з державного реєстру об'єктів культурної спадщини РФ, однак у цьому було відмовлено. У 2014 р. власник будівлі, який понад десяток років її не використовував, звернувся у Ленінський районний суд Оренбурга з проханням вилучити будинок із реєстру, чого зрештою і домігся. У травні 2015 р. він продав споруду ТОВ «Центр недвижимости», а вже новий власник її розібрав. Як встановила прокуратура, охоронне зобов'язання міністерство культури області власнику не оформило, що дало змогу продати будинок без обтяжень. УМВС Росії по Оренбурзькій області виступило зі своєю версією. Через аварійний стан будинку власник уклав договір із ТОВ на часткове відновлення об'єкта. Нібито у перебігу реставраційних робіт 27 червня 2015 р. стеля і одна зі стін обвалилися, відновлення будинку стало неможливим. Було ухвалено рішення його демонтувати. На момент демонтажу в кадастровій палаті у реєстрі об'єктів культурної спадщини об'єкт не перебував. Поліція не побачила

умисного знищення пам'ятки, виявилася лише провина чиновників обласного мінкультури: вони вчасно не оскаржили рішення Ленінського районного суду. 11 серпня 2015 р. Оренбурзький обласний суд скасував рішення районного [12]. Але було вже пізно. Насправді власник цілком свідомо зрівняв будинок із землею, скориставшись безпринципністю суддів та некваліфікованістю чиновників. Можливо, всі вони перебували у змові.

Залишається, однак, відкритим питання: Шевченко в будинку Кутіних мешкав чи тільки іноді заходив? Можливо, експерти, на яких покликалися судді та чиновники, мали рацію, а внесення будинку до реєстру пам'яток було помилкою?

До вивчення історії будинку Кутіних у кількох працях звертався Леонід Большаков, який понад тридцять років розшукував їхній родинний зошит із різноманітними записами, зокрема і про квартирантів. Зрештою дослідникові таки вдалося виявити цей нотатник із вирваними сторінками у Державному літературному музеї в Москві. На думку шевченкознавця, першою оселею Шевченка у другий приїзд до Оренбурга після закінчення Аральської експедиції восени 1849 р. став саме будинок Кутіних, але тільки на день-два. Згодом поет не раз приходив до Федора Лазаревського, який винаймав тут квартиру. Іноді Шевченко залишався ночувати. Однак, наголошує дослідник, у кутінському будинку поет був лише гостем [4, 15]. Саме Л. Большаков з'ясував [3, 185], що будинком володів Михайло Кутін, а не його син Аполлон (1835 р. н.), як хибно стверджувалося до того часу в науковій літературі.

У Державному архіві Оренбурзької області вціліло креслення будинку (Ф. 124. Оп. 2. Од. зб. 6065, 6098). Краєзнавець Віктор Дорофеєв, автор книжки «Оренбург шевченковский» (Оренбургский Институт Тараса Шевченко. Научные записки. 1-я тетрадь. Оренбург: Институт Т. Шевченко, 1993. 76 с.), писав, що відносно нинішньої вулиці будинок стояв вище; проїжджа частина піднялася з того часу в середньому на півметра. Він був квадратним у плані. Дворові споруди XIX ст. не збереглися: по південному боці розташовувався довгий сарай, біля нього невеликий навіс, і в північно-західному куті маленький сарайчик. Двір досить великий. Дворове місце зменшилося на третину, скоротившись із півдня і заходу (цит. за: [15]).

У реєстрі пам'яток, куди внесли будинок Постановою Ради Міністрів РРФСР 1974 р. і прийняли під державну охорону, про що свідчила табличка на споруді, міститься такий опис об'єкта. У 1852 р. будинкове місце у половину ширини кварталу перебувало у власності колезької секретарки Олександри Кутіної. У 1907–1909 рр. домоволодіння належало Аполлону Кутіну. Пам'ятка розташовується на території кварталу № 327, на перетині вул. 8-го Березня (колишня Преображенська вулиця) і провулку Шевченка (колишній Канонірський провулок). Одноповерховий дерев'яний зруб із глиняною обмазкою по дранці під вальмовим дахом (вид даху з чотирма скатами, причому торцеві скати мають трикутну форму – називаються «вальми» – і простягаються від коника до карниза, два інших скати трапецеподібні). У плані має Г-подібну конфігурацію. Фасади побілені, в 1961 р. частково обшиті тесом. Віконні отвори обрамлено дерев'яними лиштвами з фільончастими віконницями. Дерев'яний карниз, що увінчує будівлю, має невеликий винос. Покрівля сучасна з азбестоцементних листів, тобто шиферу [1].

Виникає потреба якомога точніше з'ясувати тривалість перебування Шевченка в Кутіних, чітко окреслити його зв'язки з їхнім будинком. Тож спробуємо послідовно відновити хронологію Шевченкових відвідин будинку Кутіних. Поета було доставлено в Оренбург увечері 9 червня 1847 р. [14, 140, № 262; 11, 74]. Він мешкав у казармах 3-го Оренбурзького лінійного батальйону. Вже 18-го його відправлено в Орську фортецю [7, 172], куди він прибув 22 червня [14, 140, № 262].

У 1847–1851 рр. Федір Лазаревський (у 1845–1854 рр. – столоначальник Оренбурзької прикордонної комісії) винаймав квартиру в будинку М. Кутіна. Дізнавшись про прибуття поета, 10 червня кинувся до нього в казарми. «Через два дня [тобто приблизно 12-13 червня. – О. Б.] Шевченко пришел к нам на квартиру, – згадував Ф. Лазаревський. – Я встретил его, как брата, как самого близкого человека. Со мной жил тогда Левицкий [Сергій Левицький на той час служив помічником столоначальника, тобто Ф. Лазаревського. – О. Б.], и Тарас Гр[игорьеви]ч с обоими нами был сердечно прост, и мы сразу стали друзьями. Говорили много и оживленно. Между прочим, он сообщил нам, что был у Матвеева, по его приглашению, и что он

очень расположил его к себе. Гость остался у нас ночевать. Сняв с кроватей тюфяки, мы разложили их на полу и все втроем улеглись на полу вповалку. Шевченко прочел нам наизусть свою поэму «Кавказ», «Сон» и др., пропел несколько любимых своих песен: неизменную «Зіроньку», «Тяжко, важко в світі жити»; но с особенным чувством была исполнена им песня:

Забілили сніги,
Заболіло тіло
Ще й головонька,
Ніхто не заплаче
По білому тілу
По бурлацькому... и проч.

Мы все пели. Левицкий обладал замечательно приятным тенором и пел с большим чувством. Были минуты, когда слезы сами собой катились из глаз, а гость наш просто рыдал.

Летняя ночь таким образом пролетела незаметно. Мы не спали вовсе. Рано утром Т. Гр–ч простился с нами, объявив, что получил уже назначение в Орскую крепость, куда он на днях должен отправиться» [10, 153–154]. Принаймні одну ніч у червні 1847 р. Шевченко в будинку Кутіних провів.

Наступні відвідини відбулися тільки через два роки. Аральська описова експедиція завершила плавання 22 вересня 1849 р. [7, 212]. Військове керівництво дозволило Шевченку і Томашу Вернеру повернутися не в Орську фортецю, а разом із керівником експедиції Олексієм Бутаковим в Оренбург для закінчення роботи над матеріалами. Ще 22 квітня 1849 р. О. Бутаков звернувся з відповідним проханням до начальника 23-ї піхотної дивізії Афанасія Толмачова; 13 травня штаб Окремого оренбурзького корпусу повідомив А. Толмачова, а також начальника Раїмського укріплення про дозвіл [14, 166–167, № 313; 167, № 315; 167–168, № 316]. Тривалий час дата прибуття в Оренбург учасників експедиції, в тому числі й Шевченка, вказувалася неточно. Л. Большаков на основі документів довів, що вони приїхали 31 жовтня 1849 р. [2, 13]. Цей день названо в листі О. Бутакова від 4 листопада 1849 р. [2, 199], у формулярних списках учасників експедиції прапорщика Ксенофонта Поспєлова та унтер-офіцера Кузьми Рибіна [2, 344, 352].

Діставшись Оренбурга, Шевченко, за спогадами Ф. Лазаревського, оселився на його квартирі, тобто в тому ж будинку Кутіних: «[...] Кобзарь, вместо Орской крепости, попал в Оренбург и поселился в квартире моей, близ костела, а потом в предместье Оренбурга в доме К. И. Герна, хотя, собственно говоря, наш Тарас, имея много знакомых, проводил где день, где ночь. [...] Во весь 1849 год я, по делам службы, подолгу оставался в киргизских степях. Вернувшись однажды из командировки глубокой осенью, я застал в своей квартире Шевченка и моряка Поспелова, с которым поэт более года провел в Аральской экспедиции. Тарас, Поспелов, Левицкий и я зажили, что называется, душа в душу: ни у одного из нас не было своего, все было общее; а с Тарасом у нас даже одежда была общая, так как в это время он почти никогда не носил солдатской шинели. Летом он ходил в парусиновой паре, а зимой в черном сюртуке и драповом пальто. Иногда заходил к нам и Бутаков, чаще же других гостил К. И. Герн. Матвеев также не чуждался нашего общества. Вечера наши проходили незаметно. Пили чай, ужинали, пели песни. Тарас с моряком Поспеловым иногда прохаживались по чарочкам» [10, 157].

Таким чином, з 31 жовтня 1849 р. Шевченко достеменно мешкав у будинку Кутіних, однак невдовзі перебрався до О. Бутакова, а згодом – у флігель на квартирі Карла Герна, що підтверджується спогадами Михайла Лазаревського: «Осенью 1849 года они все возвратились в Оренбург, где Ш. и его товарищи жили на одной квартире с Бутаковым и пользовались полною свободою. [...] По отъезде Бутакова в генваре 1850 года в Петербург, Шевченко переехал жить на квартиру полковника К. И. Герна, где он по-прежнему жил довольно сносно» [8, 645]. Про це ж говорить і сам К. Герн: «Он [Шевченко. – О. Б.] воротился уже не в Орскую, а прямо в Оренбург; жил сначала вместе с Бутаковым, а по отъезде Бутакова в Петербург перешел жить ко мне» [6, 551].

Коли саме Шевченко перебрався з будинку Кутіних на квартиру О. Бутакова? За припущенням Л. Большакова, орієнтовно 7-9 листопада, коли надійшов дозвіл про командирування Броніслава Залеського на допомогу Шевченкові. 5 листопада 1849 р. О. Бутаков звернувся до штабу Окремого оренбурзького корпусу з рапортом, у якому, зокрема, зазначив: «Так как рядовой Шевченко, находившийся в экспедиции для снимания видов берегов Аральского моря, не может

по краткости времени кончить все рисунки, которые должны быть представлены господину военному министру, то, узнав, что во 2-м батальоне есть умеющий рисовать рядовой Бронислав Залесский, имею честь всепокорнейше просить прикомандировать его на время ко мне, в помощь рядовому Шевченко, для отделки гидрографических видов берегов Аральского моря, а равно и прикомандированного ко мне унтер-офицера Вернера, необходимого мне для составления геологического описания берегов, так как собирание образцов по части естественных наук было поручено ему, а рядового Шевченко для отделки живописных видов» [14, 171–172, № 318]. На документі позначки, що рапорт отримано 6 листопада, а доповідь зроблено наступного дня. Якщо пов'язувати зміну помешкання з цим дозволом, то вона сталася не раніше 7 листопада 1849 р. В кожному разі від 31 жовтня по 9 листопада (нехай навіть 7-ме) – це не день-два [2, 13], а суттєво більше – понад тиждень.

Далі Ф. Лазаревський згадував: «В конце декабря того же 1849 года я должен был отправиться за 500 верст в Гурьев-городок и пробыл там до весны 1850 года. Вернувшись в марте, я застал в городе только одного Тараса» [10, 158]. Родинний зошит Кутіних дає змогу точно датувати відрядження чиновника, бо замісить нього із 16 грудня 1849 р. на квартиру офіційно перейшов згадуваний К. Поспєлов. Ф. Лазаревський повернувся зі степу 8 квітня 1850 р. [3, 190].

У будинку Кутіних Шевченко провів ніч із 22 на 23 квітня після обшуку на квартирі К. Герна. Спаливши більшість паперів у флігелі, друзі кинулися на квартиру до Ф. Лазаревського: «Не смыкаючи очей провели мы эту ночь, но обыска у меня не было» [10, 163]. Ф. Лазаревський стверджував: «Шевченко большею частью жил у меня, но почти все его имущество помещалось во флигеле в доме Герна, где он и работал [...]» [9, 5].

Існує ще розповідь про Шевченка дружини власника будинку – Олександри Кутіної в записі П. Юдіна. Л. Большаков, цитуючи ці спогади, звертав увагу, що господиня чітко розмежувала квартиранта і гостя [2, 14]. Водночас, особливо з огляду на колоритні деталі, треба зважати, що на момент запису минуло майже півстоліття: «Ходил он по городу всегда в солдатской шинели и только под низом ее надевал синие широкие шаровары и белую, вышитую на груди и по рукавам,

хохлацкую рубаху. Был у него один приятель, офицер-хохол [очевидно, Ф. Лазаревський. – О. Б.], который квартировал у Кутиной. Шевченко чуть не каждый день навещал его. Вдвоем они коротали длинные зимние вечера за чайком и водочкой.

«Придет, бывало, он к нам, – говорила старушка, – сейчас шинель долой, повесит ее в передней на гвоздик, расправит свои длинные черные усы, и первый его вопрос в шутливом тоне:

Ой, чи живі, чи здорові
Всі родичі гарбузові?

Когда приятеля нет дома, он, в ожидании его, ходит из угла в угол по всем комнатам. Потом придет на мою половину, а я тем временем водочки приготовлю и закусочку смастерю.

– А що, хозяюшка, кисленька капустька є? – всегда спрашивал он.

– Есть, батюшка, есть.

– Оце добре!

До смерти он любил эту кислую шинкованную капусту. Никаких других угощений ему не надо.

Придет хозяин, сядут они за стол, и пойдут у них разговоры, иногда далеко за полночь; но всегда тихо, скромно, без шума» [16, с. 470].

Отже, можна вважати доведеним, що Шевченко мешкав у будинку Кутіних 31 жовтня – 7-9 листопада 1849 р., провів ніч орієнтовно 12-13 червня 1847 р., ніч перед арештом з 22 на 23 квітня 1850 р., часто ночував у листопаді–грудні 1849 р. – січні-квітні 1850 р. Поза сумнівом, постійно відвідував Ф. Лазаревського, часто зустрічався у нього з товаришами під час «оренбурзької зими» 1849–1850 р. З погляду господарів, Шевченко справді не квартирував у них і, очевидно, нічого не платив за своє короткочасне мешкання, хоча категорично цього стверджувати не можна, бо вцілілий родинний зошит Кутіних має сліди 12 вирізок і виривань [3, с. 190], а на вилучених аркушах, можливо, були нотатки, які стосувалися поета. У цьому випадку видається недоцільним розмежовувати винаймання кімнати і принагідне мешкання. Оренбурзький період у засланчому житті Шевченка однозначно безпосередньо пов'язаний саме з будинком Кутіних. Це була єдина збережена в майже автентичному вигляді пам'ятка поетового перебування в місті. Варварське знищення шевченківської оселі – справжній злочин, якому немає жодного виправдання.

Джерела та література:

1. Куда делся дом, в котором жил Тарас Шевченко во время оренбургской ссылки? В Оренбурге снесли дом, который 40 лет значился в реестре памятников истории и культуры федерального значения. Livejournal amber_electra (16.07.2015). URL : https://amber-electra.livejournal.com/4050.html (дата звернення : 20.06.2021).

2. Большаков Л. Н. Літа невольничі. Книжка пошуків і досліджень про Шевченка періоду заслання. Київ : Дніпро, 1971. 425 с.

3. Большаков Л. Н. Оренбургская шевченковская энциклопедия. Тюрьма. Солдатчина. Ссылка : Энциклопедия одиннадцати лет. 1847–1858. Оренбург : Димур, 1997. 513 с.

4. Большаков Л. По следам оренбургской зимы. Книга поисков. Челябинск : Южно-уральское книжное издательство, 1968. 228 с.

5. Волкова Н. Минкультуры: «Дом Тараса Шевченко» не был памятником культуры республиканского значения. ИА ТАСС (26.02.2016). URL : https://tass.ru/kultura/2697214 (дата звернення : 20.06.2021).

6. [Герн К.] Т. Г. Шевченко. (Письмо К. И. Герна к М. М. Лазаревскому). Русский архив. 1898. Кн. 3. № 12. С. 550–555. Підпис: (Сообщено П. М. Тереховым).

7. Жур П. В. Труди і дні Кобзаря: Літопис життя і творчості Т. Г. Шевченка / вст. стаття М. М. Павлюка. Київ : Дніпро, 2003. 520 с.

8. [Лазаревский М.] Из воспоминаний М. М. Лазаревского о Т. Г. Шевченке. Русский архив. 1899. Кн. 1. № 4. С. 643–647.

9. [Лазаревский Ф.] Еще из воспоминаний Ф. М. Лазаревского о Шевченке. Киевская старина. 1899. Т. LXV. Апрель. С. 1–7.

10. [Лазаревский Ф.] Из воспоминаний Ф. М. Лазаревского о Шевченке. Киевская старина. 1899. Т. LXIV. Февраль. С. 151–167.

11. Моренець М. Коли Т. Шевченка було відправлено на заслання? Радянське літературознавство. 1967. № 10. С. 72–74.

12. Падалко Е. Год назад в Оренбурге памятник федерального значения сравняли с землей. Новостной сайт «Orenday.ru» (29.06.2016). URL : https://orenday.ru/novosti/novostnaya-lenta/news280616183107 (дата звернення : 20.06.2021).

13. Падалко Е. Сносом дома Шевченко в Оренбурге займутся полицейские. Новостной сайт «Orenday.ru» (21.02.2016). URL : https://orenday.ru/novosti/novostnaya-lenta/news210216183131 (дата звернення : 20.06.2021).

14. Тарас Шевченко. Документи та матеріали до біографії. 1814–1861 / за ред. Є. П. Кирилюка. Київ : Вища школа, 1982. 432 с.

15. Черниенко Д. Чем знаменит в шевченковедении снесенный «дом Кутина»? Институт Тараса Шевченко (28.02.2016). URL : http://www.it-shevchenko.ru/index.php/otdely/regional-noe-shevchenkovedenie/99-чем-знаменит-в-шевченковедении-снесенный-дом-кутина.html (дата звернення : 20.06.2021).

16. Юдин П. К биографии Т. Г. Шевченка. Русский архив. 1898. № 3.С. 463–476.

Александр Боронь

ЖИЛ ЛИ ТАРАС ШЕВЧЕНКО В ДОМЕ КУТИНЫХ В ОРЕНБУРГЕ?

Выяснена хронология пребывания Шевченко в уничтоженном в июне 2015 г. доме Кутиных, который располагался на пересечении ул. 8-го Марта (бывшая Преображенская улица) и переулка Шевченко (бывший Канонирский переулок) в Оренбурге. Автор статьи при этом опирается на мемуары Федора Лазаревского (две разные публикации), Михаила Лазаревского, Карла Герна, официальные документы, семейную тетрадь Кутиных, труды Леонида Большакова, Виктора Дорофеева, Петра Жура и др.

***Ключевые слова**: проживание, съем жилья, дом, ночлег, хронология, мемуары.*

Olexandr Boron

DID TARAS SHEVCHENKO LIVE IN THE KUTINS' HOUSE IN ORENBURG?

The paper clarifies chronology of Shevchenko's stay in the Kutins' house, destroyed in June 2015, which was located at the intersection of Vosmoho Bereznia Street (former Preobrazhenska Street) and Taras Shevchenko Lane (former Kanonirskyi Lane) in Orenburg. The author of the article relies on the memoirs of Fedir Lazarevskyi (two different publications), Mykhailo Lazarevskyi, Karl Gern, official documents, the Kutins' family notebook, the works of Leonid Bolshakov, Viktor Dorofieiev, Petro Zhur, and others.

***Key words**: dwelling, renting of the house, house, night stay, chronology, memoirs.*

82.09+929Шев
Володимир Поліщук, Наталія Погосян

ХУДОЖНЬО-БІОГРАФІЧНА ЕПІЧНА ШЕВЧЕНКІАНА ОСТАННЬОГО ТРИДЦЯТИРІЧЧЯ: ЗАГАЛЬНІ РИСИ

У статті відзначено і дано характеристики формально-змістових тенденцій української літературної шевченкіани, передовсім епічної, вказано на еволюцію (тяглість) окремих тенденцій і на з'яву нових, покликаних творити рельєфний образ «живого» Тараса Шевченка – геніального митця і земної людини. Наголошено на принциповій важливості творчої свободи письменника, на особливостях творення життєписної літератури.

***Ключові слова**: Тарас Шевченко, шевченкіана, біографіка, творча свобода, жанр, повість, роман, тенденції.*

Цілком логічно і природно, що цей сегмент науки був «покликаний до життя» самим явищем художньої біографіки, історія розвитку якої набула прийнятної повноти порівняно віднедавна, теж пройшовши достатньо тривалий період аналітичної роботи, полемік, дискусій. Маємо відзначити й те, що тривалий колоніальний статус України, а відтак і її літераторів і літературознавців, позначився на нібито упослідженості й цього сегменту нашого письменства. Скажімо, в монографії І. Ходорківського як першому в нас дослідженні про аналізовану тут проблематику вилаштувано, як правило, такий порядок розгляду проблеми: в європейських літературах, у російській («передовій») літературі, а вже потім – мова про українську. Тож відзначивши наявність біографіки в західному світі «уже в древні часи» (античність!), у російській – із 1836 р. («М. В. Ломоносов» К. Полєвого), науковець пише, що «В українській дожовтневій літературі історико-біографічних творів майже не було» [8, 29]. Оте «майже» пояснено «Життям Сковороди» М. Ковалинського, «напівбелетристичними» біографіями Т. Шевченка авторства М. Чалого, О. Конiського, біографічними творами Б. Грінченка. А трохи раніше інший дослідник, М. Сиротюк, означив відповідні «початки» іще ближче до нашої пори, мовляв, «У середині 20-х (1920-х – авт.) років появляються перші спроби в галузі історико-біографічної літератури, зокрема в драматургії...» [5, 38].

Але з наростанням інтенсивності наукового вивчення аналізованого нами явища біографіки, з дуже очевидним розширенням кола типологічних рис цього літературного явища, а також, що не менш важливо, зі свободою наукової думки й пошуку, доволі скоро літературознавча думка відсунула зародження життєписної літератури далеко углиб століть.

Утім, нас у цій розвідці передовсім цікавить не історія зародження і становлення художньо-біографічного (історико-біографічного, життєписного) жанроутворення, а конкретний сегмент усталеного явища – життєписної шевченкіани взагалі та визначеного періоду зокрема, шевченкіани насамперед епічної, романної. Це важливо, бо шевченківська біографіка є фактично стрижневою в історико-біографічній літературі, в т. ч. протягом останніх десятиліть.

Чернівецький професор Б. Мельничук у своїй монографії, в інших публікаціях наводить статистику ще одного чернівецького дослідника, професора Івана Співака, який відстежив і оприлюднив цифру різножанрової художньої шевченкіани на середину 1980-х рр.: вона сягала «не менше шести тисяч одиниць. Зрозуміло, – нотує далі Б. Мельничук, – що за чверть століття, які минули з того часу, це число зросло не на одну сотню творів» [4, 128]. У цьому разі проста статистична інформація має особливу вагу, адже переконливо засвідчує увагу митців слова до постаті і творчості Т. Шевченка, засвідчує виразну тенденцію, що окреслена в нашому письменстві з 1910-х рр., коли виповнювалися перші дві значні Шевченкові дати: 50-річчя з часу смерті (1911) і 100-річчя з дня народження (1914). Можемо зробити припущення, що й деякі попередні видання, скажімо, фундаментальна хроніка О. Кониського «Тарас Шевченко-Грушівський», творені не без урахування певної «круглої» шевченківської дати, наприклад, 40-річчя від часу кончини, адже її частини з'явилися на самому зламі століть. На факторі ювілейності наголошуємо не випадково, бо і вся наступна історія літературної (передовсім літературної, будемо тут її мати на увазі, хоча, звісно, до Шевченкових ювілеїв творилися речі і в інших сферах мистецтва) шевченкіани, особливо повістево-романної, дуже помітним чином пов'язується з ювілейними датами життя Т. Шевченка, особливо ж із т. зв. «декретованими» ювілеями, котрі мали відзначатися, зокрема в УРСР/СРСР, за активної участі державних

структур. Можна вести мову про справжні тематичні «сплески» письменства до тих літ, хоча, звісно, немало різножанрових творів писано й без певної «ув'язки» з ювілеями. Одразу означили цей «зовнішній» штрих, аби не повторюватись надалі.

Вище вже зазначено, що біографізовані твори (вірші, нариси, оповідки тощо) про Тараса Шевченка, як і про деяких інших наших письменників, з'явилися вже в 2-й пол. XIX ст. До речі, як зауважує І. Данильченко, «Першою біографічною повістю, що розповідала про життя митця слова, став в українській літературі твір Варвари Рєпніної «Повість» (про перебування Т. Г. Шевченка в Яготині)» [2, 13]. Думаємо, що з таким судженням дослідниці можна погодитися, взявши до уваги факт російськомовності твору як «данини» часові її написання і соціального статусу авторки. Численні «джерельні» тексти – спогади, мемуари, листи, щоденники, перекази, записки тощо, на які була багата класична українська література XIX – поч. XX ст. – стали основою цілого ряду невеликих белетризованих біографій передовсім про письменників того ж XIX ст. (Котляревського, Гребінки, Глібова, Квітки-Основ'яненка та ін.). Цілком природно, що вже тоді, а з 1920-х особливо, найзначніша увага була звернута на постать Тараса Шевченка. «В середині 20-х років (1920-х – авт.), – писав М. Сиротюк, – появляються перші спроби в галузі історико-біографічної літератури, зокрема в драматургії (зауважимо, що поетична шевченкіана сягає ще років життя поета. – авт.). Українські письменники звертаються насамперед до літературної спадщини і постаті Тараса Шевченка...» [5, 38]. Із такою думкою трохи згодом солідаризувався інший дослідник, відзначивши активізацію «українських радянських письменників» у царині біографіки і зауваживши, що вони «прагнуть насамперед відтворити образ безсмертного Тараса» [8, 33]. Далі мовилося про знані спроби С. Васильченка та Г. Хоткевича.

Звернемо увагу і на те, що «фактор ювілейності» Т. Шевченка вплинув не тільки на письменників – творців історико-біографічних, життєписних творів, але й на дослідницьку сферу: саме на рубежі 1950-х – 1960-х рр., або в першій пол. 1960-х рр., з'явилися ґрунтовні, хоча й надміру заідеологізовані, праці М. Сиротюка, І. Булашенко та І. Ходорківського про історико-біографічну прозу «взагалі», таку ж лектуру про письменників, а зокрема – про Т. Шевченка. Пізніше

дехто з названих дослідників (М. Сиротюк, нарис «Зінаїда Тулуб»; І. Ходорківський, «Образ митця») уточнив чи розвинув далі висловлені судження. Сюди ж можемо долучити змістовну статтю М. Скорського із симптоматичною назвою «Художня шевченкіана між двома ювілеями» [6, 46–56]. У названих студіях, повторимося, доволі сумлінно оглянуто і проаналізовано відповідного профілю наше письменство до 1960-х рр. включно, а деінде аналіз доведено до поч. 1980-х рр. [9].

Оскільки царина художньої біографіки 1920-х – 1960-х рр. у цих працях висвітлена, а в пізніших дослідженнях (1990-х – 2010-х рр.) додатково оцінена й переоцінена, то не вважаємо за доцільне знову повторювати легкодоступну інформацію. Зауважимо ще й на такому: основними об'єктами аналізу в нашому дослідженні є романи шевченківської тематики, написані в 1980-х – 2010-х рр. Але задля забезпечення можливої тяглості осмислюваних проблем, їх типологічної суголосності чи, навпаки, контроверсійності до відповідних проблем у романах (частково – і повістях) раніших десятиліть, ми перманентно будемо апелювати до відповідних творів Степана Васильченка і Гната Хоткевича, Оксани Іваненко, Леоніда Смілянського, Зінаїди Тулуб... Більшість із них (крім першої книги тетралогії Г. Хоткевича «Тарасик») достатньо фахово поцінована в літературознавстві, правда, переважно радянському, зі зрозумілими ідеологічними рудиментами останнього. Скажімо, І. Ходорківський у дослідженні 1985 р. своєрідно підсумовує: «Особливо збагатилася українська радянська шевченкіана. Сім романів і повістей про великого Кобзаря – яскраве свідчення глибокої любові до нього. Безсмертний образ Т. Шевченка постав перед читачами в усій своїй історичній і художній правді. Визначальною рисою художніх творів про великого Кобзаря є прагнення авторів показати життя і його революційну діяльність в єдності з соціальним життям, класовою боротьбою не тільки українського, а й усіх народів царської Росії» [9, 134–135]. Пафосне звучання цитованих тез, на наше переконання, не знімає очевидної їх вразливості з позицій і світоглядних, і суто наукових, літературознавчих. Особливо у сфері творення образу головного героя – Тараса Шевченка.

Зокрема й через указане маємо означити принаймні кілька сутнісних позицій щодо художніх життєписів шевченківської тематики 1920-х – 1960-х рр., на які, здається, досі увага не була звернута. На-

самперед про класичні шевченківські твори Степана Васильченка і Гната Хоткевича, нещаслива доля писання та публікування яких доволі добре відома. Зазначаємо, що, попри незавершеність указаних творчих проєктів – епопеї «Широкий шлях» С. Васильченка (написана тільки перша частина – «В бур'янах») і тетралогії «З сім'ї геніїв» Г. Хоткевича (донедавна маловідома історія рукописів/машинописів), ці твори писані в умовах майже повної авторської свободи, без очевидних «домішок» вульгарного соціологізму. Саме тому концепція твореного цими авторами образу Т. Шевченка, як нам видається, має достатньо адекватно корелюватися з Шевченковим образом у романах новітнього часу, теж написаних у повній творчій свободі авторів.

Окремого коментування заслуговує роман Г. Хоткевича «Тарасик» – перша частина згаданої тетралогії, який був написаний на поч. 1930-х рр., але вперше надрукований у 2002 р., внаслідок чого постає проблема часу його інтегрованості в літпроцес. Свого часу М. Бахтін висловив тезу, за якою «Твір живе не тільки у власному часі, але і в реальному часі. Час твору є завжди в певному конфлікті з часом читача» [1, 334]. Ще іншими словами, твір живе в часі, який у ньому описано, в часі «письменницькому», коли його написано, і, нарешті, – в часі, коли надрукований, поширений серед читачів і ними читаний. У випадку з «Тарасиком» маємо три часові виміри: перша третина XIX ст., дитячі роки Т. Шевченка; рубіж 1920-х – 1930-х, коли роман писано Г. Хоткевичем; і початок XXI століття, коли твір оприлюднений. У цьому «трикутнику» для нас важливе зокрема те, що ми маємо підстави розглядати «Тарасика» в новітньому часовому контексті, посеред літературних творів цього часу.

До слова зауважимо, що частково схожа ситуація і з есеїстичним романом «Українські ночі, або Родовід генія» польського письменника Єжи Єнджеєвича. Польською мовою твір опублікований 1966 р., а фактом українського літпроцесу став на поч. 1990-х рр. (журнальний і книжковий варіанти). І хоча це твір польського автора, але, певно, він мав деякий вплив на творення українських романів про Т. Шевченка в новітньому часі.

Багатюща і вельми різногранна в родо-жанрових виявах шевченкіана, творена в умовах творчої несвободи, в більшості своїй уражена панівними тоді ідеологемами, вульгарним соціологізмом, що вже

саме собою руйнувало художню тканину творів (якщо вона, звісно, була), помітно знецінювало їх, схематизувало тощо. Стосовно творів про Т. Шевченка і самого його образу, то згадана руйнація проходила тими позиціями, які засвідчували національну (українську) суб'єктність твору та його центрального персонажа. Слушно зауважив свого часу Л. Снігур, мовлячи тільки про шевченкіану 1960-х рр., але таку оцінку можна застосувати й ширше: «...вульгарний соціологізм, національно вихолощена концепція постаті поета – «революціонера-демократа», догматичні уявлення, за якими поняття реалізм набуло універсально-оціночного значення; в романтизмі дослідники вбачали етап літературного розвитку, який мав подолати письменник (Т. Шевченко – авт.)...» [7, 9]. Саме панівний ідеологічний диктат і схематизм були основною причиною т.зв. «других редакцій», тобто переробок чи доопрацювань цілої низки творів шевченківської тематики, в т.ч. повістей чи романів (О. Ільченка, Л. Смілянського, З. Тулуб та ін.). Водночас маємо погодитися з оціночними судженнями багатьох науковців, що і в ураженому вигляді, за наявності надміру соціологізму чи шаблонних вирішень окремих сюжетних картин і образів, витворена в умовах творчої несвободи шевченкіана становила і становить достатньо вартісне явище і в розвитку художньо-біографічного письменства взагалі, і в розвитку для нас передовсім цікавої епічної шевченкіани. Це був доволі болісний, але важливий етап розвитку і становлення всього жанроутворення і конкретної в ньому шевченківської теми, етап, котрий у кращих своїх виявах став таким собі щаблем (чи підмурівком) для тих письменників-біографів, які взялися до творення шевченкіани за вочевидь сприятливіших «зовнішніх» обставин. За приклад до означеної тези можемо взяти той факт, що в епічній шевченкіані періоду, який ми означили, крім як в адресованому юним читачам есеїстичному романі Б. Чайковського «Тарас Шевченко», період Шевченкового дитинства не відтворено. Хіба що деякими сюжетно-ситуативними епізодами (творенням картин спогадів, асоціацій) спостерігаються «забігання» на той часопростір життя малого Тараса. Можна висловити навіть припущення, що і в майбутній шевченкіані, в т.ч. в романно-повістевій, таких сюжетно-подієвих екскурсів не буде, бо інакше після фундаментальної хроніки О. Кониського, творів С. Васильченка, О. Іваненко,

Є. Єнджеєвича, Б. Чайковського та – особливо! – Хоткевичевого «Тарасика» (можна ще тримати в пам'яті відповідної тематики твори В. Єзерського, Б. Вадецького, Д. Красицького, Д. Косарика, «Вітрила» Вас. Шевчука), вони будуть більш чи менш явно хибувати на повторюваність, вторинність і под. У літературознавстві давно відзначено, що крім автобіографічних творів самого Т. Шевченка, спогадів родичів і сучасників, іншої документально-джерельної бази немає, лишається хіба що дофантазовувати, як це робить дехто з «шевченкофобів як українофобів» (за І. Дзюбою). Інакше ж доведеться знову писати про залізні стовпи, ягнята, бур'яни, п'яного дяка і т. д.

Щодо інших же періодів, подій чи обставин Шевченкового життя, яке, за словами одного з критиків, «подієве і драматичне», його біографія – «вдячний матеріал для митця-белетриста» [С. Машинський], то вони дають значно більше простору для художніх домислів, котрі б не повторювались і, що особливо важливо, не йшли врозріз із правдою історії та сутнісними рисами світобачення Тараса Григоровича.

На сьогодні епічна, зокрема романна, художня шевченкіана є доволі багатою сторінкою українського літературного поля. Ще в 1985 р. дослідник нотував, що «Особливо збагатилася українська радянська шевченкіана. Сім романів і повістей про великого Кобзаря – яскраве свідчення...» і т. ін. [9, 134]. І це, зрозуміло, після публікаційного «сплеску» шевченкіани 1960-х рр., після майже двадцятилітньої «міжювілейної» паузи.

Нині ми можемо говорити назагал про десятки романів і повістей шевченківської тематики, в яких достатньо широко відтворено практично всі періоди Шевченкового життя, в них виписано цікаві «варіанти» образу головного героя. Скажімо, ще на початку 1960-х рр. відзначена відсутність у нашому письменстві великих епічних полотен про Шевченкове заслання і солдатчину. Був тільки роман російського письменника Б. Вадецького «Акин Терезі». Тепер крім відомого роману З. Тулуб «В степу безкраїм за Уралом» маємо повісті А. Костенка «За морями, за горами», М. Будника «При лихій годині», роман О. Денисенка «Тарас. Повернення», а ще твори У. Бекбаулова «Тарас на Аралі», Л. Большакова «Літа невольничі», «Быль о Тарасе»

та ін. До слова, романно-повістева шевченкіана не-українських авторів теж багата своєрідними смислами, цікава і заслуговує на окремі серйозні студії.

Схожа картина була і з художнім епічним відтворенням віленської (ширше – віленсько-петербурзької) сторінки Шевченкової долі, згодом описаної в повістях М. Рубашова «Багряні тіні», Д. Косарика «Добром нагріте серце», «Син-колос», романі Л. Смілянського «Поетова молодість», Г. Метельського «Во граде Вильно достославном», романі К. Тур-Коновалова і Д. Замрія «Художник», у деяких інших творах. Власне, помітні й кількісні, і якісні в сенсі художньому зміни сталися й у відтворенні всіх інших сторінок біографії Т. Шевченка. Зрозуміло, такі позитивні зрушення відбулися в останні десятиліття за умов творчої свободи авторів, унаслідок зникнення всяких ідеологічних обмежень, табуйованих тем і т. д. Як тенденції очевиднішого і загальнішого порядку в шевченкіані «вільних» десятиліть відзначимо написання творів (романів) не про «все» життя Т. Шевченка, а про окремі його періоди; по-друге, в багатьох епічних творах стрижневою темою постало особисте, інтимне життя поета-художника (передовсім романи «Любов на порозі вічності. Тарас і Ликера» В. Кепича, «Тарасові страсті» З.Легкого, «Зоре моя вечірня, або Пророк і Марія» Г. Тарасюк, трилогія А. Цвід, «Тарас Шевченко. Сто днів кохання» В. Чемериса та ін.); по-третє, помітно урізноманітнено хронотопні й наративні картини творів; по-четверте, що дуже важливо, значно повнішим, різнограннішим і яскравішим постав у новітніх творах образ Тараса Шевченка як «цілого чоловіка», живого, а не іконізованого чи зсудомленого в жорстких ідеологічних рамках, і, звичайно, людини і митця питомо українського. Кожна із зазначених проблем заслуговує на окреме дослідження.

Тут іще зауважимо, що до масиву епічної шевченкіани слід відносити й низку інших романів українських письменників, у яких образ Т. Шевченка не є центральним, але він там є й відповідно потрактований. Ідеться про історичні чи історико-біографічні романи, в яких відтворено життя Шевченкових сучасників – друзів, знайомих, більш чи менш широко описано їхнє ставлення до Тараса Григоровича (а це теж оцінка образу), та й образ самого Т. Шевченка в них задіяний. Логіка такого залучення і в тому, що, скажімо, у відповідних творах

про Т. Шевченка теж діють ті ж його друзі чи знайомі, їхні взаємини в романах теж є засобом і формою творення образу українського генія. Тобто діє логіка за принципом навпаки. Тут мовимо про романи «Четвертий вимір» р.Іваничука, «Рось – Марія» Н. Околітенко, «Донос» О. Гавроша, «Братсво» О. Криштопи...

Отже, художньо-біографічна шевченкіана останніх десятиліть, особливо епічна, повістева й романна, стала вельми помітним явищем усього українського письменства. Вона засвідчила і певну тяглість окремих тенденцій шевченкіани ранішої, й очевидні тенденції нові, формально-змістові, спрямовані передовсім на художньо вартісне творення повнокровного, рельєфного, історично правдивого, в т. ч. в суто людському сенсі, образу Тараса Шевченка.

Джерела та література:

1. Бахтин М. Вопросы литературы и эстетики (Исследования разных лет). М. : Художественная литература, 1975. 504 с.

2. Данильченко І. Є. Трансформація життєвої правди в художню у творах української художньої біографії : автореф. дис. ...канд. філол. наук : 10.01.06. Дніпропетровськ, 1997. 22 с.

3. Мельничук Б. Випробування істиною : Проблема історичної та художньої правди в українській історико-біографічній літературі (від початків до сьогодення). Київ : ВЦ «Академія», 1996. 272 с.

4. Мельничук Б. Письменник як паспорт народу : Деякі проблеми художнього відтворення постатей українських класиків. Дзвін. 2010. № 8. С. 127–132.

5. Сиротюк М. Українська історична проза за 40 років. Київ: Видво АН УРСР, 1962. 396 с.

6 Скорський М. Художня шевченкіана між двома ювілеями. Радянське літературознавство. 1966. № 3. С. 17–26.

7. Снігур Л. П. Історико-біографічна проза про Т. Шевченка в українській літературі 60–90-х років ХХ століття : автореф. дис. ... канд. філол. Наук : 10.01.01. Запоріжжя, 2001. 18 с.

8. Ходорківський І. Д. Історико-біографічні твори з життя письменників. Київ : Радянська школа, 1963. 170 с.

9. Ходорківський І. Д. Образ митця : Огляд історико-біографічних творів про письменників. Київ: Дніпро, 1985. 140 с.

Владимир Полищук, Наталья Погосян

ХУДОЖЕСТВЕННО-БИОГРАФИЧЕСКАЯ ЭПИЧЕСКАЯ ШЕВЧЕНКИАНА ПОСЛЕДНЕГО ТРИДЦАТИЛЕТИЯ: ОБЩИЕ ЧЕРТЫ

В статье отмечены и даны характеристики формально-содержательных тенденций украинской литературной шевченкианы, прежде всего эпической, указано на эволюцию (продолжительность) отдельных тенденций и на явление новых, призванных творить рельефный образ «живого» Тараса Шевченко – гениального художника и земного. Отмечено принципиальную важность творческой свободы писателя, особенности создания жизнеописательной литературы.

***Ключевые слова**: Тарас Шевченко, шевченкиана, биографика, творческая свобода, жанр, повесть, роман, тенденции.*

Volodymyr Polischyk, Natalia Pogosyan

ARTISTIC-BIOGRAPHICAL EPIC SHEVCHENKIANA OF THE LAST THIRTY YEARS: GENERAL FEATURES

The article notes and gives the characteristics of formal and semantic tendencies of Ukrainian literary Shevchenkiana, especially epic, points to the evolution (longevity) of certain tendencies and the emergence of new ones designed to create a relief image of «living» Taras Shevchenko – a genius artist and earthly man. Emphasis is placed on the fundamental importance of the writer's creative freedom, on the peculiarities of creating biographical literature.

Key words: Taras Shevchenko, Shevchenkiana, biography, creative freedom, genre, story, novel, trends.

УДК 821.161.2+32.001
Олександр Кислий

«УЖЕ ДЕСЯТЕ ЛІТО, ЯК ЛЮДЯМ ДАВ Я КОБЗАРЯ... НЕНАЧЕ Й НЕ БУЛО МЕНЕ» (щодо дослідження та поцінування якості життєвого шляху Т. Г. Шевченка)

Автор із загальних позицій пізнання доводить, що шевченкознавство вітчизняне та закордонне досягло високого рівня повноцінного осмислення усіх сторін життєдіяльності письменника, художника, мислителя Т. Г. Шевченка. Час змінює суспільство та провокує нагальні виклики. Постсучасність ставить перед вченими, не лише літературознавцями, завдання вироблення парадигми осмислення позачасовості особи Шевченка.

***Ключові слова**: Шевченко, якість життя, позачасовість, контрверсійність, постсучасність.*

Зазначу відразу, що тема нових, Дев'ятих Шевченкових читань актуальна в такій же мірі, як актуальне продовження життя взагалі, або продовження життя людини, що може сказати: я все маю, моє життя повноцінне, я усім задоволений. Шевченкознавство в Україні та у світі настільки виповнена якість творення з огляду на минулі запити, що повернення до витоків шевченкознавства, в основі якого були його твори, фактологія життя, творчості, може здатися проблемним. Тому розставимо акценти: в результаті виконання наукового завдання нарешті має з'явитися саме сучасна наукова біографія. З іншого боку, очевидно, що проблема не суто в науковості, а більше в якісному розумінні посталого завдання.

Час плине, Україна тепер інша. Є вислів, що «мудрий довіряє перемінам, щоб перебувати в незмінному» («Гуань Инь-цзи»). Що маємо врахувати для якісного виконання завдання? Буде доцільним контр-сакраментальне питання – навіщо створення нової біографії Т. Г. Шевченка, навіть наукової? Безумовно, для постсучасного, постмодерного суспільства, що має головні ресурси в науці, таке завдання може бути достойною самоціллю взагалі, а відтак самоціллю, найперше, для академічних інституцій. Проте не завадить окремо

замислитись, що мусімо сьогодні розуміти під науковою біографією не взагалі, а саме Шевченка? Яку частку завдання у такому випадку має скласти вивчення кількісних даних, тих чи інших фактів? На що, в решті, очікуємо? Пошук, науковий дискурс, історіографічний напрямок, нові факти, систематизація, уточнення й визначення того, що є достовірним, аналіз міфотворення, постсучасна актуалізація. Чи можна весь якісний підхід визначати словом «наукова»?

Особливості постаті, значення життєвого шляху Шевченка для світової культури ставить питання окремого розроблення парадигми наукової біографії саме Т. Г. Шевченка. Які фактори, або чинники його біографії, написані з точки зору сучасної науки, можна вважати якісно значимими або ж в чому сутність якості його життєдіяльності?

Оскільки ми говоримо про науку, найперше, постмодерну звернемося до широковживаних джерел з приводу розуміння категорії якості життя. За україномовною Вікіпедією «якість життя – це загальний добробут людей та суспільства, що окреслює негативні та позитивні риси життя. Він складається з очікувань окремої людини або суспільства на хороше життя» [21]. Очевидно, що тут автори просто плутають якість життя і рівень життя. В цій же в статті приводиться посилання, найперше, на праці російських дослідників, отже, подібна думка викладена також у російській Вікіпедії [5]. «Якість життя – це комплексне поняття, що в порівнянної в просторі і часі формі відображає ступінь задоволення матеріальних, культурних і духовних потреб людини, яке оцінюється як за рівнем задоволеності людиною своїм життям за його власної суб'єктивної самооцінки, так і вимірюється компетентними і поінформованими фахівцями по набору об'єктивних показників» [15, 5]. Далі звернемося до «Британіки», де відповідна стаття належить Кріспіну Дженкінсону, професору, доктору філософії з Оксфорду: «Якість життя – становище, в якому людина є здоровою, комфортною та здатною брати участь у життєвих подіях або насолоджуватися ними... якість життя дуже суб'єктивна. Тоді як одна людина може визначати якість життя відповідно до багатства або задоволеності життям, інша людина може визначати це з точки зору можливостей (наприклад, здатність добре життя з точки зору емоційного та фізичного благополуччя» [22].

Якщо проаналізувати більшість авторів – філософів, соціологів, що працюють над зазначеною темою, то побачимо, що усі підкреслюють неоднозначність поняття «якість життя». Проте поцінування суспільне чи особисте якості життя неодмінно супроводжується формулою «задоволення». Також попри зауваження, що якість життя не є рівнем життя (щодо останнього є відповідні міжнародні розроблені показники), майже всі плутають ці поняття у підсумку і лише термін «духовність» у доповненні «якості» дещо виручає дослідників.

Але чи був Шевченко задоволений власним життям? Або чи вважав би він своє життя якісним, виходячи з таких, широковживаних позицій, що ми навели для нашої постсучасності? Питання не просте. Бо можна і потрібно не зважати на сумнівну літературу про знакових особистостей людського духу, але очевидна абстинентна задавленість мислячого сучасника: нас вчать любити життя, себе – найперше, близьких, життя має приносити задоволення, а як це реалізували ті, з кого маємо, з іншого боку, брати приклад? Чому виникає така амбівалентність розуміння поцінування якісної життя?

Відомо, що після смерті М. Ю. Лермонтова, вже 1850 року, Шевченко напише про нього (іронічно-жартівливо досліджуючи концепт вічності східних релігій): «Душа поетова святая, жива... І ми, читая, оживаєм і чуєм Бога в небесах». Перед цим він, безумовно, знаючи долю Лермонтова, поставить декілька питань (згідно тексту «Малої книжки») щодо особи того. Безумовно, «Лермонтов смертельно ворогував... зі світом» (О. І. Герцен).

Амбівалентність знімається, але й додатково підкреслюється Шевченковою відповіддю на поставлене питання: «Ні!». Бо: «Доле, де ти! Доле, де ти? Нема ніякої...». Усе, що ми знаємо про поведінку, характер, особистісні звички Шевченка, говорить, що він не був задоволений «якістю життя». Більш того, він свідомо кличе «долі злої» («Минають дні...», 1845). У Щоденнику, аналізуючи те, що з ним трапилось у житті, і протиставляючи свої вірші («які впали таким страшним тягарем на мою убогу душу») «изящно-роскошной» майстерні художника, можливостям успішного живописця, відповідає чому так трапилось: то було «покликання, і нічого більше...» Покликання таке «всемогущее», що не можна було відвести «духовных очей» від своєї бідної, непорочної України, що перебороло несвободу заслання, і наймогутніші

заборони1 (Щоденник, 1 липня 1857 р.). Далі він турбується про свої вірші, про відгуки на них.

Отже, таке «знімання» амбівалентності – це вистраждані твори, слава поета? Зовсім ні. Прийде час і перед «Летою... каламутною» («А поки те, та се...», 1861) він відмовиться навіть від слави, від найнеобхіднішого у вічності для поета, творця, але примарного для нього, Шевченка. Залишається з ним, як і раніше, його Доля. Давши одного разу клятву на вірність ідеалам свободи, Шевченко не міг від них відступити: «Хоч доведеться розп'ястись! А я таки мережать буду тихенько білії листи» («Лічу в неволі...», 1850).

Фаталізм? Він приналежний багатьом великим. Проте, зауважимо, як їх власний, свідомий вибір. В Євангелії алегорично розповідається про спокуси Ісуса («усі царства на світі та їхня слава» (Матвія, 4). Але Іошуа відчуває себе покликаним «тільки до овечок загинулих дому Ізраїлевого...»2 (Матвія, 15, 24). І це в дискусії з учнями та віруючою. Мов би: я нічого не можу з собою подіяти, хоча це й суперечить і суспільній мораліте, і прямим потребам звичного життя.

Дотепер ми мали змогу бачити як Шевченкова життєдіяльність суперечить тому, що сьогодні ми та наші сучасники, навіть дослідники, найчастіше вважають успішним. Зауважу, тут могли мати вплив декілька факторів. Не тільки прагматизм нашої епохи всупереч романтизму минулого. Врахуємо задля «чистоти аналізу» підсвідоме поцінування життя епохи звуженого відтворення народонаселення, нашої епохи.

Саме тому, можливо, нам щось підкажуть філософи минулого... Звернемося до них, і, що важливо – до сучасників Шевченка. Між тим, філософи давно визначили, що моральність це тягар (звідси і так зв. «Золоте правило моральності», в основі якого «не роби другому...» навіть якщо тобі вигідно). Тут прозирає незручний, на перший по-

---

[1] Дещо в іншій мотивації, але подібне духовне почуття керувало в житті, наприклад, Олександром Герценом. Він писав про молебень, правлений за наказом царя після повішення декабристів: «Хлопчиком чотирнадцяти років, загубленим у натовпі, я був на цьому молебствії, і тут таки, перед олтарем, осквернений кривавою молитвою, я клявся відомстити страчених і *прирікав себе* (підкреслено мною. – *О. К.*) на боротьбу з цим троном, з цим олтарем, з цими пушками» [3, 62]. Знаючи весь тягар такого внутрішнього стану, Шевченко у випадках, коли безпомилково знаходив у людині подібну духовність, вважав її даром Бога.

[2] Цит. по неканонічному, несинодальному виданні в перекладі Митрополита Іларіона (Івана Огієнка) [2].

гляд суперечливий щодо людини у суспільстві висновок: мораліте, добродійність знищує особистість. Людвіг Фейєрбах (1804–1872) з цим погоджувався, але й дискутував: «Людина досконала, справжня людина тільки та, яка володіє естетичним або художнім, релігійним чи моральним, а також філософським або науковим сенсом» [18, 198]. «Людині варто відмовитись від християнства – лише тоді вона виконає і досягне свого призначення; бо християнин не людина, а напівтварина-напівангел...». Але «особливим призначенням – таким, яке спочатку вводить людину в протиріччя з самим собою та ввергає в сумніви, – чи зможе вона досягти цього призначення чи ні, – людина володіє лише як особистість моральна, себто соціальна, громадянська... Хто не знає у чому його призначення, той і не має особливого призначення» [17, 344]. Сучасник Т. Г. Шевченка, походженням з Харківщини, М. О. Антонович (1835–1918) ще більше загострив питання: «...Людина, крім життя, може мати ще іншу мету, сторонню, та навіть ворожу для життя, прим. розумність чи чесноти, до яких він може прагнути наперекір життю, наперекір природним потребам». Потім Антонович скаже, що йти наперекір потребам також якісна потреба [1, 304].

Навіть з урахуванням релевантності таких досліджень, знову розуміємо, що Шевченкова відповідь була б: «Ні!». Тому винесене в заголовок статі цитування не випадкове. Тут кількісний чинник – «десяте літо, як людям дав я Кобзаря» перекреслюється словом «дав» («Хіба самому...», 1849). Дають в таких випадках власному народу Заповіт на тисячоліття, доки існує цей світ. А тому, хоча сприймаємо переміни та постмодерне поцінування життя, але мусимо зробити вибір: або йдемо за «новою мораллю», і тоді Шевченко – лише наша минула історія, минула боротьба, або намагаємося зрозуміти системологію Шевченкового Заповіту. Та й попрікання автора громаді досить яскраве, його нікуди не подінеш. Народ, а нині «громадянське суспільство» – «священна корова» історії, політики, майже усієї філософії, у Шевченка губить свою святість. Зовсім не тяготи життя чи тимчасові сумніви, а чітке знання свого покликання, ролі та вірне поцінування і досягнень свого народу, і його негараздів породить: «За що я Вкраїну люблю? Чи варт вона вогня святого?» («Хіба самому...», 1849). І лише, не зрозумівши шевченкову цільність світосприймання, можна вважати випадковим та суперечливим «...прокляну святого Бога, за неї душу

погублю!» («Сон. Гори мої...», 1847). Безумовно, справа не в тому, як вважали за радянських часів, що Шевченку не дозволяли писати-друкуватись у засланні. Не в цьому смисл Шевченкових рядків: «А то не діждешся його, того писанія святого...» («Хіба самому...», 1849). Мені доводилось вже наводити приклади систематичного відторгнення, не розуміння якості Шевченкового життєвого шляху в наш постсучасний час [9, 29–31].

Один із кричущих випадків відторгнення Шевченка за наявності всіх традиційних славоспівів та досліджень маємо у науковому монографічному дослідженні Національного інституту стратегічних досліджень проблемного 2004 року [13]. Там є розділ «Духовні засади формування національної самосвідомості», де подані дослідження внеску в проблематику Аристотеля, Е. Канта, І. Франка (мимохідь) та ін., проте немає аналізу ідей Т. Г. Шевченка. Автори обмежилися епіграфом з його твору та декількома цитатами, щоб проілюструвати «байдужість ... громадськості» (sic! – і це не жарт) до величних ідей Кобзаря (заключний розділ монографії). Як нині, у постмодерному суспільстві трапилось, що ім'я та геній того, хто дав наснагу до духовного життя народу стали непотрібні... [8] Потім мені розповіли, якими дійсно патріотами є означені вчені, – вочевидь, так і є, – але є й історіографічний факт і його можна доповнювати. Скажімо, наукове видання Інституту філософії НАНУ (розділ «Архетипи української ментальності»), де досліджуються вигадані вченими «архетипи» Шевченка «Дім – Поле – Храм» [12, 274–301]. «Символічно, – написано в книзі, – «Дім» характеризує, за виразом Т. Шевченка, місце, де для особистості (чи нації) «своя правда, сила і воля»... «Дім» – це ніша людини в Універсумі [12, 273–274]. З одного боку, цитата із надзвичайно тут важливого твору «І мертвим, і живим...» (1845) перекручена-обірвана на догоду «дому» і не зрозуміло до чого тут загалом «ніша людина», коли за темою мова має йти конкретно про українців та їхню ментальність (а якщо «взагалі», то зникає сам смисл дослідження), а з іншого – «Мати», «Хата» – то наче б то у Шевченка не архетипи, а така собі недолуга випадковість. Досить було взяти «Кобзар», та подивитись, скільки разів там вжито слово «дім» (і в якому значенні), а скільки «хата».

Як у Шевченка, так і власне українського народу архетипом виступає Хата. Дім – новотип, що відторгаючи індоєвропейське «damas» і

хтонічне «домовина» (наприклад, «домовина України ... ото церков Богданова» («Стоїть в селі...», 1845), вбирає в себе реалії сьогодення. Себто, індоєвропейський Дім стає меншим за Хату. У Шевченка йде мова саме про Хату (підставте «дім» – і смисл інший: у Шевченка «з хатини видно Україну...», але абсурдно: «з дому видно Україну...»), бо можна вважати свій «дім своєю фортецею» (як перенесення образу), але не хату, оскільки Хата вища за всі найвищі фортеці Землі. Храм – архетип, який також буде поглинуто Хатою, архетип, що проявиться у толерації українського незалежного духу через численні капища-каплички на власних подвір'ях, але не лише для себе. У Хаті є сволок, піч, що тримають Небо. Отже, то не дім, не фортеця земної моці чи розміру, а духовна фортеця, незалежна від розміру і матеріальних форм. Хата – прафілософський вимір дійсності, притому, забсолютизовано вірний і важливий вимір, бо там людина творить себе, свій світ і творить вільно. Якщо маємо той вимір, то маємо світ, і світ прийме таке творення, бо без нього він не існує.

Може це зайві сентенції? Можливо означений стан речей ніяк не впливає на розуміння якості нашої життєдіяльності, може не актуальне на сьогодні якісне пізнання того, що творив-зробив він? На початку 2016 р. визнаний не лише в Україні, але й у світі філософ (ім'ярек)3, академік на запитання відомого журналіста відповів: «Порошенко сказав, що українська національна ідея – це інтеграція в Європу. Це розумне формулювання. Ми дійсно сьогодні зосередилися на прагненні жити, як люди» (05.01.2016). Очевидно, що філософ, вчений на хвилинку забув, у якому стані перебуває Україна, а також, що від неї чекали народи світу наприкінці 1980-х – початку 1990-х рр. Світ чекав, що Україна, її народ покажуть шлях і Заходу, і Сходу в умовах особливих, нетрадиційних ресурсів постмодерну. «...Дивуєшся, чому не йде апостол правди і науки?» («І день іде...», 1860), – писав Шевченко за чотири місяці до смерті. І правда, і наука тут ресурс. І чого Шевченко не міг жити «як люди»? Або зосередитись на «шляху туди», де явно краще жити.

Ще приклади. Підсумовуючі. У часи перемін стимулюються потреби зрозуміти, що є метою, ідеєю України. Відомий правозахисник,

[3] Вважаю у декотрих випадках не доцільним приводити посилання. Sua sunt cuique vitia. (У кожного свої вади).

людина-взірець совісті (ім'ярек) у 2019 р. сказав: «Колись мій друг..., нині покійний, давним-давно відповідав на це питання на телеканалі «1+1». Ще на самому початку його існування. Тоді він сказав: майбутня Україна для мене, національна ідея – як-то так питання було поставлене – комфортабельне життя. Все інше – це вторинне». Його доповнив у ті ж часи найвідоміший журналіст (власне його визначення), керівник штабу кандидата в президенти 2019 р.: збагачення, лібералізація. Бо маєте 300 доларів за здачу в оренду квартири, а матимете тисячу. Двоє останніх підкреслюють, свою відданість Україні, а також, що вони євреї, але й українці. Тоді чому їх нічого не навчила з приводу національних ідей ні Біблія (Старий Заповіт), де транслюється до єврейського та ін. народів: у праведному гніві Мойсей – провідник кочовиків розбиває навіть дані Всевишнім скрижалі, проклинаючи відлитий золотий ідол? А ні біографія самого Шевченка? Випадковість? Знову: Ні! Прикладам – «несть числа»! Все на рівні примітивного «задоволення», чому і вчать народ, уже не кочовиків.

Нижче впасти просто неможливо. Що у нас зламалося і коли? Чому політики-філософи, кращі представники еліти вирішили, що українському народу не можна знайти «задоволення» не на Заході? Адже так вигідніше і простіше. У простого народу та у держави можуть бути зовсім різні цілі. Таку контрверсійність «шляху в одному напрямку» добре розумів Шевченко, і це добре ним продумано, можливо не відразу, в цьому один із смислів написанні біографії. Біографія такої людини – це ідеї, а не самі по собі події.

Нарешті потрібно зрозуміти, що народ стає священною коровою історії та демократії лише за умов так зв. гуманізму. Народ завжди буде намагатися йти по самому простому шляху самозбереження, наразі, збереження життя, включно з «безпосереднім відтворенням життям». Так було за Богдана Хмельницького, так трапилось нині. Після величних змагань – скочування. Чому? Народ втомився. Коли б Богдан жив у столичних чи замкових палатах далеко від народу, то послав би ще більше людей на смерть, і було б те, що відбулося у Європі – відкритий шлях до національного капіталізму, бо капіталізм початкової стадії це не досягнення, а «підбирання» усіх можливих традиційних ресурсів у жорстокій боротьбі. Коли б народ не втомився у 2019 р., то став би дійсно громадянським суспільство. Не формально,

не для себе. Бо Україна потрібна не українцям. Такий концепт дуже важко зрозуміти. Його розуміння у напрямку дослідження того, як формувалась філософія Шевченка. Ніде немає у нього концепту території. На це звертають увагу як на недолік, між тим – Україна немає меж. І головна ідея у Шевченка – не жити як люди, і не «щастя» та інші паранаукові досягнення тридцятирічної незалежності, – а Україна для світу. Десятки є прикладів того, що українці дали росіянам, євреям, полякам, кримським татарам, ін. Ну, хоча б Франкове: «більше, ніж десять переможних армій» (про Шевченка), або у ідеолога сіонізму Володимира Жаботинського (Зєєва), або у Франсуа Вольтера, або...

Україна не територія. Як Шевченко дійшов до тої думки? Він належить до тої когорті велетнів людської думки, що не можна до нього підійти з мірками навіть елітного поцінування. Бо еліти багато, а тих, хто в супереч самореалізації бачить вищі цілі – одиниці. «Із міліона свинопасів...». Біографія Шевченка має бути системною не щодо подій життя, а щодо системи його світобачення, яка була більш цільною, ані ж у багатьох сучасних філософів та соціологів. Я про це кажу абсолютно відповідально, як науковець, що захистив докторську з системності людської історії [7; 10], що має праці в демографії, філософії, соціології. Шевченко не писав прокламацій, не писав філософських прозових творів не тому, що не міг, а тому що викладені у поезії його думки та сентенції для поетичного, пісенного, сприйнятливого до практичної творчості українського народу були важливіші за усі філософські трактати. Вірне зауваження, що «література мала виняткове значення для формування націй» [4, 390], а Шевченкове осмислення майбутньої долі нації через поезії виявилось переможним не лише в Україні. Десятки, навіть сотні філософських концептів з того часу не виявились життєздатними, проте Шевченкова системність розуміння дієвої філософії зробила український народ. В Корані написано: «І мовив Господь твій ангелам: «Я поставлю на землі намісника». Вони сказали: Невже Ти поставиш на ній того, хто буду там виробляти нечисть та проливати кров, а ми підносимо хвалу Тобі... Він сказав: Воістину, я знаю те, чого ви не знаєте!» (Коран. Сура 2. Корова. 28). Шевченко не був ангелом, але запитував Бога щодо свого народу та світу. Його якість життя була ним уповні, цілісно осмислена, то ж пишучи про його життя маємо хоча б приблизно намагатися його зрозуміти.

Образ Долі для нього знаковий, підсумовуючий: «Ми не лукавили з тобою, ... у нас нема зерна неправди за собою» («Доля», 1858). Не міг же він до селян, а також до «свинопасів» написати: «читайте, я там все продумав – одне до заслання, інше – в засланні, про славу та роль науки у вашому майбутньому – перед смертю». Провидіння дало йому талан говорити про найскладніше, про звільнення від примар непотрібних українському народу «взаємозв'язків», говорити мовою переможця. Ми ж, постсучасники тепер його не сприймаємо, бо там немає... чого? Правди? Науки? Філософії? Передбачення? Вивчення характеру власного народу? Як проговорили у XIX ст., так і говоримо завзято далі, що він поет.

Покажемо на декількох прикладах (їх можуть бути десятки), як ми збіднюємо власну та світову культуру, коли уникаємо глибинного аналізу життя і творчості Шевченка. Його поема «Гайдамаки» викликала і буде викликати бурхливі світоглядні дискусії, головні з яких відносяться до рівнів «гуманізм-етнотолерантність». Десь у 2012–2013 рр. вузам України було рекомендовано використання української літератури для показу толерантності народу України. Певним відголоском того процесу є декілька наукових праць з вивчення проблеми толерантності у вихованні молоді [19]. Коли ці рекомендації проговорювались у певних вузах Криму, то лунало: де ви бачили толерантність в українській літературі?

Так трапилось, що з початку 1990-х рр. тема етнотолерантності була затребуваною [16], а закордонні фонди на тренінги та дослідження з тої теми виділяли значні кошти. Проте мало хто помітив, як і більшість дослідників нині, що «Гайдамаки» – твір з публіцистичної, наукової етнотолерантності. Добавляючи тут визначення «наукової», я прошу звернути увагу на те, що і раніше, і нині дослідники порівнювали погляди Т. Г. Шевченка з поглядами істориків минулого, «зокрема й наших сучасників», підкреслювали шевченкову потребу непросто написати художній твір, а ввести нову дискусійно-контрверсійну лінію, подати зразки історичних даних, най би й спогадів, надати примітки [20]. Разом з тим зауважу, щоб відкинути зайві дискусії, мова не йде про історизм поеми чи її частин. Важко назвати твір просто лірико-романтичним. Маємо яскравий зразок апокаліптичного жанру з елементами хорору та антипатії. Шевченко жорстко малює

пекло на землі, використовуючи ті ж самі художні прийоми, що до сьогодні присутні у кращих закордонних фільмах, коли змальовують, як гине все добре, навіть світ, щоб потім показати проблиск надії на продовження життя, у якому є він та вона, у Шевченка любий герой Ярема та його Оксана. Шевченко мав вирішити, – і не лише для себе, страшну проблему, як його народ міг чинити абсолютне зло. Звідси хорор та новітні прийоми. У статті в «Шевченківський енциклопедії» почуваються протиріччя – з одного боку «поетові ясною була історична непродуктивність збройного, а не мирного розв'язання таких конфліктів», а з іншого – героїзація, прихильність до учасників повстання [14, 29].

Між тим, висновки Шевченка однозначно вище таких протиріч, бо його завдання інше. Якщо на хвилинку припустити, що можливе було мирне вирішення «таких конфліктів» (а в статті далі зауважується Шевченкова прихильність «ідеї федерації рівноправних, братніх слов'янських народів»), то до чого тоді вся людська історія, навіть постсучасність, в якій є вороги, а «вирішення» більш ніж примарне? У нього «час месників – злий час», «за святую правду-волю разбойник не стане», що актуально донині. Шевченків концепт історичної етнотолерантності виявився непомітним. У 1990-х рр. у науці загалом основи толерантності були проговорені, але використовувані більш на тренінгах, менш – на практиці. У «Передмові», як прологу до майбутнього, Шевченко чітко визначає основи етнотолерантності: 1) Яким би не було минуле (історія), його треба вивчати, знати, розповідати. Тут відразу наголосимо, український історичний наратив заперечувався як у м'якій формі («не треба про болісне минуле») кримськими татарами, так і більш жорстко росіянами, поляками. Навіть українці-демократи закликали не ворушити минуле. Отже, виробляючи моделі відносин могли б звернутися до Шевченка, як до авторитету для багатьох. 2) Треба добре розуміти, що при усіх потребах визвольної боротьби і національного міфу, минуле можна критикувати, бо «батьки-діди» могли помилятись. 3) Треба вміти брататися навіть з колишніми ворогами, адже час плинний, а мова йде не про уряди, а про народи. Саме відсутність у слов'янських та у цілому європейських народів розуміння України – найбільша помилка української етнополітики сучасності, бо що не зрозуміле у діях сусіда – то вороже. Отже,

одним із завдань, яке вирішував Шевченко у поемі «Гайдамаки», було вивчення етнічних протиріч та пошук/аналіз шляхів боротьби (показ – найгострішої, хорор), її історичне виправдання-значення (саме тут основи контрверсійності, а не в тому, що думають представники того чи іншого етносу, гуманісти та ін.), а далі – визначення основ толерантності в майбутньому.

Як би не хотіли літературознавці бути подалі від політики, так не виходить (див. наприклад: https://www.youtube.com/watch?v=b7X6X_wTSfY). Адже ж доводиться відповідати на питання, чи мислив Шевченко Україну, як державу, незалежною. І тут робиться помилка, бо потрібен не текстологічний приправлений політикою аналіз, а розуміння того, що держава для системології Шевченка, його світогляду не була цінністю. Потребу у державності він розумів, звідси докори Богдану, також: «в своїй хаті своя й правда, і сила, і воля» («І мервим, і живим...», 1845), картина «Дари в Чигирині 1649 року» (1844), звертання до історичного часу козацької державності [4, 391] та багато ін. Було б нонсенсом у Шевченковому світі, якби Шевченко плекав не народ, а державу. На те він і позачасовий велет думки, щоб бачити далі аніж сьогоднішні, вчорашні та прийдешні філософи.

Якими знаками обумовлена якість його життєвого шляху? Що наразі в основі можливого розуміння шевченкової якості життя?

– Позачасовість, а не сучасність чи тогочасність. Як приклад елітності та своєчасної постаті можна назвати В. Г. Бєлінського, – революційного демократа, передового гуманіста-критика, літературознавця. Якщо ми це визнаємо, то мусимо вийти навіть із постсучасності, й ставити собі відповідні завдання.

– Відданість свободі в її найбільш завершеній формі, що впритул приводить до питання пошуку істини, смислу життя, навіть поза межами антропоцентризму. Сучасна цивілізація, лише декларує, але де-факто не пов'язує етнічне різноманіття з проблемою збереження життя на Планеті [6].

– Відторгнення примітивного всеосяжного та безумовного і чергового для кожного демократа, для кожної сучасної постаті «гуманізму».

– Відсутність пієтету перед народом, а загалом ненависть як до рабовласників, так і до рабів. Шевченко непримиримий до зла (до несвободи), від кого б те зло не виходило.

– Відсутність уповання на громаду чи громадянське суспільство. «А на громаду хоч наплюй...» («Хіба самому написать...»).

– Безпомилкове розуміння складнощів історії. За свободу треба боротись, навіть якщо це злий час, навіть якщо народ втомився. Етнічна толерантність – питання історії, трансформацій, майбутнього.

– Неприйняття лише матеріальних здобутків для власного народу, навіть територій, бо Україна має духовне породження. Хоча роль держави він добре розуміє.

– Чітке визначення головних ресурсів вільної України – економічних та духовних (апостол правди та науки).

– Використання будь яких ресурсів (особливою, постсучасною мовою: «гібридних»), якщо мова йде про перемогу, виживання народу.

– Позиціонування себе як того, хто має право питати Бога про долю власного народу, як того, хто вище майже за всіх, як того, хто має право казати власному народу правду про його рівень.

Мусимо чесно сказати – життя Тараса Шевченка, це не життя поета, письменника чи художника, не життя революціонера чи демократа. Навіть не життя гуманіста. Усі ці сторони-якості осмислені і відбулися. Треба навчитися довіряти перемінам, щоб залишатися в незмінному. Шевченкознавство давно перейшло межу звичного, але за нею ще є простір. Можливо, до нових біографічних досліджень мають бути запрошені фахівці-філософи, культурологи, антропологи, що мають досвід дослідів якості життя Шевченка. Проблема лише в тому, чи є такі, чи маємо невисокий рівень міждисциплінарних наукових зав'язків.

Джерела та література:

1. Антонович М. А. Единство физического и нравственного космоса / М. А. Баймуратов. Избранные философские сочинения. М., 1945. С. 287–305.

2. Біблія або книги Святого Письма Старого і Нового Заповіту. Київ : Нове життя Україна. 1992. 1533 с.

3. Герцен А. И. Былое и думы. Ч. 1–3. Собр. соч. в 30-ти т. Т. 8. М. : АН СССР, 1956. 394 с.

4. Грицак Я. Україна за доби Шевченка. Історія формування національної ідентичності. Шевченківська енциклопедія : в 6 т. Київ: НАН України, Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка, 2015. Т. 6. С. 385-391.

5. Качество жизни. Википедия. URL : https://ru.wikipedia.org/wiki/Качество жизни.

6. Кислий О. Геній і революція (до 191 річниці з дня народження Тараса Шевченка. День. 2005. № 40. 5 березня.

7. Кислий О. Є. Історичні закономірності відтворення народонаселення : автореф. дис... д-ра іст. наук. Київ, 2006. 32 с.

8. Кислий О. Потрібна воля до свободи. День. 2007. № 12. 25 січня.

9. Кислий О. Віра та духовність пророка. Сімферополь : Доля, 2008. 48 с.

10. Кислый А. Е. Система начал, трансформаций и завершения истории. Аннигиляция человека, истории, культуры. Киев : Скиф, 2013. 372 с.

11. Коран. Перевод с арабского языка Г. С. Саблукова. Казань : Центральная типография, 1907. 1180 с.

12. Проблеми теорії ментальності. Київ : Наук. думка, 2006. С. 274–301.

13. Ситник П. К., Дербак А. П. Проблеми формування національної самосвідомості в Україні. Київ : НІСД, 2004. 226 с.

14. Смілянська В. Гайдамаки. Шевченківська енциклопедія: В 6 т. Київ: НАН України, Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка, 2012. Т. 1. С. 27–37.

15. Ткачов А. Н., Луценко Е. В. Качество жизни населения как интегральный критерий оценки эффективности деятельности региональной. Научный журнал Кубанского государственного аграрного университета. 2004. № 2 (4). С. 1–15.

16. Толерантность (социология). Википедия. URL : https://ru.wikipedia.org/wiki/Толерантность_(социология)

17. Фейербах Л. Вопрос о бессмертии с точки зрения антропологии. Избранные философские произведения. Т. 1. М., 1955. С. 337–344.

18. Фейербах Л. Основные положения философии будущег. Избранные философские произведения. Т. 1. М., 1955. С. 186–203.

19. Хайруддинов М. А. Проблема толерантности в истории западной и восточной цивилизаций и современной культуре Украины. Науковий вісник Миколаївського національного університету. 2014. Вып. 1.46 (108). С. 166–170.

20. Харчук р. Поема «Гайдамаки» як найконтроверсійніший текст Шевченка. Шевченків світ. 2017. Вип. 10. С. 61-80.

21. Якість життя. Вікіпедія. URL : https://uk.wikipedia.org/wiki/Якість_життя

22. Quality of life. Britannica. URL : https://www.britannica.com/topic/quality-of-life

Александр Кислый

«УЖЕ ДЕСЯТЕ ЛІТО, ЯК ЛЮДЯМ ДАВ Я КОБЗАРЯ... НЕНАЧЕ Й НЕ БУЛО МЕНЕ» (Об исследовании и оценке качества жизненного пути Т. Г. Шевченко)

Автор с общих позиций познания доказывает, что шевченковедение отечественное и зарубежное достигло высокого уровня полноценного осмысления всех сторон жизнедеятельности писателя, художника, мыслителя Т. Г. Шевченко. Время меняет общество и провоцирует неотложные вызовы. Постсовременность ставит перед учеными, не только литературоведами, задачу выработки парадигмы осмысления вневременности личности Шевченко.

***Ключевые слова**: Шевченко, качество жизни, вневременность, контрверсионность, постсовременность.*

Oleksandr Kyslyi

«ALREADY IS THE TENTH SUMMER, AS I GAVE PEOPLE THE KOBZAR... AS IF I HAVEN'T BEEN» (As for the investigation and evaluation of the quality of life of Taras Shevchenko)

The author from the general positions of knowledge proves that domestic and foreign studies of the personality of Taras Shevchenko have reached a high level of full understanding of all aspects of the life of the writer, artist and thinker Taras Shevchenko. Time changes society and provokes urgent challenges. Postmodernity poses to scientists, not only literary critics, the task of developing a paradigm for understanding the timelessness of Shevchenko's personality.

***Key words**: Shevchenko, quality of life, timelessness, controversy, postmodernity.*

УДК 928Шевченко«18/19»
Алла Калинчук

ПРОБЛЕМИ ШЕВЧЕНКОВОЇ БІОГРАФІЇ У СТУДІЯХ КІНЦЯ XIX – ПЕРШОЇ ТРЕТИНИ XX СТ.

Тема вивчення та осмислення життєпису Шевченка актуальна й нині. У статті проаналізовано маловідомі розвідки про біографію поета кінця XIX – першої третини XX ст. Мета роботи – розкрити рецепцію окремих періодів життя митця та його взаємин зі своїми сучасниками у працях М. Сумцова, В. Щурата, В. Щепотьєва, М. Марковського, О. Грушевського, М. Гершензона й О. Багрія. Відзначено інтерпретацію біографічно-психологічних і світоглядних аспектів особистості Шевченка в публікаціях учених. З'ясовано, що критики не лише збагатили тогочасну науку новими матеріалами до біографії поета, але й прагнули ті факти чи документи осмислити, проте вони усвідомлювали, що в майбутньому певні положення їхніх студій можуть бути уточнені та доповнені. Уважаємо, що окремі результати досліджень М. Сумцова, В. Щурата, В. 1Щепотьєва, М. Марковського, О. Грушевського, М. Гершензона й О. Багрія слід використати під час підготовки наукової біографії поета.

***Ключові слова**: біографія, біографічні матеріали, документ, лист, щоденник, спогад, хронологічна канва, життєпис.*

Загальновідомо, що в 1862 р. О. Лазаревський обґрунтував необхідність збирати й друкувати матеріали для повного життєпису митця. Тож історик ініціював упорядкувати періодизацію біографії поета за п'ятьма епохами його життя й аргументував кожну з них [12, 20]. Як слушно зауважила В. Смілянська, опублікованими «Матеріалами...» (1862) «закладено підвалини біографії Шевченка» [16, 39].

Якраз на межі XIX і XX ст. дослідники актуалізували тему життєпису поета. Зазначимо, що про доцільність такої роботи висловився М. Чалий: «<...> я поспішаю виявити посильне сприяння майбутньому його біографові й допомогти йому відтворити в усій повноті своєрідну особистість цієї незвичайної людини <...>» [27, 8]. О. Кониський критично оцінив свою працю й уважав її хронікою Шевченкового життя [10, 26].

Тому В. Смілянська запропонувала розглядати названу проблему в кількох площина: безпосередньо життєпис митця, біографічно-пси-

хологічні, світоглядні аспекти, а також джерела біографічних відомостей про нього [16, 71–72]. У працях останніх років про Шевченкову біографістику зовсім не згадано або названо без докладного аналізу розвідки М. Сумцова, В. Щурата, В. Щепотьєва, М. Марковського, О. Грушевського, М. Гершензона й О. Багрія [15; 16]. Тож уважаємо, що нині є потреба у фаховому аналізі біографічних студій указаних критиків як таких, що опинилися поза увагою шевченкознавства.

Нагадаємо, що в 1881–1882 рр. київський та одеський цензурні комітети за указом Олександра II (1881) серед інших українських матеріалів заборонили друкувати українською мовою й книжку М. Сумцова «Біографія Шевченка» [26], той факт зафіксовано й у листі вченого до Б. Грінченка [19, 215]. На переконання М. Сумцова, та праця про поета, що зникла у петербурзькому цензурному комітеті, вже втратила наукову цінність [18].

Відзначимо, що М. Сумцов оприлюднив докладний життєпис Шевченка у найбільшій на той час універсальній енциклопедії в Російській імперії, розглянув його поетичні твори за мотивами, коротко проаналізував малярську спадщину [24]. Так, учений опрацював ряд праць про Шевченка, зокрема, «Покажчик...» (1884) М. Комарова, «Очерки истории украинской литературы XIX столетия» (1884) М. Петрова, перші біографії В. Маслова (1874), М. Чалого (1882), О. Кониського (1898), спогади М. Костомарова, О. Чужбинського, М. Чалого, К. Юнге, І. Тургенєва, дослідження про окремі твори (наприклад, І. Франка й І. Кокорудзи), матеріали, вміщені в журн. «Киевская старина», «Записках Наукового товариства імені Шевченка», публікації в тогочасних російських, харківських, одеських часописах, про що свідчив список джерел до розлогої статті [24].

Водночас М. Сумцов запропонував осмислити питання біографії митця крізь призму його Журналу (стаття «Этюды о Т. Г. Шевченко», 1914). Він нагадав, що свій щоденник Шевченко писав від 12 червня 1857 р. до 13 липня 1858 р., наголосив на специфічній його рисі: «отличается необыкновенной откровенностью» [25, 7]. За спостереженням науковця, Журнал став тим документом, що доповнив відомості про останній період життя поета, розкривав його психологічний стан і вишукані смаки (йшлося про численні мистецькі замальовки про окремих художників, пам'ятки культури, архітектури), популяризував

історичну тематику та різні види гравюри. Ще М. Сумцов розглянув листи Шевченка й інших осіб до нього та вважав їх цінними матеріалами для уточнення окремих фактів його біографії. Дослідник відзначив солідність видання «Твори: В 2-х томах» (СПб., 1911. Т. 2) в упорядкуванні В. Яковенка, в якому зафіксовано 157 листів. Так, М. Сумцов розбив на їх групи та проаналізував за основними темами й мотивами: 1) замилування природою та Всесвітом; 2) повага до жінки; 3) любов до дітей; 4) пошанування рідної мови та мистецтва; 5) ціннісні орієнтири митця (свобода й воля). На думку вченого, саме листи виконали надважливу роль у Шевченковому житті, а їх автори підтримували й допомагали йому вижити на засланні [25].

Ще в ранній студії «Світла й тіні. IV» (1896) В. Щурат сформулював завдання для укладачів Шевченкової біографії: залучити всі відомі матеріали про нього, «розкидані» по часописах і систематизувати їх. Згодом у доповіді «Літературно-наукові дезидерати для ювілейного обходу сотих роковин уродження Тараса Шевченка» (1909) він зазначив необхідність ґрунтовного вивчення життєпису й творчості поета, відзначив вагомість праць М. Чалого й О. Конiського. А в найближчій перспективі В. Щурат планував підготувати наукову біографію та повне видання Шевченкових творів [33].

Також традиційний характер висвітлення біографії митця запропонував О. Грушевський [6]. Він, зокрема, зосередився на відтворенні перших двох періодів Шевченкового життя. Зазначимо, що науковець послуговувався автобіографією поета, відомою як лист до редактора журналу «Народное чтение», його згадками про своє дитинство в повісті «Княгиня», спогадами В. Шевченка, Г. Бондаренка, П. Лебединцева, І. Сошенка, розповідями сестри Ярини, позаяк урахував і фактичні матеріали про вказані періоди життя митця, викладені М. Чалим і О. Конiським.

Відомо, що тема хвороби та причини смерті поета набула розголосу після його смерті. Так, М. Сумцов, покликаючись на офіційний документ лікарів П. Круневича та Е. Барі, які встановили, що саме водянка стала поштовхом до основного захворювання митця, спробував роз'яснити його діагноз, а відтак і причини смерті 26 лютого/10 березня 1861 р. На думку М. Сумцова, Шевченко, повернувшись із заслання, увійшов у коло відомих діячів науки, літератури і мистецтва Петербурга, «держал

себя с достоинством, что, впрочем, подтверждается многими, близко знавшими его современниками» [22]. Саме за тогочасними біографіями М. Чалого й О. Конiського науковець обґрунтував причини хвороби та ранньої смерті Шевченка: десятиріччя заслання, переходи по етапу, тяжкі форми ревматизму та цинги, перенесені ним – все це могло вплинути на здоров'я поета [22]. У такий спосіб учений спростовував домисли М. Максимовича, П. Куліша, М. Микешина й ін. сучасників поета, які запевняли, що саме через пиятику виникла та розвинулася його недуга. Якраз тут він покликався на спогади К. Юнге, братів М. та Ф. Лазаревських, М. Костомарова, дослідження М. Чалого й О. Конiського. Також учений заперечив відоме тоді твердження М. Лободовського про поему «Марія», яку Шевченко нібито написав на підпитку [22]. Ще М. Сумцов указав на твори поета, де той використав 2-3 п'яницькі пісні, взяті з усної словесності.

Важливою складовою біографії митця є тема «Шевченко та його сучасники». Серед поетового оточення М. Сумцов звернув увагу на постать В. Жуковського та його активну позицію у викупі юнака з кріпацтва [20]. На переконання літературознавця, на той час російський поет мав широкі та різнобічні зв'язки в Російській імперії; для багатьох він став товаришем, наставником, порадником, у 1830-х – 1840-х рр. очолював «Общество вспомоществования нуждающимся литераторам». Покликаючись на М. Чалого й О. Конiського, М. Сумцов нагадав, що завдяки Є. Гребінці Шевченко познайомився з О. Венеціановим, К. Брюлловим, В. Жуковським та М. Вієльгорським – усі вони відіграли визначальну роль у підготовці та викупі поета з кріпацтва. Також М. Сумцов спробував з'ясувати роль царської родини у тому викупі [20, 3–4]. Якраз науковець уперше назвав прізвище графині Юлії Баранової, яка була залучена В. Жуковським до згаданого заходу. Зокрема, М. Сумцов покликався на матеріали, що прояснювали причетність Ю. Баранової до організованої лотереї: йшлося про 12 листів і записки російського поета до графині (Русская старина. 1902. Апрель. С. 24–126). Зауважимо, що в академічній «Біографії...» Шевченка (К., 1984) прізвище Ю. Баранової відсутнє.

М. Сумцов нагадав про роль В. Рєпніної в житті поета, з якою він познайомився в Яготині влітку 1843 р. Адже вона зберігала товариські взаємини з Шевченком і підтримувала його під час заслання,

доклала багато зусиль, щоб полегшити його долю, надсилала книжки, листувалася з ним. Відомо, що критик готував розлогу статтю про княжну й поета [21, 313].

У 1910-х рр. дослідники Шевченкової біографії не лише опублікували матеріали з його життєпису, але й художні твори про нього, написані його сучасниками. Серед них – М. Гершензон, який у п'ятому розділі 2-го тому альманаху «Русские Пропилеи» [3] зібрав, упорядкував і видав за оригіналами рукописів архівні матеріали (французькою та російською мовами). Він систематизував історико-літературні тексти й супроводив їх розвідкою «Т. Г. Шевченко и кн. В. Н. Репнина», де зокрема розповів про перший та другий приїзди поета в Яготин улітку та восени 1843 р. і прокоментував уміщені там листи й «[Повесть]» авторства княжни. За твердженням російського вченого, надруковані ним тексти вперше висвітлювали історію їх взаємин [3, 185]. Тож не випадково П. Богацький запропонував усім, хто цікавився «роллю в житті поета княжни Репніної» [2, 57], прочитати «незвичайно цікавий матеріал» [2, 58] до Шевченкової біографії в студії М. Гершензона [3]. За спостереженням В. Смілянської, його праця вирізнялася серйозним дослідницьким характером [16, 46]. Серед архівних матеріалів літературознавець умістив докладний лист-сповідь (за висловом П. Богацького) В. Рєпніної до Шарля Ейнара від 27 січня–1/13 березня 1844 р., також інші п'ять її листів до свого духівника від 19/31 березня 1844 р., червня–серпня 1844 р., 15 вересня 1844 р., 4 листопада 1845 р., ще уривки з листів швейцарського філантропа до княжни від 25 травня 1844 р. і 15 вересня 1844 р. (усі – французькою мовою; подано їх і в перекладах російською). Зазначимо, що в переписці В. Рєпніної простежуємо пояснення окремих деталей та фактів, уточнення певних дат, коли восени 1843 р. поет мешкав в Яготинського маєтку. Отже, оприлюднення М. Гершензоном «[Повести]» та її складових – оповідання «Девочка» та записки Шевченка, істотно додали інформації до листа-сповіді княжни від 27 січня–1/13 березня 1844 р. Уважаємо, що в її повісті докладно розкрито окремий епізод із біографії поета, де йшлося про відвідання ним родини Рєпніних під час першої подорожі Україною в 1843 р., почасти суб'єктивно висвітлено психологічні риси митця та його сучасників.

Акцентуючи увагу на оточенні Шевченка, О. Грушевський спробував відтворити факт першої зустрічі та знайомства поета з П. Кулішем у Києві, їхнє захоплення українським фольклором, етнографією, пам'ятками минулого. Так, дослідник підкреслив, що в історії літератури взаємини між двома письменниками – «трагічний епізод їх спілкування» [7, 17]: від глибоко щирих симпатій і пошани Куліша перед поетом, згодом – менш щирих, але приятельських, до обра́з на адресу Шевченка, ще пізніше – виправдання Куліша. На думку О. Грушевського, Шевченко щиро товаришував з Кулішем, відверто ділився з ним своїми планами, прислухався до його порад. Автор розвідки спростовував тезу про надмірний вплив останнього на митця. Саме тому критик уважав, що Шевченків світогляд формувався з різних джерел: наприклад, на оцінку про українське минуле вплинули дитячі спогади про розповіді діда Івана, народні перекази, пізніше відомості з «Історії русів», «Історій...» М. Бантиш-Каменського та М. Маркевича, спілкування з Є. Гребінкою та Я. Кухаренком, П. Кулішем і М. Костомаровим, які вказували йому на прогалини та пояснювали їх [7, 18]. За спостереженнями О. Грушевського, Кулішів план укласти «Описание старинных церквей и зданий, утварей, домашних принадлежностей, ремесла и пр. в древнем и новом состоянии Малороссии» міг спонукати Шевченка до видання «Живописной Украины».

На основі листування між Шевченком і Кухаренком О. Грушевський реконструював зближення обох письменників у Петербурзі, коли перший був учнем Академії художеств, а другий в урядових справах приїздив до столиці Російської імперії. Дослідник висловив гіпотезу, що їх познайомив або О. Бодянський (як стверджував О. Кониський), або петербурзькі українці. За О. Грушевським, Шевченко та Кухаренко підтримували дружнє спілкування від першого знайомства в Петербурзі: «поет завсігди з глубокою симпатією згадував "доброго щирого кошового" і навіть катастрофа 1847 р., що розбила життє Кобзаря, не зіпсовала отсих гарних приятельських відносин. Кухаренко не знав спочатку докладно про долю поета і тільки пізнійше довідався, де саме перебуває він. Дізнавшися про се, Кухаренко зараз же написав до поета лист, який дуже втішив його змучену душу» [8, 47].

Так само в окремих розвідках В. Щурат загострив поодинокі факти Шевченкової біографії. Наприклад, літературознавець, покликаючись

на твердження М. Чалого й О. Кониського про перебування поміщика П. Енгельгардта у Варшаві, а з ним і Шевченка, припускав, що останній міг брати уроки в майстерні художника Ф. Лампі. Зазначимо, що в такий спосіб В. Щурат визначив «бодай для здогадів основу» [32, 104], позаяк у той період указаний факт ще не досліджували [32, 104–105]. Водночас зауважимо, що про перебування Шевченка в 1830 р. у Варшаві та про навчання в когось із братів Лампі – Йоганна Батіста (1775–1837) чи Франциска (1783–1852) документальних свідчень немає.

Також В. Щурат був з-поміж тих шевченкознавців, хто з'ясував участь поета в «Товаристві мочемордія» та походження їх вільнодумних тостів. За критиком, про Шевченкову дружбу з членами гуртка із застереженнями висловлювалися: княжна В. Рєпніна в листі до Шевченка від серпня 1844 р., П. Куліш – до М. Костомарова від 2 травня 1846 р., перші біографи поета – М. Чалий та О. Кониський. На думку науковця, М. Чалий негативно охарактеризував товариство як пиятико-гультійське [27, 33], тимчасом як О. Кониський [10, 136–139] убачав у них «лиш продукт пригніченості життя й духу в кругах української інтелігенції за царя Миколи, коли безпечно можна було справляти хіба одно "мочемордіє"» [31, 43]. В. Щурат констатував, що були дослідники, які виправдовували «Товариство мочемордія» [31, 43]. Очевидно, йшлося про М. Драгоманова, який симпатизував його учасникам і розгледів у них ідеї українського національного відродження XIX ст. [9, 350], й О. Кониського, який виявив поміж ними відгуки західноєвропейського радикалізму [10, 616]. Відомо, що частина «Товариства мочемордія» була опозиційно налаштованою до російського самодержавства, іноді його учасники об'являли вільнодумні тости. За В. Щуратом, на одному з зібрань гуртка показовою стала історія з виголошенням тосту «Да здравствует французская республика!», «Да здравствует украинская республика!». Нагадаємо, що в 1848 р. за доносом пирятинського повітового маршалка Д. Селецького за вказаний тост до слідства притягували братів Закревських і С. де Бальмена [31, 46–49]. Отже, В. Щурат спільно з іншими критиками наблизився до осмислення такого неординарного явища в культурному житті України першої половини XIX ст., як «Товариство мочемордія», з членами якого був знайомий Шевченко.

Відомо, що М. Сумцов упорядкував тематичний покажчик [23] із метою допомогти педагогу чи науковцю в просвітницьких справах або дослідницьких проєктах, зокрема й у вивченні проблем життєпису митця. Так, учений уклав перелік «Біографічних тем». У підрозділі «Автобіографія Шевченка» він порадив об'єктивно проаналізувати якраз текст у редакції поета, акцентував увагу на ролі П. Куліша в переробці автобіографії, вказав на доповнення останнього, рекомендував порівняти Шевченкове «Письмо...» з повістю «Художник». В іншому підрозділі літературознавець запропонував вистудіювати вже відомі життєписи, підкреслив призначення бібліографії та труднощі при її упорядкуванні. За його спостереженнями, попри вже нагромаджені матеріали про Шевченка гостро постало питання укласти повний життєпис із докладним представленням його батьківщини (історичні відомості, географічний, етнографічний стан, спогади про ту місцевість) і родоводу. М. Сумцов уважав, що питання освіти й самоосвіти, світоглядних орієнтирів, малярського хисту, взаємодії мистецтва й літератури у творчості поета важливі для сприйняття його біографії. За твердженням науковця, окремого дослідження потребували теми «Кохання в житті і творах» і «Шевченко як людина», які б пояснювали його особистісні риси.

Про морально-ціннісні орієнтири світогляду митця йшлося у студіях В. Щурата («Святе Письмо в Шевченковій поезії», 1904; «Шевченків "Буквар"», 1911; «Встане Україна», 1913; та ««Культурна ідея в поезії Шевченка», 1914). Так, критик уважав, що без лицемірства й обману поет обстоював віру в Бога, побудовану на основі релігії любові один до одного, кохання, поваги та щирості в стосунках між подружжям. За його спостереженням, Шевченкова оцінка «релігії любові» перегукувалася зі схожим тлумаченням у Г. Сковороди, який так само засуджував окремі людські емоції, як-от, ненависть, гордість, помсту, заздрість, ненаситність, обидва вважали щастям мати родину. Тому, на думку В. Щурата, Шевченку імпонували сільські громади, де «менше потоптана ще релігія любови, там і люде є людьми» [30, 2].

О. Грушевський так само розмірковував про окремі складові світогляду митця. Так, літературознавець розкрив складний шлях формування переконань Шевченка: історичних поглядів та його взаємини з братчиками, про освіту та його лектуру. За критиком,

чимало часу поет присвятив самоосвіті: за 2–3 роки після викупу з кріпацтва він осягнув чимало інформації, зокрема спілкувався з К. Брюлловим, Є. Гребінкою й О. Бодянським, які мали власні бібліотеки та допомагали рекомендаціями щодо прочитання тих чи інших книжок. Якраз О. Грушевський окреслив Шевченкову лектуру: Біблія, дослідження з історії Греції та середніх віків, «Історія русів», праці М. Маркевича, М. Бантиш-Каменського, М. Максимовича, М. Костомарова, П. Куліша, твори Гомера, Й. В. Гете, Й.-Ф. Шиллера, В. Скотта, І. Котляревського та ін. На думку науковця, після звільнення з кріпацтва митець активно почав цікавитися джерелами минувшини, двічі відвідав Україну, відтак його романтичні погляди [4, 18–19] зазнали змін: «Після цього поет відрікся зовсім від деяких своїх оцінок минулого і почав триматися інших поглядів на минуле» [5, 25]. Отже, О. Грушевський спробував реконструювати творчий процес Шевченка за періодами його життя.

Міркування про світогляд Шевченка та його взаємини з членами Кирило-Мефодіївського братства висловив і М. Марковський [13]. Він застеріг від неточного розуміння кількох тез, які панували в критиці кінця XIX–початку XX ст.: поет був співцем тих ідей, які витворено в товаристві, а деякі з них розроблено не самим Шевченком, відтак спростував їх. Тож М. Марковський полемізував із П. Зайцевим щодо авторства «Книг буття українського народу», проте частково погоджувався з опонентом: «є в цьому творі дещо таке, що вніс в нього Костомаров од себе, як складач, але головний настрій, яким перейнято "Книги битія українського народу", суто демократичний, революційний, належить не Костомарову» [13, 49]. На переконання М. Марковського, якраз Шевченко був ідейним натхненником документа братчиків і залишився вірним тим переконанням, що в ньому прописані [13, 51]. За науковцем, М. Костомаров і П. Куліш «аж до моменту заснування Кирило-Методіївського товариства, не висловлювали навіть приблизно таких думок, які ми знаходимо в "Книгах битія", а потім вони навіть зреклися де-в-чому дуже важливому й од своїх попередніх поглядів» [13, 51]. Зазначимо, що раніше схожу думку виклав і М. Петров [14, 235]. Тож М. Марковський уважав, що якраз у ранніх Шевченкових творах розкрито основні тези програми кириломефодіївців: ідея братерства всіх слов'ян («Гайдамаки», «Іван Гус»), неприйняття поглядів

Папи Римського («Іван Гус»), інтерес до Псалмів, до Євангеліє («Давидові Псалми»), проблема «Україна – Росія» («Розрита могила», «Сон» («У всякого своя доля...»), «Великий льох»), історичне минуле («Іван Підкова», «Тарасова ніч» та ін.), ідея самостійності України у великій федерації ін. слов'ян (ранні історичні вірші, «Розрита могила»). Тому дослідник висновував, що й після заслання митець залишився щирим у своїх переконаннях (наприклад, у поезіях «Пророк», «Саул» та ін.), проголошених ще до арешту 1847 р. [13, 55].

У популяризаторському нарисі «Розмови про українських письменників» (1918) В. Щепотьєв так само приділив увагу взаєминам поміж кириломефодіївцями, сформулював власне сприйняття їх програми та просвітницької роботи у відродженні української мови, культури й освіти для народу. За його спостереженнями, серед братчиків постраждали найкращі: Шевченко, Куліш і Костомаров, арешти й заборона київського братства в 1847 р. спричинили занепад літератури й наклали табу на все українське. На думку вченого, яскравою постаттю в українському письменстві першої половини 19 ст. був Шевченко, який вголос заговорив «про лихе життя українського народу, про минулу славу України, яку вже почали забувати» [28, 42]. Тож цілком логічно, що в дванадцятому розділі «Розмов про українських письменників» йшлося про Шевченка, де вчений виклав основні факти його біографії, підкріплював їх прикладами з поезій. Однак зауважимо, що автор праці допустив кілька неточностей: наприклад, не доведеним залишається перебування Шевченка у Варшаві, де він, імовірно, міг навчатися малювати в одного художника (мова про братів Лампі); там само юнак познайомився з Я. Гусиковською (насправді – у Вільні 1830 р.); помилково вказав час закінчення навчання в Академії художеств (насправді – березень 1845 р.), а вже наступного дня поет поїхав в Україну. Також дещо схематичними видаються міркування науковця про безпосередню участь Шевченка в Кирило-Мефодіївському братстві.

Водночас зазначимо зусилля В. Щурата спростувати деякі хибні твердження щодо окремих біографічних фактів, які намагалися поширити про поета. Так, ішлося про вигаданий епізод, коли якийсь генерал хотів перекупити його в поміщика П. Енгельгардта. Як стверджував автор замітки «Шевченко в малярському анекдоті» (1913), приводом до появи такої легенди стали мемуари П. Мартоса «Эпизоды из

жизни Шевченка» (Вестник Юго-западной и Западной России. 1863. Т. 4. № 4) та стаття М. Чалого «(Новые) материалы для биографии Т. Г. Шевченка» (Основа. 1861. № 5). За спостереженнями В. Щурата, В. Маслов почув про міфічного генерала від Л. Жумчужнікова, згодом і від княжни В. Рєпніної. Тоді ж М. Чалий прийняв згаданий анекдот як факт і повторив вигадку Мартоса, проте покликався на Маслова. За В. Щуратом, саме О. Кониський критично підійшов до спогадів П. Мартоса та використав «Споминки про Шевченка» (1876) М. Костомарова, де сам поет заперечував таку подію [11, VII].

В. Щурат, обговорюючи тему «Шевченко й Галичина», покликався на твердження К. Студинського, за яким іще в 1843 р. поет мав «слабкі сліди якихось відомостей про австрійських українців у переписці Пл. Лукашевича з Ів. Головацьким. Лукашевич обіцяв львівський літопис передати через Шевченка в цензуру» [17, 94]. Літературознавець констатував, що 21 вересня 1846 р. за дорученням «Комиссии для разбора древних актов» поет вирушив описувати пам'ятки Волинської та Подільської губерній, зокрема відвідав Кам'янець і Почаїв, а відтак мав нагоду наблизитися до кордонів Галичини, проте не відвідав її [29, 201].

Ймовірно, усвідомлюючи всю складність написати науковий життєпис поета, О. Багрій спробував укласти хронологічну канву його біографії. Він упорядкував її за роками, подекуди з точними датами, почасти використовуючи відомі на той час джерела біографічних відомостей. У примітках автор наголосив, що не претендував на вичерпність висвітлення фактів життєпису Шевченка, а покликався на записи в щоденнику, на листи, спогади його сучасників, публікації в тодішній пресі, попередні розвідки О. Кониського, М. Новицького, М. Плевако та ін. [1, 204]. Отже, О. Багрій був одним із перших учених, хто спробував створити літопис життя і творчості митця [16, 63]. Очевидно, що згодом П. Жур продовжив справу дослідника та в 1996 р. опублікував ґрунтовну працю під назвою «Труди і дні Кобзаря».

Уважаємо, що певні біографічно-психологічні та світоглядні аспекти особистості Шевченка, джерела відомостей з його біографії осмислено в дослідженнях М. Сумцова, В. Щурата, В. Щепотьєва, М. Марковського, О. Грушевського, М. Гершензона й О. Багрія. Вони не лише збагатили тогочасне шевченкознавство новими матеріалами

до біографії поета, але й прагнули ті факти чи документи осмислити. Відзначимо, що в розвідках траплялися й окремі неактуальні тоді припущення або недостатньо аргументовані суб'єктивні потрактування окремих подій певного періоду Шевченкового життя. Наголосимо, що їх автори почасти усвідомлювали, що згодом певні положення їхніх праць можуть бути уточнені та доповнені. Акцентуємо, що М. Сумцов указав на необхідність ретельного вивчення листів і «Журналу» як документів внутрішнього світу поета. Констатуємо зусилля В. Щурата загострити тогочасні теми про Шевченкове оточення та місця його перебування, спростувати деякі хибні твердження окремих мемуаристів щодо певних періодів життя митця. Убачаємо спроби О. Грушевського реконструювати перший петербурзький період, коли відбувалося становлення та розвиток його творчого таланту. Зазначимо, що в студіях В. Щепотьєва та М. Марковського обговорено взаємини Шевченка з братчиками, його творчий і психологічний стан після розгрому товариства російським урядом, оригінальність його поезій всупереч тогочасним обставинам. Зауважимо важливість матеріалів М. Гершензона, який представив один із різновидів художньої біографістики, опублікувавши не закінчену «[Повесть]» княжни В. Рєпніної як сучасниці та свідка тогочасних подій. Підкреслимо значення зусиль О. Багрія укласти літопис життя поета. Очевидно, що в такий спосіб М. Сумцов, В. Щурат, М. Марковський, О. Грушевський, О. Багрій, М. Гершензон і В. Щепотьєв сформулювали коло концептуальних проблем і завдань для подальшої розробки теми й спонукали інших учених до написання наукової біографії Шевченка.

Джерела та література:

1. Багрій О. В. Т. Г. Шевченко. Харків : ДВУ, 1931. Т. 2 : Етюди про творчість Шевченка. Шевченківська студія. 271 с.

2. Богацький П. Т. Г. Шевченко и кн. В. Н. Репнина. Книгар. 1917. Ч. 2. Жовтень. С. 57–60.

3. Гершензон М. Т. Г. Шевченко и кн. В. Н. Репнина. Русские Пропилеи. Москва : Издание М. и С. Сабашниковых, 1916. Т. 2 : Материалы по истории русской мысли и литературы. С. 179–263.

4. Грушевський О. Історичні погляди Т. Г. Шевченка. ЦДІАК. Ф. 1235. Оп. 1. Спр. 1176. 20 арк.

5. Грушевський О. Історичні твори Шевченка на лекціях історії. Київ : Друкарня Акціонерного товариства «Петро Барський», 1918. 35 с.

6. Грушевський О. Життє і творчість Т. Г. Шевченка : 1814–1838. Київ : Акціонерне товариство «Петро Барський», 1918. 32 с.

7. Грушевський О. Шевченко і Куліш. Шевченківський збірник. Петербург : Друкарня бр. В. та І. Линників, 1914. Т. 1. С. 17–47.

8. Грушевський О. Шевченко і Кухаренко. Збірник пам'яті Тараса Шевченка. Київ : Друк 2-ї артілі, 1915. С. 40–47.

9. Драгоманов М. Шевченко, українофіли й соціалізм. Драгоманов М. П. Вибране («...мій задум зложити очерк історії цивілізації на Україні»). Київ : Либідь, 1991. С. 327–429.

10. Конiський О. Тарас Шевченко-Грушівський: Хроніка його життя / упоряд., підгот., тексти, передм., приміт., покажч. В. Л. Смілянської. Київ : Дніпро, 1991. 702 с.

11. Костомаров Н. Споминки про Шевченка. Шевченко Т. Кобзарь, з додатком споминок про Шевченка Костомарова і Микешина. Прага : Nákladem knihkupectví dra Grégra a Ferd. Dattla, 1876. С. VI–XII.

12. Лазаревський О. Матеріали для біографії Т. Г. Шевченка. Спогади про Тараса Шевченка. Київ : Дніпро, 1982. С. 20–26.

13. Марковський М. Шевченко в Кирило-Мефодієвському. Записки історично-філологічного відділу ВУАН. 1924. Кн. 4. С. 49–57.

14. Петров Н. И. Очерки истории украинской литературы XIX. Киев : В типографии И. и А. Давиденко, 1884. 474 с.

15. Росовецький С. Шевченко. Сучасна біографія. Київ : ДУХ І ЛІТЕРА, 2020. 472 с.

16. Смілянська В. Шевченківська біографістика 1860–1980-х рр. / Смілянська В. З поля шевченкознавства : зб. наук. праць. Київ : ФОП Маслаков Р. О., 2019. С. 38–72.

17. Студинський К. Кореспонденція Я. Головацького в літах 1835–1849 рр. Львів : Накладом НТШ, 1909. 463 с.

18. Сумцов Н. Кладбище рукописей. Наука на Украине. 1922. № 2. С. 127–128.

19. Сумцов М. Ф. Лист до Б. Д. Грінченка від 1 травня 1901 р. Т. Г. Шевченко в епістолярії відділу рукописів [АН Української РСР]. Київ : Наукова думка, 1966. С. 215.

20. Сумцов Н. Ф. Отношение В. А. Жуковского к Г. Ф. Квитке, Т. Г. Шевченко и М. А. Максимовичу. Харьков : Тип. Губерн. Правления, 1902. 7 с.

21. [Сумцов Н. Ф.] Памяти кн. В. Н. Репниной. Киевская старина. 1892. Т. 36. № 2. С. 312–313.

22. Сумцов Н. Ф. Причина смерти Т. Шевченко : (К 51-й годовщине смерти Шевченко). Южный край. 1912. 26 февраля.

23. Сумцов М. Теми для студій над Т. Шевченком : (150 тем з бібліографією). Сумцов М. Ф. Хрестоматія по українській літературі. Харків : Державне видавництво України, 1922. Т. 1. Додаток. С. 1–38.

24. Сумцов Н. Шевченко (Тарас Григорьевич). Энциклопедический словарь : В 86 т. Санкт-Петербург : Тип. Акц. Общ. Брокгауз–Ефрон, 1903. Т. 39. Полутом 77. С. 355–361.

25. Сумцов Н. Этюды о Т. Г. Шевченко. Южный край. 1914. 25 февраля.

26. Уманець М. (Комаров М.) Дещо з історії українського письменства XIX віку. Діло. 1885. 2 березня. С. 1–2.

27. Чалий М. Життя і твори Тараса Шевченка: (звід матеріалів до його біографії) / пер., післямова та комент. В. Л. Смілянської. Київ : Веселка, 2011. 263 с.

28. Щепотьєв В. Т. Г. Шевченко. Щепотьєв В. Розмови про українських письменників. Полтава : Видання Полтавського товариства «Просвіта», 1918. Ч. 1 : Від найдавніших часів до 60-х років XIX століття. С. 42–89.

29. Щурат В. Вибрані праці з історії літератури. Київ : Вид-во АН Української РСР, 1963. 433 с.

30. Щурат В. Встане Україна. Діло. 1913. Ч. 57. 14 березня.

31. Щурат В. З життя і творчости Тараса Шевченка. Львів : Накладом автора, 1914. 68 с.

32. Щурат В. Літературні начерки. Львів : Накладом автора; З друкарні Наукового Товариства ім. Шевченка, 1913. 105 с.

33. Щурат В. Світла й тіні. IV. Зоря. 1896. Ч. 5. 1 (13) березня. С. 98–100.

Алла Калинчук

ПРОБЛЕМЫ ШЕВЧЕНКОВОЙ БИОГРАФИИ В СТУДИЯХ КОНЦА XIX – ПЕРВОЙ ТРЕТИ XX ст.

Тема изучения и осмысления жизнеописания Шевченко актуальна и сейчас. В статье проанализированы малоизвестные разыскания о биографии поэта конца XIX – первой трети XX в. Цель работы – раскрыть рецепцию отдельных периодов жизни художника и его взаимоотношений со своими современниками в трудах М. Сумцова, В. Щурата, В. Щепотьева, М. Марковского, А. Грушевского, М. Гершензона и А. Багрия. Отмечена интерпретация биографически-психологических и мировоззренческих аспектов личности Шевченко в публикациях ученых. Выяснено, что критики не только обогатили науку того времени новыми материалами к биографии поэта, но и стремились те факты или документы осмыслить, однако они осознавали, что в будущем определенные положения их студий могут быть уточнены и дополнены. Считаем, что отдельные результаты исследований М. Сумцова, В. Щурата, В. Щепотьева, М. Марковского, А. Грушевского, М. Гершензона и А. Багрия следует использовать при подготовке научной биографии поэта.

***Ключевые слова**: биография, биографические материалы, документ, письмо, дневник, воспоминание, хронологическая канва, жизнеописание.*

Alla Kalynchuk

PROBLEMS OF SHEVCHENKO'S BIOGRAPHY IN THE STUDIES OF THE END OF THE 19 th – FIRST THIRD OF THE 20th CENTURY

The topic of studying and comprehending of Shevchenko's biography is still actual today. The article analyzes little-known investigations about the biography of the poet of the late 19 th – first third of the 20th century. The work aims to reveal the reception of certain periods of the artist's life and his relations with his contemporaries in the works of M. Sumtsov, V. Shchurat, V. Shchepotiev, M. Markovsky, O. Hrushevsky, M. Gershenzon and O. Bagriy. The interpretation of biographical-psychological and ideological aspects of Shevchenko's personality in the intelligence of scientists is noted. It has been established that critics not only enriched the science of that time with new materials for the poet's biography but also sought to comprehend those facts or documents. It was found that the authors of the studies were aware of the imperfections of their research, because, over time, some of them could be clarified and supplemented. We believe that some

results of research by M. Sumtsov, V. Shchurat, V. Shchepotiev, M. Markovsky, O. Hrushevsky, M. Gershenzon and O. Bagriy should be used in the preparation of a modern biography of the poet.

***Key words**: biography, biographical materials, document, letter, diary, memoir, chronological outline, biography.*

УДК 930.25(477)(093.2)Шев
Тетяна Клименко

ШЕВЧЕНКОЗНАВЧІ ВІДКРИТТЯ З ФОНДІВ ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ ЧЕРКАСЬКОЇ ОБЛАСТІ

У статті проаналізовано документи, виявлені в фондах Державного архіву Черкаської області, з історії роду Шевченків та Бойків, що підтверджують та в деякій мірі корегують дослідження та наукові праці видатних українських істориків. На підставі архівних документів наводиться кількісний склад родин Шевченків та Бойків у 1793 та 1796 рр. у селах Моринці та Кирилівка. В інвентарній книзі володінь дійсного таємного радника Василя Васильовича Єнгельгардта за 1796 р. поданий опис господарського двору Якима Бойка (діда Тараса Шевченка по материнській лінії).

***Ключові слова**: Шевченко, Бойко, архів, документ, дослідження.*

Тарас Григорович Шевченко – геніальний український поет, художник, мислитель, творча спадщина якого увійшла до скарбниці світової культури і перекладена багатьма мовами. Питання культурної спадщини Кобзаря висвітлено в багатьох творах, наукових працях. Слід зазначити, що творчість Тараса Шевченка розглядається не тільки в літературному, а й в історичному аспектах.

Одним із напрямів дослідження проблем шевченкознавства є виявлення, аналіз та упорядкування фактів біографічного та генеалогічного характеру, родинних зв'язків поета.

Дослідження родоводу Тараса Шевченка триває вже близько двох століть і стало предметом багатьох наукових праць видатних українських істориків – М. Костомарова, О. Єфименка, Д. Мордовцева, О. Конiського та інших. Здавалося, що всі архівні джерела, що містять документальну інформацію про родину Т. Г. Шевченка, були ретельно досліджені науковцями, але робота з пошуку нових відомостей не припинялася, і ось у документах Державного архіву Черкаської області були виявлені нові документи, які доповнюють історію родини Кобзаря.

Зі свідчень родичів Тараса Григоровича Шевченка відомо, що його прадідом був Андрій Безрідний – козак, який з невідо-

мих причин прибув із Запорізької Січі до села Кирилівки (нині село Шевченкове Звенигородського району Черкаської області), одружився тут з Єфросинією Іванівною Шевчихою, батько якої займався чоботарством. Пішовши «в прийми» за тодішніми звичаями, Андрій взяв прізвище дружини – Шевченко. У Андрія та Єфросинії народилося троє синів: Олекса, Кіндрат та Іван. Саме Іван – найменший син в родині, дід поета, мав великий вплив на світогляд малого Тараса.

Іван Андрійович Шевченко тричі одружувався. Перша його дружина Горпина Сергіївна народила йому семеро дітей: Григорія (батько Тараса, прибл. 1781 р. н.), Омелька, Олену, Саву, Явдоху, Павла та ще одну Явдоху. Від другої дружини – Марфи, народилася дочка Домаха. У третьої дружини Марії дітей не було.

Отож повернемося до нашої знахідки. У архівному фонді Звенигородського повітового суду, у справі про розгляд суперечки між поміщиками Браницькими і полковником Енгельгардтом за хутори і сади, яка продовжувалася протягом двадцяти років, у 1827–1847 рр., був виявлений досить цікавий документ – «Инвентари Ключа Ольшанского составленные на грунте каждого селения по розне в октябре месяце 1793 года» [1, 330].

У зазначених інвентарях по селу Кирилівка (село входило до Ольшанського ключа) записаний Іван Шевченко, який мав вік до 60 років та члени його родини: сини Григорій (батько Тараса), Омелян, Сава, усі віком до 15 років, та його дружина Агрипина, вік якої зазначений також у графі – до 60 років, їх дочка Олена до 15 років, а також їх слуга Процко та служниця Зиновія, обоє віком до 60 років [1, 502зв.].

Виявляється, що родина діда Тараса Григоровича – Івана Шевченка, була, вочевидь, досить заможною, адже господар міг собі дозволити мати служників. Крім того, у цьому документі записані всі родини, що мешкали в с. Кирилівка і лише декілька з них утримували в своєму господарстві слуг і служниць [1, 537 зв.–538]. Слід також зазначити, що в інвентарі села Кирилівки, окрім родини Івана Шевченка записані ще дві родини – Онистрата та Іська Шевченків та в с. Моринці Максима Шевченка [1, 539 зв.–540, 552]. Не виключено, що всі вони поєднані родинними вузами.

По материнській лінії Тараса Григоровича відомий його дід – Яким Бойко та баба Параска, які мешкали в селі Моринці (нині село Звенигородського району Черкаської області). У цьому документі записана також і родина матері поета, господарем якої був Яким Бойко віком до 60 років, його син Павло менше 15 років, дружина Параска до 60 років, та дочки Дарія та Катерина котрим було менше 15 років [2, 503].

Інший важливий документ, що характеризує майновий стан Якима Бойка (діда поета) – «Инвентарная книга владений Действительного тайного советника Василия Васильевича Энгельгардта за 1796 год», в якому зазначено, що в Якима Бойка на момент проведення перепису (1796 р.) родина складалась з двох осіб чоловічого та чотирьох осіб жіночого роду а також їх майновий стан. Порівнюючи з інвентарем 1793 р., описаний вище, видно, що в родині Якима Бойка відбулося збільшення на одну особу жіночої статі. Крім того, слід зазначити, що в означеному інвентарі 1796 р. є цікавий опис господарського двору Якима Бойка у складі: корчми, комори, льоха, шпихліра (амбара для муки), одиниць виміру сільськогосподарської продукції та ін. [2, 5 зв.–6].

Безумовно, пошуки нових архівних матеріалів щодо історії родини поета триватимуть і надалі. З кожним новим відкриттям невизначених фактів в Шевченкознавстві буде залишатися все менше і менше. Тематика Шевченкового родоводу є однією з найцікавіших, однак не повністю розкрита та не легка для пошуку. Сьогодні в Україні проживають численні представники родини поета, а родинне дерево Шевченків та Бойків розгалужене по всьому світу.

Джерела:

1. Державний архів Черкаської області. Ф. 661. Оп. 1. Спр. 114.
2. Державний архів Черкаської області. Ф. 399. Оп. 1. Спр. 1.

Татьяна Клименко

ШЕВЧЕНКОВЕДЧЕСКИЕ ОТКРЫТИЯ ИЗ ФОНДОВ ГОСУДАРСТВЕННОГО АРХИВА ЧЕРКАССКОЙ ОБЛАСТИ

В статье проанализированы документы, обнаруженные в фондах Государственного архива Черкасской области, из истории рода Шевченко и Бойко, подтверждающие и в некоторой степени корректирующие исследо-

вания и научные труды выдающихся украинских историков. На основании архивных документов приводится количественный состав семей Шевченко и Бойко в 1793 и 1796 гг. в селах Моринцы и Кирилловка. В Инвентарной книге владений действительного тайного советника Василия Васильевича Енгельгардта за 1796 г. подано описание хозяйственного двора Якима Бойко (деда Тараса Шевченко по материнской линии).

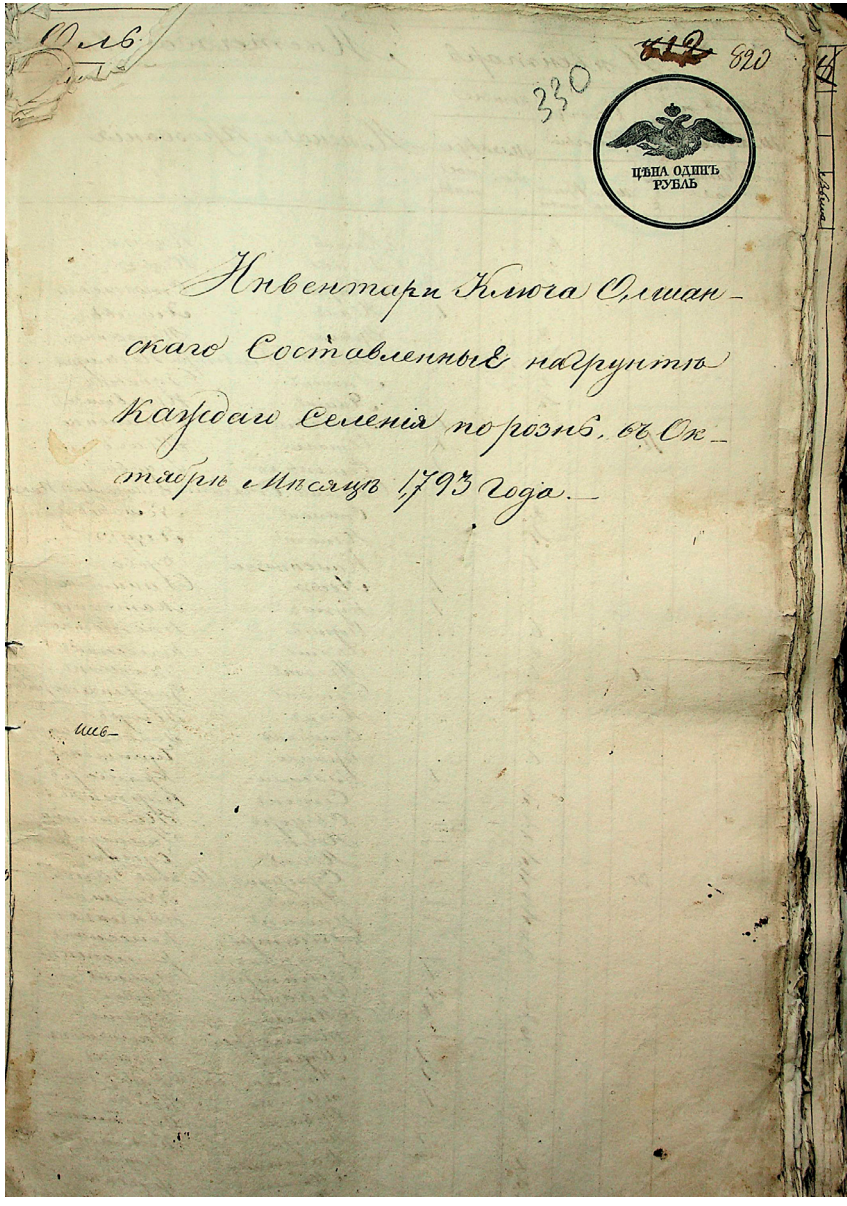
***Ключевые слова**: Шевченко, Бойко, архив, документ, исследования.*

Tetyana Klymenko

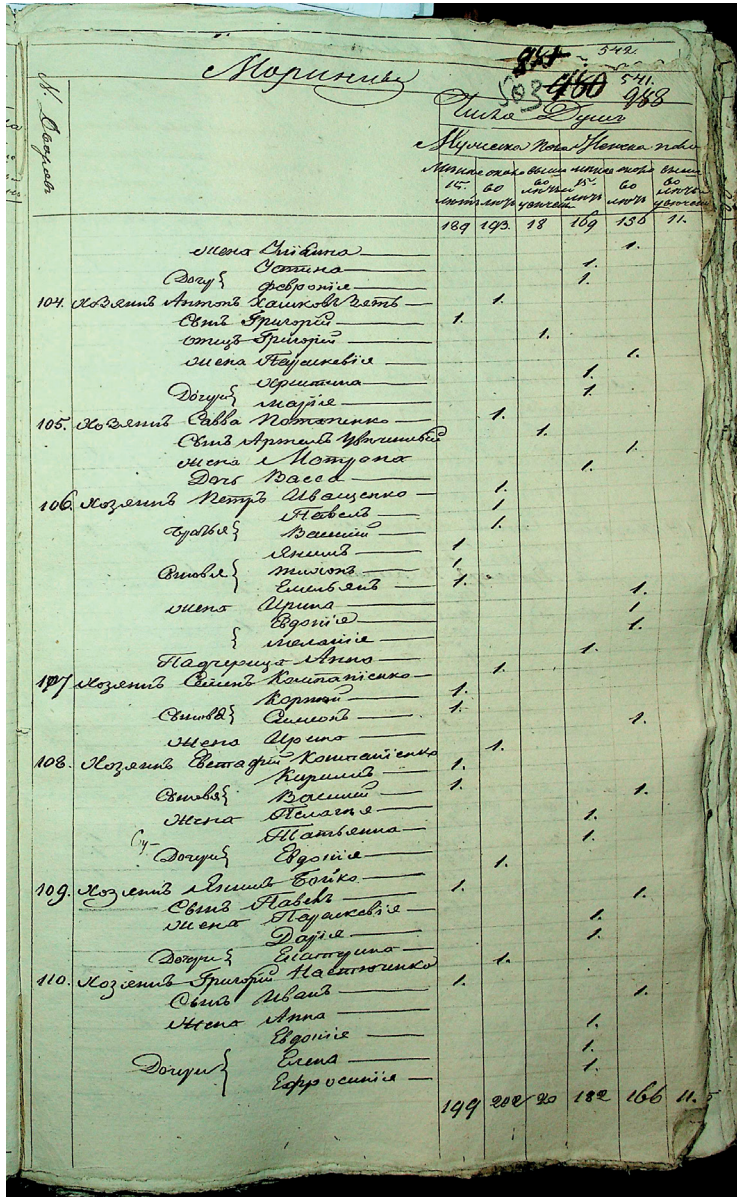
SHEVCHENKO'S DISCOVERIES FROM THE FUNDS OF THE STATE ARCHIVE OF THE CHERKASY REGION

The article analyzes the documents found in the funds of the State Archives of the Cherkasy region on the history of the Shevchenko and Boyko families, confirming and, to some extent, correcting the research and scientific works of prominent Ukrainian historians. On the basis of archival documents, the quantitative composition of the Shevchenko and Boyko families in 1793 and 1796 in the villages of Morintsy and Kyryllivka is given. In the inventory book of the possessions of the real secret adviser of Vasyl Engelhardt for 1796 the description of the economic yard of Yakim Boyko (Taras Shevchenko's maternal grandfather) is given.

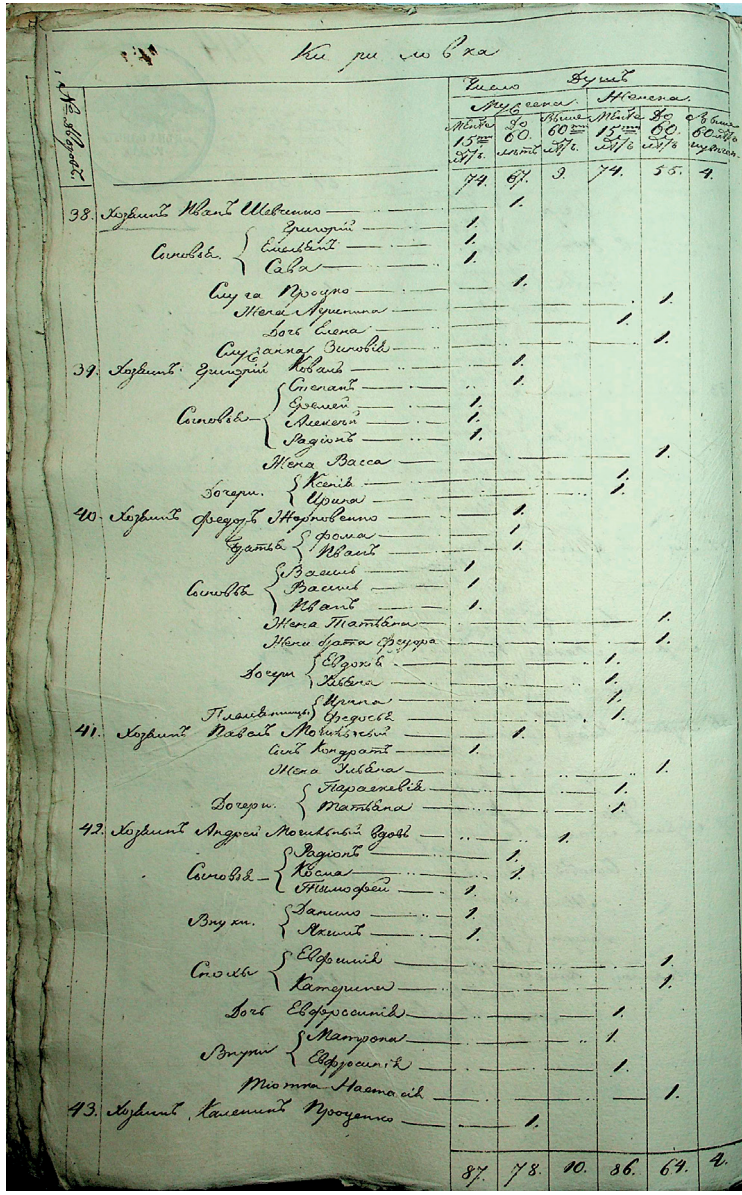
***Key words**: Shevchenko, Boyko, archive, document, research.*

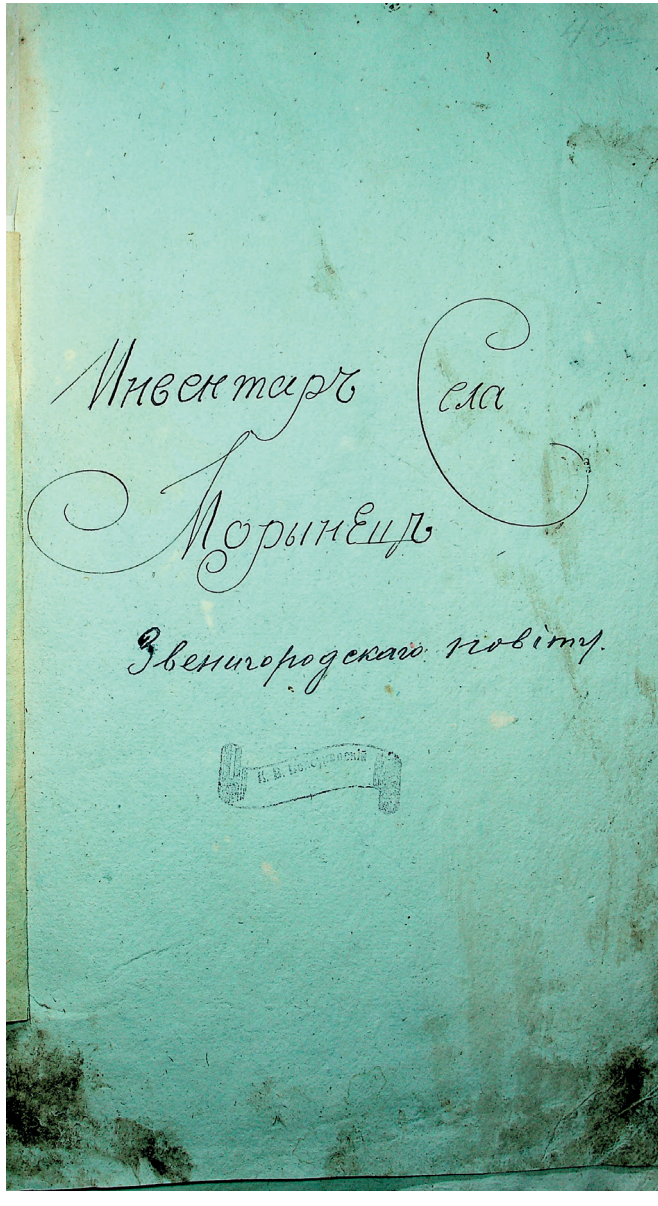
Инвентари Ключа Олшан-
ского Составленныя по грунтъ
Каждаго Селенія по рознь. въ Ок-
табрь мѣсяцѣ 1793 года.

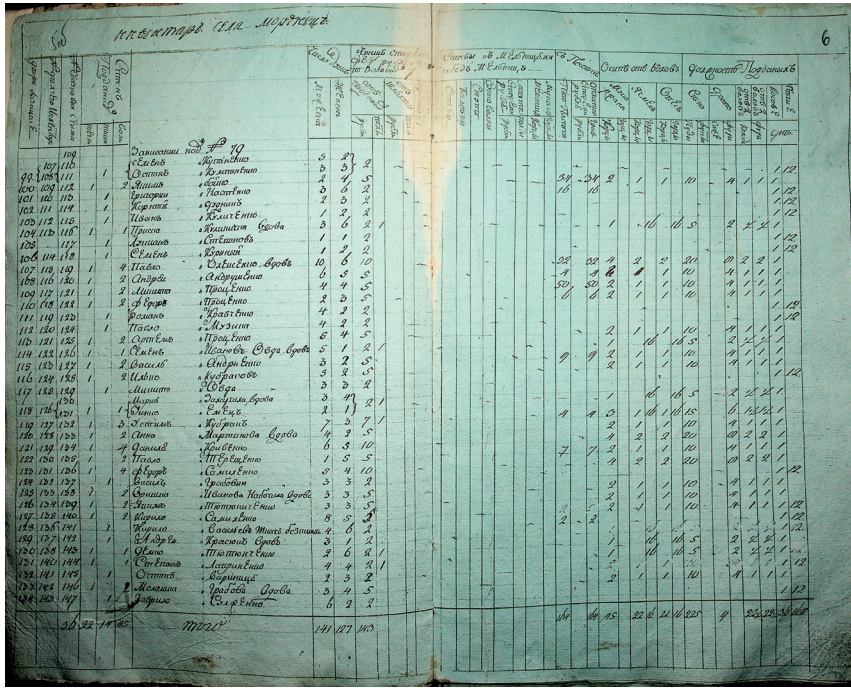

Склад родини Якима Бойка, 1793 р.

Склад родини Івана Шевченка, 1793 р.

Инвентарь села
Горынець
Звенигородского повіту.

Опис господарського двору Якима Бойка, 1796 р.

УДК 82:1-304.39
Олексій Вертій

АРХЕТИПНО-РОДОЦЕНТРИЧНІ ЦІННОСТИ ЯК ОСНОВОПОЛОЖНІ ПІДСТАВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЖИТТЯ І ТВОРЧОСТІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

На підставі цінностей Духовної Архетипної Системи Етнонаціонального В. Азьомова та ідеї Родоцентризму О. Лук'яненка в статті зроблена спроба прочитання життя і творчості Т. Шевченка як Духовного Гетьмана України та визначити на цій основі нові джерела і грані народності, національної неповторності його ліричних, епічних та драматичних творів, їх виняткове значення для сучасних і наступних поколінь українців.

***Ключові слова**: Тарас Шевченко, Рід, первні, національні цінності, духовний світ.*

Проблема архетипно-родоцентричних цінностей в українській філософській, соціяльній, психологічній, народознавчій думці не нова. Вона, як зазначають дослідники, сягає ще старого кам'яного віку (палеоліту), тобто від 2 млн. років тому до IX ст. до нашої ери, коли добрим родом вважався великий рід [4, 16–119], і знаходить свій вияв у стародавніх уявленнях праукраїнців про людину і світ, так виразно заявлених в колядках та щедрівках, інших жанрах усної народної творчості, насамперед в обрядовій поезії. Рід у них – першоджерело краси, гармонії людських взаємин і навколишнього світу, злагоди і щастя в родині. Становлення і розвиток цих уявлень в епічних жанрах ґрунтується на підставі переважно міжплемінних відносин, розумінні державності, хоча, зрозуміло, зберігаються уявлення характерні колядкам, щедрівкам, гаївкам. Але вони тепер пов'язуються уже не лише зі святковим настроєм родини, не лише з достатком та злагодою в ній, а, найперше, з випробуванням юнака на вірність Роду, з примноженням та захистом його честі, гідности, сімейних, Родових загалом цінностей [4, 16–119]. Г. Лозко у монографії «Українське язичництво» відзначає перейнятість етнічної віри українців філософією вічного життя, обожнюванням природного начала Всесвіту, радістю існування на Землі. «Вважалося, – підкреслює вона, – що в

потойбічний світ людина відходить такою, якою вона була за життя: або вільною і багатою, або нікчемним рабом, яким і перебуває вічно. Тому кожен член первісного суспільства намагався за життя досягти найвищих почестей, шани, багатства, відзначитися на полі бою чи в повсякденній праці» [9, 4]. Звідси дослідниця виводить одвічне прагнення військової верстви, в тому числі й українського козацтва, до свободи, узвичаєне несприйняття будь-якого насильства і зверхності над собою, чим пояснюється в українців виняткова увага і повага до людської особистості, патріотизм.

Переконливим свідченням того є й підстави язичницьких духовних настанов воїнові-козакові, які, зокрема, гласять:

– Честь воїна свята, бо там де вмирає честь, вмирає і воїн. Будь чесним.

– Чесність творить славу роду воїна.

– Хай життя воїнів палає як іскри. Такі воїни покликані до жертовного служіння Богам.

– Будь ввічливим, стримуй свою гарячковість.

– Пам'ятай, Орел може спуститися до мишей, але миша ніколи не підніметься до висоти польоту Орла у височині.

– Відвага, героїзм, жертовність, чесність це – священні якості Воїна.

– Пам'ятай, життя людей досягає праведності при єднанні з родом.

– Виховуй в собі честь воїна, твори своє цілісне нетлінне «Я», що не раз переживе тимчасове тіло.

– Воїн, пам'ятай! Ти покликаний богами в світ Яві захищати рід земний. Так нехай твої справи будуть славою покриті.

– Воїни-козаки йдуть з цього світу в небесні полки Перунові, і то треба пам'ятати, що відповідь тримати вони будуть перед Батьком-Перуном за вчинки свої.

– Воїн, який приходить на землю і в якого батько Перун, повинен твердо стояти на сторожі Праві, богами покладеної.

– За честь держави і роду свого, воїн-козак повинен бути готовий покласти своє життя.

– Воїн стоїть на сторожі Рідної Віри Православної (від «Прав славити» світ наших богів) й на захисті землі Матінки України священної, яка предками була передана і заповідана нащадкам.

– Воїн зобов'язаний передати нащадкам Священну землю такою, яку її взяли предки від Богів рідних наших.

– Для козака-воїна найрідніші – Земні Мати і Тато, Батько-Перун і Мати-Слава, потім вчителі: могутні Отамани і Волхви, які будуть для воїна також батьками земними.

– Коли Матір Слава покличе до бою встати, і коли час настане до Перунового полку Небесного йти, велику славу заповідати нащадкам своїм.

– Кожен козак-воїн повинен виростити синів і дочок, і добре навчити їх військовому мистецтву, щоб могли вони оборонити себе, народ, і землю нашу [14].

Так в українській національній свідомості сформувалась ідея Роду і Слави. Рід Олегом Ольжичем та Д. Донцовим потрактовується, насамперед, як спадкоємність національних духовних цінностей. «Князівський меч перейшов у козацьку шаблю, але його зміст лишився давній» [11, 250], – пише з цього приводу Олег Ольжич. Далі він конкретизує поняття Роду на цих підставах у національному його розумінні: походження українців від прабатька Руса, відвага, мужність, вояцька товариськість, почуття вищого обов'язку і честі – ті чесноти, які гуртують запорізьке військо у лицарське товариство, відтак «козаки – «лицарі», «братчики», «оборонці віри» і «шляхетне урожона братія» [11, 251].

Д. Донцов визначає три прикмети, завдяки яким володарський дух тримає вкупі суспільність, відтак і націю як Рід. Це – шляхетність, відвага і мудрість. Як характерні особливості українського світосприйняття, світорозуміння світовираження і світоствердження вони об'єднують різні верстви і прошарки українського суспільства спільністю у ставленні до Вітчизни, Землі і Віри. Шляхетність, відвага мудрість об'єднують у ставленні до поборювання «всього, хоч би і «свого, рідного», що в ім'я конкретних інтересів частин ломить цілість» і таким чином «підпорядковує частини цілості, одиницю – родині, родину – нації, клас – загалові, групу – державі» [5, 325]. Українське розуміння нації як Роду, на тверде переконання Олега Ольжича, «ховає в собі теж ідею покликання народу» [11, 253], ідею Слави. Покликання ж це полягає у самоздійсненні та самоствердженні нації у світі на підставі національних духовних, ідейних, історичних, соціяльних та ін. цінностей.

На ці цінності, вироблені нашим народом упродовж тисячоліть, спрямовують вітчизняне літературознавство і Духовна Архетипна Система Етнонаціонального (ДАСЕ) В. Азьомова [1, 58–76] та Родоцентризм О. Лук'яненка [10].

В. Азьомов подає такі складові ДАСЕ: національні особливості сприймання рідної землі; працю-творчість в національному полі як творчість, що визначає головну потребу і є необхідною умовою становлення універсальної особистості; рідну мову та вищі сили як визначений космічно духовний світ, що гармонізує взаємодію зовнішнього середовищного та внутрішнього психофізичного світів та узгоджує реалії індивідуальної, особистісної свідомості з архетипними законами Предко-Вічності-Майбуття; незаперечність моральних законів етно- та родоцентричного у їх функціонуванні в системі вселюдської цивілізації, національне розуміння смислу життєдіяльності; культ національних героїв; визнання, дотримання та розвиток народних традицій, звичаїв та обрядів як способу здійснення архетипних законів Предко-Вічності-Майбуття; необхідність збереження повторюваних усталених позитивних циклів духовно-матеріяльного буття українця з метою забезпечення тяглости, безперервності і спадкоємності етносвідомості нації; гармонійну резонансність внутрішніх біологічних та психічних процесів особистості з зовнішніми енергетичними полевими ритмами довкілля; забезпечення симетричності, зрівноваженості у розвитку та взаємодії двох споріднених архетипних світів: індивідуального несвідомого – людини та колективного несвідомого – етнонації; визнання, що нехтування архетипно-родоцентричними складниками програмує духовну сферу особистості на руйнування та занепад, наслідком чого стає руйнація й занепад нації та держави [1, 75–76].

О. Лук'яненко веде мову про культ Роду, спорідненість людини в світоуявленнях наших предків з Богом і зазначає, що «старовинне «Господь» задовго до хрещення ототожнювалось з «батьком», «охоронцем», адже в українській (руській) традиції спостерігаємо споконвічну прив'язаність до «роду, родини, шанування предків та віри в одвічність Роду як Абсолютної Істоти» [10, 14]. До того ж, він зазначає, що в уявленнях наших пращурів ця прив'язаність до роду, родини, це шанування предків та віра в одвічність Роду найтіснішим чином

пов'язувались з вихованням «почуття обов'язку перед рідним краєм, своїм суспільством», з рідною мовою, як втіленням думки, святого розуму, що єднає з Творцем, як втіленням сили, яка могла обдарувати обездолити, вилікувати й занапастити, а «однією з форм виконання цього обов'язку була участь у зборах віче – найбільш вдалій формі організації влади для наведення і підтримки ладу в землях Роду» [10, 19]. Це ж зобов'язує нас сьогодні «будувати свій власний український шлях, сповнений національної самосвідомости, філософії українського серця» [10, 22], будувати свою, українську державу на природніх підставах, тобто на підставах УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕЇ. Визначення змісту її архетипно-родоцентричних цінностей в розумінні та потрактуванні Т. Шевченка, дослідження його життєвого і творчого шляху на цих підставах – одне з найвизначальніших і першочергових завдань сучасного шевченкознавства.

Оскільки в даній статті неможливо охопити всі грані даної проблеми, зупинимося на основних з них. Найперше, на нашу думку, це:

– національні особливості сприймання рідної землі, ставлення до Вітчизни і Віри. Як їх розумів Т. Шевченко? Як вони визначили мету, смисл та цінність його життя загалом і характер творчості зокрема? Що це значить для нас, для формування національної духовності і національного світогляду наших сучасників? Ці особливості сприймання рідної землі та ставлення до Вітчизни і Віри, їх становлення і розвиток відбувалися від раннього дитинства до останніх років життя поета і мали різні підстави. У спогадах про дитинство рідна земля – то батьківська хатиночка у тихім раї на землі, хатиночка, яка асоціюється у його свідомості з пеклом, неволею, адже там «робота тяжкая, ніколи І помолитись не дають» [13, ІІ, 222]. У дитячому сприйнятті зв'язок з «рідною хатиночкою» ще позаісторичний, кровний, хоча у ньому немає отієї родинної злагоди, щастя, які ми мали у свідомості часів постання колядок та щедрівок, адже там нужда та праця положила його матір у могилу, там «чорніше чорної землі Блукають люди: повсихали Сади зелені», погнили і повалялись біленькі хати, стави поросли бур'яном, «Село неначе погоріло, неначе люде подуріли, Німі на панщину ідуть І діточок своїх ведуть» [13, ІІ, 117]. Та з ростом життєвого досвіду в свідомості Т. Шевченка, внука гайдамаки, уявлення про родину трансформуються, як говорив Д. Донцов, у поняття

«Рід», «Рід» – у поняття «нація», «нація» – в поняття «держава», які й стають першоджерелом формування його національної свідомості. Неволя викликає не розпач, а протест, формує його характер і питомо національну громадянську позицію. Вже в ранніх творах заявляють про себе історичні мотиви, мотиви козацької слави, несприйняття і неприйняття чужини, утвердження духовної та ідейної єдності зі своїм народом як невід'ємної умови вільного, природнього становлення і розвитку його особистості як українця.

...Прийми, привітай.
Не кинь сиротою, як кинув діброви,
Прилини до мене хоть на одно слово
Та про Україну мені заспівай.
Нехай усміхнеться серце на чужині,
Хоть раз усміхнеться, дивлячись, як ти
Всю славу козацьку за словом єдиним
Переніс в убогу хату сироти.
Прилинь, сизий орле, бо я одинокий
Сирота на світі, в чужому краю [13, I, 47], –

звертається Т. Шевченко до І. Котляревського з осоружного йому С.-Петербургу. Характерними для еволюції розуміння національних особливостей сприймання Т. Шевченком рідної землі, ставлення до Вітчизни і Віри тут є гостре відчуття осиротілості без них, туги за ними. Усе це гармонійно поєднується з бажанням почути спів про Україну, з проханням перенести в його убогу хату всю славу козацьку. Для чого? Життя в такому разі не життя, а безпредметне, неповноцінне повсякденне існування. Повноцінність же цього життя є його первнем, його суттю, які Т. Шевченко розумів як свободу як окремо взятої особистості, так і нації загалом. Первні й визначали зміст понять «Вітчизна» та «Віра», тобто віра в свободу Вітчизни як необхідність її історико-соціяльного, політичного та державотворчого поступування. Як бачимо, в ці поняття Т. Шевченко вкладав далеко не релігійний зміст. Навпаки. Рішуче не поділяв рабської психології, проповідуваної християнством.

Не хрестись,
І не кленись, і не молись
Нікому в світі! Збрешуть люде,

І візантійський Саваоф
Одурить! Не одурить бог,
Карать і миловать не буде:
Ми не раби його – ми люде! [13, II, 352], –

писав Шевченко у поезії «Ликері». Не раби бога навіть тоді, коли йдеться не про Ісуса Христа, а про бога, хто б ним не був. Цей бог має бути рівним серед рівних, не як вершитель людських доль, а як член Великого Роду, того Роду, про який йдеться у колядках і щедрівках, у язичницьких настановах козакові-воїнові, адже саме людину Т. Шевченко вважав найвищою цінністю у всі часи і епохи. Мріяв про ті часи, коли будемо «З багряниць онучі драти, Люльки з кадил закуряти, Я в л е н и м и піч топити, А кропилом будем, брате, Нову хату вимітати!» [13, II, 351], коли в його Вітчизні вимруть, видохнуть «Німії, подлії раби, Підніжки царські, лакеї Капрала п'яного» і був твердо переконаний, що діждемо-таки колись свого «Вашингтона / З новим і праведним законом» [13, II, 261], коли «на оновленій землі / Врага не буде, супостата, / А буде син, і буде мати, / І будуть люде на землі» [13, II, 354]. Такою бачив свою Вітчизну і в таку Вітчизну вірив. Усією силою боронив і утверджував цю віру в сущих йому і прийдешніх поколіннях українців, що сьогодні має для нас особливе значення, адже вона, ця віра, пробуджує в нас убитий християнськими догмами та окупаційними режимами інстинкт боротьби, приспане ними почуття національної честі та гідности, потребу, як і він, Т. Шевченко, боронити і утверджувати їх як невід'ємну складову національного державотворення на сучасному етапі нашого національного відродження, відтак і прочитувати його спадщину під цим кутом зору;

– визнання, дотримання та розвиток народних традицій, звичаїв та обрядів як способу здійснення архетипних законів Предко-Вічности-Майбуття. Т. Шевченко зі святістю ставився до звичаїв та традицій українського народу, але розумів їх не лише як явища побутові, як явища повсякденного буття, а й як традиції та звичаї національної вольності, як традиції та звичаї Національно-Визвольних Змагань українського народу за свою свободу і волю.

Візьмемо для прикладу бодай-би ось ці язичницькі настанови воїнові-козакові: Коли Матір Слава покличе до бою встати, і коли час настане до Перунового полку Небесного йти, велику славу заповідати

нащадкам своїм; Честь воїна свята, бо там де вмирає честь, вмирає і воїн. Будь чесним; Чесність творить славу роду воїна. Кожен козак-воїн повинен виростити синів і дочок, і добре навчити їх військовому мистецтву, щоб могли вони оборонити себе, народ, і землю нашу. В чому полягає сутність їх спадкоємності та значення для дослідження життя і творчості Т. Шевченка?

Ціла галерея створених ним образів від Івана Підкови («Іван Підкова») Яреми Галайди та Оксани («Гайдамаки»), Назара Стодолі і Галі («Назар Стодоля») до матері Алкіда («Юродивий»), яка живії слова засланого на каторгу свого сина «в живую душу прийняла» [13, II, 260], щоб понести на торжища й чертоги живого бога слово правди, до гнівно-болісного звернення «О люди! люди небораки! / Нащо здалися Вам царі? / Ви ж таки люди, не собаки!» («О люди! люди небораки!») [13, II, 364] – це і є розвиток Т. Шевченком традицій і звичаїв українського козацтва, традицій і звичаїв Національно-Визвольних Змагань, їх моралі та етики. Зміст поняття «Воїн» у його розумінні – багатовимірний, має глибоке народне коріння і проростав з розповідей діда-гайдамаки, учасника Коліївщини, з осмислення національної історії, з пережитого і вистражданого, адже таким воїном був і сам. Воно також стає одним з чинників, який на підставах цих традицій і звичаїв гуртує націю в один Великий Український Духовний Рід як історико-соціяльне та суспільно-політичне явище.

Воїн для Т. Шевченка не лише той, хто в бою з шаблею чи то пістолем захищає рідну землю від ворога-завойовника. Воїн для нього і той, хто протистоїть будь-якій неправді, злу, насильству, які чинять ся його нації, руйнують її як Великий Духовний та ідейний Рід. Це отой козак, який один із міліона свинопасів, захищаючи свою честь і гідність, привселюдно «Сатрапа в морду затопив» [13, II, 262], і, хоча був засланий на каторгу, не покорився своїм кривдникам, це ті, хто підстережуть і уловлять цих злочинців, туго закують їх у кайдани, поведуть на зрище в село і на хресті їх розпнуть, розірвуть, рознесуть і кровію цих собак собак напоять («Осії. Глава XIУ. Подражаніє...»), це ті, хто, відстоюючи свою честь і гідність, честь і гідність нації «тихо Без всякого лихого лиха Царя до ката поведуть» [13, II, 362]. Ось такі традиції козацької вольності, такі морально-етичні звичаї наших пращурів стали первнями, відправним пунктом розуміння Т. Шевченком

виняткового значення спадкоємності народних традицій, звичаїв та обрядів як способу здійснення архетипних законів українського Предко-Вічності-Майбуття та їх спадкоємності у всій системі питомо українського виховання;

– прив'язаність до роду, родини, шанування предків, культ Роду і національних героїв, віра в їх одвічність. В них Т. Шевченко вбачав одне з джерел сили і майбутнього нації та національної держави як нової сім'ї, сім'ї великої, вольної, зформованої в ході побутового, історичного, духовного та суспільно-політичного її поступу. Ідилія сімейної злагоди, сімейного супокою в поезії «Садок вишневий коло хати» несе в собі відсвіт отих первісних уявлень про сім'ю, про які йшлося вище. Та вже у «Катерині» бачимо, як недотримання традиційних національних устоїв сім'ї є ганьбою для родини і Роду, веде їх не лише до руйнування, а й невідворотних трагічних наслідків. В баладі ж «У тієї Катерини» автор веде мову про вірність козаків такому укладові життя, в якому немає і не може бути неправди, адже неправда – то також непошанування традицій і звичаїв Роду, відтак вона не може бути основою щасливої сім'ї. Страта Іваном Ярошенком своєї коханої Катерини за те, що вона назвала його братом і пообіцяла тому, хто визволить його з неволі, стати дружиною, чим ошукала козаків – свідчення того, що в козацькому, як і українському загалом середовищі, сімейні цінності завжди розумілись і потрактовувались як цінності загальнонаціональні, ставились понад цінностями особистими і таким чином підпорядковувались традиціям і звичаям предків, родини, Роду, оберігали їх честь і гідність, адже від цього залежала не лише особиста доля, а й доля нації.

В утвореннях вищеозначених цінностей, драма Т. Шевченка «Назар Стодоля» має особливе значення. Як і в баладі «У тієї Катерини», в драмі йдеться з одного боку – про зраду Хоми Кичатого традиціям та звичаям козацької родини, свого національного Роду загалом, а з другого – вірність Назара та Галі цим традиція і звичаям. Якщо позицію Хоми Кичатого визначає корисливий розрахунок, намагання видати Галю супроти її бажання за багатого, але нелюбого їй полковника, то Назар і Галя у всьому залишаються вірними традиціям і звичаям свого Роду, у всьому виходять з них, у всьому керуються ними як своїми особисто вищими цінностями і вищими цінностями

нації загалом. Для Хоми Кичатого найважливіше слава («почот», як говорить Кичатий) і червінці. «А пуще всього червінці... Ще в Братському серце моє чуло, що з мене буде великий пан. Було, говорю одно, а роблю друге; за се називали мене двуличним. Дурні, дурні! Хіба ж як говорим про вогонь, так і лізти в огонь? Або як про чорнобриву сироту, так і женитись на ній? Брехня! Від огня подальш. Женись не на чорних бровах, не на карих очах, а на хуторах і млинах, так і будеш чоловіком, а не дурнем» [13, III, 12], – заявляє він у розмові з ключницею Стехою.

Зовсім іншим бачать своє сімейне щастя Назар і Галя. У відповідь на всі хитрощі та підступність Хоми Кичатого вони відповідають взаємною любов'ю, послідовно і наполегливо відстоюють свої принципи та ідеали. Назар обіцяє Галі поїхати туди, де не буде ані полковника, ані її батька, а буде лише одна воля та щастя. «Знаєш, як приїдемо ми у Кодак... Се запорозький город... От як приїдемо, мерщій у церкву, повінчаємось; тоді й сам гетьман нас не розлучить, і будемо довго, довго там весело жити. Ти будеш пісні співати і танцювати, а я буду грать на бандурі і розказувать тобі про славні діла козацькі, про Саву Чалого, про Свірговського, про всіх, про всіх жвавих козаків наших. Далі мені вигодуєш сина, молодця чорнобрового, пошлемо його в Січ; там поставлю його перед козацькою громадою і скажу: «Любуйтеся, дивітеся: се мій син. Мені його вигодувала, викохала моя Галя, такого молодця!» [13, III, 36], – ділиться Назар з Галею своїми планами майбутнього подружнього життя.

Такими поглядами Назара на життя, таким розумінням морально-етичних основ української сім'ї як її духовного первня, Т. Шевченко утверджує ідею не лише пошанування національних традицій та звичаїв, а й потрактовує їх як основу свободи становлення окремо взятої особистості та життєдіяльності нації загалом. Адже Назар і Галя бачать свого сина як спадкоємця любої їм козацької справи, козацьких принципів та ідеалів. Саме тому О. Лук'яненко й потрактовує поняття «обряд», в широкому його розумінні, як раціональну систему освітньо-виховних дій, «які, збагачуючись у віках, стверджували та коригували життя русичів» [10, 10], що також цілком узгоджується і з язичницьким настановами воїнові-козакові. Т. Шевченко, як бачимо, є одним з тих, хто примножував і розвивав ці ідеї відносно свого часу,

крізь їх призму бачив майбутнє українського народу, на підставі чого й маємо досліджувати його життя та творчість у контексті дослідження даної проблеми.

Культ національних героїв також є однією із складових архетипно-родоцентричних цінностей, як способу зв'язку поколінь, відтак і прив'язаності до родини, Роду, виявом пошанування предків. Цей культ – основний мотив таких творів Т. Шевченка, як «Тарасова ніч», «Іван Підкова», «Гайдамаки», «Стоїть в селі Суботові...», «Холодний Яр», «Швачка», «Заступила чорна хмара» тощо. Культ єднає в одне ціле, в єдиний Великий Український Рід покоління, минуле, теперішнє і майбутнє, різні верстви і прошарки українського суспільства. Т. Шевченко, як автор, виступає духовним провідником нації, Духовним Гетьманом України, як його назвали повстанці під час Майдану 2013–2014 рр. Часи українського козацтва, часи Северина Наливайка, Тараса Федоровича (Трясила), Микити Швачки, Максима Залізняка, Семена Палія, Івана Гонти, Івана Богуна, інших провідників Національно-Визвольних Змагань українського народу – для Т. Шевченка золоті часи нашої історії, адже тоді на Вкраїні «ревіли гармати», адже тоді запорожці «Вміли пановати. / Пановали, добували / І славу, і волю» [13, І, 86]. Тепер про тую славу нагадують їх високі могили в полі, чи то поріслий темним лісом шлях з Мотрониного монастиря до Холодного Яру, над яким, виглядаючи Гонту, витає Залізняк, застерігаючи катів-людоїдів, неситих розбійників, аби припинили торгувати «землею, всім даною, І сердешним людом» [13, І, 335], бо ж у день радости над ними «Розпадеться кара. І повіє огонь новий З Холодного Яру» [13, І, 336].

Отже, культ предків, культ національних героїв, прив'язаність до родини, роду, почуття обов'язку перед ними – це одні з найвищих національних морально-етичних, духовних та ідейних цінностей, на які взорує Т. Шевченко у своїй творчості, на які спрямовує увагу свого читача. Зазначимо, що таке взорування та спрямування знайшло свій відгук не лише в сучасників поета, а й у його духовних нащадків упродовж ІІ пол. ХІХ ст. – поч. ХХІ ст. Ось кілька таких прикладів.

Автор листа з Сибіру до Об'єднаного комітету зі спорудження пам'ятника Т. Шевченку, який заховався під псевдонімом «Харківець», пише, що він, як українець, уродженець Харківщини, перебуваючи в

адміністративному засланні в Тобольській губернії, не може внести своєї частки у підготовку до спорудження та відкриття пам'ятника поетові. Однак ця справа для нього – велика і благородна мета вдячних синів своєї Вітчизни. У зв'язку з цим він висловлює свою пропозицію зобразити Т. Шевченка на п'єдесталі в стоячій позі і з виразом обличчя, на якому було б закарбовано і докір, і смуток, і гордість, які могли б звертати увагу синів України на розуміння осуду батька Тараса тих, хто за шмат гнилої ковбаси готовий продати й рідну матір, адже цей осуд для кожної людини може бути і докором, і симптомом самопізнання свого власного «Я». Так сприймали і розуміли Т. Шевченка на початку XX століття (лист датований 1910 р.) [12, 328]. Як бачимо, для автора листа, як і для мільйонів його сучасників, він – «батько Тарас», тобто культ виведених в його творчості національних героїв, культ пошанування предків, прив'язаність до родини і Роду, переростає в пошанування самого Т. Шевченка як батька, в чому й криється духовна спадкоємність поколінь українців, що і є одним з чинників, які єднають їх в один Великий Український Рід на чолі з батьком Тарасом, гартують його силу і волю до боротьби за свободу своєї нації. Сприйняття і розуміння Т. Шевченка як батька у свідомості українців найтіснішим чином пов'язувалося, зазначає С. Єкельчик з ідею рівності «між собою братів і сестер зі спільним «батьком» над ними» [6, 51]. Його ж могила, як національна святиня, стверджує дослідник, символізує ідеї і образ Т. Шевченка як вияв невмирущості нації.

Аналізуючи книги вражень, які писали відвідувачі могили Тараса Шевченка з кінця XIX ст. до початку XX ст. під кутом національного самопізнання, самоусвідомлення та самоствердження нашого народу, С. Брижицька, зокрема, зазначає: «Примітним є національне самовизначення українців в ідентитетах «діти України», «сестри українки», «українець», «українці», «твоя українка». Вони пишуть про національне «братерство», національну «сім'ю», «батьком» якої є для них Т. Шевченко, «ненькою» – Україна, а їхніми «дітьми», відповідно, – самі дописувачі» [2, 132]. За обставин бездержавності української нації та національного гніту в складі російської імперії такі та подібні вияви національного самоусвідомлення українців переконливо засвідчують їх прагнення до об'єднання в єдиному національному державному та політичному утворенні, прообразом

якого є такі поняття, як «сім'я», «батько», «ненька», «діти», що цілком і повністю випливає з українського розуміння нації і держави як Роду, яке ховає в собі «ідею покликання народу» [11, 253], ідею Слави, «в боротьбі за яку нація знаходить своє післанництво» [11, 256].

Змістовними є свідчення, одержані під час проведеного нами анкетного опитування «Тарас Шевченко в національній свідомості українців»:

«Я горджуся тим, що у нас є Шевченко, адже він показував нерівність, говорив, що потрібно боротись. Тому потрібно, щоб держава його повернула, насамперед, собі. Держава повинна бути для народу, і виховання в школі та вузах вона повинна підняти на той рівень, який у нас був, але ми його втратили» (пенсіонерка, 56 років, Запоріжжя);

«Під впливом творчості Шевченка в мене зміцніла сила духу, зросли бунтарські почуття, патріотизм, з'явився інтерес до культури» (студентка, 20 років, Донецьк);

«Кобзар» читаю особисто в моменти духовної кризи» (студент, 21 рік, Полтава) [3, 48].

У вищенаведених відповідях простежуємо духовну спадкоємність поколінь українців, що обумовлена їхнім знанням життя й творчості Шевченка. Вона випробувана упродовж понад півтора століття і не втратила, а, навпаки, актуалізувала свою злободенність за нинішніх обставин, обставин утвердження незалежності України на новому витку нашої історії.

– незаперечність моральних законів етно- та родоцентричного у їх функціонуванні в системі вселюдської цивілізації, національне розуміння смислу життєдіяльності. З погляду поставленої тут проблеми особливе зацікавлення викликає творчість Т. Шевченка періоду заслання та його щоденник. Чому?

Загальновідомо, що, віддаючи поета в солдати, Микола I власноручно дописав на вироку III відділу : «Под строжайший надзор с запрещением писать и рисовать». Цілком зрозуміло, що основною метою такого покарання була не лише помста царя за царицю, за всю царську систему, зображену в комедії «Сон», а й бажання зламати силу волі поета, заблокувати його революціонізуючий вплив на формування соціяльної, політичної свідомості та громадянської позиції різних верств і прошарків тогочасного суспільства. Одначе

це йому не вдалося. На засланні Т. Шевченко знехтував забороною царя. Більше того, в Щоденникові від 20 червня 1857 р. про це він запише: «Все это неисповедимое горе, все роды унижения и поругания прошли, как будто не касаясь меня. Малейшего следа не оставили по себе. Опыт, говорят, есть лучший наш учитель. Но горький опыт прошел мимо меня невидимкою. Мне кажется, что я тот же, что был и десять лет тому назад. Ни одна черта в моем облике не изменилась... И я от глубины души благодарю моего всемогущего создателя, что он не допустил ужасному опыту коснуться своими железными когтями моих убеждений, моих младенчески светлых верований» [13, V, 24]. Оцей козацько-гайдамацький стрижень характеру Т. Шевченка чітко і виразно заявляє про себе в поезіях циклу «В казематі», поемах «Варнак», «Марина», «Неофіти», «Юродивий», поезіях «Ой чого ти почорніло...», «Буває в неволі іноді згадаю...», «Осії. Глава XIV» тощо.

Із усієї сумовито-драматичної напруги ліричної оповіді поетичного циклу «В казематі» все-таки виходять на перший план образи козацького степу й козацьких могил («За байраком байрак», «Чого ти ходиш на могилу»), мотиви вірності Україні, її долі («Згадайте, братія моя...», «Мені однаково, чи буду...», «В неволі тяжко, хоча й волі...», «Чи ми ще зійдемося знову?»). Т. Шевченкові однаково, чи буде він жити в Україні, чи ні, чи хто згадає, чи забуде його в снігу на чужині, чи скаже батько синові, щоб він молився за нього чи молитиметься той син, чи ні, але йому не однаково «Як Україну злії люде Присплять, лукаві, і в огні Її, окраденую, збудять...» [13, II, 9]. Тому із-за грат каземату він посилає своє звернення-благання до своїх побратимів по недолі, до своїх земляків-українців:

Свою Україну любіть.
Любіть її... Во время люте,
В остатню тяжкую минуту
За неї господа моліть [13, II, 17].

«Якщо в усіх політичних режимах, – писав з цього приводу Авенір Коломиєць, – основна маса українського населення залишається вірна своєму історичному призначенню і не зникає як нація, то тільки завдяки тому, що в усіх політичних перипетіях народу нашого завжди при нім залишається його поет – духовий Батько Тарас» [8, 49]. І не просто залишається. В образах старого варнака, Марини, неофітів,

юродивого, ліричного героя поезій «Ой чого ти почорніло...», «Буває в неволі іноді згадаю...», «Осії. Глава XIV» тощо поет подає нам первні наших національних цінностей. Подає, насамперед, взірець нескореності Українського Духа як цінність, успадковану від українського козацтва, учасників Національно-Визвольних Змагань нашого народу на всьому проміжку нашої історії. Цією історією маємо дорожити і примножувати її своїми ділами. Поет учив не бути наївними і не сподіватись чийогось заступництва, бо ж то не наші первні, не наші цінності, а наголошував, що нам самим потрібно відстоювати себе, адже той, «хто бореться за волю, за слушне діло бореться, той переможе» [8, 49]. Тому Шевченко твердо заявляв, що

«Брешуть боги,
Ті ідоли в чертогах,

що

... правда оживе,
Натхне, накличе, нажене
Не ветхеє, не древлє слово
Розтлєнноє, а слово нове
Меж людьми криком пронесе
І люд окрадений спасе
Од ласки царської...» [13, II, 336].

Цьому він присвятив своє життя, в цьому вбачав його мету, смисл і цінність, до цього настановляв своїх сучасників і нас.

– забезпечення симетричності, зрівноваженості у розвитку та взаємодії двох споріднених архетипних світів: індивідуального несвідомого – людини та колективного несвідомого – етнонації. Цю проблему ще в 1942 р. означив Авенір Коломиєць в публіцистичній збірці «Шевченкова ера». Він, зокрема, наголошував на глибинній єдності духовного світу, світогляду Т. Шевченка та українського народу навіть тоді, коли Україна була поневолена, а частина українців сприймала кріпаччину як невідворотність, неуникненість і незмінність. Саме тоді і заявила про себе ота симетричність, ота єдність індивідуально несвідомого людини та колективного несвідомого етнонації, адже своїми творами Т. Шевченко пробуджував національну свідомість мільйонів і мільйонів українців. Своїм особистим прикладом, як зазначає А. Коломиєць, довів, що ніякими заборонами, ніякими холодними казематами не

можна знищити прагнення нації до свободи і волі, що в його творчості офіційно скасоване українське військо оживає у спогадах про гетьманів, про кармазинове козацтво, про героїв-мореплавців. Цим поет спростовував насаджувані окупаційними режимами уявлення про Україну як провінцію, як частину імперії і вказував українському народові його призначення за цих обставин, його роль в національній історії та історії людства як окремо взятої нації з багатим минулим та з іще багатшим майбутнім. І не лише це. У закріпаченому народові поет пробуджує бажання помсти своїм кривдникам, хто б ними не був – цар і його посіпаки, чи то свої зрадники і т. ін. Словами Т. Шевченка промовляла ціла нація і споневірена держава. «Ці слова, – підсумовує А. Коломиєць, – були титанічно міцні, бо хоч за ними не стояли тисячні полки, за ними стояла тисячукрат потужніша від усяких полків і зброй – правда і слушність. Це був крик не кріпака-особи, а кріпака-народу, і доказом, що це так, було те, що крик цей однаково сприйняли і однаково зрозуміли всі українці: і кріпаки; бідні й багаті; в селі і в місті; старі й молоді. Це був іще один доказ того, що душа народу, нації не розпадається ні на класи, ні на касти. Душі народу не можна розщепити на дрібні покоління ні клином економіки, ні соціальних розшарувань, ні клином освіти, ні релігії (виокремлено А. Коломийцевим. – О. В.). Масив нації залишається нерозщепленим; а коли бачимо відламки від нього, то це відламки хворі і кволі, з яких не було б потіхи нам, не буде і тим, до кого вони відлетять» [8, 41]. І цей наказ національної солідарності, наказ невідривності від вітчизняного ґрунту як противагу ворожим намаганням знищити українців Шевченко проводить через всю свою творчість, а «всякі відхилення від виконання цього наказу поет розцінює як найбільш аморальну нікчемність, гідну жорстокої кари» [8, 41].

Про те, що зформований Т. Шевченком первень національної свідомості українців, як первень національного Роду, відтак і як національна цінність та потреба, став спадкоємністю наступних поколінь і, зокрема, наших сучасників свідчать і наведені вище відповіді різних за соціяльним станом, віком і місцем проживання учасників анкетного опитування «Тарас Шевченко в національній свідомости українців». Додамо тут ще деякі, адже вони також важливі для зрозуміння поставленої нами проблеми:

«Вдома маємо «Кобзар». Дуже часто читаю його разом зі своїми діточками» (касир, 32 роки, Полтава);

«Творчість Т. Шевченка розбуджує патріотичні почуття, вона була одним з головних чинників формування національно-політичної свідомості (фах не зазначено, 27 років, Польща);

«Для кожного українця творчість Т. Шевченка творить матрицю його національного буття, увиразнює/конкретизує його в мозаїці світової цивілізації. Поза духовним простором Т. Шевченка не існує українця» (вчитель, 48 років, Дрогобич) [3, 48].

Справді-бо, у сприйнятті та розумінні Т. Шевченка українським народом маємо віднаходити животворні джерела народності його творчості, на їх підставах досліджувати його значення для українського народу як взірця духовної досконалості української людини, як Духовного Гетьмана України, як силу, яка об'єднує українську націю у Великий Український Рід.

– визнання, що нехтування архетипно-родоцентричними складниками програмує духовну сферу особистості на руйнування та занепад, наслідком чого стає руйнація й занепад нації та держави. Катерина з однойменної поеми Т. Шевченка не слухала «ні батька, ні неньки», знехтувала звичаями своїх батьків, свого роду й українського народу, дала волю своїм наївним почуттям, полюбила «москалика як знало серденько» [13, I, 48] і тим самим потрапила в спритно розставлену своїм коханцем пастку, ходила в садочок «Поки себе, свою долю Там занапастила» [13, I, 48]. Навівши ганьбу на саму себе й своїх батьків, вона не знесла жорстоких ударів долі й покінчила життя самогубством, залишивши своє дитя напризволяще. Саме тому поема «Катерина» – не просто розповідь про трагедію покритки. Вона – застереження Т. Шевченка кожному, хто нехтує морально-етичними цінностями, виробленими українським народом упродовж століть, адже це веде не лише до руйнування та занепаду особистості, а й до трагічної розв'язки життя окремо взятої особистости і життя нації загалом.

У таких творах, як «Розрита могила», «Чигрине, Чигрине...», «Сон», «Великий льох», «І мертвим, і живим, і ненародженим землякам моїм в Украйні і не в Украйні моє дружнєє посланіє...», «Три літа» Т. Шевченко висвітлює наслідки розриву з первнями національної історії

та духовності. Повернувшись з Петербургу на Україну, він повсюдно спостеріг руйнування і занепад на різних рівнях – історичному, ідейному, соціяльному, моральному, духовному і т. ін. На колись вільному козацькому Запоріжжі панують чужинці, милі його серцю степи «запродані Жидові, німоті», сини України, поетові земляки «на чужій роботі», висихає Дніпро. А могили наших предків, в яких схоронили козацькую волю, «Москаль розриває» [13, I, 223]. Тому з болем у серці, осмислюючи наслідки втрати козацької вольності, похованої в тих могилах найвищої для нього національної цінності – козацької слави, Т. Шевченко запитує:

За що ж боролись ми з ляхами?
За що ж ми різались з ордами?
За що скородили списами
Московські ребра?... [13, I, 225].

Ні, не за те, щоб чорнилом политі, заглушені московською блекотою в німецьких теплицях землячки по-московській так і різали, сміялись та лаяли батьків своїх,

... що змалечку
Цвенькать не навчили
По-німецькій, а то тепер
І кисни в чорнилах! [13, I, 250].

І далі у тяжких муках-роздумах Т. Шевченко підсумовує:

П'явки! п'явки! Може, батько
Останню корову
Жидам продав, поки вивчив
Московської мови [13, I, 250].

На Хортиці ж, колишній козацькій вольниці, побачив як куций, вузлуватий німець «катопельку садить».

Переломним моментом у його житті та творчості стало відвідання у вересні 1845 р. Суботова, села і маєтку Богдана Хмельницького поблизу Чигирина, де й похований гетьман. Руїни Суботова та Чигирина, пов'язаних з визвольною боротьбою українського народу проти польської шляхти, викликали в Т. Шевченка гнітючі враження, роздуми і переживання. П. Зайцев пише, що саме тут Т. Шевченко всім своїм єством відчув ганьбу рабської сучасності, весь сором повної національної неволі, сором національної зради цілих поколінь українців,

в наслідку чого Україна укрилась бур'яном, зацвіла цвіллю, прогноїла своє серце в калюжі, в болоті, «І в дупло холодне гадюк напустила...» («Стоїть в селі Суботові...»). Шевченка мучила збайдужілість українців, до того, що діється навколо, до долі нації. «Але, – наголошує П. Зайцев, – душа його не тільки «плакала», а й «просила святої правди на землі», прагнула боротьби. Можна з певністю сказати, що власне там, на руїнах Суботова й Чигирина, зародилось у Шевченка непереможне бажання бити у дзвін на сполох, будити «живих і мертвих» земляків, грозити їм карою, що розпадеться над ними, благати й проклинати. Тут Шевченко виріс у пророка. Тут знайшла свою безпосередню ґенезу «Розрита могила», «Чигирин» (у Шевченка «Чигрине, Чигрине». – О. В.) і «Великий льох»... Тут остаточно зформувалась й протимосковська політична концепція поетова. Тут він, думаючи про «сплюндровану», «обчухрану» москалями Україну, дивлячись на Богданову церкву як на символ руїни нації, прокляв Богданове діло – злуку з Москвою» [7, 104]. Розвиток цих національних основоположних підстав дослідження життя і творчості Т. Шевченка відкриває нам нові можливості зрозуміння його як поета народного, як Духовного Гетьмана України, що особливо важливо на даному етапі становлення і розвитку нашої Незалежності.

Зрозуміло, що все, сказане вище, – не ілюстрація настанов архетипно-родоцентричної системи національних цінностей, адже вони – першоджерело, сутність внутрішнього світу Т. Шевченка, його життєвих принципів та ідеалів, його світогляду і характеру, його національної громадянської та суспільно-політичної позиції, зформованих упродовж тисячоліть національним укладом життя нашого народу, поглиблених і розвинутих на вищих щаблях нашого історичного поступування, спосіб його самовираження та самоствердження у взаємозв'язку поколінь. Це і є Український Рід, який ґрунтується на них. Т. Шевченко актуалізував ці цінності Українського Роду відносно свого часу й майбутнього України, що й засвідчує їх спадкоємність та подальший розвиток відносно нових історичних обставин, а шевченкознавців спонукає до формування нових, питомо національних основоположних підстав дослідження життя і творчості митця.

Джерела та література:

1. Азьомов В. Духовна Архетипна Система Етнонаціонального як основа літературознавчого аналізу художнього твору, творчості письменника та національного літературного поступування. Формування національних основоположних підстав сучасного українського народознавства та літературознавства : зб. наук. статей. Вип. 1 / упоряд. Олексій Вертій, Олена Новікова. К. : Українська літературна газета, 2018. С. 58–76.

2. Брижицька С. «Я не одинокий...». Національне самоствердження Тараса Шевченка та його вплив на становлення національної ідентичності українців (друга чверть XIX ст. – середина 20-х років XX ст.). Черкаси : Брама-Україна, 2006. 192 с.

3. Вертій О. Тарас Шевченко в національній свідомості українців. Тернопіль : Підручники і посібники, 2015. 80 с.

4. Давидюк В. Вибрані лекції з українського фольклору. Луцьк : Вежа-Друк, 2018. 448 с.

5. Донцов Д. Де шукати історичних традицій. Дух нашої давнини. К. : МАУП, 2005. 568 с.

6. Єкельчик С. Українофіли : світ українських патріотів другої половини XIX ст. К. : КІС, 2010. 272 с.

7. Зайцев П. Життя Тарас Шевченка. 2-ге вид. К. : Обереги, 2004. 480 с.

8. Коломиєць А. «Шевченкова ера». Вірш «Кохай рідну хату». Чернівці : Місто, 2019. 56 с.

9. Лозко Г. Українське язичництво. К. : Український центр духовної культури, 1994. 96 с.

10. Лук'яненко О. Родоцентрична педагогіка : історико-теоретичні розвідки. Полтава : Друкарська майстерня, 2008. 66 с. (див. також в Інтернет-бібліотеці «Український центр»).

11. Ольжич О. Незнаному воякові : Заповідане живим. К. : Фундація ім. О. Ольжича, 1994. 432 с.

12. Т. Г. Шевченко в епістолярії відділу рукописів / АН УРСР, Центр. наук. б-ка; відпов. ред. Ф. К. Сарана. К. : Наукова думка, 1966. 492 с.

13. Шевченко Т. Твори. У 5-ти т. К. : Дніпро, 1970–1971. Т. 1. 408 с., Т. 2. 416 с., Т. 3. 382 с., Т. 4. 376 с., Т. 5. 544 с.

14. Язичницькі настанови воїну-козаку. Культурно-історичний портал Спадщина предків. URL : https://spadok.org.ua/ukrayinske-kozatstvo/yazychnytski-nastanovy-voyinu-kozaku

Алексей Вертий

АРХЕТИПНО-РОДОЦЕНТРИЧЕСКИЕ ЦЕННОСТИ КАК ОСНОВОПОЛАГАЮЩИЕ ОСНОВАНИЯ ИССЛЕДОВАНИЯ ЖИЗНИ И ТВОРЧЕСТВА ТАРАСА ШЕВЧЕНКО

На основании ценностей Духовной Архетипной Системы Этнонационального В. Азёмова и идеи Родоцентризма А. Лукьяненко в статье сделана попытка прочтения жизни и творчества Тараса Шевченко как Духовного Гетмана Украины и определить на этой основе новые источники и грани народности, национальной неповторимости его лирических, эпических драматических произведений, их исключительное значение для современных и последующих поколений украинцев.

***Ключевые слова**: Тарас Шевченко, род, архетип, национальные ценности, духовный мир.*

Oleksiy Vertiy

ARCHETYPIC-RHODOCENTRIC VALUES AS BASIC FOUNDATION FOR THE STUDY OF LIFE AND CREATIVITY OF TARAS SHEVCHENKO

Based on the values of the Spiritual Archetypal System of the Ethnonational V. Azyomov and the idea of Rodocentrism of O. Lukyanenko, the article attempts to read the life and work of Taras Shevchenko as the Spiritual Hetman of Ukraine, to determine on this basis of new sources and facets of nationality and dramatic works, their exceptional significance for modern and future generations of Ukrainians.

***Key words**: Taras Shevchenko, family, archetype, national values, spiritual world.*

УДК 82-94+82.09
Світлана Брижицька, Ірина Батеровська, Любов Сіленко

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ У НАПИСАННІ БІОГРАФІЇ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА АКАДЕМІЧНОГО ТИПУ (із фондового зібрання Шевченківського національного заповідника)

Стаття є спробою проаналізувати видання фондового зібрання Шевченківського національного заповідника з метою визначення концептуальних підходів у написанні авторами «Біографії» Тараса Шевченка академічного типу. Охоплено часовий період від кінця 1930-х до кінця 1980-х рр. Видання розглянуто за хронологією. Вивчено авторські «Біографії» та біографічні нариси, літописи, біографічні видання про Шевченка за спогадами сучасників, колективні праці академічного типу.

***Ключові слова**: Тарас Шевченко, біографія, видання, спогади, літопис, колекція, зібрання.*

Ім'я Тараса Шевченка й у XXI ст. залишається відомим, а його творчість актуальною, оскільки протягом усього свого життя поет виступав проти будь-якого гноблення, за правду та справедливість, а це те, чого прагнуть усі люди, незалежно від статі, національності, віросповідання, соціального стану.

Ще у XIX ст. дослідники почали збирати і публікувати матеріали, пов'язані з Шевченком, його життям і творчістю. Ці повідомлення були не завжди вірні, окремі документи або статті стосувалися лише певних періодів життя митця та не мали наукового опрацювання. Із відкриттям, після 1917 р., раніше закритих архівів, робота у цьому напрямку активізувалася. Виникла така галузь літературознавства як шевченкознавство. Багато нових матеріалів шевченкіани було введено у науковий обіг у період підготовки до відзначення ювілеїв поета – у 1939, 1961, 1964 рр. та 2014 р.

Дана розвідка має на меті представити праці з «Біографії» Тараса Шевченка академічного типу як колективні, так і авторські. Видання поділено на такі групи: авторські «Біографії» та біографічні нариси,

літописи, біографічні видання про Шевченка за спогадами сучасників, колективні праці академічного типу.

Значним досягненням у XX ст. був вихід низки шевченкознавчих збірників документів і матеріалів, що стали добрим підґрунтям у написанні наукової «Біографії» Шевченка вченими.

Так, у збірнику «Т. Г. Шевченко в документах і матеріалах» (1950), що був виданий Архівним Управлінням МВС УРСР за редакцією Д. Копиці представлено документи виявлені на той час. Автори перевірили і належно систематизували їх за тематичними розділами: основні періоди життя Шевченка, переслідування творчості й заборона вшанування пам'яті Шевченка самодержавством, пошанування поета та поширення його творів. Матеріали подано переважно за хронологічним принципом, утім, в окремих випадках для збереження логічного зв'язку між документами, їх подано один за одним з деяким порушенням хронології. Такий принцип утруднив користування збірником. Документи опубліковано, як правило, повністю. Недолік збірника полягав у тому, що не всі документи і матеріали подано за оригіналами. Частину з них взято з друкованих джерел, а тому вони містять помилки, допущені при передруках. Упорядникам належать заголовки документів, пояснювальні виноски в тексті збірника, примітки [1]. (Фото 1).

Другий том бібліографічного покажчика «Т. Г. Шевченко. Бібліографія літератури про життя і творчість. 1839–1959» (1963) цінний розділами другим, третім і четвертим, що представляють, відповідно, – літературу про життя і творчість Шевченка, матеріали до бібліографії літератури про життя і творчість Шевченка мовами народів СРСР та бібліографію бібліографії видань творів Шевченка і літератури про нього (1840–1959 рр.). Збірник складено за хронологією. Видано книгу Державною публічною бібліотекою Академії наук УРСР [2]. (Фото 2).

Збірник «Тарас Шевченко. Документи і матеріали 1814–1963» (1963), приурочений 150-річчю від дня народження Тараса Шевченка. Видано книгу працівниками Архівного управління при Раді Міністрів УРСР. Три розділи книги документально висвітлюють, відповідно, – основні віхи життя та творчої діяльності Шевченка, заборону Шевченкових творів і переслідування за увічнення його пам'яті в царській Росії і в

Україні та вшанування Шевченка в Радянському Союзі й за кордоном. Документи систематизовано в хронологічному порядку [3]. (Фото 3).

Збірник «Т. Г. Шевченко. Документи та матеріали до біографії (1814–1861)» (1975) впорядкували працівники Державного музею Т. Г. Шевченка Міністерства культури УРСР. У збірнику взято за основу документи і матеріали попередніх видань, а саме: «Тарас Шевченко. Документи і матеріали 1814–1963» (1963) та «Т. Г. Шевченко в документах і матеріалах» (1950). Особливістю видання є те, що всі матеріали і документи заново були звірені за архівними джерелами. Також у збірнику вміщено нововиявлені в останні роки документи і матеріали, які надруковані вперше. Додано анотований іменний покажчик. Збірник містить 590 документів про життєвий і творчий шлях Шевченка та розрахований на літературознавців, викладачів вузів, дослідників творчості поета. Упорядниками збірника були Л. І. Внучкова, Є. О. Середа, В. О. Судак. Відповідальний редактор – член-кореспондент АН УРСР Є. П. Кирилюк [4]. (Фото 4).

У 1982 р. побачило світ друге, перероблене та доповнене видання «Тарас Шевченко. Документи та матеріали до біографії. 1814–1961» за редакцією члена–кореспондента АН УРСР Євгена Кирилюка. Видання було збагачене документальними свідченнями про прижиттєві публікації творів Шевченка, про його життя у Петербурзі, участь у Аральській експедиції та ін. Багато документів було доповнено коментарями, до багатьох – додано примітки тлумачного характеру, доповнено й уточнено іменний покажчик [5]. (Фото 5).

Значний внесок у шевченкознавчу науку в період кінця 1930-х до кінця 1980-х рр. внесли праці Кирилюка Є. П., Крутікова Н. Є., Бернштейна М. Д., Івакіна Ю. О., Шабліовського Є. С. та багатьох інших. Була проведена велика робота зі збирання, вивчення й популяризації творчого спадку Тараса Шевченка. Створено художні твори, що закріплюють образ поета у слові, скульптурі, образотворчому мистецтві. Власне вперше, після докладної біографії Олександра Кониського, з'являються авторські монографії, присвячені життю і творчості Тараса Шевченка.

На особливу увагу заслуговують видання з біографією поета, що вийшли за ініціативи Академії наук України, Академії наук СРСР або під їхньою егідою. Найповнішою за обсягом і матеріалом серед

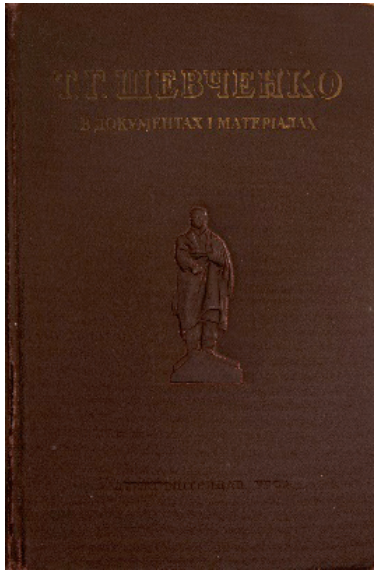

Фото 1

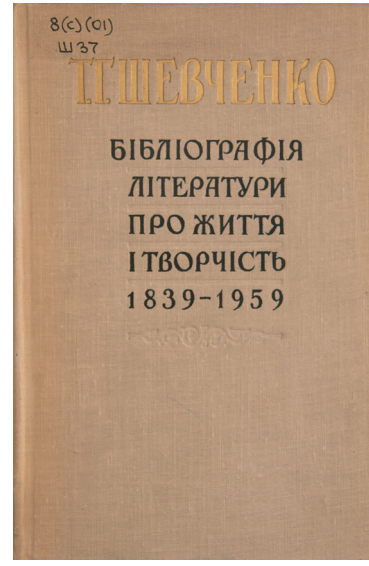

Фото 2

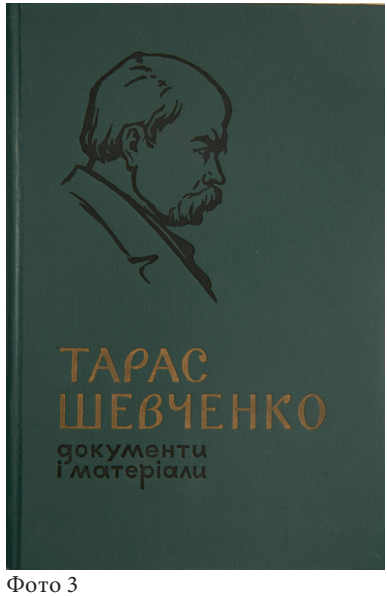

Фото 3

Фото 4

науково-популярних нарисів 1930-х років можна вважати працю російського літературознавця, члена-кореспондента Академії наук СРСР Миколи Бєльчикова «Тарас Шевченко: Критико-биографический очерк» (1939) [6]. (Фото 6, 7, 8).

Монографія перевидавалася: в скороченому варіанті у 1956 р., а з доповненнями і переробками у 1961 р. Видання містило репродукції робіт Тараса Шевченка, фото автографів поезій і листів. Необхідно зауважити, що сприймався нарис російськомовним читачем дуже легко, адже був написаний в доступній формі і розрахований на загал. На жаль, автором не було опрацьовано алфавітний покажчик та коментарі, що ускладнювало читачеві якнайповніше усвідомити масштаб величі українського поета.

Дмитро Косарик (справжнє прізвище Коваленко) у 1943 р., як співробітник Інституту мови і літератури Академії наук УРСР, видав біографічний нарис «Войовниче життя Шевченка» [7]. (Фото 9, 10).

У фондовій колекції зберігається рідкісний примірник видання з таким авторським написом на титулі: «Чесним трудівникам музею на могилі Тараса посилаю цю книжку з низеньким поклоном. Дм. Косарик. 17 липня 1944. Київ». Олександр Боронь характеризує нарис як «не позбавлений значної кількості фактичних неточностей» [8, 522].

Наприкінці 1950-х рр. виходить у світ велика монографія Є. Кирилюка «Т. Г. Шевченко. Життя і творчість» (1959) [9], що стала помітним явищем у розробці наукової біографії Шевченка. (Фото 11).

Навіть з назви цього видання зрозуміло, що автор виконував «завдання винятково складне» [10, 184]. Він, як зазначає В. Смілянська, ставив за мету створити синтетичне дослідження в аспектах біографічному, історико-літературному, мистецтвознавчому. Інші рецензенти, даючи високу оцінку праці Кирилюка, відзначаючи її енциклопедичність, все ж зауважують на недостатню увагу автора до поетики Шевченка, її естетичної оцінки. У більшості випадків це – біографічний аспект аналізу творчості. Олександр Білецький просто назвав працю біографією. Видання, відповідно до концепції, проілюстровано: фото титулів «Кобзарів» 1840, 1860 рр., фото сторінок із «Журналу», з альбому «Три літа», автографами поезій. Монографія містить великий покажчик імен, що був складений Л. Кодацькою та С. Попель.

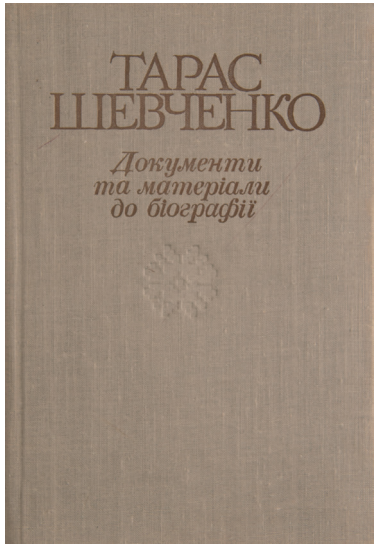

Фото 5

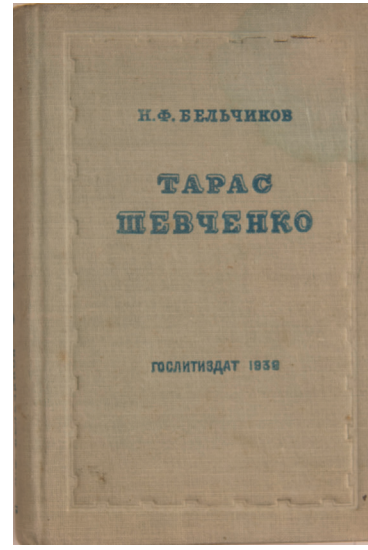

Фото 6

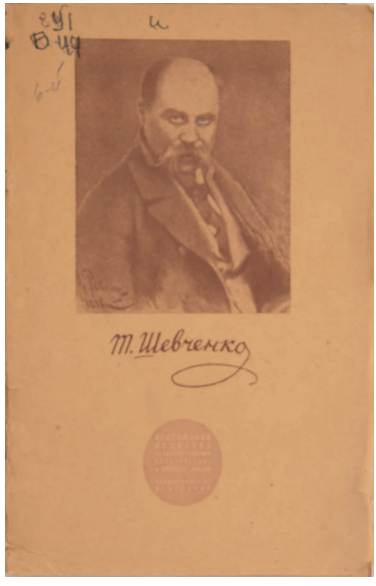

Фото 7

Фото 8

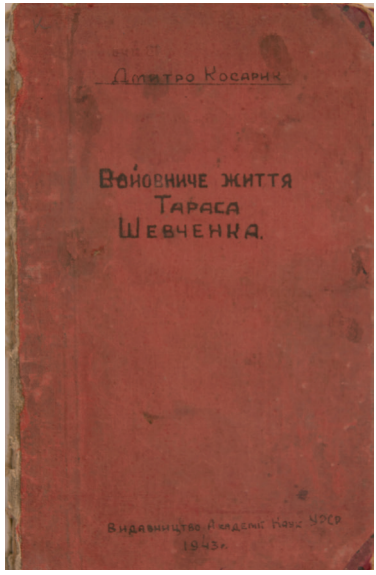

Фото 9

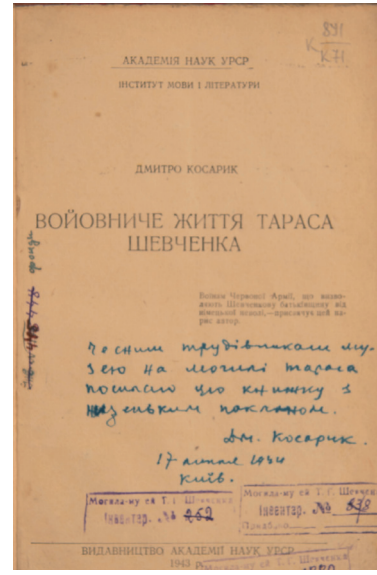

Фото 10

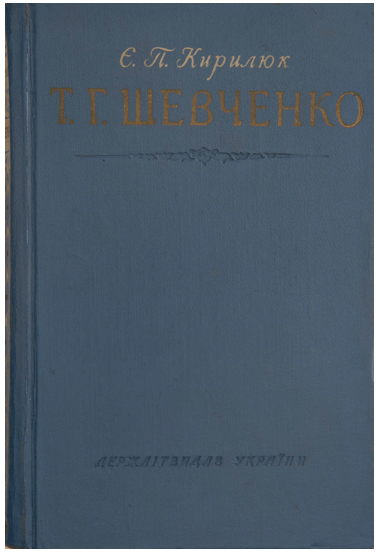

Фото 11

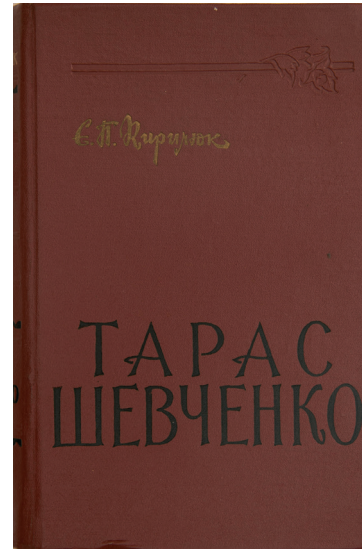

Фото 12

1964 р. побачить світ друге, доповнене й перероблене видання монографії Є. Кирилюка «Тарас Шевченко. Життя і творчість» [11], в якому розширено аналіз творів, що «вивело дослідження за суто біографічні рамки» [10, 185]. (Фото 12). Суттєва деталь – розділи названо рядками з поезій Шевченка: «У тій хатині, у раю...», «Хоча й волі, сказать по правді, й не було...», «На Вкраїні милій...», «Караюсь, мучуся... але не каюсь!..» інші. Один з примірників видання, що зберігається у фондовій колекції містить цінну маргіналію – авторський напис ювілейного 1964 р. (Фото 13). У музейному зібранні зберігаються також перевидання монографії Є. Кирилюка, а саме: київського видавництва «Дніпро», що надрукувало в 1979 р. скорочений варіант, який був розрахований на масового читача, з долученням на початку книги 30 ілюстрацій (в основному репродукції художніх робіт Шевченка) (фото 14); московського видавництва «Художественная литература», що у 1988 р. видало критико-біографічний нарис в авторському перекладі російською мовою під назвою «Тарас Шевченко»; рецензентом видання виступив Ієремія Айзеншток. (Фото 15).

Ювілейного 1989 р. Павло Федченко надрукує книгу «Тарас Григорович Шевченко» [12]. (Фото 16).

Вивчивши найновіші, як на той час, досягнення шевченкознавців, широко залучивши спогади і листи сучасників, офіційні матеріали і документи, автор розповів про життєву долю та творчість Шевченка, адресувавши свою розповідь широкому колу читачів. Відповідальний редактор видання – академік АН УРСР Л. М. Новиченко. Рецензенти – відомі вчені доктор філологічних наук В. Л. Смілянська, доктор історичних наук Г. Я. Сергієнко. Книга видрукувана за рішенням Редакційної колегії науково-популярної літератури АН УРСР.

Проте, навіть, академічні авторські праці продемонстрували нагальну потребу в створенні повної, критично перевіреної та науково обґрунтованої біографії Тараса Шевченка.

Та перш, ніж виходять друком найповніші дослідження в царині Шевченкової біографії, ряд науковців працює над створенням літописів життя й творчості Тараса Шевченка, цих важливих підготовчих етапів на шляху до створення у майбутньому його ґрунтовної наукової «Біографії». На переконання Валерії Смілянської саме «літописи стали наріжним каменем для створення наукової «Біографії» Шевченка, яка

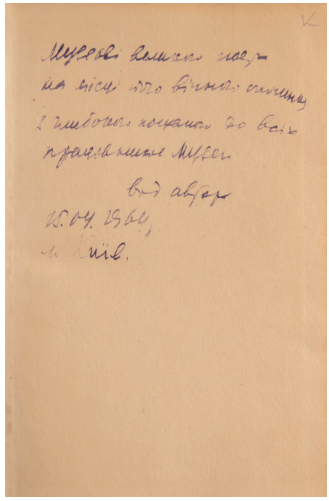

Фото 13

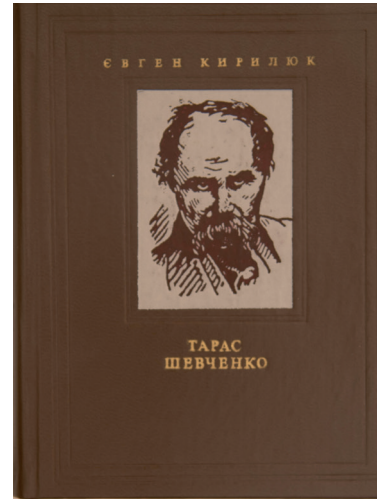

Фото 14

Фото 15

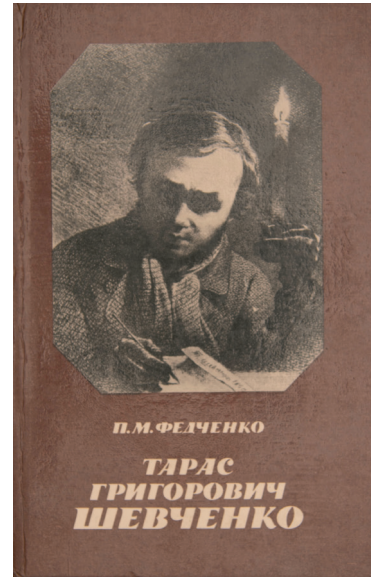

Фото 16

мала зробити відбір фактів за їх резонансом у внутрішньому світі письменника, за їх значенням та вірогідністю» [10, 191].

Однією з перших таких праць стала книга, згадуваного нами раніше, літературознавця Дмитра Косарика «Життя і діяльність Т. Шевченка. Літературна хроніка (1955) [13]. (Фото 17).

Праця мала неточності, навіть «домисли» [10, 191], однак «її високо оцінила критика й вона стала помітним явищем у тогочасному шевченкознавстві» [8, 522]. У вступній статті Косарик зазначає: «Автор не претендує на вичерпне висвітлення життя й діяльності великого письменника, громадянина, художника. В жанрі літературної хроніки тут даються лише найголовніші факти творчої і громадянської біографії Шевченка» [13, 4]. Літопис подається на тлі історичних і культурних подій того часу, приділяється увага фактам творчих і політичних зв'язків Шевченка, приводяться факти перекладів і поширення його творів. Поряд із літературними творами називаються і найважливіші мистецькі. Зрозуміло, що видання друкувалося в контексті завдань формування радянського суспільства.

Першою, справді науковою працею і дотепер, вважається «Літопис життя і творчості Т. Г. Шевченка» Василя Анісова й Єлизавети Середи, що вийшов друком у 1959 р. та був перевиданий у 1976 р. у видавництві «Дніпро». (Фото 18, 19).

Як пишуть самі автори: «Ця книга – одна із перших спроб подати в формі літопису події й факти з життя та діяльності великого українського революціонера-демократа Т. Г. Шевченка» [14, 2]. Уперше вони зібрали різнорідний біографічний матеріал, всебічно охопили діяльність поета, деталізували обставини його життя і творчості, переконливо показали, яку масу книжок перечитав Шевченко попри вкрай несприятливі обставини. До «Літопису...» увійшло шість розділів та додатки. Утім, критики відзначили серйозні хиби у плутанині імен та подій, невиправдані купюри. Сучасні рецензенти нарікають на представлені факти, які не мають до поета ніякого відношення. Насправді, Анісов і Середа намагалися ув'язати історичний процес, що відбувався, з життям поета та його усвідомленням своєї особистої духовної місії.

Продовжив, вдосконалив та врахував критичні зауваження, що були допущені у попередньому дослідженні, у своїй праці «Літопис життя і творчості Т. Г. Шевченка» Микола Михайлович Ткаченко,

Фото 17

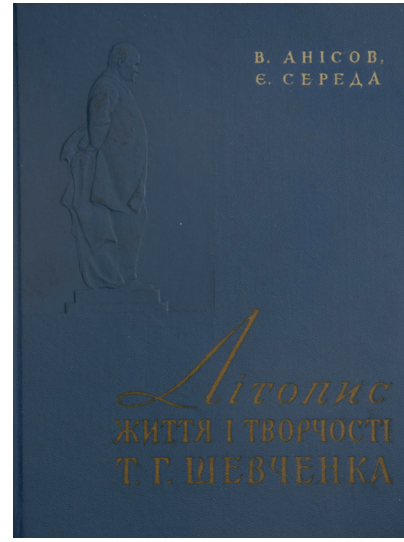

Фото 18

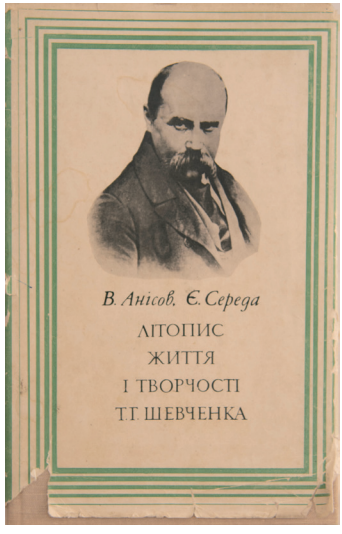

Фото 19

Фото 20

автор «Канівської сотні Переяславського полку за Рум'янцівською ревізією», один із ініціаторів та авторів «Історії міст і сіл України». Книга вийшла у видавництві Академії наук Української РСР під керівництвом Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка 1961 р. (Фото 20).

Автор зазначає: «Значне нагромадження матеріалів дало можливість більш глибоко вивчити життєвий і творчий шлях поета, зокрема приступити до укладання літопису життя і творчості Т. Г. Шевченка» [15, 3]. Миколі Михайловичу належить, після вивчення всіх джерельних матеріалів, спростування версії про перебування Тараса Шевченка у Варшаві. На основі російських повістей, малюнків, поезій автор упорядкував за хронологією подорожі поета в Україну, період його заслання, участь в Аральській експедиції. Недоліком видання є відсутність іменного та географічного покажчиків.

Біографічні дослідження про Шевченка за спогадами сучасників, що були видані у 1950-х – 1980-х рр. становлять окремий пласт наукових видань, що сприяли написанню «Біографії» академічного типу.

Визначною подією у шевченкознавстві став вихід у 1958 р. у видавництві Академії наук Української РСР колективної праці «Біографія Т. Г. Шевченка за спогадами сучасників» [16]. (Фото 21).

Упорядниками видання були науковці Державного музею ім. Т. Г. Шевченка В. Косян, Л. Вікторова, А. Костенко, М. Новицький, Н. Полонська, Л. Потьомкіна, Р. Самойленко. У виданні використано 198 літературних джерел, які повністю охоплюють життя і творчість Тараса Шевченка, а також його похорон. Як зазначають в «Передмові» самі упорядники, «у збірнику вміщені найцінніші спогади» [16, 3]. Не були використані матеріали П. Мартоса, Д. Селецького, П. Куліша інших авторів, які на думку упорядників виходили зі своїх класових позицій і викривляли характер і діяльність поета. Також не використано матеріали, в яких подаються не підтверджені факти, а саме: перебування Шевченка у Варшаві, його фізичне покарання на засланні. Автори збірника подають спогади, дотримуючись біографічної послідовності, і якщо автор пише про різні періоди життя Шевченка, то навіть його статтю розбивають на уривки за роками і розміщують їх у відповідних розділах. Автори визнають, що оскільки збірник побудований лише на спогадах сучасників, то окремі періоди життя поета висвітлено не

повністю. На думку В. Смілянської, це «швидше своєрідний біографічний монтаж, а не зібрання спогадів...» [10, 181]. Серед упорядників видання – Михайло Новицький. У 1921 р. він став співробітником Інституту літератури НАН України ім. Т. Г. Шевченка і з того часу його праця в галузі шевченкознавства тривала понад 40 років: керував семінаром текстології та кабінетом біографії Т. Шевченка. Вчений пережив арешт 1937 р. і покарання у виправно-трудових таборах. Повернувся у Київ 1946 р. і з того часу майже до кінця життя працював на ниві музейництва. З 1954 р. до 1962 р. працював в Державному музеї Тараса Шевченка, брав участь у підготовці декількох шевченківських видань. Як зазначає Галина Карпінчук, Новицький мав намір здійснити видання біографії Шевченка у спогадах сучасників ще у 1934 р., про що свідчить його лист до видавництва «Academia» і зібрані ним матеріали (378 одиниць зберігання) [17, 155]. Саме він, Новицький, на її думку, після М. Чалого та О. Кониського, зробив найвагоміший внесок у документальну біографію Шевченка.

Значну роль М. Новицького у відборі та коментуванні листів, разом із іншим визначним шевченкознавцем І. Айзенштоком, відзначають співробітники Центральної наукової бібліотеки Академії наук Української РСР і упорядники видання «Т. Г. Шевченко. В епістолярії відділу рукописів» (1966) [18]. (Фото 22).

Колектив авторів (А. Г. Адаменко, М. П. Візир (керівник), І. Д. Лисоченко, Й. В. Шубинський), готуючи зазначене видання не мали перед собою для зразка аналогічної праці. Це була перша спроба такого збірника. Уперше опубліковано 946 листів за період 1842–1917 рр., які містять, здебільшого, невідомі та маловідомі факти з життя й творчості Шевченка, його оточення, історії окремих малюнків, рукописів і видань творів, увічнення пам'яті поета. Листи публікувалися з оригіналів і лише поодинокі – з копій. Повний текст листа подавався в тому разі, якщо він був повністю присвячений Шевченку. Із решти листів взято відповідні уривки. Василь Шубравський у вступній статті до цього видання під назвою «У боротьбі за Шевченка» зазначає, що «листування різних осіб про Шевченка (головним чином не опубліковане, яке, до того ж, належить, як правило, особам мало відомим, а то й зовсім невідомим) не є, певна річ, вичерпним, проте багато чим допоможе повніше й глибше уявити життєву й творчу біографію поета...» [18, 4].

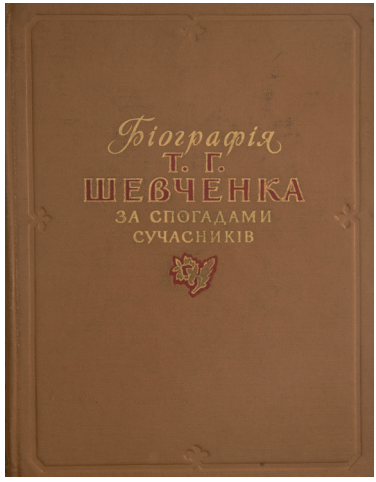

Фото 21

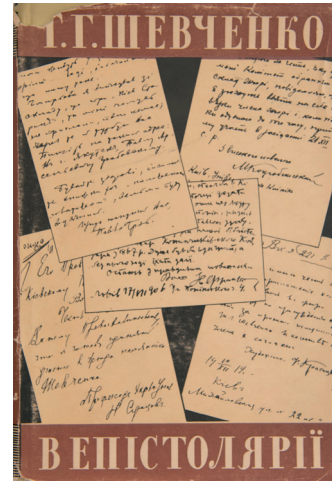

Фото 22

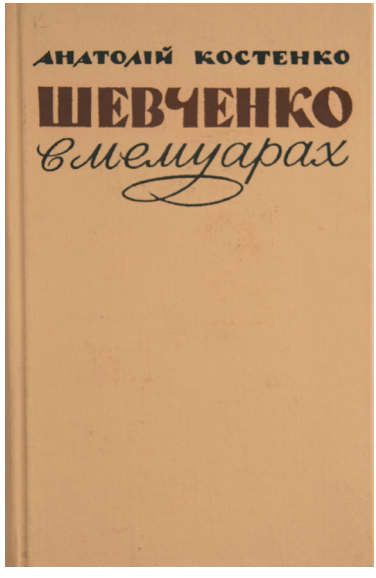

Фото 23

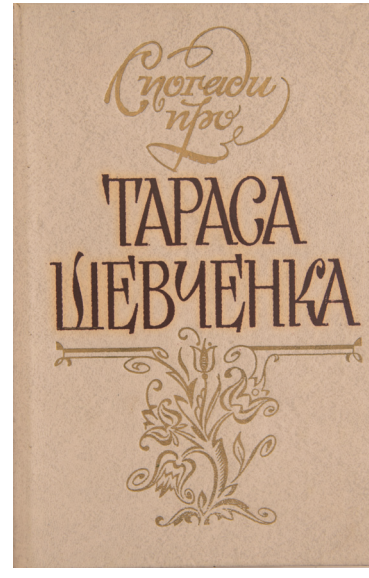

Фото 24

Нарис Анатолія Костенка «Шевченко в мемуарах» (1965) уперше представляє критичний огляд мемуарних джерел, головним чином спогадів, що стосуються життя і творчості Тараса Шевченка. Автором проаналізовано значний масив мемуарної літератури [19]. (Фото 23).

Значною подією став вихід у 1982 р. з друку нового збірника «Спогади про Тараса Шевченка» [20], упорядниками якого виступили В. Бородін та М. Павлюк. (Фото 24).

Цей збірник вмістив цілісний корпус мемуарних матеріалів про Шевченка з коментарями, створивши тим самим повну картину життєвого й творчого шляху Шевченка. Колективні праці академічного типу стали результатом копітких досліджень багатьох літературознавців та шевченкознавців у ХХ ст.

Перша ґрунтовна наукова, академічного типу, «Біографія» Шевченка, що її так давно потребували і спеціалісти, і масовий читач вийшла ювілейного шевченківського 1964 р. Створена співробітниками Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР Є. Кирилюком, Є. Шабліовським, В. Шубравським колективна монографія «Т. Г. Шевченко. Біографія» [21] «за повнотою використання відомих на той час біографічних матеріалів перевершує всі попередні біографії поета» [22, 220]. (Фото 25).

Як науково об'єктивну, побудовану на історичних фактах та документах визначають цю працю автори видання «Шевченкознавство: Підсумки й проблеми» (К., 1975), але водночас вони зазначають: «... не можна сказати, що проблема створення наукової біографії Шевченка вже розв'язана книжкою 1964 р.» [22, 221]. У «Передмові» до монографії «Т. Г. Шевченко. Біографія» один з її авторів Є. Кирилюк окреслив концептуальні підходи у створенні цієї колективної праці: «Автори розглядають життя Шевченка в нерозривній єдності з його поетичною, мистецькою творчістю... Про всі ці сторони життя поета розповідається стисло, оскільки дослідження творчої спадщини поета й художника є окремим, спеціальним завданням» [21, 7]. Валерія Смілянська ширше визначає ідею створення вищеназваної монографії: «Праця відбила тогочасний рівень знань у галузі як біографії Шевченка, так і історії слов'янських літератур цього періоду, а також історії вітчизняного мистецтва і громадянської історії взагалі...» [10,

191–192]. Дослідниця підкреслила новаторство в методології добору й групуванні біографічних фактів, у періодизації життєпису, поділу його на етапи, кожен з яких виділено в окремий розділ. У розділах проаналізовано історичну ситуацію в контексті ставлення до неї Шевченка, розкрито оточення поета, описано події його життя і розглянуто творчий доробок митця. Також, характеризуючи творчість Шевченка, авторами розкрито історію створення, публікування, зміст поетичного твору та його суспільний резонанс. В. Смілянська звертає увагу на широку джерельну базу, яка практично охоплює всі відомі на той час джерела. Примітно, що книга має іменний покажчик на 16 сторінках. Видання проілюстровано чорно-білими та кольоровими репродукціями портретів сучасників Шевченка та його художніх робіт.

Наступна колективна праця співробітників Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка Академії наук УРСР «Т. Г. Шевченко. Біографія» вийшла у 1984 р. І це була остання академічного типу біографія Шевченка, створена на основі чітких теоретичних й методичних засад наукової біографії. (Фото 26).

Авторами В. Бородіним, Є. Кирилюком, В. Смілянською, Є. Шабліовським, В. Шубравським було використано значно збільшену,

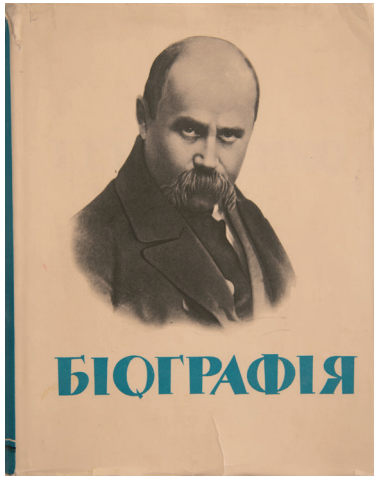

Фото 25

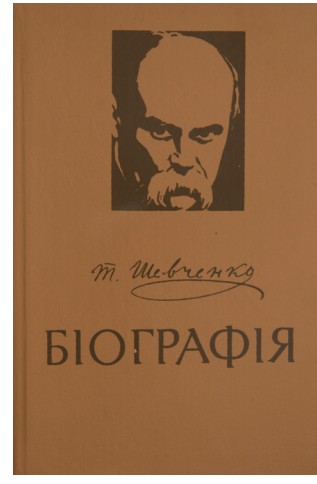

Фото 26

за період у два десятиліття, що відділяли видання 1964 та 1984 рр., джерельну базу: найновіші біографічні дослідження П. Жура, Л. Большакова, Е. Умірбаєва, А. Костенка та інших. Колектив авторів також звернувся до архівних джерел, перших публікацій спогадів сучасників Тараса Шевченка. У «Передмові» до видання зазначено, що автори вважають своїм «головним завданням дослідження розвитку світогляду, а також висвітлення творчої – і літературної, і мистецької – біографії Шевченка, прагнучи розглядати їх саме в біографічних аспектах: у плані психології творчості, еволюції світогляду, історії написання й опублікування, втручання цензури, відгуків у пресі та сприйняття твору громадськістю» [23, 11]. Колективна монографія була затверджена до друку вченою радою Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка. Адресовано книгу, в першу чергу, літературознавцям, науковцям, викладачам, студентам вузів, учителям середніх шкіл.

Отже, автори статті мали на меті вивчити усі етапи історії створення біографії Тараса Шевченка академічного типу як колективних, так і авторських. Видання, що вийшли за ініціатив Академії наук України та Академії наук СРСР містили вартісний фактаж наукової біографічної літератури про життя і діяльність поета і художника. Створені для широкого загалу в 1930-х – 1940-х рр. науково-популярні нариси вже відзначалися значним біографічним матеріалом і, як на той час, – повнотою використання джерел. У великих авторських монографіях 1950-х – 1960-х рр. синтезовано досвід попередніх досліджень. Їх автори прагнули до написання наукової «Біографії» Шевченка і тим самим підготували вихід академічних колективних праць. Велика роль у підготовці цих фундаментальних видань належить виходу чисельних збірників документів, літописів життєвого шляху поета. Академічні «Біографії» Тараса Шевченка, в яких було зібрано й осмислено всі на той час відомі біографічні матеріали, поки що залишаються головним джерелом знань про життя і творчість Тараса Шевченка. Праці науковців, написані у відносно довгий часовий відрізок, при всій відмінності методологічних принципів у розгорненні теми, єднає загальна ідеологічна концепція (що було неминучим в обставинах радянського періоду) та любов і повага до постаті Тараса Шевченка, визнання його провідної ролі у розвитку української культури і духовності.

Дане дослідження важливе з точки зору доброго практичного підґрунтя для підготовки до створення у майбутньому сучасної академічної «Біографії» Тараса Шевченка, що є на часі.

Джерела та література:

1. Т. Г. Шевченко в документах і матеріалах. К. : Державне видавництво політичної літератури УРСР, 1950. 516 с.

2. Т. Г. Шевченко. Бібліографія літератури про життя і творчість. 1839–1959 Т. 2 (1917–1959). К. : Вид.-во АН УРСР, 1963. 604 с.

3. Тарас Шевченко. Документи і матеріали 1814–1963. К. : Державне видавництво політичної літератури УРСР, 1963. 568 с.

4. Т. Г. Шевченко. Документи та матеріали до біографії (1814–1861). К. : Вища школа, 1975. 600 с.

5. Тарас Шевченко. Документи та матеріали до біографії. 1814–1961. К. : Вища школа, 1982. 432 с.

6. Бєльчиков М. Ф. Тарас Шевченко: Критико-биографический очерк. М. : Художественная литература, 1939. 240 с.

7. Косарик Д. Войовниче життя Шевченка. [Уфа] : Видавництво Академії наук УРСР, 1943. 61 с.

8. Боронь О. Косарик Дмитро Михайлович. Шевченківська енциклопедія : в 6 т. Т. 3 : І–Л / НАН України, Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка. К., 2013. 888 с.

9. Кирилюк Є. П. Т. Г. Шевченко. Життя і творчість. К. : Державне видавництво художньої літератури, 1959. 672 с.

10. Смілянська В. Л. Біографічна Шевченкіана (1861–1981). К. : Наукова думка, 1984. 224 с.

11 Кирилюк Є. П. Тарас Шевченко. Життя і творчість. К. : Державне видавництво художньої літератури, 1964. 651 с.

12. Федченко П. М. Тарас Григорович Шевченко. К. : Наукова думка, 1989. 304 с.

13. Косарик Д. Життя і діяльність Т. Шевченка. Літературна хроніка. К. : Радянський письменник, 1955. 339 с.

14. Анісов В., Середа Є. Літопис життя і творчості Т. Г. Шевченка. Видання друге, доповнене. К. : Дніпро, 1976. 392 с.

15. Ткаченко М. М. Літопис життя і творчості Т. Г. Шевченка. К. : Видавництво Академії наук Української РСР, 1961. 327 с.

16. Біографія Т. Г. Шевченка за спогадами сучасників / упорядники: В. Х. Косян, Л. А. Вікторов, А. І. Костенко, М. М. Новицький, Н. Є. Полонська, Л. Н. Потьомкіна, р. А. Самойленко. Художнє оформлення А. Ф. Пономаренка. К. : Видавництво Академії наук Української РСР, 1958. 439 с.

17. Карпінчук Г. В. «Прожив життя мученика за Україну...». Архіви України. 2014. № 2. С. 151–157.

18. Т. Г. Шевченко в епістолярії відділу рукописів / упоряд. : А. Г. Адаменко, М. П. Візир (керівник), І. Д. Лисоченко, Й. В. Шубинський; Художник К. К. Калугін. К. : Наукова думка, 1966. 492 с.

19. Костенко А. Шевченко в мемуарах. К. : Радянський письменник, 1965. 255 с.

20. Спогади про Тараса Шевченка / упоряд. і примітки В. С. Бородін, М. М. Павлюк. К. : Дніпро, 1982. 547 с.

21. Кирилюк Є. П., Шабліовський Є. С., Шубравський В. Є. Т. Г. Шевченко. Біографія / відповідальний редактор Є. П. Кирилюк. К. : Наукова думка, 1964. 635 с.

22. Шевченкознавство: Підсумки й проблеми. К. : Наукова думка, 1975. 562 с.

23. Т. Г. Шевченко. Біографія. В. С. Бородін, Є. П. Кирилюк, В. Л. Смілянська, Є. С. Шабліовський, В. Є. Шубравський / відп. ред. Є. П. Кирилюк. К. : Наукова думка, 1984. 558 с.

Светлана Брижицкая, Ирина Батеровская, Любовь Силенко

КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ПОДХОДЫ В НАПИСАНИИ БИОГРАФИИ ТАРАСА ШЕВЧЕНКО АКАДЕМИЧЕСКОГО ТИПА (ИЗ ФОНДОВОГО СОБРАНИЯ ШНЗ)

Статья является попыткой проанализировать издания фондового собрания Шевченковского национального заповедника с целью определения концептуальных подходов в написании авторами «Биографии» Тараса Шевченко академического типа. Охвачен временной период с конца 1930-х до конца 1980-х гг. Издания рассмотрены по хронологии. Изучены авторские «Биографии» и биографические очерки, летописи, биографические издания о Шевченко по воспоминаниям современников, коллективные труды академического типа.

***Ключевые слова**: Тарас Шевченко, биография, издание, воспоминания, летопись, коллекция, собрание.*

Svitlana Bryzhytska, Iryna Baterovska, Liubov Silenko

CONCEPTUAL APPROACHES IN WRITING TARAS SHEVCHENKO'S BIOGRAPHY OF ACADEMIC TYPE (FROM THE STOCK COLLECTION OF SHEVCHENKO NATIONAL RESERVE)

The article is an attempt to analyze the publication of the stock collection of the Shevchenko National Reserve in order to identify the ideas of writing different authors of Taras Shevchenko's «Biography» of the academic type. The time period from the late 1930s to the late 1980s is covered. The study is considered on the chronological principle of their creation. Author's «Biographies» and biographical essays, chronicles, biographical editions about Shevchenko are based on the memories of contemporaries, collective works of the academic type were studied.

Key words: Taras Shevchenko, biography, edition, memoirs, chronicle, collection, assemblage.

УДК 929:82Маслов
Валентина Нестеренко

ВАСИЛЬ МАСЛОВ (МАСЛІЙ) – ОДИН З ПЕРШИХ БІОГРАФІВ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

У статті окреслені основні етапи життєвого і творчого шляху одного з перших біографів Т. Г. Шевченка – В. П. Маслова (Маслія), його оцінка життя і творчості поета, листування з сучасниками, особисті зустрічі біографа з Т. Г. Шевченком, власний внесок у дослідження його життєпису.

***Ключові слова**: Тарас Шевченко, Василь Маслов, біограф, біографія, науковий пошук, збирання матеріалів, листування.*

Василь Павлович Маслов (Маслій) – маловідомий і здебільшого замовчуваний дослідник життєвого шляху Тараса Шевченка. Саме його перу належить перша біографія поета, надрукована в тодішній Російський імперії. Маслов – не лише сучасник Кобзаря. Захоплюючись творами поета, Василь Павлович мав щасливу нагоду бачити і чути його, коли Тарас переживав трагічний період: перебування в Мошнах під арештом влітку 1859 р. Тому і цінні характеристики життя і поведінки поета, створені людиною, яка з часом переосмислила бачене, зробила висновки і написала пройнятий щирою повагою і любов'ю біографічний нарис, який і був надрукований 1874 р. в Москві.

Василь Павлович Маслов (справжнє прізвище – Маслій) народився у 1841 р. в родині військового. Батько його Павло Маслій (Маслов) – штабс-капітан Каргопільського драгунського полку. Мати походила з родини службовців Ярових з Чигирина і мала ще молодшого брата Михайла. Павло Маслов (прізвище Маслій було змінене в полкових документах) швидше всього розпочав службу в Чернігівському кінно-єгерському полку, частини якого дислокувалися в Полтавській губернії, де він міг познайомитися і у 1833 р. одружитися з Яровою. У цьому ж році цей полк був приєднаний до Каргопільського, і подружжя проживало за місцем його дислокації в Воронежській губергії [1, 387–388]. Тут народжуються сини Єфграф і Василь. Батько з невідомих причин полишив службу, і родина опинилась в досить

скрутному матеріальному становищі; а у 1848 р. в Курську від холери помирає мати, і діти залишаються на утриманні бабусі П. Н. Ярової та її сина Михайла Павловича – землеміра чигиринського повіту, а згодом, з 1848 р. – черкаського. Василь, якому тоді виповнилось шість років, жив із дядьком і бабусею в Черкасах у горішній частині міста над Дніпром [2, 172].

До речі, М. О. Максимович вважав, що Василь Маслій був родом з «Черкас» [13, 57]. У новітній Шевченківській енциклопедії допущена прикра помилка, ніби В. Маслов народився в Мошнах [13, 109]. Але до 1857 р. ні його батьки, ні навіть він не бували в цьому містечку. Тільки після переїзду сюди його дядька і бабусі Василь (тоді вже гімназіст) відвідував їх під час канікул. Саме тут влітку 1859 р. і відбулися вікопомні для нього зустрічі з Тарасом Шевченком.

У дитинстві спокійний і хворобливий Василь любив слухати оповіді своєї бабусі про минулі часи, спостерігати за неповторною красою навколишньої природи, гуляти біля Дніпра. Михайло Павлович Яровий, займаючи посаду повітового землеміра, був відомою людиною в Черкасах, мав численних знайомих. Він часто виконував і приватні геодезичні, навіть архітектурні замовлення не лише в своєму повіті, а й в сусідніх [2, 172]. Отримавши у 1850 р. підвищення, був призначений на посаду київського губернського землеміра. Тоді ж родина переїхала до Києва, де через рік Василь поступив в І-у київську гімназію на казенний кошт. Дядько мав надію, що небіж піде його шляхом і стане землеміром. Але Василя змалку більше цікавила література та історія.

М. П. Яровий, працюючи на посаді губернського землеміра, мав чин колезького асесора і часто виконував креслення повітів. Про нього дуже мало відомостей, але в Державному архіві Київської області в колекції карт та креслень є карта Звенигородського повіту Київської губернії, створена у 1854 р. колезьким асесором М. Яровим [5, 90]. У Києві Михайло Павлович Яровий познайомився і 1857 р. одружився з Катериною Капітонівною, дочкою художника Капітона Степановича Павлова (1792–1852), який у 1839–1846 рр. викладав у Київському університеті й був особисто знайомий із Тарасом Шевченком. Про нього останній згадував у повісті «Близнецы», називаючи «почтенный художник Павлов» [14, 94]. Після виходу Павлова у відставку у

1847 р. Тарас Шевченко мав зайняти його посаду вчителя малювання в Київському університеті Св. Володимира [10, 14–26].

У 1857 р. М. П. Яровий, отримавши вигідну пропозицію від свого давнього і щирого товариша, головного управителя Мошногірським маєтком Івана Тимофійовича Ягницького (1792–1862), полишив службу і став його головним помічником. Після смерті останнього він очолив управління цим великим маєтком. Людиною він був чесною, принциповою і користувався повагою як підлеглих, так і власників. Співчував кріпакам, сподівався на їх визволення з принизливого кріпацького становища. Залишив спогади «Мои воспоминания для детей моих», в яких відзначив, що його небіж Василь був надзвичайно розвиненим і серйозним юнаком [18, 23].

У Мошнах родина Ярових оселилися у спеціально побудованому для них семикімнатному будинку в урочищі Підлісся, яке ще називали Підгори, за 4 кілометри від центра містечка. Тут були управлінські будівлі і помешкання службовців маєтку: І. Т. Ягницького, М. П. Ярового, Ф. Й. Липомана, відставного полковника Г. Грудзинського.

Практично з дитинства Василь Маслов ріс і формувався як особистість в прекрасних українських містах Чигирині, Черкасах, Києві, Мошнах. У тому краї, де бував Тарас Шевченко, де звучала магічна мова, якою Кобзар писав свої вірші. Ще з дитинства він був вражений творами поета, які стали справжнім відкриттям нового світу. Найвеличнішим поетом новітнього часу бачить Василь в своїй уяві Тараса Шевченка. Він не лише читає його поезії, а ще дістає списки і сам переписує невідомі вірші і поеми улюбленого поета, робить перші записи про його життя. Ця інформація була отримана від знайомих, від дружини дядька, яка виросла в родині, де знали і поважали поета.

У своєму листі до Тараса Шевченка від 10 вересня 1859 р. Василь Маслов називає себе «Ваш преданнейший слуга, почитатель Вашего гения». А свої зустрічі з поетом сприймає як «три путеводные звезды», які, як віра, надія і любов, будуть його дороговказом у житті. Для Василя поет – українське сонце і гордість. У цьому ж листі Маслов пише, що вже давно присвятив своє життя вивченню «Ваших творений, вытканных из горя и печали и подбитых гневом». І пророче зазначає, що для такої праці не вистачить одного життя: тут мають працювати віки і покоління [7, 137]. У Шевченкові Маслов бачить ге-

нія, який виражає світові істини, відзначає його талант художника, митця. Себе ж усвідомлює справжнім українцем, відданим своїй батьківщині душею і тілом, який не пошкодує для неї і свого життя. Звертаючись до поета з проханням відповісти на його лист, говорить, що вже закінчує навчання, готується вийти в люди і згодом матиме можливість приносити користь людству і особливо своїй батьківщині. Це був свідомий і сміливий вибір, справжній акт громадянської мужності. Адже він не замовчував свого захоплення поетом, пропагував як його твори, так і трагічні сторінки його життя. Такий життєвий вибір не міг принести ні слави, ні статків. За таку відданість усьому українському Василь зазнав переслідувань від гімназійного начальства. Випускні іспити він мав перездавати – і це на рік затримало його вступ до університету [4, 11, 15, 86].

Саме творчість поета Шевченка мала великий вплив на становлення світогляду, естетичних засад і громадської позиції Маслова, які формуються вже у роки навчання в гімназії, а згодом і в університеті. Шевченко національно зорієнтував Маслова, сприяв створенню з нього свідомого українця. На його серце лягло українське художнє слово, вже в гімназії він прочитав усі друковані твори українських авторів і сам мав поетичне чуття.

У липні 1859 р. Василю Маслову випала щаслива нагода безпосередньо побачити і почути Тараса Шевченка в містечку Мошни Черкаського повіту, де поет перебував під арештом. Уперше Маслов, вже знаючи про перебування тут поета, зустрів його, коли той приїхав із синами станового Добржинського в Підгори до управителя І. Ягницького. З радістю Василь запросив поета до себе в гості, нагадуючи про його знайомого художника Капітона Павлова. Але отримав відмову, оскільки митець, перебуваючи під пильним наглядом поліції, сприйняв запрошення з недовірою та підозрою. Тоді разом з іншими, Василь ходив за поетом по мошногірському парку аж до нового княжого палацу, уважно слухав, що той говорив. Вдруге Маслов прийшов до урядовця маєтку Грудзинського, де, бажаючи познайомитись з поетом, звернувся з запитанням, чи є у нього «Українець» Михайла Максимовича. Втретє і востаннє він бачив Тараса Шевченка у поляка Феліціана Йосиповича Ліппомана, службовця воронцовського маєтку. Гостинне частування поета організувала дружина Ліппомана Юстина

Антонівна. Пізніше, у листі до В. Г. Шевченка від 10 вересня 1859 р., поет передавав щирі привітання Дзендзеловському, Ліппоману, Грудзинському і його старенькій матері, згадував милих мошнянських панночок в листі до М. В. і М. О. Максимовичів від 9 жовтня 1859 р. [15, 443, 444].

Для Маслова, той, 1859, рік також був складним: за свої патріотичні висловлювання він не був допущений до здачі іспитів за 7-й випускний клас. Лише восени зміг їх скласти, що не дало змоги одразу вступити до університету і він провів зиму і весну в Мошнах. «Окончивши 1-ю Киевскую гимназию и приготовляясь в университет, я остался почти нарочно на целый год здесь, на юге Малороссии, именно для того, чтобы вполне втянуть в себя богатую малороссийскую жизнь и чтобы хотя чутьем разгадать ее непередаваемые, неизъяснимые моменты. Летом 1859 г. я имел счастье познакомиться с великим «властителем наших дум» Шевченко, который своей таинственной судьбой, неприветливым счастьем, не говоря уже о его поэзии, произвел на меня огромное влияние в нравственном смысле», – пише він у листі до М. О. Максимовича від 6 лютого 1860 р. Перебувши у Мошнах зиму і весну 1860 р., він не лише багато читає творів українських авторів, а й займається збором місцевих легенд і особливо народних пісень, аби самому відчути багате українське життя і хоча б чуттям «разгадать непередаваемые, неизъяснимые моменты» [14, 26].

За запрошенням старшого брата Єфграфа Василь цього ж року вступив на історико-словесний факультет Казанського університету, після закінчення якого до двох років викладав історію і словесність в одній із гімназій Нижнього Новгорода, де зустрічався і записував спогади мешканців міста про перебування тут Шевченка та про його подорож Волгою.

Одружившись у 1867 р., вже з родиною Василь переїхав до Москви, де спочатку служив в Архіві міністерства юстиції – займався описом юридичних документів для друку та співпрацював в газеті М. П. Погодіна «Русский», для якої складав політичні та внутрішні огляди [14, 49]. У 1871 р. був викладачем історії в Московському училищі живопису, ваяння та зодчества, де познайомився з художником, професором Євграфом Семеновичем Сорокіним, який викладав у цьому училищі [9]. Саме Є. Сорокін на прохання В. Маслова звернувся

до учасника Аральської описової експедиції Олексія Івановича Макшеєва з пропозицією написати спогади для «почитателя покійного Т. Г. Шевченка, який збирає матеріали для його біографії і викладає в нашому училищі» [13, 51]. У цьому ж році В. Маслов був заарештований за підозрою у причетності до політичної справи. Більше року він провів за гратами. Хоча сам Маслов пише про два роки ув'язнення, але це не відповідає дійсності, оскільки вже в червні 1872 р. він у Москві разом з академіком Я. К. Гротом відвідав М. О. Максимовича на його квартирі [14, 57].

Про початок активного листування і збору спогадів про Шевченка сам біограф писав: «Перебравшись в Москву и встретив здесь, в кругу земляков и лиц, близких к Шевченко, сочувствие и поддержку моему труду, я серьезно принялся за него, и в настоящее время у меня находится уже весьма порядочный запас материалов» [14, 48]. Початок активного листування і збір матеріалів стосується 1868–1871 рр.: Маслов сам пише листи, просить знайомих, збирає вже надруковані спогади. Так, М. Погодін пише до М. О. Максимовича, Є. С. Сорокіна, О. І. Макшеєва.

Широко відоме коло сучасників Тараса Шевченка, з якими Василь Маслова спілкувався, збираючи матеріали про життя поета: Михайло Матвійович Лазаревський (1818–1867) – близький товариш Тараса Шевченка, один з шести братів Лазаревських, урядовець, автор спогадів про нього; Михайло Олександрович Максимович (1804–1873) – науковець, член-кореспондент Петербурзької Академії наук, власник хутора Михайлова Гора в с. Прохорівка, де влітку 1859 р. гостював поет; Євграф Семенович Сорокін (1821–1892) – художник, професор, який навчався деякий час з Тарасом Шевченком; Олександр Олександрович Котляревський (1837–1881) – український етнограф, філолог, славіст; Олексій Іванович Макшеєв (1822–1892) – географ, дослідник Середньої Азії; Яків Карлович Грот (1812–1893) – філолог, професор; Вільям Людвигович Беренштам (1839–1904) – український громадський діяч, педагог, учений; Михайло Петрович Погодін (1800–1875) –російський історик, письменник і журналіст; Семен Степанович Гулак-Артемовський (1813–1873) – український композитор і оперний співак; Петро Іванович Бартенєв (1829–1912) – історик, засновник журналу «Русский архив» та інші.

Є. С. Сорокін в листі до О. І. Макшеєва характеризує В. П. Маслова, як «человека хорошего, трудящегося, с большой семьей и недостаточно изобилующего плодами земли для ее воспропитания, хотя и не такого славноизвестного, но еще живого и страдающего тою же болестию, как и покойный Ш[евченко]. Он тоже живет частным трудом по милости немилости министра-просветителя» [14, 51].

19 червня 1872 р. В. Маслов зустрівся з М. Максимовичем, про що останній написав в листі до дружини від 20 червня: «А вчера утром был у меня академик Я. К. Грот; при нем пришел молодой Маслов, или Маслей, родом из Черкас, – тот, что издавна сбирается писать биографию Шевченка...» [14, 57]. До речі, в листі до дружини Максимович говорить про Маслова, як добре відому людину не тільки йому, а й їй. Можливо, це була не перша їхня зустріч. Під час зустрічі в Москві на політехнічній виставці 1872 р. М. Максимович не радив В. Маслову писати біографію поета, бачачи в його житті багато аморального, що може затьмарить усе добре [12, 99–100].

1874 р. став знаменним для В. Маслова: спочатку на шпальтах народного журналу «Грамотей» був надрукований нарис «Тарас Григорьевич Шевченко. Биографический очерк». Згодом, видавництво цього часопису видало нарис окремою книгою на 56 сторінках, накладом 1200 примірників, із двома ілюстраціями: портрет Шевченка і його малюнок батьківської хати в Кирилівці. Вартість одного примірника складала 30 копійок. Книга була надрукована в Москві в друкарні А. І. Мамонтова [11, 431].

Цю працю автор присвятив своїм дітям Ользі і Олександру. Пропоноване видання стало першою більш-менш докладною біографією Т. Г. Шевченка, виданою в Росії. Зібраний матеріал Маслов подав дуже стисло, водночас наводячи раніше невідомі факти. Цінність нарису полягає в тому, що саме тут вперше вміщено інформацію про життя Шевченка в Оренбурзі та про його участь в Аральській експедиції.

Необхідно зазначити, що у Маслова був зібраний багатий матеріал і вже тоді він міг подати більш широку біографію поета. Але обмеження рамками журнального варіанту вимогами досить короткого викладу не дало можливості це зробити. Книга В. Маслова вийшла в часи сумнозвісного Валуєвського циркуляру 1863 р. і це можна вважати героїчним вчинком.

Василь Павлович Маслов – перший в тогочасній Російський імперії, хто не лише написав, а й надрукував біографію Тараса Шевченка. До слова, в листі до М. О. Максимовича від 25 лютого 1868 р. майбутній перший біограф наголошував, що складання біографії поета не терпить відкладання і це стосується не тільки однієї людини: «...а всего украинского народа, среди которого не раз уже высказывалось желание – иметь более или менее полное описание жизни нашего великого украинского и всеславянского поэта, жизни, представляющей не только поэтический, но и высоконравственный интерес. Я с своей стороны желаю только послужить своему глубоко любимому и ценимому мною народу и почел бы себя вполне счастливым, если бы мне удалось выполнить эту задачу с достоинством, соответствующим её важности» [14, 50].

Концептуальним в інтерпретації Масловим життєвого шляху Шевченка є постать поета, сповненого гуманізму, любові до світу, краси і своєї багатостраждальної Батьківщини. Керуючись власними спогадами, біограф створив портрет Шевченка. Дав належну відсіч тим, хто звинувачував поета в пияцтві. Вступив у полеміку з Максимовичем і іншими, хто робив такі закиди. Виокреслив велич Шевченка і його великий мистецький спадок, який буде досліджуватися не тільки роками, а й століттями, Маслов не тільки зумів вдало описати образ поета на основі відомих йому подій і деталей, а й проникнути в його внутрішнє життя, відчути його бажання і мрії особливо про звільнення з кріпацтва і про волю для всіх поневолених і гноблених. Маслов чітко усвідомлював велич і значення Кобзаря. Він підкреслив велику необхідність у створенні правдивої детальної біографії поета.

Автор зазначив, що життя і діяльність поета, цієї прекрасної людини з кріпаків, ще маловідомі, що немає не тільки повної біографії Шевченка, але й достатньої кількості надрукованих для неї матеріалів. Дослідник вказав, якими джерелами він користувався, і які невідомі ще спогади він використав. Необхідно зазначити, що Маслов за освітою був істориком і ретельно вивчав відомі й зібрані ним матеріали. Книга написана блискучою, жвавою мовою. Письменник знаходить нові форми для висловлювання своїх власних думок. Він робить цікавий вступ, даючи оцінку реформі про скасування кріпацтва. Вдало малює картину тяжкого становища самого поета, який бажав

звільнення не тільки своїх рідних, а й усього знедоленого селянства. Адже, щоб уявити усі жахи поневолення, треба знати не лише Шевченка, а і його епоху, атмосферу життя суспільства, аспект поглядів, інтересів і настроїв тієї доби, що в своїй сукупності створювали ту історичну реальність, в якій жив, творив і був собою геніальний поет.

Василь Маслов дав оцінку своєї праці в листі до О. І. Макшеєва від 12 листопада 1880 р.: «В 1874 году издал сначала в журнале «Грамотей», а потом отдельной брошюрой биографический очерк о Т. Г. Шевченко, в котором первый раз хотя кратко, но с подобающей последовательностью и правдивостью рассказана вся страдальческая жизнь поета до последних её минут, но в котором, однако, я воспользовался только самой малой частью из имеющихся у меня сведений о Шевченке, предполагая впоследствии составить более полную его биографию» [14, 65].

Біографічний нарис «Тарас Григорович Шевченко» складається з короткого вступу та п'яти частин [7]. У вступі мова йде про значну подію 1861 р.: відміну кріпацтва. Автор акцентує увагу на чинниках спричинених постійними заборонами та обмеженнями людської свободи: «С одной стороны невежество, крайний недостаток развития, с другой – давление чужой воли мешали росту нравственной природы крепостного человека... Нужны были сверъхестественные усилия и особенно счастливые условия для того, чтобы человек...выбился на самостоятельную дорогу» [8, 7]. Василь Маслов гостро відчував, яким складним був шлях майбутнього поета до здобуття особистої волі.

Біограф розділив життєвий шлях поета на п'ять періодів: 1814–1829 рр. – дитячі роки, бажання вчитися малюванню; 1829–1838 рр. – кімнатний козачок, життя у м. Вільно, переселення до Петербурга, знайомство з Іваном Сошенком, звільнення з кріпацтва; 1839–1847 рр. – навчання в Петербурзькій Академії художеств, початок поетичної діяльності, поява «Кобзаря» і поем «Гайдамаки» та «Гамалія», перший приїзд в Україну, заслання в Оренбург; 1847–1857–рр. – заслання та звільнення поета; 1857–1861 рр. – характеристика суспільно-політичного життя в державі кінця 1850-х рр., прийом поета в Петербурзі, подорож в Україну, хвороба і смерть поета, перевезення його тіла на Батьківщину. Завершує автор нарис описом зовнішнього вигляду і характеру Тараса Шевченка [8, 1–56].

У вступній частині Василь Маслов називає джерела, які він опрацював для написання своєї роботи: «Приводим здесь также и те печатные статьи и материалы, которыми мы пользовались при составлении нашей статьи». Це – «Автобіографія Шевченка», надрукована в журналі «Народное чтение», 1860 р., № 2; журнал «Основа», 1861–1862 рр.; стаття М. Костомарова «Воспоминание о двух малярах»; «Новые материалы до биографии Т. Г. Шевченка» М. Чалого, надруковані в журналі «Основа», 1862 р. № 5-6, спогади О. Чужбинського в журналі «Русское Слово», 1861 р. [8, 7].

Описуючи період перебування Тараса Шевченка на засланні, біограф використав спогади Олексія Івановича Макшеєва, географа та дослідника Середньої Азії, які той надіслав йому на прохання художника Євграфа Сорокіна. Цінність праці Василя Маслова полягає в тому, що він уперше вмістив інформацію про життя поета в Оренбурзі. Олександр Кониський негативно поставився до окремих епізодів, поданих Масловим. Зокрема, звертає увагу на перебування Шевченка в Аральській експедиції, яка, на його думку, не була для поета відпочинком, як стверджував Маслов: «Перший біограф Шевченків, небіжчик Маслов, розповів, що увесь похід з Орська Шевченко зробив пішки. Привілля широкого степу, яким переходила експедиція, нагадувало Шевченкові рідні його степи українські... Не відомо мені, звідкіль Маслов добув такі звістки; гадаю, що від княжни Рєпніної. «Неісходима пустиня» – як називав Шевченко киргизький степ, не могла нагадати йому українських степів, не могли його розважити» [6, 263]. Однак, Кониський, описуючи похід на Раїм, використав спогади Олексія Макшеєва, вміщені Василем Масловим.

До четвертого розділу біограф додав репродукцію хати батьків Тараса Шевченка з таким підписом: «Хата Шевченка, им самим рисованная, а для печати уменьшенная академиком К. А. Трутовским». Олександр Кониський, незважаючи на досить критичне ставлення до нарису Василя Маслова, не забуває згадати про це у своїй «Хроніці»: «До часу перебування його р. 1843 на Україні належать два малюнки: власний портрет, поданий при книзі Чалого, і вид батьківської хати, поданий при книзі Маслова» [6, 280].

Василь Маслов зумів створити образ людини з нелегкою долею, яка стала генієм; показав шлях звичайної людини до національного пророка.

Автор готував повнішу біографію Шевченка, однак не встиг здійснити свій задум. Після звільнення з ув'язнення він більше не займав офіційної посади і змушений був заробляти приватними лекціями і уроками, що забирало багато часу і здоров'я.

У 1880 р. вже тяжко хворий Маслов переймається упорядкуванням зібраних матеріалів для нового видання, оскільки у продажу його книги вже не було. У листі до В. Л. Беренштама від 29 червня 1880 р. він пише: «Как Вам уже известно, в будущем году я намерен издать книгу, в которую войдут следующие статьи о Шевченке: 1) Несколько (от 5 до 7) неизданных воспоминаний о нём; 2) все его письма к разным лицам, напечатанные в журналах, и коло 10 еще не появлявшихся в печати; 3) «Дневник» его по возможности в полном виде; 4) два неизданных портрета; 5) обширное предисловие и примечание и 6) библиография статей о поэте. Книгу эту предполагается издать не на мои деньги, которых, Вы знаете, у меня нет, а в долг, благодаря добрейшему календаристу Гатцуку, который позволяет мне печатать в своей типографии, с условием, чтобы мой долг был уплачиваем по частям по мере продажи книги. Отсюда Вы видите, что за «Дневник» я предложить Вам денег не могу, а вместо их не угодно ли Вам получить натурою, т. е. экземплярами книги, которых могу предложить в количестве ста. Предполагаемая книга должна выйти довольно объёмистою, так что цену за неё можно назначить от 1 р. 50 к. до 2 р., следовательно, Вы, с уплатою пересылки и процентов книгопродавцам, можете рассчитывать получить деньгами от 130 до 170 р....Эта книга уже теперь стоит мне большого труда и издержек, а еще сколько понадобится того и другого при печатании! Да смею надеяться, что Вы и не потребуете большего, имея ввиду мои скудные средства» [14, 63].

Видання, для якого Маслов витрачав багато сил, не було закінчено. 12 грудня 1880 р. Василь Павлович Маслов помер. Та його доробок не був втрачений – частину він передав М. К. Чалому.

Вже після смерті біографа у 1887 р. вийшло друге видання його книги «Тарас Шевченко. Биографический очерк», яка є ще більшим раритетом ніж перший випуск.

Серед величезного розмаїття наукових та науково-популярних досліджень у галузі шевченкознавства пересічна людина може розгубитись і навіть не звернути увагу на маленьку книжечку обсягом у

п'ятдесят шість сторінок, яку надто важко знайти у вільному доступі. Але цей нарис, як і вся подвижницька праця дослідника-шевченкознавця Василя Маслова, стали початком і значним підґрунтям для наступних шевченкознавчих досліджень.

У наш час збереглось небагато оригінальних примірників першого видання книги В. П. Маслова. Один з них зберігається в Національній бібліотеці України імені Ярослава Мудрого (Київ, Україна). Примірник, що зберігається в бібліотеці Стенфордського університету (Каліфорнія, США) цінний тим, що містить власноручний дарчий напис автора: «Многоуважаемому и добрейшему Адольфу Осиповичу Патере от украинца В. П. Маслова. 6 июля 1874 г. Москва». Цей дарунок свідчить про те, що В. Маслов був знайомий і зустрічався з видатним чеським філологом, завідувачем бібліотекою Чеського музею. Є примірник книги В. Маслова в Центральній універсальній науковій бібліотеці ім. М. О. Некрасова (Москва) та в Бібліотеці Російської академії наук (Санкт-Петербург). Саме примірник з академічної бібліотеки експонувався на книжковій виставці, присвяченій 200-річчю з дня народження Тараса Шевченка, презентація якої відбулася в рамках проведення XIV міжнародного наукового семінару «Тарас Шевченко та його петербурзьке оточення». Цей примірник містить дарчий напис на титульному аркуші: «Платону Андреевичу Кулаковскому въ знакъ особеннаго расположенія отъ В. Маслова. Москва. 14 сент. 1874 года» [17, 105]. Зазначимо, що вчений-славіст, історик, публіцист П. А. Кулаківський із 1870 р. викладав словесність в 4-й чоловічій гімназії в Москві і був добрим знайомим В. П. Маслова.

В Національній історичній бібліотеці України є унікальний примірник видання – «Каталог Шевченківської виставки в Москві з приводу 50-річчя його смерті 1861 26/П 1911: з додатком 4 знімків з його малюнків». На вищезазначеній виставці в X розділі «Біографії Шевченка і матеріали до них» під номером 640 експонувалась і книга В. Маслова, видана у 1874 р. [3, 25].

Дуже добре, що в «Ізборнику» в інтернет-ресурсах можна ознайомитися із працею Маслова, щоб мати уявлення про цікавий виклад біографії поета першим його біографом.

Дослідження Маслова – самостійна і самодостатня робота, яку бажано б було перевидати у наш час мовою оригіналу (зі збереженням тогочасного написання), перекласти на рідну українську мову і

Карта Звенигородського повіту Київської губернії

Зображено: карта Звенигородського повіту з розподілом на 3 стани з позначенням місць перебування станових приставів; умовними позначками відображені поштові шляхи, кордони повіту та губернії, річки, мости та гаті, монастирі, повітове місто, містечка, села, хутори, шинки, поштові та земські станції. На карті зазначені кордони суміжних повітів та Херсонської губернії.

Автор: Київський губернський землемір, колезький асесор М. Яровой.

Рік: 1854.

Оригінал. Кольорова. Папір.

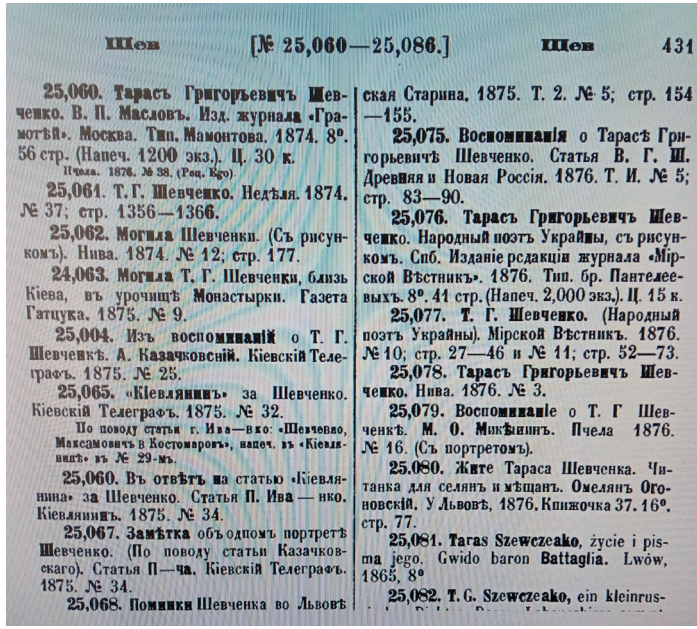
72х52 см.

Державний архів Київської області, Ф-1542 «Колекція карт та креслень», оп.1, спр.26, арк.4.

Мова: російська.

Карта, створена київським губернським землеміром, колежзьким асесором М. Яровим

Шев [№ 25,060—25,086.] Шев 431

25,060. Тарасъ Григорьевичъ Шевченко. В. П. Масловъ. Изд. журнала «Грамотѣй». Москва. Тип. Мамонтова. 1874. 8°. 56 стр. (Напеч. 1200 экз.). Ц. 30 к.

Пчела. 1876. № 38. (Рец. Ego).

25,061. Т. Г. Шевченко. Недѣля. 1874. № 37; стр. 1356—1366.

25,062. Могила Шевченки. (Съ рисункомъ). Нива. 1874. № 12; стр. 177.

24,063. Могила Т. Г. Шевченки, близь Кіева, въ урочищѣ Монастырки. Газета Гатцука. 1875. № 9.

25,004. Изъ воспоминаній о Т. Г. Шевченкѣ. А. Казачковскій. Кіевскій Телеграфъ. 1875. № 25.

25,065. «Кіевлянинъ» за Шевченко. Кіевскій Телеграфъ. 1875. № 32.

По поводу статьи г. Ива—нко: «Шевченко, Максимовичъ в Костомаровъ», напеч. въ «Кіевлянинѣ» въ № 29-мъ.

25,060. Въ отвѣтъ на статью «Кіевлянина» за Шевченко. Статья П. Ива — нко. Кіевлянинъ. 1875. № 34.

25,067. Замѣтка объ одномъ портретѣ Шевченко. (По поводу статьи Казачковскаго). Статья П—ча. Кіевскій Телеграфъ. 1875. № 34.

25,068. Помники Шевченка во Львовѣ

ская Старина. 1875. Т. 2. № 5; стр. 154—155.

25,075. Воспоминанія о Тарасѣ Григорьевичѣ Шевченко. Статья В. Г. Ш. Древняя и Новая Россія. 1876. Т. И. № 5; стр. 83—90.

25,076. Тарасъ Григорьевичъ Шевченко. Народный поэтъ Украйны, съ рисункомъ. Спб. Изданіе редакціи журнала «Мірской Вѣстникъ». 1876. Тип. бр. Пантелеевыхъ. 8°. 41 стр. (Напеч. 2,000 экз.). Ц. 15 к.

25,077. Т. Г. Шевченко. (Народный поэтъ Украйны). Мірской Вѣстникъ. 1876. № 10; стр. 27—46 и № 11; стр. 52—73.

25,078. Тарасъ Григорьевичъ Шевченко. Нива. 1876. № 3.

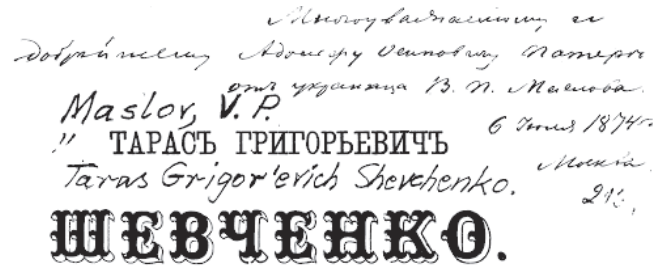
25,079. Воспоминанія о Т. Г Шевченкѣ. **М. О. Микѣшинъ.** Пчела 1876. № 16. (Съ портретомъ).

25.080. Житє Тараса Шевченка. Читанка для селянъ и мѣщанъ. Омелянъ Огоновскій. У Львовѣ, 1876. Книжочка 37. 16°. стр. 77.

25,081. Taras Szewczeako, życie i pisma jego. Gwido baron **Battaglia.** Lwów, 1865, 8°

25,082. T. G. Szewczeako, ein kleinrus-

Стор. 431 із книги Межова В. «Русская историческая библиография 1865–1876» (інформація про книгу В. Маслова «Тарас Григорьевич Шевченко. Биографический очерк»)

Многоуважаемому и
добрѣйшему Адольфу Осиповичу Патеру
отъ уважающаго В. П. Маслова.
Maslov, V. P.
6 Іюня 1874г.
Москва
ТАРАСЪ ГРИГОРЬЕВИЧЪ
Taras Grigor'evich Shevchenko.
ШЕВЧЕНКО.

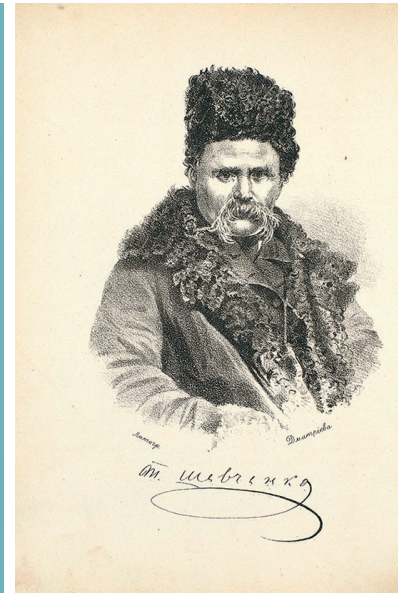
БІОГРАФИЧЕСКІЙ ОЧЕРКЪ

В. П. МАСЛОВА.

Дарчий напис В. Маслова чеському вченому Й. Патеру

Титульна сторінка книги Малова В. «Тарас Григорьевич Шевченко. Биографический очерк»

005. Портрет Т. Шевченка на фронтиспісі біографічного начерку В. Маслова «Тарас Григорьевич Шевченко».

006. Шевченко Т. Батьківська хата у Кирилівці. 1843. Папір, олівець

автора, і його улюбленого поета. Варто також додати до перевидання відомі листи Маслова, відповіді тих осіб, з якими він спілкувався і тих, хто писав спогади про Шевченка на його прохання. Таке видання створило б велику панораму життя самобутнього біографа Василя Маслова, який палко любив рідну землю, і її найкращого митця – Тараса Шевченка, який походить з нашого Черкаського краю.

Нарис Василя Маслова був першою біографією Тараса Шевченка в Росії і набув значної популярності. Його широко використовували інші дослідники й популяризатори життя і творчості Шевченка: Михайло Чалий, Олександр Кониський, Михайло Драгоманов, Омелян Огоновський, Василь Яковенко та інші. Сьогодні дуже рідко згадують про Василя Маслова. Його надзвичайно коротку біографію вміщено лише лише у двотомному Шевченківському словнику та шеститомній Шевченківській енциклопедії та є згадки в дослідженнях, присвячених першим біографам Кобзаря. Але попри усе, він першим спромігся надрукувати біографію генія, якого так поважав і творами якого захоплювався – Тараса Шевченка.

Джерела та література:

1. Военная энциклопедия : в 18 т. / под ред. В. Ф. Новицкого [и др.]. СПб.; М. : Тип. т-ва И. Д. Сытина, 1911–1915. Т. 12. 625 с.

2. Жур П. В. Третя зустріч. Хроніка останньої мандрівки Т. Шевченка на Україну. К. : Дніпро, 1970. 307 с.

3. Каталог Шевченковской выставки в Москве по поводу пятидесятилетия со дня его смерти 1861 26/II 1911 : с приложением 4 снимков с его рисунков. М. : Типография И. И. Рябушинского, 1911. 27 с. URL: https://www.prlib.ru/item/336045.

4. Київський міський державний архів. Ф. 108. Оп. 32. Спр. 29. 3 арк.

5. Київщина на картах XIV–XIX ст. : кат. вист. К., 1994. 34 с.

6. Кониський О. Я. Тарас Шевченко-Грушівський : Хроніка його / упоряд., підгот., тексти, передм., приміт., покажч. В. Л. Смілянська. К. : «Дніпро», 1991. 702 с.

7. Маслій В. П. Лист до Т. Г. Шевченка від 10 вересня 1859 р.. Ізборник. Листи до Т. Г. Шевченка. URL : http://litopys.org.ua/shevchenko/maslov.htm.

8. Маслов В. П. Тарас Григорьевич Шевченко: биографический

очерк. М. : изданіе народнаго журнала «Грамотей», 1874. 56 с. Ізборник. Листи до Т. Г. Шевченка. URL: http://litopys.org.ua/shevchenko/maslov.htm.

9. Преподаватели Московского училища живописи, ваяния и зодчества. Словари и энциклопедии на Академике. URL: https://dic.academic.ru/dic.nsf/ruwiki/24686.

10. Рудько М. П. Тарас Шевченко і Київський університет. К., 1959. 230 с.

11. Межов В. И. Русская историческая библиография за 1865–1876 включительно / сост. В. И. Межов. Санкт-Петербург. 1882–1890. Т. 1. 450 с.

12. Симоненко р. Г., Берестенко В. А. Тарас Шевченко та його доба. Т. I–III. Харків : Фоліо, 2013. Т. 3. 527 с.

13. Шевченківська енциклопедія. В 6 т. Т. 4 : М–Па / ред. кол. : М. Г. Жулинський (голова) та ін. / НАН України. Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка. К., 2013. 808 с.

14. Шевченко в епістолярії відділу рукописів / упоряд. : А. Г. Адаменко., М. П. Візир, І. Д. Лисоченко, Й. В. Шубинський; відп. ред. Ф. К. Сарана. К. : Наукова думка, 1966. 504 с.

15. Шевченко Т. Г. Повне зібрання творів : У 12 т. / редкол. : М. Г. Жулинський (голова) та ін. К. : Наук. думка, 2001. Т. 4 : Повісті. 2003. 600 с.

16. Шевченко Т. Г. Твори в п'яти томах. К. : Дніпро, 1979. Т. 5. 567 с.

17. Шевченко Тарас Григорьевич (1814–1861) : к 200-летию со дня рождения : библиографический указатель / сост. : М. В. Колмакова, Д. Ю. Чернышенко; отв. ред. В. П. Леонов. СПб. : БАН, 2015. 151 с.

18. Яровий М. П. Мои воспоминания для детей моих. Рукопис. Національний художній музей України. Фонди.

Валентина Нестеренко

ВАСИЛИЙ МАСЛОВ (МАСЛИЙ) – ОДИН ИЗ ПЕРВЫХ БИОГРАФОВ ТАРАСА ШЕВЧЕНКО

В статье обозначены основные этапы жизненного и творческого пути одного из первых биографов Т. Г. Шевченко – В. П. Маслова (Маслия), его оценка жизни и творчества поэта, переписка с современниками, личные встречи биографа с Т. Г. Шевченко, собственный вклад в исследование.

***Ключевые слова**: Тарас Шевченко, Василий Маслов, биограф, биография, научный поиск, сбор материалов, переписка.*

Valentyna Nesterenko

VASYL MASLOV (MASLYI) – ONE OF THE FIRST BIOGRAPHERS OF TARAS SHEVCHENKO

The article outlines the main stages of life and career of one of the first biographers of Taras Shevchenko – Vasil Maslov (Maslyi), his assessment of the life and work of the poet, correspondence with contemporaries, personal meetings of the biographer with Taras Shevchenko, his own contribution to the research of his biography.

***Key words**: Taras Shevchenko, Vasil Maslov, biographer, biography, scientific research, collection of materials, correspondence.*

УДК 82-94:82.09
Володимир Стеценко

КНИГА «ПОДРОБИЦІ ШЕВЧЕНКОВОГО ЖИТТЯ» ТА ІНШІ ПРАЦІ В. МЕЛЬНИЧЕНКА В КОНТЕКСТІ СТВОРЕННЯ НОВОЇ «БІОГРАФІЇ» ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

Проаналізовано монографію Володимира Мельниченка «Подробиці Шевченкового життя», як новий творчий внесок в сучасне шевченкознавство, та інші праці вченого в контексті створення нової наукової Біографії Тараса Шевченка.

***Ключові слова**: Тарас Шевченко, Біографія Тараса Шевченка, Володимир Мельниченко, подробиці Шевченкового життя, Шевченківська Москва, Щоденник Тараса Шевченка, нове прочитання, авторський коментар.*

Монографія відомого шевченкознавця, лауреата Національної премії України імені Тараса Шевченка Володимира Мельниченка побачила світ цього року [9] і є, на мій погляд, яскравим підтвердженням того, що ініціатор тематичної ідеї Дев'ятих Міжнародних Шевченківських читань уже впрягнувся в роботу з її реалізації. Справді, в автобіографічному «Листі Т. Шевченка до редактора "Народного чтения"» (лютий 1860 р.) поет писав: «Я решаюсь обнаружить перед светом несколько печальных фактов моего существования... тем более, что история моей жизни составляет часть истории моей родины. Но я не имею духу входить во все её подробности» [14, 195]. Тим самим, як вважає Володимир Мельниченко, ідея та назва його книги заповідана самим Тарасом Шевченком1.

Книга надзвичайно містка, багатотемна, різнобарвна, водночас гранично цілісна своєю всеосяжною підпорядкованістю вже згаданому Шевченковому натякові про саму можливість «входити у всі подробиці» його стадницького життя. Вражає найтонша здатність автора почути поетів запит із історичної дистанції у понад 160 років

[1] Володимир Мельниченко – майстер точних і влучних заголовків своїх численних книжок. Наприклад, видання про діяльність Національного культурного центру України в Москві на Арбаті, 9, який він очолював півтора десятиліття, мають назви «Україна на Арбаті, 9» (2003), «Прапор України на Арбаті» (2004), «Арбат очима українця» (2006). Читачеві відразу передається сильний патріотичний посил автора.

Володимир Мельниченко дарує книгу «Подробиці Шевченкового життя» Шевченківському національному заповіднику в особі його в.о. директора Валентини Коваленко. 23 вересня 2021 р. Канів.

і дивовижна готовність задовольнити його. Ніби все дослідницьке життя він ішов до цього. Певно, так і є...

Найперше нагадаю, що Володимир Мельниченко, за точними словами знаного шевченкознавця Сергія Гальченка, «давно тримає пальму першості в українознавчому дослідженні перебування Тараса Шевченка і Михайла Грушевського в Москві»: «Маємо на сьогодні рідкісну московську шевченкіану, найвагомішим внеском до якої є монументальні дослідження відомого історика, генерального директора Національного культурного центру України в Москві Володимира Мельниченка... Київська шевченкіана значно ширша іменами... проте досі не маємо таких фундаментальних видань...» [4, 15–16].

Здається, що посланий у юності згори підказ щодо використання свого таланту, він не тільки почув, але й уповні реалізував упродовж життя. Зокрема, працюючи довгий час у Москві, вчений, як ніхто інший, розкрив її зловісну роль в історії України та показав величезну

патріотичну діяльність у ній своїх видатних попередників. Найточніше й найлапідарніше виснував про це директор Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка НАН України, академік Микола Жулинський: «Той, хто відкрив українську Москву». Через більш як півстоліття після перших своїх публікацій учений і публіцист залишається по-молодому ненаситний до важливих подробиць української історії, найперше Шевченкового життя. Він прагне найглибше розкрити вже згадані Кобзареві слова про те, що «історія мого життя становить частину історії моєї батьківщини», тобто, фактично постійно бере участь у створенні поетової Біографії.

Видатний український шевченкознавець Іван Дзюба у найкращій сучасній біографії поета «Тарас Шевченко. Життя і творчість» не став розширювати невеликий цікавий розділ «Москва», проте в кінці його зазначив: «Широку панораму перебування Шевченка в Москві та зв'язків з діячами російської культури і земляками-українцями подав і осмислив Володимир Мельниченко у книзі "Шевченківська Москва": Авторська енциклопедія-хроноскоп (М., 2009)» [6, 539].

Микола Жулинський зізнався: «Коли беру його авторську енциклопедію-хроноскоп "Шевченківська Москва", у мене від радості тремтять руки, а коли розглядаю укладену карту маршрутів Кобзаря по Першопрестольній, завжди думаю про щасливий збіг обставин, за якими саме цей учений опинився тут і має можливість працювати в архівах, проводити колосальну дослідницьку роботу» [2, 66].

Небагато знайдеться вчених і публіцистів, оцінених так високо й захоплено, як видатними науковцями, так і великими поетами (Іван Драч, Павло Мовчан, Дмитро Павличко). Тим більше, що подібні відгуки можна множити. Безперечно, що праці вченого дозволять вичерпно розповісти про московські сторінки Біографії Тараса Шевченка.

Втім, я ненадовго заглянув у минуле науково-публіцистичної діяльності Володимира Мельниченка, щоб очевиднішою була розповідь про його нову книгу «Подробиці Шевченкового життя», вже націлену автором на нову біографічну працю про Кобзаря.

Вважаю, що цю книгу можна з інтересом читати з якого завгодно розділу, сюжету чи навіть з будь-якої сторінки. Проте деяке тематичне наведення не зашкодить. Отже, в першому розділі автор розповідає

про кулінарні вподобання Тараса Григоровича і його стосунки з алкоголем, відвідини трактирів і ресторанів, а ще – про звичку до куріння. Змальовує його взуття, головні убори й хрестоматійно відому бороду. Все це – в історичних оповіданнях, які називає мініатюрами, читати їх захопливо, адже вони напрочуд правдиві, як і відверті. Володимир Мельниченко стоїть на тому, що шевченкознавці не мають права позбавити читача будь-якої інформації про будь-який поетів запис у Щоденнику, чи будь-яку подробицю його життя. Він застерігає: «Хто кине камінь в українського поета, який після десяти років каторжного заслання й жорстоких обмежень і принижень, вирвавшись на волю, намагався нею надихатися, навіть замислив проєкт "напитися п'яним" в оточенні друзів і доброзичливців» [9, 33].

Читаючи історичні замальовки Володимира Мельниченка на буденно-побутові теми, згадав цікаву максиму англійського філософа XIV ст. В. Окками: «Те, що можна пояснити за допомогою меншого, не треба пояснювати за допомогою більшого». В нашому випадку йдеться про те, що чимало виразних, яскравих штрихів до Шевченкового портрету вчений додає з допомогою саме подробиць – маловідомих або малозгадуваних, які несуть у собі високі сутнісні смисли поетової особистості, повної внутрішнього життя і творчого горіння.

Наступні два розділи присвячені Шевченковим друзям, зокрема, М. С. Щепкіну, О. М. Бодянському, П. О. Кулішеві, С. Т. Аксакову, а також А. Обеременку, М. Й. Микешину, Г. М. Честахівському... Також – тим людям, з якими поет познайомився мимохідь, але здружився, – І. К. Бабст, І. Є. Забєлін, І. С. Аксаков, С. Г. Волконський, А.-Ф. Олдрідж...

За кожним прізвищем або глибоке спеціальне дослідження, або навіть окрема монографія, наприклад, «"На славу нашої преславної України": Тарас Шевченко і Осип Бодянський» (2007), «Тарас Шевченко: "Мій великий друг Щепкін"» (2009). Нагадаю також книгу «Українська душа Москви (Михайло Максимович, Михайло Щепкін, Осип Бодянський, Микола Гоголь)» (2010), яка значно розширила шевченкознавчі горизонти української духовної присутності в Москві й показала, що її герої були для Тараса Шевченка й залишаються для нас яскравими знаками української мови, культури, духовності, ментальності. Укупі з фундаментальною монографією

«Тарас Шевченко: "Друзі мої єдині"» (2013), в якій окремо розповідається ще й про І. М. Сошенка, А. О. Козачковського, В. М. Рєпніну (всього 10 постатей), праці Володимира Мельниченка послужать розкриттю у новій Біографії Тараса Шевченка переплетення доль кожного з Шевченковим життям, що глибше покаже дивовижний космос поета. Ми більше дізнаємося від освічених духовних друзів поета, як вони сприймали його творчість, як народжувався й міцнів його талант, як він ставав неперевершеним не тільки в Україні, але й у Петербурзі та Москві.

Окремий розділ у книзі «Подробиці Шевченкового життя» красиво названо шевченковими словами «Я полюбив її піднесено, чисто, всім серцем». У ньому зібрано історії, що висвітлюють справжні стосунки Тараса Григоровича з Варварою Репніною, Агатою Усковою, Катериною Піуновою, Ликерею Полусмак... Автор знаходить абсолютно нові факти й окремі штрихи, що поглиблюють наше розуміння взаємин поета з жінками. Скажімо, він оприлюднює архівні документи – листи Варвари Рєпніної до Шевченкового біографа Михайла Чалого, написані в 1881–1883 рр., і княжна постає відмінною від тієї холодної й відстороненої жінки, з якою поет так драматично розстався в березні 1858 р. в Москві. Ці листи свідчать, що на схилі літ Варвара Миколаївна, говорячи словами Володимира Мельниченка, «ніби відмолювала свої гріхи» перед Тарасом Григоровичем: «Вона, мабуть, усвідомила вповні, що в її довгому житті не було нічого кращого, світлішого й яскравішого, ніж зустріч із геніальним Шевченком» [9, 454]. Досліджуючи стосунки засланця Шевченка з Агатою Усковою, автор особливо переконливо наголосив почуття вдячності цій жінці, яка стала для нього на певний час «істинною благодаттю Божою»: «Зупинімося і подякуємо жінці за щасливі миттєвості, які вона подарувала Тарасові Григоровичу вже однією своєю присутністю» [9, 215]. Або як несподівано й доречно нагадує Володимир Юхимович пронизливі рядки улюбленого поета, свого доброго знайомого, якого не забуває, Івана Драча:

Ні мотиль – актриса Піунова,
Ні Ликери голуба мана
Цвітом не зронилися в грозову
Душу вільну, збурену до дна.

Та сам історик проймає нас, читачів, іншим гірко-прозовим висновком: «Ніколи не було й ніколи не буде шевченкознавців поетового сімейного життя, бо не міг Тарас Григорович сказати про власну родину "Сем'я вечеря коло хати..."» [9, 540].

Наступний, п'ятий розділ у книзі, повній творчих знахідок, називається «Зустрічі, яких не було». Найперше в ньому прецікаво розказано про духовну присутність Миколи Гоголя в Шевченковому житті та творчості, про їхні віртуальні перетинання в Москві. Справді, ніхто не знає про це більше від автора фундаментальних енциклопедій «Шевченківська Москва» (2009) і «Гоголівська Москва» (2011). До глибини душі вразила розповідь про те, як 27 квітня 1861 року у Москві домовину з прахом Тараса Шевченка провезли дорогою з Миколаївського вокзалу до храму Тихона Амафунтського на Арбаті, де відбувалася панахида, повз будинок на Нікітському (тепер – Гоголівському) бульварі, в якому жив і помер Микола Васильович. Ніколи раніше віртуальне перетинання двох українських геніїв не було таким близьким... Читаємо у Володимира Мельниченка: «1909 року на Арбатській площі відкрито пам'ятник Гоголю, і занурений у тяжкі роздуми Микола Васильович опинився навпроти храму Тихона Амафунтського. Нахиливши зболену тяжкими думами голову і відвернувши її трохи ліворуч, у протилежний від храму бік, він мовби не наважувався підняти очей на те місце, де колись перебував прах Кобзаря. Містика...» [9, 249]. Здається, що ця коротка авторська репліка для знаючої людини таїть у собі більше духовної напруги, ніж цілі спеціальні дослідження...

В окремому розділі книги – «Я ніколи не начитаюся доне́схочу...» – дослідник вводить нас у світ Шевченкової лектури. Звісно, він заторкнув тексти лише кількох авторів, якими цікавився чи захоплювався поет, але ж це були Олександр Пушкін, Микола Гоголь, Лев Толстой, Пантелеймон Куліш, Олександр Герцен, Сергій Аксаков, Осип Бодянський...

Природно, що черговий розділ присвячено художникам, яких любив Шевченко, і картинам, що привернули пильну поетову увагу. Його відкриває глибокий есей про голландського художника Рембрандта Гарменса ван Рейна, з яким Шевченка, за словами автора, поєднував художницький геній, подарований їм обом Господом, і

глибоке поцінування Шевченком творчості Майстра, котрого називав не інакше, як великим Рембрандтом.

Надзвичайно цікаво вчений трактує сприйняття Шевченком картини Олександра Іванова «Явлення Христа народові» та полотна Павла Федотова «Сватання майора», якого, до речі, Тарас Григорович не бачив в оригіналі, але, напевне, розглянув у репродукції.

Розширюють наше мистецтвознавче видноколо замальовки автора про Шевченкове зацікавлення італійським художником Гвідо Рені, фламандським живописцем-жанристом Тенірсом Давидом Молодшим, поетове захоплення швейцарцем, пейзажистом, членом петербурзької Академії мистецтв Олександром Каламом та ін.

Серед уже згаданих творчих несподіванок у композиції цієї книги відзначу включення до дев'ятого розділу «Знахідки нових документів із шевченкознавства» повного тексту (!) виявленої Володимиром Мельниченком у московському архіві «Справи канцелярії Московського генерал-губернатора по секретній частині про рядового Оренбурзького батальйону Шевченка» (1857–1858). Це дванадцять документів – повідомлень, відношень, рапортів московського, санкт-петербурзького та інших військових генерал-губернаторів, московського обер-поліцмейстера про повернення Тараса Шевченка з заслання в Петербург (вересень 1857 р. – квітень 1858 р.). Без перебільшення, видатний результат роботи дослідника в архіві! Справу про «політичного злочинця» Тараса Шевченка не випускали з імперсько-московських рук у радянські часи, тим більше не допустили б до неї нині. Та, дякуючи вченому, вона стала загальнодоступною. До речі, в книзі читач уперше познайомиться з іменами московських церковнослужителів – священика, диякона, паламаря, проскурниці, які доглянули домовину з прахом Тараса Шевченка в храмі Тихона Амафунтського на Арбаті, відслужили панахиду над ним 27-28 квітня 1861 р. Автор віднайшов їх у Центральному історичному архіві Москви... Він мав рацію, написавши в одній із своїх книг: «То була перемога! Подумалося, що так само як не горять рукописи, не зникають безслідно й архівні документи» [10, 492].

Вкрай важливий і наступний десятий розділ, в якому автор пропонує 80 нових імен і термінів до сучасної Шевченківської енциклопедії чи додатку до неї. Для нього природно відкривати нові подробиці

Шевченкової біографії, бо ж автор не зупиняється в історичному пошуку. Справді, погоджуєшся з ним, що, скажімо, необхідно включити в перелік персон, відомих поетові, видатного київського архітектора В. І. Беретті, під началом якого зведено Університет святого Володимира в Києві (тепер – Київський національний університет імені Тараса Шевченка). Між іншим, Володимир Мельниченко 1968 р. був занесений до Пам'ятної книги кращих його випускників. Тарас Григорович знав про Вікентія Беретті, згадував його творіння в листуванні, у тому числі, в критичному контексті.

Зворушило те, що в пропозиціях, які стосуються нових географічних назв, автор визбирав згадувані Шевченком, але пропущені в енциклопедії, близькі йому топоніми Київщини: села Бране Поле, Зеленьки, Митниця, містечко Кагарлик, річку Рось... Як відомо, в Медвині Шевченко не бував, але Володимир Юхимович знайшов унікальну можливість неодмінно згадати рідне йому село, дивовижно точно потрактувавши відому поетову розповідь, як він їхав уночі з Браного Поля до Лисянки, в повісті «Прогулка с удовольствием и не без морали»: «Милуючись українською ніччю, Тарас Григорович заснув так міцно, що прокинувся аж під Лисянкою: "Я проснулся на рассвете... у местечка Лисянка..."», тобто, поет... проспав моє рідне село Медвин, яке неминуче проїжджав!» [9, 509].

У завершальному розділі академік Володимир Мельниченко нагадує своїм читачам, усім українцям осердечені Шевченком рядки його духовного Посланія:

Свою Україну любіть,
Любіть її... Во время люте,
В остатню тяжкую минуту
За неї Господа моліть.

Здається, що серце автора б'ється найближче до Шевченка, поетові слова висловлюються ним із особливою емфатичністю, читач може йому довіряти...

На мій погляд, особливо мобілізуючим є такий висновок автора з поетової творчості: «Тож, якщо говоримо нині про національну ідею, то невід'ємним чинником її є Шевченкова максима, сформульована понад півтора століття тому: серце розірвати, але не проспати Україну!»

Ніяк не можу не сказати про капітальну працю Володимира Мельниченка «Нове прочитання Щоденника Тараса Шевченка. Авторський коментар», яку він завершив і передав для наукового редагування Сергію Гальченку. Той уже засвідчив таке: «Окремо розповім, як вісім років тому Володимир Юхимович зі мною першим поділився задумом створити працю, тему якої сформулював коротко і чітко: "Нове прочитання Щоденника Тараса Шевченка". Кому ж, як не мені, було відомо, що таку грандіозну роботу може виконати лише колектив авторів із різних галузей шевченкознавства. Досить сказати, що видатні, глибоко наукові коментарі до Шевченкового Щоденника, виданого у 1927 р., були написані командою талановитих учених на чолі з академіком С. О. Єфремовим. Але ж це було відомо й Володимиру Мельниченку... Тому, знаючи його крицевий у роботі характер, неймовірну працездатність та цілеспрямованість і великий творчий потенціал, я сказав тоді, що, піднявши цю непідйомну для одного працю, він заслужить собі пам'ятник за життя. Жарти жартами, але Володимир Юхимович завершив фундаментальний труд і передав мені для наукового редагування! В ньому півтори тисячі сторінок, тобто більш як 60 друк. аркушів, які містять понад 2,5 тис. коментарів! Нагадаю, що в згаданому єфремівському виданні було близько 650 коментарів, а в сучасному академічному видання Щоденника їх близько 930. Засвідчую, що це таки справді нове прочитання Шевченкового твору!» [3, 6–7].

Мені випало здійснити не лише комп'ютерний набір цієї величезної праці, але й укласти до неї алфавітний покажчик імен і назв. Близько 2 тис. прізвищ! Вони, говорячи словами автора, «відображають інтелектуальний Космос поета в реальному і віртуальному спілкуванні-перетинанні з його сучасниками та нащадками, в тому числі Шевченковими біографами й оспівувачами». Академік НАПН України Володимир Мельниченко буквально викристалізував національно-духовні смисли Шевченкового Щоденника і поклав їх в основу пропонованої ним нової історико-літературної бази для викладання гуманітарних дисциплін у всіх закладах освіти. Вчений переконливо показав, що, читаючи поетів Щоденник, «ми чуємо стукіт чистого й зболеного Шевченкового серця, цей унікальний твір є вербальним зображенням його кардіограми». Дякуючи Володимиру Юхимовичу, нарешті вповні збагнув давно мені знайому оцінку Щоденника Марі-

еттою Шагінян: «...“Дневник” Шевченко – одна из наиболее величавых, монументальных книг мировой литературы по своей глубокой, правдивой и чистой человечности» [13, 69].

Видатний шевченкознавець Сергій Єфремов, який очолював перше наукове видання Шевченкового Щоденника, завершуючи його коментування, зізнався наприкінці 1925 р.: «Переглядаючи коментарії гуртом, тільки тепер бачу, яку величезну роботу зроблено... Коли книжка вийде, то це буде подія в нашому письменстві. Я думаю, що коли забудеться до останнього рядка все, що я написав і надрукував, то лишиться все ж оце видання Шевченка» [7, 306].

Володимир Мельниченко, який майже через століття по-новому прокоментував Щоденник на сучасному рівні шевченкознавчих знань, очевидно, може також упевнено сподіватися на довгочасну затребуваність його грандіозної праці.

На завершення цього сюжету хочу привернути увагу до таких слів автора: «Тарас Григорович якось особливо сповідально-тепло занотував, що Щоденник “став для мене необхідним, як стражденному лікар”. Отже, і для нас він очевидно, потрібний, і хай би це щиросердне Шевченкове зізнання надихнуло кожного з українців обов’язково прочитати його Щоденник – день за днем, думка за думкою, речення за реченням, слово за словом... І тоді Шевченко стане ще ближчим і рідніш им, а взаєморозуміння з ним – особистішим і глибшим. Відчув на собі» [9, 550].

Вважаю необхідним окремо сказати, що книги такого значного масштабу й особливо відповідальної багатотемності та енциклопедичності готуються зазвичай в академічних наукових інститутах. Але це не стосується Володимира Мельниченка. Ще півтора десятиліття тому відомий історик Руслан Пиріг писав про нього: «Володимир Юхимович Мельниченко належить до тих учених, чия творчість не була жорстко пов’язана з певними науковими чи навчальними закладами. Лише на початку трудової біографії кілька років йому довелося працювати молодшим і старшим науковим співробітником у науково-дослідному інституті. З тридцяти літ він займає різні керівні посади, не пов’язані з тихим кабінетом ученого... Проте він залишається передусім ученим, видає щороку одну-дві монографії, які привертають увагу не лише глибиною дослідження, а й широким діапазоном наукових інтересів автора» [11, 227].

Втім, обов'язково треба зазначити, що в період, який описую, Володимир Мельниченко – академік НАПН України (обраний в жовтні 2016 р.), і вся його наукова діяльність підпорядкована розробці планової теми «Нове прочитання творчої спадщини Т. Г. Шевченка і М. С. Грушевського в контексті сучасної гуманітарної освіти». Він працював над нею у 2016–2020 рр. У результаті в академії, зокрема, визнано, що вченим «розкрито виховний потенціал філософської педагогіки Шевченкового Щоденника». За оцінками спеціалістів, Володимир Мельниченко «належить до тих небагатьох учених, які не лише внесли потужний шевченкознавчий і грушевськознавчий струмінь у філософію освіти, а й створюють справді нову, фундаментальну наукову базу для викладання гуманітарних дисциплін у всіх закладах освіти, формування у молоді патріотичної свідомості й гордості за вітчизняну історію та навіть нової генної матриці історичної пам'яті» [8, 87]. Праці Володимира Мельниченка належать, говорячи словами М. С. Грушевського, до високої науки, без якої «ні освіта, ні школа, ні популярна література, ні, навіть, публіцистика не можуть держатись на відповідній висоті – се той фундамент, той рівень, по котрому рівняється все» [5, 248].

Книги Володимира Мельниченка блискуче забезпечені документально і, за влучними словами Сергія Гальченка, «вибивають грунт з-під ніг псевдовчених, україноненависників, блюзнірів, невігласів, манкуртів...» [1, 19]. Більше того, вони формують у читачів, особливо молодих, імунітет до шевченкофобії, інтелектуальної безпринципності та відвертого мракобісся в царині шевченкознавства, вчать іронічно-безпомильно визначати та відторгати легковажно-простодушних і зарозуміло-пихатих інтернет-брехунів, які випльовують інформацію, говорячи словами Івана Дзюби, «з достоїнством безстрашних невігласів». Усе це методологічно важливо врахувати й під час підготовки та написання новітньої Біографії Тараса Шевченка.

Серед сучасних серйозних поціновувачів Шевченкового доробку Володимира Мельниченка мою увагу привернув відомий вчений, доктор історичних наук, професор, академік Української академії політичних наук Василь Ткаченко, який єдиний дуже доречно залучив до аналізу його досліджень видатного німець-

кого філософа Карла Ясперса. Зокрема, наголошуючи роздуми Володимира Мельниченка про те, що в своїй щирості Шевченко не визнавав посередників між Богом і собою, а його вимогливі звернення до Бога виростали з жертовної любові до України, Василь Ткаченко зазначає, що Карл Ясперс писав про нашу всезагальну винуватість, особливо за злочини, що здійснюються в нашій присутності чи з нашого відому, де судова інстанція над кожним із нас – один лише Бог: «У цьому заочному діалозі дистанцією у сто років моральний пріоритет знову таки слід віддати Шевченкові, його інтелектуальній проникливості й моральній послідовності» [12, 310–311].

Василь Ткаченко використовує слова Карла Ясперса в оцінці вченого й громадянина: «Служіння "етичній чистоті власного народу" – це про Володимира Мельниченка. Його книгу пронизує притаманний патріотам України спільний біль за Вітчизну, перейнятість її історією, "яку неможливо читати без брому", уболівання за сьогодення...» [12, 315].

Підсумовуючи труди Володимира Мельниченка «на славу нашої преславної України», Василь Ткаченко пише: «В житті і творчості Володимира Мельниченка слово не розходиться з ділом, і його голос в загальнонаціональному діалозі стосовно ідентичності України звучить потужно й інтелектуально насичено. Його творчий доробок далекий від загальних розумувань – він провокативно документально просякнутий, наповнений ґрунтовним знанням історичного матеріалу і разючої конкретики повсякденного життя і побуту. І в цьому документалізмі професійного музеєзнавця, помноженого на глибоке історіософське сприйняття і відтворення суспільного життя – оригінальність і неповторність його творчого почерку. А відтак у знаковому ряду провідних шевченкознавців Володимир Мельниченко, як на мою думку, має повне право задекларувати: "Я такий же, як усі – я не схожий ні на кого"» [12, 318–319].

Наостанок нагадаю, що за півсотні творчих років учений написав сам-один і видав понад 50 книг і 800 статей загальним обсягом більш як 2 тис. друкованих аркушів. Отже, недарма видатний вчений, академік Петро Толочко заявив якось, що «він один є цілий науково-дослідний інститут».

Очевидно, що наукові праці Володимира Мельниченка – доктора історичних наук, лауреата Національної премії України імені Тараса Шевченка, академіка НАПН України, почесного академіка НАМ України, Заслуженого діяча науки України – достойно послужать написанню багатотомної наукової Біографії Тараса Шевченка.

Джерела та література:

1. Гальченко С. Новий творчий внесок в сучасне шевченкознавство. Мельниченко В. Подробиці Шевченкового життя : 370 історичних мініатюр, есеїв і начерків. Київ : Либідь, 2021. 560 с. С. 4–20.

2. Володимир Мельниченко : Біобібліографія / упорядкув. В. А. Стеценка, вступ. ст. С. А. Гальченка. Київ : Либідь, 2018. 184 с.

3. Гальченко С. Творчий злет київського періоду. Слово Просвіти. 2020. 20–26 лютого. С. 6–7.

4. Гальченко С. Шевченківське багатокнижжя Петра Жура. Шевченко Т. Г. Повне зібрання творів : у 12 т. Т. 12. Київ : Наукова думка, 2014. 542 с.

5. Грушевський М. С. На порозі нової України : гадки і мрії. Грушевський М. С. Твори : у 50 т. Т. 4. Кн. І. Львів : Світ, 2007. 432 с.

6. Дзюба І. Тарас Шевченко. Життя і творчість. Історія української літератури : у 12 т. Т. 4. Київ : Наукова думка, 2014. 783 с.

7. Єфремов С. О. Щоденники, 1923–1929. Київ : ЗАТ «Газета РАДА», 1997. 848 с.

8. Літопис сучасної науки й освіти України : Наукові школи, авторські системи і концепції / ред. колегія В. Г. Кремінь та ін. Київ : Альфа-Віта, 2018. 180 с.

9. Мельниченко В. Подробиці Шевченкового життя : 370 історичних мініатюр, есеїв і начерків. Київ: Либідь, 2021. 560 с.

10. Мельниченко В. Тарас Шевченко : «Моє перебування в Москві». Москва : ОЛМА Медиа Групп, 2007. 512 с.

11. Пиріг р. Я. До 60-річчя доктора історичних наук, члена-кореспондента АПН України В. Ю. Мельниченка. Український історичний журнал. 2006. № 1. С. 227–231.

12. Ткаченко В. М. Геній Шевченка: уроки громадянськості (сторінками книги Володимира Мельниченка «Мої духовні криниці. Статті та інтерв'ю XXI століття»). Суспільно-політичні процеси. Вип. 3 (13). Київ : Політія, 2019. С. 308–345.

13. Шагинян М. Шевченко. М. : Гос. изд-во «Художественная литература», 1941. 272 с.

14. Шевченко Т. Г. Зібрання творів: У 6 т. (вид., автентичне 1 – 6 томам «Повного зібрання творів у дванадцяти томах») / Редкол.: М. Г. Жулинський (голова) та ін. К. : Наук. думка, 2001. Т. 5: Щоденник. Автобіографія. Статті. Археологічні нотатки. «Букварь южнорусский». Записи народної творчості. 2003. 496 с.

Владимир Стеценко

КНИГА «ПОДРОБНОСТИ ШЕВЧЕНКОВОЙ ЖИЗНИ» И ДРУГИЕ РАБОТЫ В. МЕЛЬНИЧЕНКО В КОНТЕКСТЕ СОЗДАНИЯ НОВОЙ «БИОГРАФИИ» ТАРАСА ШЕВЧЕНКО

Проанализированы монография Владимира Мельниченко «Подробности Шевченковой жизни», как новый творческий вклад в современное шевченковедение, и другие работы ученого в контексте создания новой научной Биографии Тараса Шевченко.

***Ключевые слова**: Тарас Шевченко, Биография Тараса Шевченко, Владимир Мельниченко, «Подробности Шевченковой жизни», Шевченковская Москва, Дневник Тараса Шевченко, новое прочтение, авторский комментарий.*

Volodymyr Stetsenko

BOOK «DETAILS OF SHEVCHENKO'S LIFE» AND OTHER WORKS V. MELNYCHENKO IN THE CONTEXT OF CREATING OF A NEW «BIOGRAPHY» OF TARAS SHEVCHENKO

The monograph of Volodymyr Melnychenko «Details of Shevchenko's life» is analyzed as a new creative contribution to modern Shevchenko studies, and other works of the scientist in the context of creating a new scientific Biography of Taras Shevchenko.

***Key words**: Taras Shevchenko, Biography of Taras Shevchenko, Volodymyr Melnychenko, «Details of Shevchenko's life», Shevchenko's Moscow, Taras Shevchenko's Diary, new reading, author's commentary.*

УДК 726.82Шев
Світлана Брижицька

ПАМ'ЯТНИЙ ЗНАК ШЕВЧЕНКУ НА СМОЛЕНСЬКОМУ ЦВИНТАРІ ЯК МАТЕРІАЛЬНИЙ ЗНАК ЗВ'ЯЗКУ ПОКОЛІНЬ

У статті розкрито причину та історію встановлення й відкриття Шевченкового пам'ятного каменя на Смоленському цвинтарі у 1989 р. Названо ініціаторів і виконавців цієї знакової події.

***Ключові слова**: Тарас Шевченко, могила, знак-валун, Ленінград, Санкт-Петербург, Смоленський цвинтар.*

Українці, для яких є дорогим ім'я і творчість Тараса Шевченка, приїжджаючи до Санкт-Петербурга, обов'язково відвідають на Василівському острові три Шевченківські місця: Смоленський православний цвинтар, де поет був похований 28 лютого (12 березня н. ст.) 1861 р.; його музей-квартиру в Академії художеств, засновану 9 березня 1964 р.; пам'ятник митцю на Слов'янській площі, виготовлений та подарований місту канадським скульптором українського походження Лео Молом (Леонідом Молодожанином) і урочисто відкритий 2000 р.

Нині поховання поета на Смоленському цвинтарі символічно позначене пам'ятним знаком – світло-коричневим валуном, що встановлений на правій стороні Петроградської доріжки навпроти будівлі Церкви Смоленської ікони Божої Матері. На камені викарбовано золотом: «† Поховайте та вставайте / кайдани порвіте. Здесь 12 марта 1861 г. / было первое захоронение / Великого Поэта Украины / ТАРАСА ШЕВЧЕНКО». На думку Лео Мола, цей камінь як чоло Тараса Шевченка і тому це найкращий пам'ятник поету.

Микола Кагарлицький, письменник, учасник 1991 р. походу-реквієму «Останнім шляхом Кобзаря» від Петербурга до Канева, у своїй книзі самвидаву «Дорогою болю, скверни й надії» зазначає, що пам'ятний камінь було встановлено 1989 р. за ініціативи петербурзької української громади. Загалом це відповідає дійсності. Утім, Кагарлицький обмежив коло української громади до трьох осіб: Пе-

тра Жура, петербурзького шевченкознавця, Миколи Жигло, поета за покликанням та Олексія Полішкарова, інженера за фахом, поета [1, 13]. Коло небайдужих, котрі долучилися до реалізації цього задуму, було значно ширше. Про них та про пошук місця першого поховання Шевченка, історію виготовлення пам'ятного каменя, його встановлення детально розповів Олекса Полішкаров у своїй оповіді «Білий голуб» [5, 185–189].

Відомо, що ідея такого символічного відзначення поховання Шевченка на Смоленському цвинтарі належить Тетяні Миколаївні Лебединській, уродженці Києва, професору, кандидату філософських наук, члену Спілки письменників України, яка живе у Санкт-Петербурзі й багато років активно досліджує український, зокрема Шевченків, Петербург. Тетяна Лебединська – донька українського поета Миколи Івановича Шпака (1909–1942) (справжнє ім'я Микола Іполітович Шпаківський), який мешкав з дружиною і трьома доньками у будинку РОЛІТ у Києві.

Метою встановлення символічного Шевченкового знаку-валуна було привернути увагу до історії та місця першого поховання Шевченка, сприяти усвідомленню безперервного духовного зв'язку великого національного поета з його земляками-українцями поза часом і поза кордонами.

Спочатку важливо було визначити, де встановити пам'ятний знак, оскільки місце першої могили Тараса Шевченка достеменно не було відоме. І почався пошук. Ось як про це розповідає Олекса Федорович Полішкаров. Холодного листопадового дня 1988 р. в Ленінграді на станції метро «Приморська» о 10-й годині зустрілися Петро Жур, Олекса Полішкаров, Тетяна Лебединська, Анатолій Школенко, Стефан Шурко. Поїхали на Смоленський цвинтар, щоб відшукати місце першого поховання Тараса Шевченка. Інженер Анатолій Миколайович Школенко пам'ятав, що на тому місці ще у 1960-ті рр. стояв дерев'яний хрест. Полішкаров підтверджує, що чув про цей хрест наприкінці 1960-х рр. від онука відомого українського історика О. І. Левицького. Прибувши до церкви на честь Ікони Смоленської Божої Матері, Петро Жур зачитав спогади Миколи Лєскова про поховання Шевченка: «Могилу для Шевченка викопали за дзвіницею кладовищенської церкви, ближче до узбережжя: до якогось часу він крайній

Пам'ятний знак про поховання Тараса Шевченка на Смоленському цвинтарі у Санкт-Петербурзі. Фото: Андрій Бутко.

мешканець Смоленського кладовища, і за його могилкою пролягає біла снігова рівнина, немовби слабке нагадування про той широкий степ, про який він співав і який зміряв ще «малими ногами» [2, 382]. Водночас, Олекса Федорович, роздивившись, показав місце, де колись стояв хрест з написом, що тут була Шевченкова могила. Утім, аби розвіяти сумніви, вирішили не покладатися лише на спогади Полішкарова, а шукати докази. Полішкаров так описує пошук: «Ми обійшли навколо церкви, обдивились всі пам'ятники, поставлені ще за життя Тараса, які є на його малюнках (тут не зрозуміло про які малюнки йдеться. – *С. Б.*). Приєднався до нас староста церкви, який розпочав розмову про якийсь малоросійський сектор, де ховали тільки українців. Але пошуки цього сектора були марними – його вже немає. Хотів допомогти нам у пошуках завгосп церкви, потім приєднався настоятель. Ми дивились церковні архівні матеріали, але залишились своєю роботою не дуже задоволені. Звертались до професора петербурзьких некрологів Пирожкова, та й він нічим нам не допоміг. Знову ми всі зібрались біля церкви Ікони Смоленської Божої Матері,

обговорили всі пропозиції, всі за і проти. З нами був настоятель, який нам сказав, що місце і досі вільне, бо за православним і народним звичаєм, в одну могилу двічі не ховають, а тут було поховано академіка, відомого художника, великого поета України... За документів ми знаємо, які на похоронах були видатні і відомі, і впливові особи, і скільки народу... Всі ми згодилися – місце могили було тут» [5, 186].

Справа встановлення пам'ятного знаку на цвинтарі виявилася далеко не з легких. Довго не вдавалося отримати дозвіл на його встановлення. Аби реалізувати задум необхідно було підійти до його вирішення нестандартно.

Полішкаров пише, що їхньому товаришу Стефану Матвійовичу Шурко, який «виявив українську кмітливість» [5, 186], вдалося отримати такий дозвіл. У чому саме полягала ця «кмітливість» автор не розкриває. Клопоталася про отримання дозволу й Тетяна Лебединська [4, 253]. Так, на щастя, прохання було вирішено позитивно. Зрештою вирішили встановити камінь-валун на найбільш виграшному оглядовому місці – перед фасадом Смоленської церкви.

О. Полішкаров згадує, як було обрано форму пам'ятного знаку. Через Спілку письменників Ленінграда він звернувся до організації «Монументскульптура» про виділення граніту. Відмова виділити цей будівельний матеріал була вмотивована тим, що фонди граніту на 1988 р. уже вибрані, а на наступний рік ініціатори вже спізнилися з замовленням. Звернення до кооперативу також не дало результату: він запросив велику суму, якої у активістів не було. Після цього Леонід Якович Колибаба, скульптор-українець, запропонував свій матеріал – гранітні плити і окремі брили. Була пропозиція зробити напис бронзовими літерами на плиті. Врешті-решт зупинилися на тому, щоби зробити напис на великій кам'яній брилі, яка буде нагадувати за формою чи то сльозу, чи то серце.

Постало питання, де знайти таку брилу? І тут доля послала Олексі Полішкарову земляків-миколаївців, поетів із тотожним прізвищем: Валерія Бойченка, члена Спілки письменників України, котрий мешкав у Миколаєві, та Бориса Бойченка, офіцера, який жив у Петербурзі. Валерій підказав Борису звернутися до українського товариства. Підполковник Борис Борисович Бойченко поклопотався про виділення потужної військової техніки, якою спеціалісти Військово-космічної

академії імені О. Ф. Можайського знайшли і витягли з фінських болот велику брилу. Солдати привезли брилу до майстерні Леоніда Колибаби.

У стислі терміни скульптор Колибаба вирубав на кам'яній брилі текст, останню літеру – 5 березня. А 7 березня Борис Бойченко привіз брилу на Смоленський цвинтар аби встановити. Тут на нього чекали Михайло Савченко, Стефан Шурко, Слава Юртаєв. Спочатку необхідно було підготувати майданчик та фундамент під брилу. Під поривами холодного вітру з колючим дощем розчистили місце від гори льоду, сміття та снігу. А по закінченню роботи раптом розпогодилося: хмари розійшлися, виглянуло сонечко. Але найбільше усі були зворушені тим, коли на розчищене місце прилетів білий голуб і «весело затуркотів, перебираючи дзьобом пісок, наче вимовляв: тут-тут-тут» [5, 189]. Подумалося, що то прилетіла, у вигляді білого голуба, душа Тараса Шевченка. Перед тим, як брилу встановили, Михайло Савченко вийняв зі свого портфеля білу хустинку з землею з-під рідної хати Тараса Шевченка та поклав її на те місце, де сидів голуб. Річ у тім, що ще раніше лікар Савченко з'їздив в Україну в село Моринці Звенигородського району Черкаської області, де взяв землю і воду для відкриття пам'ятного каменя-валуна.

10 березня 1989 р. на центральній дорозі Смоленського цвинтаря, при вході до церкви, на урочистому мітингу поет Дмитро Павличко та офіцер Борис Бойченко відкрили пам'ятний камінь-валун.

На відкритті були присутні Отець Віктор, настоятель Церкви Смоленської ікони Божої Матері, художник Н. П. Кальченко з Києва, Отець Петро Бойко, гості зі Львова, український бандурист Олексій Сергійович Чуприна з Марганця, українська громада Санкт-Петербурга, зокрема Тетяна Миколаївна Лебединська, вчена, дослідниця життя і діяльності українців у Петербурзі, Юрій Давидович Марголіс, російський історик, шевченкознавець, Петро Володимирович Жур, лауреат Шевченківської премії, В. Черпак, учень Духовної академії Ленінграда (з 6 вересня 1991 р. місто перейменовано у Санкт-Петербург).

Цю значну подію українського життя Ленінграда було висвітлено в українській пресі: у 1990 р. газета «Літературний вісник» (№ 1, березень), друкований орган письменників України, вмістив матеріал, що інформував громадськість про відкриття Шевченкового пам'ятного

Участники Міжнародної наукової конференції «Тарас Григорович Шевченко і його доба», присвяченої 200-річчю від дня народження поета біля пам'ятного знаку митцю на православному Смоленському цвинтарі Санкт-Петербурга. 26 листопада 2014 р. Справа наліво: перша – Світлана Брижицька (Канів), другий – Олег Вареник (Стрельна), четвертий – Сергій Гальченко, заступник директора з науково-видавничої роботи Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України (Київ)

Учасники конференції біля пам'ятника Тарасу Шевченку на Слов'янській площі в Санкт-Петербурзі. 26 листопада 2014 р.

знаку 10 березня 1989 р. на Смоленському цвинтарі. У ній повідомлялося, що настоятель Церкви Смоленської ікони Божої Матері отець Віктор відправив панахиду. Співав хор.

Для забезпечення проведення заходу необхідно було затратити кошти. Зазначу, що керівник Українського культурного товариства імені Т. Г. Шевченка Т. М. Лебединська привезла з Києва 100 примірників газети «Літературна Україна», з метою продати їх за принципом «хто скільки дасть». Таким чином на проведення панахиди було зібрано 70 руб. [3].

Дякуючи встановленню пам'ятного каменю-валуна Шевченку, було започатковано традицію проведення щорічних поминальних літургій, зокрема у Шевченківському березні безпосередньо на Смоленському цвинтарі. І як показало життя, це організаторам вдалося. Автор статті особисто мала нагоду брати участь у такому заході у листопаді 2014 р., коли відзначали 200-річчя з дня народження Тараса Шевченка в рамках проведення Міжнародної наукової конференції «Т. Г. Шевченко і його час».

Отже, ніяка земна слава, що приходить і йде, не може зрівнятися з тією вічністю, що стоїть за межами нашого розуміння. Українці Петербургу, встановивши пам'ятний знак Шевченку на Смоленському цвинтарі, позначили місце пам'яті великого українського поета, яке час не в силах знищити, тому, що це залишило й залишає слід у серцях людей.

Джерела та література:

1. Кагарлицький М. «Дорогою болю, скверни й надії». Самвидав : машинопис. 31 с.

2. Лєсков М. С. Остання зустріч і остання розлука з Шевченком. Спогади про Тараса Шевченка / упоряд. і приміт. В. С. Бородіна і М. М. Павлюка; передм. В. Є. Шубравського. К. : Дніпро, 1982. 547 с.

3. Літературний вісник. 1990. № 1. С. 1.

4. Материалы XVIII Международного научного семинара «Шевченковская мозаика Северной Венеции (XIX в. – пер. пол. XX вв.) : к 180-летию освобождения Т. Г. Шевченко из крепостной зависимости», 21-22 сентября 2018 г. / под общ. ред. Т. Н. Лебединской, В. П. Леонова. СПб.-Нежин : ЧП Лысенко Н. М., 2018. 360 с.

5. Полішкаров О. Білий голуб. Старовойт Л. Художня рецепція постаті Т. Г. Шевченка у творчості письменників Миколаївщини : навчальний посібник / Людмила Старовойт, Ігор Марцінковський, Ольга Мірошніченко. Миколаїв : Іліон, 2017. С. 185–189.

Светлана Брижицкая

ПАМЯТНЫЙ ЗНАК ШЕВЧЕНКО НА СМОЛЕНСКОМ КЛАДБИЩЕ КАК МАТЕРИАЛЬНЫЙ ЗНАК СВЯЗИ ПОКОЛЕНИЙ

В статье раскрыта причина и история установки и открытия памятного Шевченковского камня на Смоленском кладбище в 1989 г. Названы инициаторы и исполнители этого знакового события.

***Ключевые слова**: Тарас Шевченко, могила, знак-валун, Ленинград, Петербург, Смоленское кладбище.*

Svitlana Bryzhytska

MEMORIAL SIGN TO SHEVCHENKO IN SMOLENSK CEMETERY AS A MATERIAL SIGN OF CONNECTION OF GENERATIONS

The article reveals the reason and history of installation and opening of Shevchenko's memorial stone in Smolensk cemetery in 1989. The initiators and performers of this significant event are named.

***Key words**: Taras Shevchenko, grave, boulder sign, Leningrad, St. Petersburg, Smolensk cemetery.*

УДК 069.5:75/76+929Шев
Світлана Бойко

ЛІТОПИС ЖИТТЯ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА МОВОЮ ОБРАЗОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА (1814–1829) (за матеріалами колекції Шевченківського національного заповідника)

Мистецька шевченкіана, яка є складовою частиною фондової колекції Шевченківського національного заповідника, представлена широким спектром видів та жанрів художніх творів графіки, скульптури, живопису. Серед розмаїття тем мистецької шевченкіани – літопис життя Тараса Шевченка, зокрема період його дитинства та юності. Досліджено роботи вітчизняних художників.

***Ключові слова**: шевченкіана, колекція, живопис, графіка, музей.*

Тарас Шевченко залишається джерелом натхнення для художників усього світу. Духовним скарбом українського народу була і залишається мистецька шевченкіана, в якій особливо цінним є пласт, присвячений життєвому шляху Тараса Шевченка. Творчість Шевченка знайшла відображення у прозі, поезії, музиці, живописі, графіці, скульптурі. Вона хвилює як вітчизняних, так і зарубіжних митців ось уже понад півтора століття. Гортаючи сторінки біографії поета, кожен художник через особисте відчуття, талант і власний почерк подає глядачеві часточку життєвого літопису Тараса Шевченка. У фондовій колекції Шевченківського національного заповідника нараховується понад 200 робіт живопису і графіки, що присвячені цій темі. Виконані вони 110 художниками. Зокрема, життя Тараса Шевченка з 1814 по 1829 рр. представлено більше як 40 живописними та графічними творами 30 художників. У даному досліджені твори розглянуто у хронологічному розрізі біографії поета.

Шевченківська тема завжди була цікавою для митців. Особливо активно вони працювали напередодні ювілеїв поета. Так, у передмові альбому «Тарас Шевченко. Автолітографії художників м. Харкова, присвячені 125-роковинам з дня народження великого поета-революціонера» (Харків, 1939) зазначено, що «харківські художники...

прагнули показати в автолітографіях найголовніші епізоди з біографії великого поета» [1, 1]. У цьому виданні представлено 31 автоілюстрацію 25 випускників Харківського, Київського художніх інститутів та Вищого художньо-технічного інституту (Ленінград), які працювали у Харкові. Теми, до яких звернулися митці, різні: роки життя юного Шевченка в Петербурзі, його арешт, заслання у солдати. Але, виходячи з теми дослідження, важливо, що у цьому виданні представлено роботи, які розкривають дитячі роки життя Тараса Шевченка: «Малий Тарас малює в бур'янах» (Бер Бланк), «Смерть Тарасового батька» (Йосип Дайц), «Тарас в науці у дяка», «Малий Тарас слухає оповідання свого діда про гайдамаччину» (Михайло Дерегус), «Перші кроки майбутнього художника» (Анатолій Гороховцев).

Художники чимало уваги приділяли зображенню окремих епізодів життя митця. Вони створили сюжетно-тематичні картини до літературних творів Тараса Шевченка, у яких є явні перегуки із його біографією. Відомо, що у сім'ї Шевченків було шестеро дітей. Поки батьки працювали на панщині, молодших дітей доглядала старша сестра Катерина. Якось малий Тарас захотів дізнатися, де знаходяться залізні стовпи, що підпирають небо. Про це Т. Шевченко написав у повісті «Княгиня», а художники зобразили у мистецьких творах: Петро Носко на картині «Тарас Шевченко шукає залізні стовпи» (1962. Полотно, олія), Макар Муха – «Тарас шукає залізні стовпи» (1937. Папір, гуаш, акварель, олівець), Михайло Дерегус – «Тарасик у дорозі» (картон, акварель). Вони змалювали такий епізод, описаний у вищеназваній повісті: «Встал и, не задумавшись, пошел он через долину и леваду прямо на гору... Он вскарабкался на могилу, чтобы с неё посмотреть, далеко ли ещё до тех железных столбов, что подпирают небо» [4, 152]. Під час пошуку залізних стовпів хлопчик заблукав. Назустріч йому їхали чумаки і, розпитавши Тараса де він живе і чому сам мандрує, посадили на мажу й доправили до рідної Кирилівки. Художники Іван Філонов («Малий Тарас і чумаки». 1960. Папір, офорт) та Михайло Дерегус («Зустріч Тараса з чумаками». Ескіз. Картон, акварель) відтворили цей випадок з Тарасового життя на своїх роботах.

Власне бачення ще одного автобіографічного епізоду, описаного Шевченком у повісті «Княгиня», представив художник з Черкащини

Макар Муха на роботі «Тарасик повернувся» (1988. Ватман, гуаш). Отже, в повісті читаємо: «... я ... подошел к нашему перелазу. Смотрю через перелаз на двор, а там, около хаты, на темном зеленом бархатном шпорыше, все наши сидят в кружке и вечеряют, только моя старшая сестра и нянька Катерина не вечеряет, а стоит около дверей, подперши голову рукою, и как будто посматривает на перелаз. Когда я высунул голову из-за перелаза, то она вскрикнула: «Прыйшов! прыйшов! – и, подбежав ко мне, схватила на руки, поднесла через двор и посадила в кружок вечерять, сказавши: – Сидай вечерять, приблудо!» [4, 153].

Дитинство майбутнього митця минуло серед чарівної природи рідного краю, пісенної культури земляків. Батько Шевченка любив співати чумацькі пісні. Багато пісень знали мати, сестра Катерина. Із особливим почуттям малий Тарас слухав пісні та думи, які виконували кобзарі. Він запам'ятовував тексти пісень і переспівував їх на самоті. У цей час закладалися основи світогляду Тараса. Тому українська народна пісня стала на все життя поета його супровідною зіркою. До цієї теми звернувся у своїй ліногравюрі «Малий Тарас слухає бандуриста» (1961) харківський художник Григорій Галкін. У ювілейному, 1961 р., він розпочав роботу над циклом ліногравюр «Т. Г. Шевченко», виконавши 15 робіт, сюжети яких послідовно розкривають важливі та болючі сторінки життя Тараса Шевченка.

Велике значення для формування світогляду майбутнього поета мали розповіді діда Івана про Гайдамаччину. Уся родина, і навіть сусіди, приходили його послухати:

Бувало, в неділю, закривши Мінею,
По чарці з сусідом випивши тієї,
Батько діда просить, щоб той розказав
Про Коліївщину, як колись бувало,
Як Залізняк, Ґонта ляхів покарав.
Столітнії очі, як зорі, сіяли,
А слово за словом сміялось, лилось:
Як ляхи конали, як Сміла горіла.
Сусіди од страху, од жалю німіли.
І мені, малому, не раз довелось
За титаря плакать. І ніхто не бачив,
Що мала дитина у куточку плаче [2, 187].

Їжакевич І. С. Копія худ Коновалюка. І золотої, й дорогої. Полотно, олія

Їжакевич І. С. Мені тринадцятий минало. Картон, олія

1 Беркута К. С., Костенко А. О.
У дяка в науці.
Полотно, олія

Бланк Б.П. Малий Тарас малює в бур'янах. 1939, автолітографія

Гороховцев А. Перші кроки майбутнього художника. 1939, автолітографія

Дайц Й. А. Смерть Тарасового батька. 1939, автолітографія

Дерегус М. Г. Малий Тарас слухає оповідання свого діда про гайдамаччину. 1939, автолітографія

Касіян В. І. Тарас і Оксана.
Ескіз.
Папір, олівець

Компанієць Н. Тарас слухає розповідь діда Івана. 1951, полотно, олія

Коркішко В. І.
Тарасове дитинство. 2013,
картон, олія

Маловський М. М. Тарас пастушок. Папір, ліногравюра

Марчук І.С.
І золотої, й дорогої. 1983,
картон, темпера

Муха М. К.
Мені тринадцятий минало. 1937,
папір, акварель, гуаш

Муха М. К.
Тарас шукає залізні стовпи.1937,
папір, гуаш, акварель, олівець

Муха М. К. Тарасик повернувся.1988, ватман, гуаш

Носко П. В. Тарас Шевченко шукає залізні стовпи. Полотно, олія

Тартаковський І. Й. Смерть матері. 1961, олотно, олія

Томенко М.
Та сам собі у бур'яні 1981.
папір, туш, перо

Михайло Дерегус на автолітографії «Малий Тарас слухає оповідання свого діда» (1904) та Надія Компанієць на олійній картині «Тарас слухає розповіді діда» (1951) також звертаються до теми впливу народної творчості на Тараса Шевченка, адже пісні, думи, перекази про героїчну боротьбу народу, які він чув у дитинстві, відіграли важливу роль у формуванні патріотичних почуттів.

Цінним надбанням мистецької колекції заповідника є робота українського графіка Мар'яна Маловського «Дід веде Тараса до школи» (1964. Папір, туш, перо). Восени 1822 р. Тараса віддали в науку до кирилівського дяка Павла Рубана. Навчання в школі обмежувалося зазубрюванням слов'янської азбуки та вивченням Псалтиря. Наука супроводжувалась стусанами та різками. Згодом, згадуючи це у своїй поезії «Доля», Шевченко написав:

...Ти взяла
Мене, маленького, за руку
І в школу хлопця одвела
До п'яного дяка в науку.
– Учися, серденько, колись
З нас будуть люде, – ти сказала [3, 261].

Не дивлячись на всі перешкоди, у Тараса була велика жага до знань. Художниці Ніні Вележевій у своїй лінограюрі «Тарасова наука» (1964) вдалося показати найтонші нюанси стосунків вчителя та учня.

Але, найтяжчою школою для Тараса Шевченка стало саме життя. 1823 р., змучена і знесилена панщиною, помирає його мати. Невтішне горе малого Тарасика змальовано на роботі українського графіка та мистецтвознавця Василя Касіяна «Смерть матері Тараса Шевченка» (1947, папір, перо, туш, акварель). Упродовж усієї творчості художник звертався до образу Шевченка й героїв його творів. Окрім значного графічного спадку на шевченківську тематику він залишив низку мистецтвознавчих праць.

Тему втрати Тарасом матері продовжив Ісак Тартаковський на картині «Смерть матері» (1962. Полотно, олія).

Опікуном Тараса, після смерті батька, став його дядько Павло, за словами самого поета, «великий катюга». Не витримавши тяжкого життя у дядька Павла Тарас йде працювати до дяка Петра Богорського: носить воду, рубає дрова. Ця тема розкрита художниками Федором

Коновалюком на картині «Малий Тарас несе воду школярам» (1944. Полотно, олія) та Коммунаром Беркутою і Анатолієм Костенком на картині «У дяка в науці» (полотно, олія).

Але й тут життя Тараса було нестерпним, не раз він тікав зі школи у бур'яни. Це зображено на графічній роботі Оксани Мельник-Бадьо і Олександра Мельника «Давно те діялось. Ще в школі...» (ілюстрація до однойменної поезії Т. Г. Шевченка. 1990. Папір, офорт кольоровий), що надійшла до фондової колекції заповідника у 1992 р. Цій же темі присвячено роботи Марти Томенко «Та сам собі у бур'яні» (1981. Папір, туш, перо) і Василя Коркішка «Тарасове дитинство» (2013. Картон, олія).

Та одного разу терпець Тарасові увірвався. Він не зміг більше витримувати знущань «вчителя-спартанця», про що й пише у листі до редактора журналу «Народное чтение»: «Найдя его однажды бесчувственно пьяным, я употребил против него собственное его оружие – розги и, насколько хватило детских сил, отплатил ему за все его жестокости» [5, 195]. Цій темі присвятив свою акварель «Помста Тараса» (1988. Папір, акварель) Володимир Щербаков. Після цього вчинку Тарас утік до сусідньої Лисянки до диякона-маляра щоб навчитися малювати, адже змалку мріяв стати художником. Три дні Тарас носив воду з річки, розтирав фарбу, а на четвертий – подався до села Тарасівка. Але й тут хлопцеві не пощастило – тутешній маляр не знайшов у Тараса хисту до малювання. Втративши останню надію стати художником майбутній поет повертається у Кирилівку пасти громадську череду. Цей період життя Тараса відтворили на своїх роботах такі художники: Віра Баринова-Кулеба «Діду, найміть Тараса овець пасти» (1989. Полотно, олія), Володимир Ломака «Тарас Шевченко (Дитинство)» (1988. Папір, лінорит), Мар'ян Маловський «Тарас пастушок». Ілюстрація до твору Т. Г. Шевченка «Мені тринадцятий минало...» (1988. Папір, ліногравюра), Петро Носко «Тарас пасе ягнят (Шевченко-пастух)» (полотно, олія).

Невичерпним джерелом натхнення для художників також були поетичні твори Тараса Шевченка. У фондовій колекції чимало мистецьких робіт до поезій Кобзаря, що містять автобіографічні мотиви. Це твори таких митців: Володимира Гарбуза «[Мені тринадцятий минало]» (із серії «Шевченко і вічність». 1987. Папір, офорт, акватинта);

Івана Їжакевича «Мені тринадцятий минало» (картон, олія); Катерини Кайдаш-Машківської ілюстрація до вірша Т. Г. Шевченка «Мені тринадцятий минало» (1978. Папір, акварель); Івана Лисенка ілюстрація до твору Т. Г. Шевченка «Мені тринадцятий минало...» (1979. Полотно, олія); Василя Лопати «Мені тринадцятий минало...» (із серії «За мотивами «Кобзаря». 1988. Папір, ліногравюра); Івана Марчука «І золотої, й дорогої...» (1983. Картон, темпера); Оксани Мельник-Бадьо і Олександра Мельника «Мені тринадцятий минало...» (1990. Папір, офорт кольоровий) та «І золотої, й дорогої...» (1990. Папір, офорт кольоровий); Макара Мухи «Мені тринадцятий минало...» (1937. Папір, акварель, гуаш); Івана Філонова «Мені тринадцятий минало...» (1961. Папір, офорт).

Мабуть найсвітлішою згадкою Шевченка про його дитячі роки залишилася приязнь до сусідської дівчини Оксани Коваленко. Про неї він згадає у автобіографічному вірші «NN» («Мені тринадцятий минало») та присвятить їй поему «Мар'яна-черниця», вірш «Ми вкупочці колись росли». У фондовій колекції заповідника зберігається ескіз Василя Касіяна «Тарас і Оксана» (папір, олівець), присвячений цій темі.

1828 р. помирає поміщик Василь Енгельгардт. Села Кирилівка і Моринці, разом із кріпаками, переходять у спадок до його сина Павла Енгельгардта. Спочатку Тарас як кухарчук жив у Вільшанському маєтку поміщика. Восени 1829 р., разом із паном й іншими дворовими, переїздить до Вільно. Тут, 6 грудня 1829 р., сталася прикра подія, яку Тарас Шевченко описав у автобіографії: «Пан и пани уехали в ресурсы на бал, в доме все успокоилось, уснуло. Тогда он развернул краденые сокровища и, выбрав из них казака Платова, принялся благоговейно-тщательно копировать. Уже дошел до маленьких казачков, гарцующих около дюжих копыт коня казака Платова, как растворилась дверь, пан и пани возвратились с балу. Пан с остервенением выдрал его за уши, надавал пощечин за то, дескать, что он мог не только дом, город сжечь» [5, 192]. Цей епізод із життя Тараса Шевченка вдалося відтворити випускнику Петербурзької Академії художеств, професору Київського художнього інституту Карпу Трохименку на картині «Шевченко в Енгельгардта» (полотно, олія). Мистецтвознавці зазначають, що це одне з найкращих полотен художника, присвячене

вищеназваній темі.

Отже, мистецька колекція Шевченківського національного заповідника, що представлена періодом дитинства Тараса Шевченка, є цінним надбанням музейної шевченкіани. Художникам вдалося з високою майстерністю і глибоким психологізмом відобразити дитинство Великого Кобзаря, адже саме дитячі враження, що закарбувалися у його пам'яті вплинули у подальшому на формування його як особистості, на його світогляд і творчість.

Джерела та література:

1. Тарас Шевченко. Автолітографії художників м. Харкова, присвячені 125-роковинам з дня народження великого поета-революціонера. Харків : Мистецтво, 1939. 32 арк.

2. Шевченко Т. Г. Повне зібрання творів : У 12 т. / редкол. : М. Г. Жулинський (голова) та ін. К. : Наук. думка, 2001. Т. 1 : Поезія 1837–1847 / Перед. Слово І. М. Дзюби, М. Г. Жулинського. 2003. 784 с.

3. Шевченко Т. Г. Повне зібрання творів : У 12 т. / редкол. : М. Г. Жулинський (голова) та ін. К. : Наук. думка, 2001. Т. 2 : Поезія 1847–1861. 2003. 784 с.

4. Шевченко Т. Г. Повне зібрання творів : У 12 т. / редкол. : М. Г. Жулинський (голова) та ін. К. : Наук. думка, 2001. Т. 3 : Драматичні твори. повісті. 2003. 592 с.

5. Шевченко Т. Г. Зібрання творів : У 6 т. (вид., автентичне 1–6 томам «Повного зібрання творів у дванадцяти томах») / редкол. : М. Г. Жулинський (голова) та ін. К. : Наук. думка, 2001. Т. 5: Щоденник. Автобіографія. Статті. Археологічні нотатки. «Букварь южнорусский». Записи народної творчості. 2003. 496 с.

Светлана Бойко

ЛЕТОПИСЬ ЖИЗНИ ТАРАСА ШЕВЧЕНКО НА ЯЗЫКЕ ИЗОБРАЗИТЕЛЬНОГО ИСКУССТВА (1814–1829) (по материалам коллекции Шевченковского национального заповедника)

Художественная шевченкиана, которая является составной частью фондовой коллекции Шевченковского национального заповедника, представлена широким спектром видов и жанров художественных произведений

графики, скульптуры, живописи. Среди разнообразия тем художественной шевченкианы – летопись жизни Тараса Шевченко, в частности период его детства и юности. Исследовано работы отечественных художников.

***Ключевые слова**: шевченкиана, коллекция, живопись, графика, музей.*

Svitlana Boyko

CHRONICLE OF TARAS SHEVCHENKO'S LIFE IN THE LANGUAGEOF FINE ARTS (1814–1829) (on the materials of the collection of the Shevchenko National Reserve)

Shevchenkiana of Art, which is part of the stock collection of the Shevchenko National Reserve, is represented by a wide range of types and genres of works of graphics, sculpture, painting. Among the variety of topics of artistic Shevchenkiana is the chronicle of Taras Shevchenko's life, in particular the period of his childhood and youth. The works of domestic artists have been studied.

***Key words**: shevchenkiana, collection, painting, graphics, museum.*

УДК 7.071.1(574)+929Шев
Надія Долгіч

ВІХИ ЖИТТЯ УКРАЇНСЬКОГО ГЕНІЯ У МАЛЯРСЬКИХ ТВОРАХ ХУДОЖНИКА О. О. ШЕВЧЕНКА (м. Семипалатинськ)

Стаття присвячена мистецькій шевченкіані заслуженого художника України, почесного громадянина міста Семипалатинськ Олександра Олексійовича Шевченка, яку він подарував музеєві Тараса Шевченка у Каневі під час приїзду на Тарасову Гору у 2003 р. у складі казахстанської делегації. Малярські твори написані у період між 1999–2002 рр. і відображають життєві віхи Генія від дитинства до останніх днів життя.

***Ключові слова**: Тарас Шевченко, Олександр Шевченко, художник, Семипалатинськ, шевченкіана, дарунок.*

Травневі дні на Тарасовій горі завжди цікаві зустрічами і непересічними подіями. Не був винятком і травень 2003 р., коли до Кобзаревого дому, як птахи з вирію, зліталися українці, щоб вшанувати пам'ять українського Генія. На свято прибула і делегація з Республіки Казахстан, в складі якої був заслужений художник України, Почесний громадянин міста Семипалатинськ Олександр Олексійович Шевченко, немолодий чоловік, благородної зовнішності з приємною посмішкою на вустах. Його заповітна мрія – побувати у Каневі, вклонитися могилі Кобзаря, подарувати свою шевченкіану музеєві, нарешті здійснилася. «У любого человека наступает такой момент в жизни, когда надо подвести итоги, подумать о том, что же ты оставляешь после себя. Свыше четырех десятков лет я не выпускал из рук кисти и краски. Живопись была и есть моя жизнь» [1, 1], – ці слова прозвучали із вуст художника на Тарасовій Горі, коли 18 травня 2003 р. він представив гостям та працівникам Шевченківського національного заповідника серію живописних творів, присвячених долі Тараса Шевченка та українських переселенців, до якої митець включив 24 роботи.

Серія створювалась у далекому Казахстані з надією, що колись вона потрапить до Канева і займе достойне місце у колекції музею на Тарасовій горі. Знайомлячись із виставковою експозицією, глядачі

переконувалися, що образ українського поета, виконаний семипалатинським художником – це не переспів класичних портретів чи автопортретів Тараса Шевченка, а цілком самостійне потрактування його образу. Особливу цікавість становили полотна, на яких поет зображений у період заслання. Ці образи народилися не просто від прочитаного художником біографічного матеріалу, а від вражень, отриманих в казахських степах, на березі Каспійського моря, де не один десяток років прожив і сам Олександр Олексійович. «И вот уже со всех уголков громадного музея к импровизированной выставке, выросшей, словно по мановению волшебной палочки, прямо в фойе Каневского музея, потекли людские ручейки. И глядя на дивчат в веночках, парубков в широченных шароварах, сухоньких бабушек в расшитых блузках, лихих старичков, подпоясанных кушаками, – всех до единого одинаково почтительно всматривающихся в картины, изображающие лик знаменитого украинского поэта, художника, просветителя и заступника украинского народа Тараса Шевченко, испещренного печальными думами о своей многострадальной родине, Александр Алексеевич вдруг испытал громаднейшее облегчение – его любимые «дети» обрели свою вторую родину. ...И невесть откуда родившаяся фраза: «Тарас Шевченко второй раз вернулся из ссылки!» – мгновенно, облетев музей, стала крылатой» [2, 12], – написала в статті «Кобзарь второй раз вернулся на родину» журналістка Надія Рубльова, яка супроводжувала художника у цій поїздці.

Шевченківська тема для Олександра Шевченка завжди була близькою, адже його родове коріння бере початок в Україні. Проживаючи на казахстанській землі, де пройшло десятирічне заслання поета, художник ще гостріше відчув потребу звернутися до творчості Тараса Шевченка, його поетичної і мистецької спадщини. Перший портрет Кобзаря художник виконав у графіці, а пізніше були портрети, виконані в різних техніках. Подарована музею серія робіт написана олією на полотні та картоні в період між 1999 та 2002 рр. і представляє життєвий шлях Тараса Шевченка від дитинства до останніх років життя митця. Художник створив реалістичні портрети Тараса Шевченка на тлі краєвидів рідного краю, казахського степу, морської стихії. Акцент у роботі над портретами Олександр Шевченко зробив на індивідуальному характері зображуваного, мистецькими засобами передав

Джерела Тараса. 1999. Картон,олія.

Покарання. Картон, олія.

психологічний стан Тараса Шевченка, заглибленого у власні думки, у свій внутрішній світ. Особливо вражали очі Тараса Шевченка, які були так майстерно виписані художником, що здавалося поет заглядає у душу кожного, хто дивився на ці портрети. «Його дитинство – це моє дитинство. Живі Шевченкові очі – мої очі», – зазначив художник у своїй бесіді із працівниками заповідника [1, 3].

У 1999 р., коли прогресивна громадськість відзначала 185-річчя від дня народження Тараса Шевченка, художник створив триптих «Джерела Тараса». Роботи виконані олією на картоні, одна з них присвячена дитинству Тараса Шевченка, інша – останнім рокам його життя. Відомий факт із біографії поета, що був він розумним, допитливим, вкрай непосидючим хлопчиком. У російськомовній повісті «Княгиня», написаній Тарасом Шевченком на засланні, він створив образ «кубічного білявого хлопчика», який вірить у розповіді дорослих про залізні стовпи, на яких тримається небо і намагається сам переконатися у правдивості почутого: «А что же там за горою? Там должны быть железные столбы, что поддерживают небо! А что если бы пойти да посмотреть, как это они его там подпирают? Пойду да посмотрю, ведь это недалеко». Встал и, не задумавшись, пошел он через долину и леваду прямо на гору. И вот выходит он за село; прошел царину, прошел с полверсты поле; на поле стоит высокая, чёрная могила. Он вскарабкался на могилу, чтоб с неё посмотреть, далеко ли еще до тех железных столбов» [5, 152]. Саме образ «кубічного хлопчика» виписаний Олександром Шевченком на картині «Джерело Тараса» (картон, олія. 34,5/49,5 см. Ж-685 /КН-19823). Досить вдалий композиційний прийом, використав художник у роботі, розташувавши постать малого Тараса на високому пагорбі на тлі білих купчастих хмар, які в стрімкому леті несуться за спиною хлопчика, ніби прориваючи горизонт. Це додає їй експресії і динамічності.

Кілька робіт художник присвячує петербурзькому періоду життя Тараса Шевченка. Сімнадцятирічним юнаком потрапив Тарас до Петербурга як козачок поміщика Павла Енгельгардта. Тут здобув професію художника-альфрейщика у майстерні Василя Ширяєва. У столиці народилися перші поетичні твори і було видано першу збірку поезій під назвою «Кобзар». У Петербурзі, на двадцять п'ятому році життя, Тарас Шевченко був викуплений із кріпацтва. Отримана

воля дала змогу навчатися у Імператорській Академії художеств під керівництвом самого Великого Карла (Брюллова), стати одним з його найулюбленіших учнів, увійти в коло близьких художнику людей. Образ талановитого, успішного студента Академії і подає на своєму полотні «Портрет Тараса Шевченка. [За малюванням]» (картон, олія. 35х49 см. Ж-689/ КН-19827) Олександр Шевченко. І як тут не згадати чудові рядки із російськомовної повісті Тараса Шевченка «Художник»: «Много, неисчислимо много прекрасного в божественной, бессмертной природе, но торжество и венец бессмертной красоты – это оживленное счастием лицо человека. Возвышеннее, прекраснее в природе я ничего не знаю» [6, 147]. Саме такого Тараса Шевченка і зобразив художник. Це був початок нового періоду життя поета, який відкривав перед ним широкі творчі перспективи. Петербурзький період життя Тараса Шевченка представлений і живописним полотном «Муза» (полотно, олія. 50х40. Ж-690/КН-19828). Муза поета, художника – чорнява красуня-землячка. Тарас спілкується з нею мовою народної мелодії, що народжується на струнах бандури, яку він тримає у руках. Пізніше у творчому доробку поета з'явиться поезія-звертання до музи («Муза». 1858, Нижній Новгород), в якій Тарас Шевченко назве її «своєю зоренькою», «святою порадонькою»:

І я живу, і надо мною
З своєю Божою красою
Гориш ти, зоренько моя.
Моя порадонько святая!
Моя ти доле молодая!
Не покидай мене [4, 262].

Ранній петербурзький період життя Тараса Шевченка тривав до березня 1845 р. Після закінчення Академії художеств, отримавши звання «некласного художника», він виїхав в Україну, сповнений творчих планів. Усього два роки судилося Шевченкові попрацювати на батьківщині, а вже у квітні 1847 р. він був заарештований. Його підозрювали в участі у таємній організації Кирило-Мефодіївське братство, яка існувала при Київському університеті Св. Володимира. Під час арешту у поета було вилучено рукописну збірку віршів «Три літа». Українська інтелігенція, об'єднана у Кирило-Мефодієвському братстві, була різна за ідейно-політичними переконаннями, але одно-

стайна в опозиції до самодержавства. Це не могло не переполошити чиновників і жандармів ІІІ відділу. Рукописна збірка віршів Тараса Шевченка «Три літа», яка розпочиналася віршем «Чигрине, Чигрине...», особливо зацікавила жандармів. Поему «Сон» («У всякого своя доля...»), яка теж входила до цього збірника, було виділено як твір, що відзначається особливою «крамолою».

Наприкінці травня 1847 р. слідство у справі про кирило-мефодіївців було закінчене. На стіл Миколі І лягла доповідь про «Украйно-Славянское общество». Найсуворіший висновок стосувався саме Тараса Шевченка, який, за матеріалами слідства, не належав до цього товариства. Художника відправили служити рядовим солдатом до Оренбурзького окремого корпусу під найсуворіший нагляд начальства. Шевченко не знав, скільки років триватиме заслання, адже строк служби у царській миколаївській армії вимірювався тоді двадцятьма п'ятьма роками. Вирок царя був дуже жорстоким, адже забороняв Тарасові Шевченкові писати і малювати. Без визначення строку покарання, під найсуворіший нагляд начальства було відправлено Шевченка у найвіддаленішу окраїну царської Росії, спочатку до Оренбурзького краю, а потім на півострів Мангишлак. Шевченкові доведеться, як рядовому солдатові, одягнути солдатський мундир, муштруватися на плацу, жити у брудній солдатській казармі. За сприяння друзів він брав участь у науковій експедиції з вивчення Аральського моря, що відбувалася під керівництвом О. І. Бутакова, спілкувався з місцевими жителями – казахами («киргизами»). Почуття, які народжувалися у його творчій натурі, лягали рядками віршів, листів та щоденника. Цей період життя Тараса Шевченка художник Олександр Шевченко змальовує у таких своїх живописних роботах: «Покарання» (полотно, олія. 35х49 см. Ж-697/КН-19830), «Стихія і поет» (2000 р., картон, олія. 34,5х49,5см. Ж-694/КН-19832), «Тарас Шевченко на Кос-Аралі» (картон, олія. 35х49,5см. Ж-684/КН-19822), «Тарас Шевченко на Аралі» (полотно, олія. 32х42см. Ж-688/КН-19826), «Тарас Шевченко з казахськими дітьми» (2000 р., картон, олія. 40х50 см. Ж-700/КН-19838).

На полотні «Покарання» Тарас Шевченко зображений у солдатському одязі часів миколаївської армії з рушницею у правій руці. Чи думав колись митець, що улюбленого пензля доведеться замінити на

Стихія і поет. 2000. Картон, олія.

Тарас Шевченко з казахськими дітьми. 2000. Картон, олія

солдатську рушницю і днями муштруватися на солдатському плацу. У поезії «А. О. Козачковському» (1847, Орська фортеця) поет пише:

Благаю бога, щоб світало,
Мов волі, світу сонця жду.
Цвіркун замовкне; зорю б'ють.
Благаю бога, щоб смеркало,
Бо на позорище ведуть
Старого дурня муштровати [4, 60–61].

Його серце наповнювалося болем, коли у вільні від солдатської муштри хвилини, виходив у степ і не мав змоги взяти у руки пензля і малювати, про що він з тугою пише у листі від 24 жовтня 1847 р. до княжни Варвари Рєпніної: «...Здесь так много нового – киргизы так живописны, так оригинальны и наивны, сами просятся под карандаш, и я одуреваю, когда смотрю на них... Я иногда выхожу за крепость, к караван-сараю или меновому двору, где обыкновенно бухарцы разбивают свои разноцветные шатры. Какой стройный народ, какие прекрасные головы! (чистое кавказское племя) и постоянная важность, без малейшей гордости. Если бы мне можно рисовать, сколько бы я вам прислал новых и оригинальных рисунков. Но что делать! А смотреть и не рисовать – это такая мука, которую поймет один только истинный художник» [8, 36].

Шевченко, дізнавшись, що його зарахували до складу Аральської експедиції під керівництвом капітана Олексія Бутакова, у листі до Андрія Лизогуба від 9 травня 1848 р. напише: «...Я тепер веселий йду на оте нікчемне море Аральське. Не знаю чи вернусь тілько!.. А іду, єй-богу, веселий...» [8, 46]. Шевченка зарахували до складу експедиції звичайним матросом, в обов'язки якого входило проводити заміри глибин і контури берегової лінії, наносити їх на карту, змальовувати узбережжя та робити його опис. Не зважаючи на складні умови роботи експедиції, у Тараса Шевченка була відносна воля: мав змогу писати вірші і, звичайно, малювати. Робота Олександра Шевченка «Сум» (картон, олія. 35х49,5 см. Ж-693/КН-19831) відтворює момент написання поезій на маленьких аркушах паперу, які поет об'єднає у зшитки і носитиме за халявою своїх солдатських чобіт. Все це він робитиме таємно, наперекір царській забороні. У цій «захалявній» книжці, яка сформована із чотирьох зшитків, було зібрано близько

сотні поезій. Тільки в Аральській експедиції було написано сімдесят два вірші. На картині «Стихія і поет» (2000 р., картон, олія. 34,5х49,5 см. Ж-694/КН-19832) автор подає постать Тараса Шевченка у солдатському одязі на тлі розбурханої морської стихії. Погляд поета спрямований далеко за обрій, а думка лине до самого Бога із запитанням, яке постійно ятрить його душу:

Боже милий!
Чи довго буде ще мені
В оцій незамкнутій тюрмі,
Понад оцим нікчемним морем
Нудити світом? [4, 117].

Це рядки із поезії «І небо не вмите, і заспані хвилі...», яка написана у 1848 р. на Косаралі, коли минав другий рік заслання поета.

Про трагедію свого існування на засланні Шевченко писав у листі до О. М. Бодянського від 3 січня 1850 р.: «Я оце вже третій рік як пропадаю в неволі – в цім Богом забутім краї! тяжко мені, друже! дуже тяжко! та що маю робить? Перейшов я пішки двічі всю киргизькую степ аж до Аральського моря... І отепер бачиш, як я тут пропадаю, живу в казармах меж солдатами – ні з ким слова промовить, і нема чого прочитать – нудьга! нудьга така! Що вона мене незабаром вжене в домовину! Не знаю, чи карався ще хто на сім світі, так, як тепер караюсь? І не знаю за що. От де причина моїх невимовних страждань». [8, 51–52]. Але, не зважаючи на жодні заборони, у своїй поезії «Лічу в неволі дні і ночі» (1850), Тарас Шевченко утверджує своє поетичне кредо:

Нехай як буде, так і буде.
Чи то плисти, чи то брести.
Хоч доведеться розп'ястись!
А я таки мережать буду
Тихенько білії листи [4, 210].

Тугу і нудьгу Тарас Шевченко розганяв спілкуючись із місцевими жителями, степовими кочівниками, часто малював їх, відвідував казахські юрти. Та найбільш загоювалися рани його серця від спілкування з казахськими дітьми. Вони любили доброго, вусатого дядька-солдата, гралися з ним, віддаючи йому тепло і щирість дитячих сердець. Одна із робіт Олександра Шевченка «Тарас Шевченко з

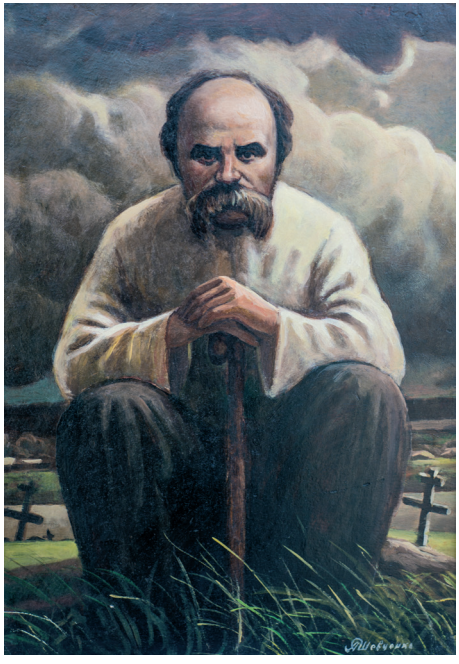
казахськими дітьми» (2000 р., картон, олія. 40х50. Ж-700/КН-19838) присвячена саме цій темі. У родинах місцевих жителів утвердилася добра традиція називати новонароджених хлопчиків іменем «Тарас». Казахський народ визнав Тараса Шевченка своїм першим національним художником, його іменем названо місто, де проходили роки заслання поета, створено музей.

Десять років відслужив Тарас Шевченко у царській миколаївській армії. Та ні моральні, ні фізичні муки не зламали його волелюбний дух. Перебуваючи на засланні, поет не відрікся від думки про необхідність повалення самодержавного ладу. Весь тяжкий досвід його солдатського життя підтверджував правильність його суджень. На живописному полотні «Портрет Тараса Шевченка» (полотно, олія. 67х87см. Ж-712/КН-19954) Олександр Шевченко створює образ поета на тлі руйнації символів царської влади: у полум'я падає двоголовий орел із короною, за спиною Тараса Шевченка – повсталий народ. Увесь мистецький твір ніби пронизаний словами безсмертної поезії «Як умру, то поховайте...»: «Вставайте, кайдани порвіте...» [3, 371].
Повернувшись із заслання, Тарас Шевченко отримав дозвіл відвідати Україну. Подорож здійснив влітку 1859 р. Він мріяв купити наділ землі на березі Дніпра, збудувати будинок, одружитися і ніколи вже не покидати Україну. Цей останній період життя Тараса Шевченка художник Олександр Шевченко представляє на живописних полотнах: «Натхнення» (2002 р., картон, олія. 35х49 см. Ж-696/КН-19833), «Кобзар» (2001 р., картон, олія. 35х49,5 см. Ж-697/КН-19835), «Тарас Шевченко з кобзою» (2002 р., полотно, олія. 23х32,5. Ж-704/КН-19842), «Портрет Тараса Шевченка. [Роздуми]» (1999 р., картон, олія. 49,5х34,5 см. Ж-686/КН-19824). На цих картинах постає образ поета останніх років життя, переповненого гірким життєвим досвідом. На роботі «Натхнення» Тарас Шевченко стоїть у повний зріст на високій дніпровій кручі. Дивлячись на це зринають у пам'яті його поетичні рядки з поезії «Сон» («Гори мої високії...», 1847), написаної ще на далекому засланні, де він марив Україною, Дніпром, власною оселею, сім'єю:

Дай же, Боже, коли-небудь,
Хоч на старість, стати
На тих горах окрадених
У маленькій хаті.

Кобзар. Картон,олія

Портрет Тараса Шевченка.
[Роздуми]. 1999

Хоча серце замучене,
Поточене горем,
Принести і положити
На Дніпрових горах [4, 43].

На двох роботах Олександра Шевченка Тарас Шевченко зображений із кобзою в руках: на одній із них, під назвою «Кобзар», – у образі козака Мамая. Надзвичайно цікава робота «Портрет Тараса Шевченка. [Роздуми]» із триптиха «Джерела Тараса». Глядач віч-навіч зустрічається із сумним поглядом поета. Тарас сидить на високій могилі (як колись у дитинстві), руками обпершись на ціпок, за ним видніються надмогильні хрести, а вдалині – селянські хати. Художник підсилює сумний настрій картини, змальовуючи високе небо, від краю до краю затягнуте темними хмарами. Згадуються рядки поезії Тараса Шевченка «Якби з ким сісти хліба з'їсти...» (1860, С.-Петербург), яка наскрізь пронизана почуттям самотності:

Якби з ким сісти хліба з'їсти,
Промовить слово, то й воно б,
Хоч і як-небудь на сім світі,
А все б таки якось жилось.
Та ба! Нема... [4, 364].

У мистецьких творах Олександра Шевченка постає правдива картина життя українського Генія, відтворено її радісні і сумні сторінки. Художник, дякуючи глибокому проникненню у внутрішній світ Тараса Шевченка, зумів вловити і передати на своїх полотнах особливий емоційний стан поета в різні періоди його життя.

Про себе художник розповів під час бесіди із працівниками Шевченківського національного заповідника. Доля Олександра Олексійовича Шевченка, як і багатьох українців, не була простою. Батьки майбутнього художника, народжені на Кіровоградщині, переселилися в Ростовський край. Саме там, в селі Ново-Троїцькому Азовського району, в абсолютно українському середовищі, 22 червня 1927 р. народився майбутній художник: «В цьому селі я і народився. Там жили практично одні українці – Яковенки, Карпенки, Шевченки. В цьому середовищі була велика віра в Бога. Мене бабуся водила до церкви» [1, 1]. Навіть викладання в школі велося українською мовою, поки не розпочався хрущовський переділ

земель між Україною та Росією. Малювати Олександр почав ще в дитинстві. Його вихованням займалася бабуся, з нею він ходив до церкви, спілкувався з людьми старшого віку, годинами спостерігав зміну настроїв у природі. Все, що бачив і чув майбутній художник, оживало на сторінках шкільних зошитів. А ще в їхньому рідному селі оселився опальний генерал-майор, у помешканні якого було безліч книжок з мистецтва. Сам генерал любив олійні копії творів українських та російських класиків. Хлопчикові особливо запам'яталося, як генерал малював картини з репродукцій Володимира Маковського. Його цікавило все, а запах олійних фарб збуджував і п'янив.

Під час Другої світової війни чотирнадцятилітній підліток залишився на окупованій території, а по її закінченню отримав 8 років ув'язнення за перебування на окупованій території. Але відбути ув'язнення вдалося уникнути – юнака мобілізували на будівництво ядерного полігону під Семипалатинськом. Коли Олександр потрапив до Казахстану, йому довелося взятися за олівець, щоб рисувати портрети своїх товаришів, а ті відсилали ці маленькі аркуші додому, аби їхні мами могли побачити своїх синів. Пізніше було оформлення полігонних приміщень: малював плакати, лозунги і навіть портрети політичних діячів. Усю трагедію ядерного полігону збагнув тоді, коли почали помирати друзі, доза опромінення у яких перевищувала всі дозволені норми. Та й самого художника не минуло це лихо: пережив контузію, променеву хворобу, а коли вижив – вирішив серйозно зайнятися живописом. Малював багато і з насолодою, пробуджуючи своїм талантом найщиріші почуття у глядачів. Щоб здобути вищу художню освіту, вступив до Заочного народного університету мистецтв в Москві, де відбулася незабутня зустріч із народним художником Російської Федерації, всесвітньо відомим скульптором Сергієм Коньонковим. «Вже через два роки навчання мої роботи були виставлені на виставці в Парижі. Пізніше я відправляв їх в Австрію, Бельгію», – розповідав художник під час бесіди у Каневі [1, 2]. Рішенням акімату міста Семипалатинськ від 18 червня 1997 р. художнику О. О. Шевченку було присвоєно почесне звання «Почетный гражданин г. Семипалатинска» за багаторічну діяльність зі створення художніх творів живопису і графіки, які стали всесвітньо відомими.

Працюючи над шевченківською темою, художник все частіше мріяв про поїздку в Україну. В Астані, під час інавгурації Президента Казахстану, була відкрита мистецька виставка. На ній були представлені роботи Олександра Шевченка, і саме тут відбулася зустріч художника з Президентом України Леонідом Кучмою, який розпорядився організувати мистецьку виставку творів семипалатинського художника в Україні. Роботи попрямували до Києва, а він сам повернувся до рідного Семипалатинська, щоб зібрати кошти на поїздку.

Експозиція мистецького доробку Олександра Шевченка була розгорнута в Українському домі. «Коли я приїхав до Києва, то на сходах будинку на Хрещатику 1, які вели до виставкового залу, став на коліна і заплакав», – розповідав працівникам заповідника художник [1, 3].

Під час поїздки в Україну художнику вдалося відвідати Чорнобильську атомну станцію. На власні очі побачив трагедію неконтрольованої атомної енергії. Після відвідання чорнобильської зони народилася серія полотен, присвячена трагедії Чорнобиля, яка стала експозицією постійно діючої виставки в Семипалатинську. Минуло кілька років після пам'ятної поїздки в Україну, коли Олександр Олексійович побачив в газеті повідомлення про присвоєння йому звання «Заслужений художник України» Указом Президента України від 15 серпня 2001 р. Ця новина приємно вразила. Після цієї події виставка робіт художника була організована у Президентському Палаці в Астані. І знову зустріч з Президентом України, під час якої художник висловив бажання передати частину своїх мистецьких творів в Україну. Вирішенням цього питання зайнялося українське посольство в Казахстані, і дякуючи нашому землякові, послу Василю Цибенку, стала можливою поїздка художника в Україну. Здійснилася мрія Олександра Олексійовича побувати на святій Тарасовій Горі. Із Семипалатинська до Києва художник добирався сім діб, послугами авіаліній не дозволили скористуватися лікарі – хворе серце. Коли став на українську землю, відчув полегшення, адже виконав найголовніший обов'язок свого життя – привіз до Кобзаревого дому свій дарунок. Оглядаючи мальовничі краєвиди, що відкрилися його зору з Тарасової гори, художник робив замальовки, з надією присвятити наступну серію робіт Каневу.

На жаль, 2003 рік був останнім роком земного життя семипалатинського художника Олександра Шевченка. В останній день вересня серце Олександра Олексійовича перестало битися, він переступив поріг Вічності, виконавши свій синівський обов'язок перед пам'яттю Тараса Шевченка. Пішов із життя митець, пензель якого гостро і правдиво зображував життя у всій його величі. Сумна звістка прилинула і на Тарасову Гору. Переживаючи непоправну втрату талановитої, щедрої людини, колектив Шевченківського національного заповідника з приємністю згадував травневу зустріч із художником. І, звичайно, дякував долі за те, що в наш час є такі митці, які долаючи тисячі кілометрів, несуть свій скарб до української Святині, залишаючи тут не тільки свої полотна, а й часточку своєї душі.

Джерела та література:

1. Матеріали бесіди з художником Шевченком О. О. 18 травня 2003 р. Приватний архів Долгіч Н. В.

2. Рублёва Н. Кобзарь второй раз вернулся на родину. Рудный Алтай. 2003. 5 июля. URL: http://imena.pushkinlibrary.kz›khudozhniki

3. Шевченко Т. Г. Повне зібрання творів : У 12 т. / редкол. : М. Г. Жулинський (голова) та ін. К. : Наук. думка, 2001. Т. 1 : Поезія 1837–1847 / перед. слово І. М. Дзюби, М. Г. Жулинського. 2003. 784 с.

4. Шевченко Т. Г. Повне зібрання творів : У 12 т. / редкол. : М. Г. Жулинський (голова) та ін. К. : Наук. думка, 2001. Т. 2 : Поезія 1847–1861. 2003. 784 с.

5. Шевченко Т. Г. Повне зібрання творів : У 12 т. / редкол. : М. Г. Жулинський (голова) та ін. К. : Наук. думка, 2001. Т. 3 : Драматичні твори. повісті. 2003. 592 с.

6. Шевченко Т. Г. Повне зібрання творів : У 12 т. / редкол. : М. Г. Жулинський (голова) та ін. К. : Наук. думка, 2001. Т. 4 : Повісті. 2003. 600 с.

7. Шевченко Т. Г. Зібрання творів : У 6 т. (вид., автентичне 1–6 томам «Повного зібрання творів у дванадцяти томах») / редкол. : М. Г. Жулинський (голова) та ін. К. : Наук. думка, 2001. Т. 5 : Щоденник. Автобіографія. Статті. Археологічні нотатки. «Букварь южнорусский». Записи народної творчості. 2003. 496 с.

8. Шевченко Т. Г. Зібрання творів : У 6 т. (вид., автентичне 1–6 томам «Повного зібрання творів у дванадцяти томах») / редкол. :

М. Г. Жулинський (голова) та ін. К. : Наук. думка, 2001. Т. 6 : Листи. Дарчі та власницькі написи. Документи, складені Т. Шевченком або за його участю. 2003. 632 с.

Надежда Долгич

ВЕХИ ЖИЗНИ ГЕНИЯ В ЖИВОПИСНЫХ ПРОИЗВЕДЕНИЯХ ХУДОЖНИКА А. А. ШЕВЧЕНКО (г. Семипалатинск)

Статья посвящена художественной шевченкиане заслуженного художника Украины, почётного гражданина города Семипалатинск Александра Алексеевича Шевченко, которую он подарил музею Тараса Шевченко в Каневе во время приезда на Тарасову Гору в 2003 г. в составе казахстанской делегации. Живописные произведения написаны в период между 1999–2002 гг. и отображают жизненные вехи Гения от детских лет до последних дней жизни.

***Ключевые слова**: Тарас Шевченко, Александр Шевченко, художник, Семипалатинск, шевченкиана, подарок.*

Nadiya Dolgich

MILESTONES IN THE LIFE OF THE GENIUS IN THE ARTIST'S PAINTINGS OLEXANDR SHEVCHENKO (Semypalatynsk)

The article presents material about the Honored Artist of Ukraine, Honorary Citizen of Semypalatynsk (Republic of Kazakhstan) Oleksandr Shevchenko, about his arrival in Kaniv as a part of the Kazakh delegation in May 2003. During the visit, the artist presented the museum with an artistic Shevchenkiana, created in 1999–2002, which recreates the milestones of Taras Shevchenko's life.

***Key words**: Taras Shevchenko, Oleksandr Shevchenko, artist, Semypalatynsk, shevchenkiana, gift.*

ДОСВІД ДОСЛІДЖЕНЬ ЖИТТЯ І ТВОРЧОСТІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

УДК 82.09(574)Шев
Кенжехан Матыжанов

ТВОРЧЕСТВО ТАРАСА ШЕВЧЕНКО В КАЗАХСТАНЕ В ИССЛЕДОВАНИЯХ ЛИТЕРАТУРОВЕДОВ И ИСКУССТВОВЕДОВ

Изучение многогранного и разностороннего наследия Тараса Шевченко имеет в Казахстане давнюю традицию. По мятежному духу Шевченко сравнивают с поэтом-воином Махамбетом. По богатству лирической палитры – с выдающимся поэтом, мыслителем, просветителем, философом Абаем Кунанбаевым. Творчество Т. Г. Шевченко стало неотъемлемой частью литературного процесса Казахстана. Особо актуализировало интерес к его творческому наследию отмеченное во всем мире 200-летие со дня рождения. В научных исследованиях отечественных литературоведов, искусствоведов, критиков Великий Кобзарь – символ дружбы казахского и украинского народов, выразитель народных чаяний и надежд на лучшее будущее.

***Ключевые слова**: Тарас Шевченко, шевченковедение, литературный процесс, книга-альбом, дневник, литературный памятник, изобразительное искусство, художественный перевод.*

Основы литературоведческого шевченковедения в Казахстане заложены академиком М. О. Ауэзовым, убедительно раскрывшим в статье «Родной брат» значение личности и наследия великого Кобзаря. Над судьбой своих народов, над их будущим, над проблемами нравственности, воспитания и образования задумывались Шевченко и выдающийся поэт, просветитель, мыслитель Абай Кунанбаев.

В юбилейный год Жамбыла Жабаева мы постоянно обращаемся к его наследию, казахский акын одним из первых запечатлел поэтический образ Кобзаря:

Песни твои, мой любимый Тарас,
Вместе с народом я слушал не раз.

«Голос гнева, страданий, печали» Тараса Шевченко был близок и понятен казахскому народу. Поэзию Т. Шевченко на казахский язык переводили С. Муканов, А. Тажибаев, Т. Жароков, А. Токмагамбетов, Ж. Нажимеденов, К. Аманжолов, Т. Молдагалиев, С. Мауленов, Г. Каирбеков и другие мастера художественного слова республики.

Казахская государственная художественная галерея до 1976 г. носила имя Т. Г. Шевченко. 16 сентября 1976 г. на базе её коллекций и музея прикладного народного искусства Казахстана создается Государственный музей искусств Казахской ССР имени А. Кастеева.

Открытие Года Казахстана в Украине (2007) и Года Украины в Казахстане (2008) способствовало укреплению разносторонних культурных и научных контактов между нашими государствами.

Авторы Предисловия книги-альбома «Украинцы Казахстана» адресуют слова благодарности лауреату Государственной премии Республики Казахстан, доктору филологических наук, профессору Ш. р. Елеукенову за освещение украинской тематики в изданиях и периодике Казахстана [7].

Статьи и очерки Ш. р. Елеукенова «Слово об акыне Тарази», «Певец национальной свободы», «Молодая поросль шевченковедения» опубликованы в книге «Казахская литература: новое прочтение» [3]. Отвесной скалой для водопада вдохновений служила Кобзарю, по мнению Ш. р. Елеукенова, казахская действительность, которая «стала предметом его дум, страданий и творчества. Судьба казахов, отданная в чужие, безжалостные руки, была во многом схожа с судьбами его далекой Родины, а может быть, еще печальней и горше». За десять лет пребывания в Казахстане (1847–1857) поэт создал больше произведений, чем за весь период до ареста. Тем самым он опроверг молву будто «в клетке соловей умолкает».

В 1977 г. в Институте литературы и искусства имени М. О. Ауэзова была издана монография р. К. Кайшибаевой «Казахско-украинские литературные связи», главной задачей которой стало «исследование и обобщение характера, своеобразия, содержания, этапов развития казахско-украинских литературных связей <...> анализ влияния этого процесса на обогащение украинской литературы» [4, 9].

Современный период казахско-украинского литературного сотрудничества обобщен в коллективной монографии Института

«Международные связи казахской литературы в период независимости». Автором раздела «Казахско-украинские литературные связи» является заведующая отделом международных связей и мировой литературы Института, выпускница Черкасского государственного педагогического института С. В. Ананьева, подчеркивающая «профессиональный интерес сотрудников Института к украинской литературе и искусству» [1, 236]. Доктор искусствоведения, профессор р. А. Ергалиева и кандидат филологических наук р. К. Кайшибаева опубликовали статьи в энциклопедии «Тарас Шевченко».

Разнообразную источниковедческую базу для современного казахстанского шевченковедения представляют сборники материалов Международных научных конференций, приуроченных к 200-летию со дня рождения Т. Г. Шевченко и проведенных в Астане и Актау. Международные «круглые столы» по творчеству Абая Кунанбаева и Тараса Шевченко проведены Институтом совместно с этнокультурными объединениями украинцев города Алматы и Алматинской области. Мероприятия широко освещались в прессе и на телевидении.

Значительным событием в области казахско-украинских литературных связей стала публикация книги А. Костенко и Е. Умирбаева «Оживут степи... Тарас Шевченко за Каспием» [5], авторы которой прослеживают путь ссыльного Шевченко от Оренбурга до Мангышлака, Новопетровского укрепления. Исследователь жизни и творчества Т. Шевченко известный украинский писатель А. Костенко вместе с Е. Умирбаевым, в бытность его директором Мангышлакского музея Т. Г. Шевченко, первыми прошли по маршруту геологоразведочной экспедиции в горы Каратау и Актау.

Шаг за шагом восстанавливают путь следования Т. Шевченко А. Костенко и Е. Умирбаев, приводя сведения очевидцев того исторического периода, цитируя рапорты, дневниковые записки и т. д.

«К чествованию памяти Тараса Шевченко в Каневе можно отнести и участие представителей Республики Казахстан в Международных Шевченковских чтениях, проходивших на Тарасовой горе в 2015, 2017, 2018 гг. (сборники материалов научных статей этих чтений опубликованы, соответственно, в 2015, 2018, 2019 гг.). Участниками Шевченковских чтений (заочно) в разные годы были главным образом учёные Института литературы и искусства имени М. О. Ауэзова

Комитета науки Министерства образования и науки РК (Алматы), а именно: Уалихан Калижанович Калижанов, директор Института член-корреспондент НАН Республики Казахстан, доктор филологических наук (2015 – статья, 2017 – приветственное обращение), Альмира Кайыртаевна Калиева, заместитель директора по науке, кандидат филологических наук (2018 – статья), Светлана Викторовна Ананьева, заведующая отделом аналитики и внешних литературных связей, кандидат филологических наук, доцент, член Правления Союза писателей Казахстана (2015, 2018 – статьи), Райхан Абдешевна Ергалиева, заведующая отделом изобразительного искусства, доктор искусствоведения, профессор (2015 – статья), Гулжахан Жумабердиевна Орда, главный научный сотрудник, доцент, доктор филологических наук (2018 – статья), Алимжан Тиликович Хамраев, главный научный сотрудник, доктор филологических наук (2018 – статья), Диляра Сафаргалиевна Шарипова, заведующая отделом изобразительного искусства, кандидат искусствоведения (2018 – статья)» [2, 52].

В исследованиях литературоведов и искусствоведов Казахстана раскрыты биографические особенности Мангистауского периода ссылки поэта, развитие литературного шевченковедения в Казахстане, сакральные мотивы казахской культуры в произведениях Шевченко, влияние личности украинского поэта, его творчества на деятельность украинского сообщества в Казахстане, вклад Е. Умирбаева, известного казахского краеведа в развитие шевченковедения. Исследованы дневники казахских писателей, художников как литературные памятники.

В сборнике материалов VII Международных Шевченковских чтений, посвященных 204-й годовщине со дня рождения Т. Г. Шевченко, тематическими направлениями избраны: кобзари Украины и акыны Казахстана (сравнительный анализ феномена народных певцов), феномен певцов в культурных традициях народов Евразии; казахские мотивы в произведениях великого Кобзаря и др. Академик НАН РК, доктор филологических наук, профессор Б. Ж. Омаров в статье «Косарал в произведениях Тараса Шевченко» называет перевод стихотворения Т. Шевченко «Лунная ночь на Кос-Арале» Г. Каирбековым на казахский язык «картиной, написанной стихами» [6, 36]. Благодаря «мэтрам художественного перевода, Шевченко стал своим поэтом для

казахов. Он заговорил на чистом казахском языке, глубоко проник в казахскую душу, содействовал развитию казахского национального самосознания <...> Тарас Шевченко будет почитаться как личность, имеющая неразрывную связь с казахской землей, с судьбой казахского народа» [6, 37].

Чтут жители Форта-Шевченко городской парк, история которого ведет свой отсчет со времени пребывания в ссылке Кобзаря Тараса Шевченко, как чтут жители Казахстана память о великом украинском поэте. В День славянской письменности в Алматы возлагаются цветы к памятникам А. С. Пушкина и Т. Г. Шевченко, которые расположены на улицах южной столицы, названных в честь поэтов мирового уровня.

Вполне закономерным считаем проведение юбилейных X Международных Шевченковских чтений в Алматы.

Источники и литература:

1. Ананьева С. В. Казахско-украинские литературные связи. Международные связи казахской литературы в период независимости / отв. редактор Ш. Р. Елеукенов. Алматы : ИД «Жибек жолы», 2008. С. 197–256.

2. Брижицкая С. А. Чествование памяти Тараса Шевченко в Каневе представителями Казахстана (XX век). Абай Кунанбаев и Тарас Шевченко: Великие люди Великой степи: сборник материалов Восьмых Международных Шевченковских чтений, посвящённых 175-летию со дня рождения Абая, 170-летию начала пребывания Шевченко на Мангышлаке, 25-летию Ассамблеи народа Казахстана (г. Нур-Султан) / общ. ред. Д. А. Черниенко. Костанай : ТОО «Костанайский печатный двор», 2020. С. 37–52.

3. Елеукенов Ш. р. Казахская литература: новое прочтение. Алматы : Алатау, 2007. 180 с.

4. Кайшибаева р. К. Казахско-украинские литературные связи. Алма-Ата : Наука КазССР, 1977. 138 с.

5. Костенко А., Умирбаев Е. Оживут степи... Тарас Шевченко за Каспием. Простор. 2014. № 5. С. 151–174.

6. Омаров Б. Ж. Косарал в произведениях Тараса Шевченко. Творчество Тараса Шевченко и народные традиции: сборник материалов

VII Международных Шевченковских чтений, посвященных 204-й годовщине со дня рождения Т. Г. Шевченко (Астана, 27 апреля 2018 года) / под ред. П. В. Токаря, Д. А. Черниенко. 2-е изд. Костанай : ТОО «Костанайский печатный двор», 2019. С. 32–37.

7. Українці Казахстану = Украинцы Казахстана. Книга-альбом / ідея, конц. вид., текст В. Г. Цибенка. К. : Мистецтво, 2004. 128 с.

Кенжехан Матыжанов

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ӘДЕБИЕТТАНУШЫЛАР МЕН ӨНЕРТАНУШЫЛАРДЫҢ ЗЕРТТЕУЛЕРІНДЕГІ ТАРАС ШЕВЧЕНКОНЫҢ ШЫҒАРМАШЫЛЫҒЫ

Тарас Шевченконың сан қырлы және жан-жақты мұрасын зерттеу Қазақстанда ежелден келе жатқан дәстүрге ие. Көтеріліс рухы бойынша Шевченконы ақын-жауынгер Махамбетпен салыстырады. Лирикалық бояғыштың байлығы бойынша – көрнекті ақын, ойшыл, ағартушы, философ Абай Құнанбаевпен теңейді. Т. Г. Шевченконың шығармашылығы Қазақстанның әдеби үдерісінің ажырамас бөлігі болып табылады. Оның бүкіл әлем бойынша 200 жылдық мерейтойы атап өтілген кезде табысталған шығармашылық мұрасына деген қызығушылық ерекше өзекті болды. Отандық әдебиеттанушылардың, өнертанушылардың, сыншылардың ғылыми зерттеулерінде ұлы Кобзар – қазақ және украин халықтарының достығының нышаны, халық армандары мен жарқын болашаққа деген үмітін білдіреді.

***Түйінді сөздер**: Тарас Шевченконың, шевченкотану, әдеби үдеріс, кітап-альбом, күнделік, әдеби ескерткіш, бейнелеу өнері, көркем аударма.*

Кенжехан Матижанов

ТВОРЧІСТЬ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА У КАЗАХСТАНІ В ДОСЛІДЖЕННЯХ ЛІТЕРАТУРОЗНАВЦІВ ТА МИСТЕЦТВОЗНАВЦІВ

Вивчення багатогранної та різнобічної спадщини Тараса Шевченка має в Казахстані давню традицію. За бунтівним духом Шевченка порівнюють із поетом-воїном Махамбетом. За багатством ліричної палітри – із видатним поетом, мислителем, просвітителем, філософом Абаєм Кунанбаєвим. Творчість Т. Г. Шевченка стала невід'ємною частиною літературного процесу

Казахстану. Особливо актуалізувало інтерес до його творчої спадщини відзначене у всьому світі 200-річчя від дня народження. У наукових дослідженнях вітчизняних літературознавців, мистецтвознавців, критиків Великий Кобзар – символ дружби казахського та українського народів, виразник народних сподівань та сподівань на краще майбутнє.

***Ключові слова**: Тарас Шевченко, шевченкознавство, літературний процес, книга-альбом, щоденник, літературна пам'ятка, образотворче мистецтво, художній переклад.*

Kenzhekhan Matyzhanov

TARAS SHEVCHENKO'S CREATIVITY IN KAZAKHSTANI LITERARY AND ART HISTORY RESEARCH

The study of the multifaceted and versatile heritage of Taras Shevchenko has a long tradition in Kazakhstan. In his rebellious spirit, Shevchenko is compared to the warrior poet Makhambet. In terms of the richness of the lyrical palette – with the outstanding poet, thinker, educator, philosopher Abai Kunanbayev. The work of T.G. Shevchenko has become an integral part of the literary process in Kazakhstan. The 200th anniversary of his birth celebrated all over the world has especially actualized the interest in his creative heritage. In scientific research of domestic literary critics, art historians, critics, the Great Kobzar is a symbol of friendship between the Kazakh and Ukrainian peoples, an exponent of popular aspirations and hopes for a better future.

***Key words**: Taras Shevchenko, Shevchenko studies, literary process, book-album, diary, literary monument, fine arts, literary translation.*

УДК 7.036(574)
Диляра Шарипова

ВИЗУАЛЬНЫЙ НАРРАТИВ О ЖИЗНИ ТАРАСА ШЕВЧЕНКО В ИЗОБРАЗИТЕЛЬНОМ ИСКУССТВЕ КАЗАХСТАНА

В статье делается попытка изучить изобразительный текст как повествование, основываясь на произведениях мастеров изобразительного искусства советского периода. В качестве наиболее распространенного в тоталитарной культуре рассмотрен визуальный нарратив о неразрывной связи героя и массы. Выявлены особенности интерпретации жизненного пути Т. Г. Шевченко в интертекстуальном нарративе. Главное внимание уделено творчеству актюбинского графика Сергея Кукурузы (1906–1979) и его приёмам визуального повествования о годах ссылки Т. Г. Шевченко.

***Ключевые слова**: Тарас Шевченко, нарратив, живопись, графика, советское искусство, соцрелистический канон.*

Мотивы, связанные с личностью великого человека, отражение в живописи тех испытаний, которые выпали на его жизненном пути, воплощение ярких моментов биографии, – всё это составляет привычный набор тем, который используют художники. В то же время, раскрывая эти темы в исторической картине и жанровой живописи, мастера изобразительного искусства сталкиваются с необходимостью описать жизнь известного героя как нарратив, развернуть её перед зрителем в виде захватывающей последовательности событий, демонстрирующих становление личности; рассказать историю его побед и поражений.

Серьёзное художественное переосмысление знаковых национальных фигур – важная примета нашего времени. В Казахстане молодые живописцы стремятся по-новому взглянуть на наследие поэта и философа Абая, создавая такие полотна как «Одинокий Абай» или изображая его бюст, пылящийся на музейных полках. В Украине деконструкция канонического образа Тараса Шевченко стала частым приемом актуального искусства, комикса и аниме [1]. Актуализация ключевых личностей национальной истории дает возможность

молодым приблизить к себе прошлое, конструировать его с новых позиций, через него выйти на постановку сложных нравственных вопросов. Нарративная стратегия в этой ситуации является необходимым решением, так как эта форма дискурса позволяет соединить узнаваемость визуального образа со множеством явных и неявных ассоциаций, которые он таит в себе. В книге «Мифологии» р. Барт на примере изображения «салютующего французскому флагу негра» показал, что «в качестве формы негр-солдат обладает лишь куцым, изолированным, обеднённым смыслом, зато в качестве «французской имперскости»... обретает связь с великой Историей Франции, с её колониальными авантюрами, с её теперешними трудностями, но в понятие влагается не столько сама реальность, сколько известное представление о ней» [2, 244]. Вопрос о том, как повествуют о подлинных лидерах нации, позволяет вскрыть более широкие контексты. Таким образом, анализ визуальных нарративов ведет к выявлению скрытых смыслов, которые таятся в изображениях хрестоматийных героев, отражая важные изменения, происходящие в политической, социальной и культурной жизни.

В советский период живопись в качестве идеологического оружия уже несла на себе печать нарратива, часто являясь простой иллюстрацией, визуальным проговариванием тех или иных лозунгов эпохи. Формальные решения, глубина образа, подлинные чувства уступали место словесной программе, легко считываемому визуальному тексту. Однако в отношении к героям прошлого даже эта программа таила в себе множество подтекстов, обнажая личные интенции авторов.

Одним из первых мастеров, обратившихся к образу Т. Г. Шевченко, был основоположник казахской живописи Абылхан Кастеев. Как художник-самоучка, наивный мастер, «примитив» он ориентировался на работы «учёных» мастеров, профессиональных советских художников. А. Кастеев часто использовал композиционные ходы, подсмотренные в богато иллюстрированном журнале «Искусство», присматривался к передаче облика творца у своих современников. К примеру, по нашему убеждению, его знаменитый образ молодого Абая был вдохновлён гравюрой В. А. Фаворского «Пушкин-лицеист».

Искания казахского художника совпали с единой стратегией, ориентировавших мастеров советской тоталитарной культуры на

модификацию канонических картин, к примеру, получивших Сталинскую премию, тем самым автоматически причисленных к образцам соцреалистического канона. Таким образом, даже в бесхитростной зарисовке из сельской жизни А. Кастеев отразил характерный для сталинской эпохи сверхтекст, тоталитарный дискурс власти, используя привычные для него нарративные приёмы. В акварели «Тарас Шевченко среди казахов» (1953–1954) украинский поэт включается в общий тип героя-агитатора, чрезвычайно распространённый в творчестве самого А. Кастеева. Это мог быть поэт в гостях у народа, проверяющий чабанов чиновник, приехавший из города комсомолец. Схема была одна – главный герой с неизменной ласковой улыбкой изображался в окружении внимающих ему аульчан/детей/пионеров/чабанов и т.д. Герой нуждался в этом окружении, чтобы быть единым с массой, с коллективом. Индивидуальность его стиралась, главной оставалась его функция. Эта схема, немного видоизменяясь, продолжала использоваться и в 1960-е гг. в картинах, в которых мы видим уже совершенно свободную живописную манеру, интерес к свету и формальным изыскам (Остренко И. «Тарас Шевченко в Казахстане», 1961). Обобщённый характер казахского быта сменяется интересом к этнографическим подробностям – к предметам обихода, подробному описанию одеяний. В образе Шевченко усилена эмоциональная струя: он держит на руках казахского ребенка и внимательно слушает акына. Однако главным элементом, даже на уровне композиции (сидящий поэт оказывается вершиной треугольника из главных фигур) продолжает оставаться неразрывная связь героя с представителями народа.

Н. А. Купина, которая ввела понятие сверхтекста при исследовании культуры тоталитарной эпохи, описывает его как текст, порождённый коллективной обобщенной точкой зрения [3, 64], приводящей к концепту единства творца с народом-монолитом. В картине А. Кастеева примитивистский язык живописи соединяется с заданными формулами величавого спокойствия. Неподвижность второстепенных персонажей, ритмический их повтор стирают личностные черты казахских тружеников, уподобляя их вещам или орнаментальным узорам некоего общего полотна, зафиксировавшего единую коллективную идентичность. Одновременно с этим акварель А. Кастеева спасает именно связь наивного художника с фольклором.

Появление Т. Г. Шевченко около юрты в кругу остолбеневших фигур позволяют говорить о другой нарративной линии – рассказу о появлении Чудесного: фигура великого поэта словно извлечена из своей обычной среды и явлена казахским сельчанам как фигура волшебника из далеких земель, обладающего неведомым им знанием. Неожиданно, правильный соцреалистический нарратив обрел форму сказочной истории, тем самым, как пишут критики, привлек на выставках огромное внимание зрителей к этой неумело написанной акварели.

Одним из способов уйти от идеологически правильной схемы было достижение особой зрелищности благодаря приему интертекстуальности, когда в повествование были вплетены яркие цитаты из шевченковских работ. Это сделал на своём холсте украинский живописец Григорий Беркович, написавший, находясь в эвакуации в Алма-Ате, картину «Возвращение Тараса Шевченко из ссылки» (1944). Сидящего поэта у Г. Берковича окружают казахские мальчики, с такой любовью изображенные в произведениях Т. Г. Шевченко, а также женский персонаж, напоминающий и казашку Катю, и девушку со ступой из одноимённого рисунка. Главное внимание автор повествования о Шевченко уделяет пейзажу, тоже некоей цитате, воссоздающей романтические виды. Именно ландшафт призван возбуждать чувства, а не показывать топографические приметы места ссылки. Глаз зрителя благодаря диагоналям, очерчивающим холмы, упирается в огромное небо, где происходит завораживающая драма света и тьмы, преобразующая описание скромного кочевья в экспрессионистическую картину, раскрывающую состояние души поэта.

В 1958 г. казахский художник Анатолий Мотузко на своём полотне на эту же тему уже уходит от интертекстуальной игры, сводя проявление экспрессии к образу скованного в движениях и разнообразии чувств, упивающегося своей яростью Шевченко-революционера. В таких картинах исчезают состояние сосредоточенного, почти молитвенного предстояния перед зрителем, атмосфера судьбоносного мгновения, так тонко переданные в полотне Г. Берковича, а вместе с ними теряется психологическая точность и зрительское сопереживание.

Одним из наиболее интересных в описании жизни Т. Г. Шевченко стала стратегия повествования, близкого автобиографии, когда нарратор через биографию поэта транслирует личную информацию.

Речь идет о серии посвященных Т. Г. Шевченко графических листов Сергея Кукурузы.

Сергей Васильевич Кукуруза родился в селе Приворотье Каменец-Подольской губернии в 1906 г. В 1936 г., когда С. Кукуруза перевелся в Московский художественный институт имени В. И. Сурикова, его наставниками стали знаменитые русские графики А. Кравченко и М. Моторин. В 1940 г., получив диплом и преисполненный надежд на будущее, С. Кукуруза начал свою творческую профессиональную деятельность, которую через год прервали арест и ссылка: за «обсуждение военных действий» С. Кукуруза был приговорен к семи годам исправительно-трудовых лагерей. Срок отбывал на строительстве Актюбинского завода ферросплавов. Освобожден в 1947 г. Преподавал рисование в Актюбинском училище. В 1972 г. переехал из Казахстана в Каменец-Подольский.

Непримиримое противостояние идеалов творца и репрессивной машины деспотического государства наиболее отчетливо график раскрыл в шевченковском цикле. Начиная с 1960 г. он неоднократно обращался к образу Великого Кобзаря («Шевченко прощается с деревом», «Шевченко на берегу Арала», «Шевченко в гостях у акына», «Шевченко у башни Кармелюка»). Особой напряженности и философского осмысления трагедии сосланного поэта С. Кукуруза достиг в серии, посвященной пребыванию Т. Г. Шевченко в Орске. Крохотный Орск, лишенный всяких примет городской жизни – людских хлопот, торговли, ремесла, – сразу же опустошил Шевченко своей необыкновенной тишиной: «...мне сделалось грустно, невыносимо грустно, как будто меня бог знает какое несчастье ожидало в этой крепости, а страшная пустыня, её окружающая, казалась мне разверстою могилой, готовою похоронить меня заживо... Подъезжая ближе, я думал (странная дума), поют ли песни в этой крепости, и готов был бог знает, что прозакладывать, что не поют. При такой декорации возможно только мертвое молчание, прерываемое вздохами, а не звучными песнями» [4].

С. Кукуруза, побывавший в этих местах и создав воистину портрет местности, точно передал ощущение редкого безмолвия. Его листы выстроены очень лаконично и скупо. Ближний план, где изображается поэт, – затем полоска воды и, наконец, – давящее небо. Простейшая

и понятная конструкция листа. Никаких резких диагоналей и динамики, никакой подвижности внутри листа, словно, графиком овладело желание зримо передать тот мотив томительного бездействия, смертельного сна души человека и природы. Этот мотив возникает в стихах, написанных Шевченко в Орской крепости: «Проходят дни, мелькают ночи // Вот лето минуло уже // Пожухли листья. Гаснут очи // И думы спят в больной душе // Внутри все дремлет. Я не знаю // Живу ли я, иль доживаю» [5].

Вроде бы буколическая сценка лежащего на траве поэта с томиком стихов при внимательном взгляде оборачивается томительным переживанием вечера, гаснущих красок природы, переданных с удивительной точностью в нагнетании штриховки неба, пустого неба и такого же одинокого состояния полулежащего, почти сломленного человека. В листе «Шевченко на Урале» С. Кукуруза делает пейзаж уже более романтичным. На смену неспешному течению времени приходит показ выдвигающегося в реку утёса, по которому стремительно, словно желая остановиться на самом краю, шествует Шевченко. Психологическое напряжение передает игра линий. Они струятся единым потоком, затем сталкиваются друг с другом и внезапно замирают, чтобы затем резко очертить немыслимые по конфигурации облака. В этой серии С. Кукуруза приближается к своему учителю А. Кравченко, обладавшему даром внести в элементарную композицию романтическую взволнованность и захватывающую интригу. Даже если в ландшафт привносятся элементы экспрессии («Шевченко в Уральске»), по контрасту с его динамикой, с испещрённым светлыми штрихами пространством график так садит героя, отяжеляя фигуру чёрным тоном, что физически чувствуешь, как трудно кобзарю будет распрямиться. Показывая Шевченко со спины, С. Кукуруза одним только трагическим её изломом, очертив согбенный под невидимой тяжестью терзаний силуэт, передает отчаяние, которое владело поэтом.

Мастер в ранних работах не был склонен к драматическому толкованию изображённых событий, к глубокому обобщению, к передаче остроконфликтной атмосферы. Подобное обращение к труднейшим задачам образной трактовки чрезвычайно сложно в графике. В этой ситуации С. Кукурузе помогло не только его мастерство гравирования, но и личный опыт страдания, который усилил чуткость к

духовной стороне жизни изгнанника. Ощущение отторгнутости от родной земли, «заброшенности» в чужой, жестокий и враждебный мир, чувство сиротства, одиночества отражены в его графике с поразительной силой.

Рассмотренные нами типы визуального нарратива о пребывании Тараса Шевченко в Казахстане позволяют увидеть, как мастера живописи и графики, оставаясь в рамках соцреалистического дискурса, ищут и находят новые принципы повествования, позволяющие внести в канонические схемы своё собственное переживание событий, которые происходили в жизни великого поэта. Главное, они идут дальше, усложняя свою задачу, рефлексируя о уникальном экзистенциальном опыте Тараса Шевченко, выстраивая благодаря этому насыщенный смыслами визуальный текст, отражающий их собственную индивидуальность и биографию.

Источники и литература:

1. Байдалова Е. В. Тарас Григорьевич Шевченко в современной украинской культуре: попытка «перезагрузки». Славянский мир в третьем тысячелетии. URL: http://cyberleninka.ru/article/n/taras-grigorievich-shevchenko-v-sovremennoy-ukrainskoy-kulture-popytka-perezagruzki

2. Барт р. Мифологии / пер. с франц. С. Н. Зенкина. М. : Изд-во им. Сабашниковых, 1996. 320 с.

3. Купина Н. А. Тоталитарный язык: Словарь и речевые реакции. Екатеринбург-Пермь : Изд-во Урал. ун-та, 1995. 144 с.

4. На берегах уральских. Орская хроника. URL: https://hron.ru/news/read/28471

5. Стихотворения и поэмы. Кобзарь: Стихотворения и поэмы. URL: http://maxima-library.org/knigi/year/b/308149?format=read

Диляра Шарипова

ҚАЗАҚСТАН БЕЙНЕЛЕУ ӨНЕРІНДЕГІ АҚЫННЫҢ ӨМІРІ ЖАЙЛЫ ВИЗУАЛДЫ НАРРАТИВ

Мақалада, кеңестік кезеңдегі қазақ және украин бейнелеу өнері шеберлерінің шығармаларына сүйене отырып, суреттеу мәтінін баяндауға әрекет

жасалады. Тоталитарлық өнерде ең көп кездесетін кейіпкер және бұқарамен ажырамас байланыстағы визуалды баяндау әдісі кеңінен қарастырылады. Т. Г. Шевченконың өмір жолын интертекстуалды баяндауда түсіндірудің ерекшеліктері анықталды. Ақтөбелік графикші С. Кукуруздың (1906–1979) шығармашылығына және оның Т. Г. Шевченконың жер аудару жылдары туралы көрнекі баяндау тәсілдеріне басты назар аударылды.

***Түйін сөздер**: Шевченко, нарратив кескіндеме, графика, кеңес өнері, социалистік реалистік канон.*

Діляра Шаріпова

ВІЗУАЛЬНИЙ НАРАТИВ ПРО ЖИТТЯ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА У ОБРАЗОТВОРЧОМУ МИСТЕЦТВІ КАЗАХСТАНУ

У статті робиться спроба вивчити образотворчий текст як оповідання, ґрунтуючись на творах майстрів образотворчого мистецтва радянського періоду. Як найбільш поширений у тоталітарній культурі розглянутий візуальний наратив про нерозривний зв'язок героя та маси. Виявлено особливості інтерпретації життєвого шляху Т. Г. Шевченка в інтертекстуальному наративі. Головну увагу приділено творчості актюбінського графіка С. Кукурудзи (1906–1979) та його прийомам візуальної розповіді про роки заслання Т. Г. Шевченка.

***Ключові слова**: Тарас Шевченко, наратив, живопис, графіка, радянське мистецтво, соцреалістичний канон.*

Dilyara Sharipova

VISUAL NARRATIVE ABOUT THE LIFE OF TARAS SHEVCHENKO IN THE FINE ARTS OF KAZAKHSTAN

The article attempts to study the visual text as a narrative based on the works of masters of fine arts of the Soviet period. The visual narrative of the inseparable connection between the hero and the mass is considered as the most common in the totalitarian culture. The peculiarities of interpretation of Shevchenko's life path in the intertextual narrative are revealed. The main attention is paid to the work of Aktobe graphic artist S. Kukuruza (1906–1979) and his methods of visual narrative about the years of Taras Shevchenko's exile.

***Key words**: Taras Shevchenko, narrative, painting, graphics, Soviet art, socialist realism canon.*

УДК 82.091+929Шев
Айгуль Балабаева

ВЫДАЮЩИЙСЯ ИССЛЕДОВАТЕЛЬ ЖИЗНИ ТАРАСА ШЕВЧЕНКО ЕСБОЛ УМИРБАЕВ

В статье обращено внимание на исследования Есбола Умирбаева по раскрытию смыслов некоторых картин и рисунков Тараса Швеченко. Рассмотрены версии о том, кого именно изобразил Шевченко на сепии «Молитва по умершим». Названа причина интереса Тараса Шевченка к местности Ханга Баба. Раскрыта история создания Шевченко скульптуры «морские львы» и надгробного памятника на могиле Дмитрия Ускова. Упоминается сепия «Молитва матери» как результат пережитого Шевченком после смерти сына Усковых.

***Ключевые слова**: Тарас Шевченко, Есбол Умирбаев, скульптура, Ханга Баба, памятник.*

Удивительным человеком был Есбол Умирбаев (1916–1988). Исследование родного края стало для него не просто увлечением, как сейчас модно говорить «хобби», а главным делом всей жизни. О своих наблюдениях и открытиях он написал книгу «Маңғыстау» (вышла в свет в 2013 г.). Во многом благодаря его стараниям музей Тараса Григорьевича Шевченко в г. Форт-Шевченко стал знаменитым на всю страну. Несмотря на возраст, болезни Есбол Умирбаев нашел в себе силы, чтобы пройти всеми дорогами поэта и художника, воссоздать точную карту пребывания его на казахской земле. После Каратауской экспедиции Есбол Умирбаев, смеясь, сказал украинскому писателю Анатолию Костенко такие слова: «Әттең, елудегі күш – қайратым ең болмаса бірер жылға қайта оралса Кобзарьдің Арал сапарының ізімен де жүріп өтер едім!» («Если бы мне вернули мои 50 лет, я бы прошел и по следам Аральской экспедиции» (перевод – А. Б.).

Известно, что на многих картинах и рисунках Тарас Шевченко запечатлел быт, нравы, жизнь казахов. Собирая по крупицам различные сведения, сопоставляя полученные данные, Есбол Умирбаев сумел найти ключ к смысловому объяснению десятков шевченковских картин и рисунков.

Сепия «Молитва по умершим» (1857), или как её называют «Казашка Катя», интересует многих уже более столетия. Она репродуцирована во многих художественных изданиях, книгах, журналах. Между тем, до сих пор нет точной интерпретации этого рисунка. Кого запечатлел Шевченко? Из тёмно-коричневого четырехугольника на нас смотрит красивая девушка в национальном казахском убранстве. В правой руке она держит свечку, а левой закрывает её. Огонь освещает лицо и грудь девушки, а также каменный обелиск – надгробие с национальным орнаментом. Вот и всё! Искусствоведы дали сепии название, ссылаясь на воспоминания дочери коменданта крепости Ираклия Ускова Натальи: «Усковым на память о прожитом с ними времени и о самом себе Шевченко оставил портреты жены коменданта Агафьи Емельяновны со старшей дочерью на руках, Кати – няни Наташиной в киргизском костюме, и пять пейзажей» [2, 304]. Таким образом, отсюда взято имя девушки – Катя. Моделью для рисунка стала младшая сестра уральской казачки Явдохи, няньки детей Усковых – Катя. О ней Шевченко упоминает в письме к Ираклию Ускову от 17 февраля 1858 г.: «Письмо моё вы получите не раньше праздника Воскресения Христова. То я и поздравляю вас с этим светлым праздником и от души целую вас всех – и Катю, и няню, и в особенности больших друзей моих Наташеньку и Наденьку» [5, 506].

Вторая версия – это легенда о казашке Қаракөз. Год Змеи для адаевских казахов, кочевавших на Мангышлаке, был особенно суровым. Комендант Ираклий Усков, по натуре человек добрый и мягкий, приютил в своем доме юную казашку Ботагөз, потерявшую отца и мать. В семье коменданта, с которой сблизился Шевченко, девушку стали звать Катей. Но Ботагөз не забывала ни своего настоящего имени, ни родной степи, ни своих близких. Она тосковала по ним как тоскует птица, попавшая в неволю. Такой и запечатлел её Шевченко, всем сердцем понимавший девушку.

Мне кажется, что название к картине «Молитва по умершим» подходит больше. В 1997 г. во время переэкспозиции музея мы беседовали с женой Есбола Умирбаева, я тогда видела пожелтевшую тетрадь и прочитала об этом рисунке вот такую версию: «Есбол Умирбаев писал: Когда Шевченко рисовал эту картину была пятница (қасиетті жұма). Сирота Катя по пятницам бегала к могиле

своих родителей и разжигала бараний жир, так она вспоминала своих родителей. А Шевченко всегда говорил мальчику Тажи, мне нравится как вы почитаете мёртвых, разжигаете огонь, растапливая бараний жир, готовите лепешки (шелпек). То есть Тарас изучал и уважал обычай казахов».

Есбол Умирбаев с удовольствием делился тем, как у него возникла идея составить полную, точную карту всех тех мест, где пришлось побывать ссыльному Кобзарю: «Меня спросили украинские ученые: «Может быть, узнаете, где располагаются места, изображенные на других рисунках?». Но как определить это, находясь в Киеве, за тысячи километров от полуострова? И я решил тогда: надо пройти всеми дорогами Тараса, найти «точки соприкосновения» его робот с живой природой. Семь лет ходил я в эти походы в одиночку, без всякой жалости тратя на них время своих летних отпусков. В общей сложности двадцать две поездки. Сколько километров пришлось отшагать – и не сосчитаешь...» [1, 43].

Есбол Умирбаев объяснял, почему Тараса так интересовала местность Ханга Баба, расположенная в 30 километрах от города Форт-Шевченко: «Среди дикого и хаотичного нагромождения камней, словно сделанного чьей-то могучей рукой, выплёскивается с мелодичным звоном чистый родник. Старые тутовые деревья пьют его чистую, всегда прохладную воду. В ответ одаривают родник спасательной тенью. А вокруг стелется такая непривычная для Мангышлака зеленая трава». И тут же летописец Есбол Умирбаев вспоминает легенду аксакала Мира Реукенова: «Часто Тарас Шевченко ездил на Ханга Бабу любил там отдыхать, писать, рисовать. Однажды мальчик сирота, который работал в саду Ускова спросил у Тараса:

- Почему вы, Тарас аға, часто ездите на Хангу?

- Тарас ответил: «Ханга Баба – это единственное место-утешение, которое напоминает мою далекую родину Украину. На родине у нас из тунтовика готовят вареники. Как-нибудь я угощу тебя».

В музее хранится плетёная корзина для собора ягод тутовника. Передали её в музей потомки аксакала. Тарас Шевченко готовил вареники и угощал всех детей-байгушей, которые были при укреплении (эта легенда услышана мною из уст жены Есбола Умирбаева – А. Б.).

«Многое стирает время. Многое, но не всё...», – эти слова любил повторять Есбол Умирбаев, когда находил экспонаты, связанные с историей края, жизнью Шевченко. Начался его многолетний кропотливый поиск. Есбол Умирбаев был тогда директором школы имени Тараса Григорьевича Шевченко. Собираясь увлечь своих учеников живым, занимательным делом, директор предложил создать в школе памятный уголок Великого Кобзаря. Вместе с ребятами он стал изучать литературу о поэте, собирать информацию, документы, совершать походы по полуострову.

Художник Тарас Шевченко испытал себя в новом для него виде искусства – скульптуре. Это было вызвано жизненной необходимостью. Ещё в начале весны 1853 г. Тарас обнаружил недалеко от крепости глину, пригодную для создания скульптуры. Об этом он писал в письме от 15 июня 1853 г. из Новопетровского укрепления С. С. Гулаку-Артемовскому: «Нашел я близ укрепления хорошую глину и алебастр. И теперь, тоски ради, занимаюся скульптурой. Но, Боже, как жалко я занимаюсь этим новым для меня искусством: в казармах, где помещается целая рота солдат...» [4, 68].

Эти слова долго не покидали Есбола Умирбаева. Он знал, что у народа есть сотни и тысячи песен и легенд. В них – история, традиции, имена предков. И чтобы разгадать тайну Шевченко-скульптора исследователь ссылался на легенды аксакалов. Есбол Умирбаев всегда с гордостью говорил, что Тарас Шевченко на Мангышлаке приобрел себе четвёртую профессию – скульптора. Этому искусству он научился у казаха-каменотёса Каражусупа.

Ещё одна из заслуг Есбола Умирбаева состоит в том, что он, ссылаясь на легенды аксакалов, сумел найти оригинальные скульптурные работы Тараса. Это «морские львы», которые были сделаны руками Шевченко. Они по сей день стоят у главного входа музея. По словам сторожила Тулеугалиева Каиржана, эти морские львы были сделаны Тарасом Шевченко в честь памяти Димы Ускова, покойного сына коменданта Новопетровского укрепления Ираклия Ускова. «Недавно прибывший к нам комендант привез с собою жену и одно дитя, по третьему году, милое, прекрасное дитя (а всё, что прекрасно в природе, как велица вьётся около нашего сердца). Я полюбил это прекрасное дитя, а оно, бедное, так привязалося ко мне, что, бывало,

и во сне звало к себе лысого дядю. (Я теперь совершенно лысый и сывый). И что же? Оно, бедное, захворало, долго томилося и умерло, мне жаль моего маленького друга, я тоскую, я иногда приношу цветы на его очень раннюю могилу и плачу», – писал Шевченко в письме от 30 июня 1853 г. из Новопетровского укрепления А. И. Козачковскому [4, 70].

Тарас Шевченко тяжело переживал смерть мальчика: часто ходил на море. Однажды он увидел там тюленей. Наблюдая за ними, Тарас стал свидетелем удивительной картины – самка тюленя защищала своего больного белька (детёныша тюленя). Возвратившись в укрепление, Шевченко принялся за дело. Было оно для него новым и поэтому трудности оказались неизбежными. Закончив свою работу, он пригласил Каражусупа и спросил у него: «Похоже ли на тюленей?». Мастер, оценив работу своего ученика, ответил: «Твои герои больше похожи на морских львов».

После этой работы Шевченко написал сепию «Молитва матери» (1853), на которой изобразил мать, стоящую на коленях и молящуюся пред колыбелью спящего ребёнка. Агата Ускова вспоминала, как они иногда бродили с Тарасом по кладбищу: «Я рада была его обществу, он умел на могильных памятниках киргизов разбирать, что означает то или иное изображение. По ним он объяснял, чем умерший занимался при жизни, трудился и т. д.» [3, 107].

Другая работа Шевченко как скульптора – надгробный памятник Димы Ускова, который умер в 1853 г. Памятник сделан в рыцарском стиле. Находился он на военном кладбище. Изготовлен надгробный памятник по просьбе Усковых. Им хотелось сохранить память о своём единственном сыне. Шевченко охотно выполнил эту просьбу, и в этом ему помог казах-каменотёс Каражусуп.

Могила, которую посещал Шевченко, оплакивая потерю маленького друга, заинтересовала Есбола Умирбаева. Особенно памятник на ней, который, вероятно, являлся результатом труда Шевченко. Его удивляло то, что в руках мастеров он видел только топор, молоток, пилу, долото, а получались у них красивые мавзолеи, надгробные памятники.

Если этот небольшой сюжет станет скромным дополнением к биографии Тараса Шевченко, то польза есть, а значит и дело сделано.

Источники и литература:

1. Буренков В. М. Мангышлак. Алма-Ата : Қайнар, 1984. 176 с.

2. Воспоминания Н. И. Усковой о Шевченке. Киевская старина. 1889. Кн. II. С. 297–313.

3. Свидин И. Н. Полуостров судьбы поэта. Алма-Ата : Қазақстан, 1978. 155 с.

4. Шевченко Т. Г. Зібрання творів: У 6 т. (вид., автентичне 1 – 6 томам «Повного зібрання творів у дванадцяти томах») / Редкол.: М. Г. Жулинський (голова) та ін. К. : Наук. думка, 2001. Т. 6 : Листи. Дарчі та власницькі написи. Документи, складені Т. Шевченком або за його участю. 2003. 632 с.

5. Шевченко Т. Г. Повне зібрання творів: У 12 т. / Редкол.: М. Г. Жулинський (голова) та ін. К. : Наук. думка, 2014. Т. 10 : Мистецька спадщина. Живопис, графіка і скульптура 1851–1857. 559 с.

Айгуль Балабаєва

ВИДАТНИЙ ДОСЛІДНИК ЖИТТЯ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА ЕСБОЛ УМІРБАЄВ

У статті звернено увагу на дослідження Есбола Умірбаєва щодо розкриття смислів деяких картин та малюнків Тараса Шевченка. Розглянуто версії про те, кого саме зобразив Шевченко на сепії «Молитва за померлими». Названо причину інтересу Тараса Шевченка до місцевості Ханга Баба. Розкрито історію створення Шевченком скульптури «морські леви» та надгробного пам'ятника на могилі Дмитра Ускова. Згадується сепія «Молитва матері», як результат пережитого Шевченком після смерті сина Ускова.

Ключові слова*: Тарас Шевченко, Есбол Умірбаєв, скульптура, Ханга Баба, пам'ятник.*

Aigul Balabaeva

THE OUTSTANDING RESEARCHER OF TARAS SHEVCHENKO'S LIFE ESBOL UMIRBAYEV

The article draws attention to the research of Esbol Umirbaev on the disclosure of the meanings of some paintings and drawings by Taras Shvechenko. The versions about whom exactly Shevchenko portrayed in sepia «Prayer for the Dead» are considered. The reason for Taras Shevchenko's interest in the Khanga

Baba area is named. The history of the creation of Shevchenko's sculptures «sea lions» and the tombstone at the grave of Dmitry Uskov is revealed. The sepia «Mother's Prayer» is mentioned, as a result of Shevchenko's experience after the death of the Uskovs' son.

Key words*: Taras Shevchenko, Esbol Umirbayev, sculpture, Khanga Baba, monument.*

УДК 821.161.2
Жаркын Кенжебаева

«ДОВІРА» – ПАМЯТИ КОБЗАРЯ

Казахстан в жизни великого украинского поэта, художника, первого неофициального посла Украины в Великой степи Тараса Шевченко занимал особое место. Многообразное воплощение в его произведениях казахской тематики, неподдельный интерес и симпатия к казахскому народу, большой вклад в культурное развитие Казахстана породили у казахстанцев ответное чувство любви и признательности, неугасающий интерес к творчеству великого Кобзаря. Популяризация творчества Т. Шевченко, почитание памяти поэта, сохранение и распространение информации о его жизни составляют важное направление Атырауского украинского этнокультурного объединения «Довіра».

***Ключевые слова**: казахско-украинские связи, духовное созвучие, казахстанский период творчества Т. Шевченко, деятельность ЭКО «Довіра».*

У каждого народа есть имена личностей, составляющих его национальную гордость. Их память свято чтут благодарные потомки, их творческое наследие бережно передается из поколения в поколение, по их высоким нравственным принципам сверяют свою жизнь наши современники, стараясь соответствовать национальным духовным идеалам.

Такой личностью огромного исторического масштаба, на примере жизни и творчества которого воспитано не одно поколение, для казахского народа является великий Абай. Для украинского народа это Тарас Шевченко.

В далеком XIX столетии Абай призывал казахов уважать все другие народы, учиться у них самому лучшему, что отличает тот или иной этнос. Этот его завет в отношении украинского народа и его выдающегося поэта, этнографа и художника Тараса Шевченко нам выполнить тем легче, что в сознании не только казахов, но и всех казахстанцев понятия «Шевченко» и «Казахстан» связаны незримой, но прочной нитью.

Сосланный царским правительством в казахские степи, Тарас Шевченко с его непокорным, бунтарским характером обрёл среди

свободолюбивых казахов друзей, нашел искреннее понимание. Десять лет он отбывал ссылку в Казахстане и был глубоко очарован казахским народом.

Этот десятилетний период изгнания стал для него очень продуктивным в творческом плане. Он создал множество картин, более 120 поэтических произведений, около двадцати повестей, посвященных природе Казахстана, жизни казахского народа. Реалии быта степных кочевников с художественной достоверностью отражены в таких произведениях, как «Молитва об умерших» («Казашка Катя»), «Пожар в степи», «Байгуши», «Казашка», «Пастух», «Казах на коне», «Над степью», «Буран», «Нищенствующие», «Казах в юрте» и многих других. В них проявляется его симпатия к казахскому народу, проникновение в его культуру. Из 450 рисунков Шевченко казахстанского периода 350 посвящены казахской тематике. Он хорошо знал казахский язык, часто бывал в гостях у своих друзей в казахских аулах, где записывал предания, сказания и легенды, собрав обширный этнографический материал.

Здесь, в Казахстане в полной мере реализовались его таланты, а само его творчество представляет неотъемлемую часть нашей истории и культуры. Оно являет собой важную веху, свидетельствующую о духовном родстве народов Казахстана и Украины.

К творчеству Т. Шевченко обращались многие видные казахские поэты, писатели и ученые-литературоведы. Издано огромное количество книг – произведений украинского поэта на казахском языке. Его стихи переводили такие видные казахские литераторы, как Сабит Муканов, Касым Аманжолов, Абдильда Тажибаев, Таир Жароков, Аскар Токмагамбетов, Дихан Абилев, Сапаргали Бегалин, Калижан Бекхожин, Гафу Каирбеков, Сырбай Мауленов, Шамиль Мухамеджанов, Изтай Мамбетов, Жумекен Нажмеденов, Туманбай Молдагалиев, Фариза Онгарсынова, Кайрат Жумагалиев, Сакен Иманасов, Куланбай Копишев, Тлеген Шопашев, Еркеш Ибрагим, Аубакир Нилибаев, Даутали Стамбеков, Аскар Егеубаев и другие.

Доктор филологических наук, профессор Бауыржан Омарулы отмечал, что стихи Шевченко в художественном переложении казахских мастеров поэтического слова воспринимаются казахоязычной аудиторией не как переводы, а как поэтические строки, изначально

написанные по-казахски: «Казахские поэты перевели стихи Тараса Шевченко, сохранив настроение и накал поэтических исканий, своеобразие украинского Слова. Высокохудожественный перевод произведений поэта, в котором сохранены особенности языка оригинала, усиливает и без того мощное звучание поэзии Кобзаря на языке Великой степи. Благодаря мэтрам художественного перевода Шевченко стал своим поэтом в Казахстане. Он заговорил на чистом казахском языке, глубоко проник в казахскую душу, содействовал развитию казахского национального самосознания» [4].

Замечательному сыну украинского народа в Казахстане посвящены поэтические (Ж. Жабаев, Д. Абилев, М. Алимбаев), публицистические произведения (М. Ауэзов, М. Абдихаликов, Х. Бекхожин, К. Муканов, Д. Тастемир, С. Тахан, А. Олесюк), его жизнь и творчество являются предметом научных изысканий (Т. Беисов, А. Ашкарова, Ж. А. Ермекбай, С. Ж. Дуйсен, А. Т. Хамраев, Л. В. Сапожникова, А. К. Ахетов, Т. В. Ширмер, С. В. Ананьева, У. К. Калижанов, Б. Ж. Омаров), темой различных международных филологических конференций и «круглых столов».

Упомянем здесь лишь две из множества книг о жизненном и творческом пути великого Кобзаря. В книге Е. Омирбаева, первого директора Мангышлакского музея Т. Г. Шевченко, написанной им в соавторстве с украинским писателем А. Костенко, описано посещение и исследование тех мест, которые были зарисованы Т. Г. Шевченко. Авторы первыми прошли по следам геологической экспедиции в горы Каратау и Актау, участником которой был поэт [2]. Исследователь Л. Монастырская отмечает: «Есбол Омирбаев – известный казахский историк, краевед внес огромный вклад в становление музея. Он искал те места, выбирал именно те ракурсы, с которых рисовал Тарас и запечатлевал их на фото, таким образом, сохраняя эти дорогие нам места, кусочки степи, увиденные взором Кобзаря, для истории» [3].

Особо хочется отметить книгу нашего земляка, многие годы возглавлявшего редакцию областной общественно-политической газеты «Прикаспийская коммуна» И. Н. Свидина «Полуостров судьбы поэта» [5]. Эта книга была написана автором на основе архивных и опубликованных материалов, а также устных рассказов жителей города Форт-Шевченко о великом Кобзаре. Именно в творчестве Т. Г. Шев-

ченко берут начало истоки казахстанско-украинских литературных связей, интенсивно развивающихся и в настоящее время [1, 122].

Судьба многих казахстанцев в той или иной мере связала с Украиной, а значит, и культурное наследие украинского народа для них стало частью собственного мировоззрения и культурного багажа.

Я тоже отношусь к этой категории людей, поскольку мои студенческие годы прошли на прекрасной украинской земле, на благословенной Черкасщине. Всем, наверное, известно, насколько богата Черкасская область культурно-историческими памятниками. И за время учебы в Черкасском государственном педагогическом институте (сейчас – Черкасский национальный университет имени Богдана Хмельницкого) мы, конечно, объездили её вдоль и поперек, постарались посетить все достопримечательности этого славного края.

Огромное впечатление произвела самая первая наша поездка. Это была поездка в город Канев, где мы побывали на месте захоронения Кобзаря – Чернечьей горе, которую местные жители сразу же переименовали в Тарасову гору. Шевченкова аллея, лестница на Тарасову гору, могила поэта, бронзовая фигура Кобзаря на величественном пьедестале, Тарасова горница, литературно-мемориальный музей Т. Шевченко, удивительная природа, невероятно красивые виды Днепра – все это подарило нам необыкновенные эмоции, вызвало какой-то особенный духовный подъём. То, что мы знали ранее из школьных курсов истории, литературы, перестало быть сухими сведениями, мы были счастливы приобщиться к удивительной культуре украинского народа, а личность Т. Шевченко стала для нас гораздо понятнее и ближе.

Очень быстро пролетели пять лет интересной, насыщенной многими знаменательными событиями студенческой жизни в Черкассах. Мы возвратились на родину, в разные регионы Казахстана, но на всю жизнь остались в сердце воспоминания о той прекрасной поре, о людях в городах и сёлах Черкасщины, с которыми сводила нас судьба, о наших дорогих преподавателях и, конечно, о друзьях, которых мы нашли там – однажды и на всю жизнь!

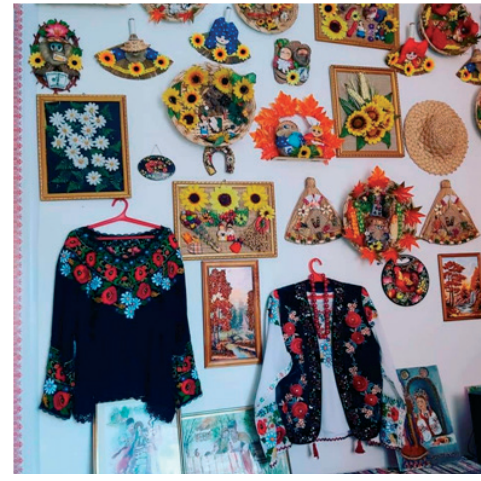
Поэтому такою сладкой грустью отзывается в моей душе любое упоминание о местах моей юности, поэтому я так радуюсь, когда узнаю о том, что в моем родном Атырау, бывшем городе Гурьеве,

есть люди, хранящие память об историческом прошлом, культуре, великих представителях украинского народа. И не просто хранящие, а активно пропагандирующие национальное культурное наследие, язык, традиции и обычаи, в том числе и творчество великого Кобзаря.

Сообщество таких людей – украинское этнокультурное объединение (далее ЭКО) «Довіра» осенью нынешнего, 2021, года будет отмечать свой юбилей, 20-летие со времени создания. За годы своего существования ЭКО «Довіра» стало одним из наиболее активных этнокультурных объединений Атырауской области. Оно проводит большую социальную, воспитательную работу среди всех слоев населения, вносит свой вклад в консолидацию народа Казахстана.

Основательницей ЭКО «Довіра», плодотворно руководившей им на протяжении многих лет, была Ольга Дмитриевна Павленко. В 1962 г. она вместе с родителями приехала с Украины в Гурьев. Окончила Гурьевское медицинское училище, Свердловский дорожный техникум, Московский строительный институт, была очень одаренным, разносторонним человеком. Работала в Атырауском городском управлении ЖКХ, где за трудовые успехи на государственной службе была награждена многочисленными грамотами и благодарственными письмами. Её активная работа в Ассамблее народа Казахстана также была по достоинству оценена высокими государственными

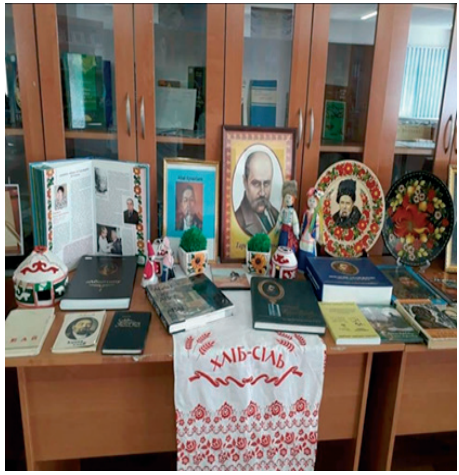

наградами. Ольга Дмитриевна Павленко пользовалась заслуженным уважением жителей Атырау и Атырауской области.

«Довіра» была создана по инициативе Ольги Дмитриевны 23 февраля 2001 г. Кружок её единомышленников вначале состоял всего из десятка людей, которых радовала возможность собраться вместе с земляками-украинцами, поговорить на родном языке, попеть и послушать украинские народные песни.

Постепенно их деятельность приобретала всё большие масштабы, расширялась и углублялась. Это и художественное сопровождение различных мероприятий областного уровня, и организация концертов, и празднование Дня славянской письменности, Дня языков народа Казахстана, Наурыза, Рождества Христова, других общественно значимых праздников, и поисковая работа, и благотворительные акции, и работа с молодежью, и активное освоение государственного казахского языка, и многое другое.

Девиз «Довіри» – «Жить в мире и согласии, вере, надежде и любви». Основную свою задачу активисты ЭКО «Довіра» видят в возрождении и всестороннем развитии языка, культуры и обычаев украинского народа. «Довіра» тесно сотрудничает с Посольством Украины и входит в состав «Рады украинцев Казахстана». В ЭКО «Довіра» есть вокальные и танцевальные коллективы, лауреаты международных премий.

После безвременной кончины Ольги Дмитриевны Павленко в 2018 г. руководителем ЭКО «Довіра» стала её дочь Виктория Синицына. Она с большим энтузиазмом продолжает дело, которому её мама отдала много сил. Внучка Ольги Дмитриевны София является лидером молодёжного крыла «Довіри».

Одним из важных направлений деятельности «Довіри» является многогранная, целенаправленная и систематическая работа по изучению и пропаганде творческого наследия Тараса Шевченко, сохранению и распространению ценной познавательной информации о его жизни и творчестве, обладающей огромным воспитательным потенциалом.

ЭКО «Довіра» проводит множество мероприятий, от утренников авторской дошкольной гимназии, на которых малыши читают стихи и поют песни на стихотворные тексты Шевченко, до фестивалей с участием не только представителей украинской диаспоры, но и людей разных национальностей. Совместно с библиотеками проводят читательские конференции, литературные вечера, встречи со школьной и студенческой молодёжью. Остановимся вкратце лишь на некоторых мероприятиях, организованных и проведённых «Довірой» в данном направлении.

В июне 2004 г. по инициативе Ольги Дмитриевны Павленко был организован творческий конкурс юных художников на тему «Тарас в моей судьбе», посвященный 200-летию со дня рождения Тараса Шевченко. Он проводился на базе городской школы № 15, с которой у украинской диаспоры сложилась давняя и прочная дружба. В приветственном выступлении руководитель «Довіри» подчеркнула, что большая часть выпускников данной школы являются активистами украинского сообщества, многое делают по изучению украинской культуры и языка, неоднократно становились победителями международных фестивалей и конкурсов.

Школьники активно включились в конкурс, старались найти созвучные им моменты из жизни и творчества великого Кобзаря.

Пока работы участников конкурса рассматривало компетентное строгое жюри, зрителям рассказывали о короткой, но плодотворной жизни Т. Шевченко. В качестве эпиграфа были приведены слова Тараса Григорьевича: «Тот, кто забыл обычаи своих отцов, карается и

людьми, и Богом. Он блуждает по свету, как блудный сын, нигде не может найти себе пристанища, так как он потерян для своего народа». Впечатление от рассказов о жизни Кобзаря усиливали музыкальные номера, вдохновенно исполненные членами «Довіри».

Во время подготовки и участия в конкурсе учащиеся знакомились с картинами самого Тараса Григорьевича, глубже постигали духовный мир Кобзаря и, несомненно, сами стали духовно богаче.

В 2008 г. ЭКО «Довіра» инициировало обращение представителей атырауской интеллигенции к местной администрации с предложением увековечить память о Т. Шевченко установкой мемориальной доски на одном из зданий старого города.

17 октября 2009 г. мемориальная доска памяти Тараса Шевченко в торжественной обстановке была открыта в Атырау на здании АО «КазНИГРИ». Это здание находится в старой части Атырау. Тарас Шевченко был на этой улице, когда в 1850 г. следовал к месту своей ссылки на полуостров Мангышлак.

В торжественном мероприятии, приуроченном к 195-летию со дня рождения украинского поэта, мыслителя, художника, участвовал пресс-атташе посольства Украины в Казахстане Александр Никончук.

Известный атырауский краевед Вячеслав Афанасьев рассказал о дневниковых записях Тараса Шевченко в период ссылки, среди которых есть упоминание о его пребывании на территории Гурьева, о том, как по дороге на пристань он поднял на улице свежую вербовую ветку и по прибытии в Новопетровское укрепление посадил её на гарнизонном огороде. «В 1850 году, – писал Тарас Шевченко, – когда меня препровождали из Орской крепости в Новопетровское укрепление, в Гурьев-городке я на улице поднял свежую вербовую палку, привез ее в укрепление и на гарнизонном огороде воткнул ее в землю, она действительно ростки пустила, я ну ее поливать, а она расти». Так выросла известная Тарасова верба.

Инициативе «Довіри» в установке мемориальной доски памяти Тараса Шевченко активно содействовали местные власти. В день открытия мемориальной доски в областной филармонии состоялся фестиваль украинской культуры, в нём приняли участие коллективы украинских национально-культурных центров Актюбинской, Западно-Казахстанской, Мангыстауской и Атырауской областей.

С тех пор ежегодно 9 марта, в день рождения Тараса Шевченко, к мемориальной доске великого Кобзаря членами ЭКО «Довіра», а также всеми горожанами, кто чтит его память, возлагаются венки и цветы.

В 2009 г. ЭКО «Довіра» в честь 195-летия Т. Г. Шевченко выпустило красочный буклет, посвящённый великому Кобзарю.

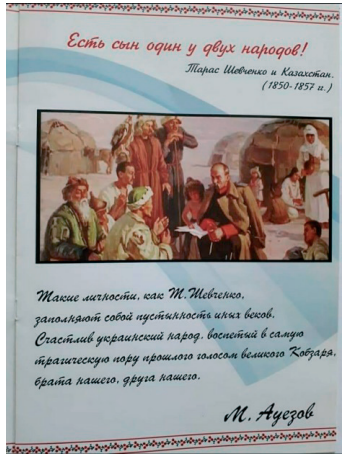
В марте 2011 г. к 150-летию со дня смерти Т. Г. Шевченко совместно с Атырауским институтом нефти и газа была организована научно-практическая конференция. После официальной научной части конференции участники и гости мероприятия смогли насладиться большим концертом, подготовленным самодеятельными артистами «Довіри».

Есть сын один у двух народов!
Тарас Шевченко и Казахстан.
(1850-1857 г.г.)
Такие личности, как Т.Шевченко,
заполняют собой пустынность иных веков.
Счастлив украинский народ, воспетый в самую
трагическую пору прошлого голосом великого Кобзаря,
брата нашего, друга нашего.
М. Ауезов

Тарас
Шевченко
К 195 летию со дня рождения
посвящается...

В октябре 2012 г. делегация от «Довіри» принимала участие в фольклорном фестивале, приуроченном к 80-летию музея Т. Г. Шевченко в городе Форт-Шевченко Мангистауской области.

9 марта 2014 г. в день 200-летия Т. Г. Шевченко активисты «Довіри» и представители общественности, почитатели таланта Кобзаря собрались у мемориальной доски, чтобы вспомнить о нём, возложить венки, цветы. Торжественный митинг открыла руководитель ЭКО «Довіра» Ольга Дмитриевна Павленко. Она рассказала собравшимся об основных вехах жизни поэта, поделилась впечатлениями о посещении его музея в Форт-Шевченко, а также Ольга Дмитриевна прочитала стихи собственного сочинения, посвященные Тарасу Шевченко. В митинге приняли участие многие сотрудники КазНИГРИ, представители интеллигенции города, сочтя за честь поучаствовать в мероприятии, по-

священном памяти великого сына украинского народа. Выступавшие подчеркивали, что гордятся тем, что живут в стране, где царят мир и дружба между народами, а межэтническое согласие и стабильность являются важнейшими факторами государственной политики.

9 марта 2019 г. к 205-й годовщине со дня рождения Т. Шевченко члены объединения почтили память поэта возложением цветов у мемориальной доски, рассказами собравшейся многочисленной публике о его жизни и деятельности, демонстрацией рисунков, вдохновенным чтением произведений Кобзаря. Затем представители объединения посетили центр адаптации взрослых и провели благотворительную акцию в честь праздника «Масленица».

В апреле 2019 г. ЭКО «Довіра» провело в детской библиотеке г. Атырау литературный вечер на тему «Абай Кунанбаев и Тарас

Шевченко – просветители Великой степи». В ходе мероприятия его участники были ознакомлены с тематической книжной выставкой, узнали много интересного и познавательного о жизни великих поэтов казахского и украинского народов. Учащиеся средней школы № 15 имени Абая прочитали отрывки из произведений Абая Кунанбаева и Тараса Шевченко. Члены «Довіри» порадовали гостей искрометной концертной программой.

9 марта 2020 г. ЭКО «Довіра» провело знаменательную акцию памяти в честь дня рождения Тараса Шевченко, заблаговременно разместив в социальных сетях приглашение горожанам принять участие в данной акции. В прошлом году отмечалась особенная дата – 170-летие прибытия Т. Шевченко на казахскую землю.

Участники акции возложили цветы к мемориальной доске памяти Т. Г. Шевченко, рассказали о жизни и творчестве Кобзаря, прочитали стихи, а также ознакомились с экспозицией Шевченковского уголка в атырауском Доме дружбы Ассамблеи народа Казахстана.

4 октября 2020 г. стихотворения Т. Шевченко прозвучали на «Вечере поэзии» женского клуба «Кохання», организованном ЭКО «Довіра». Проникновенное чтение участницами клуба любимых стихотворений никого из присутствовавших не оставило равнодушными. Еще больше сплотило участников и гостей вечера и способствовало созданию гармоничной атмосферы совместное пение украинских народных песен и оживлённая дискуссия на насущные темы.

9 марта 2021 г. активисты ЭКО «Довіра» также провели акцию памяти великого Кобзаря. В этом году отмечалось 160 лет со дня смерти выдающегося сына украинского народа, был проведён ряд важных мероприятий на республиканском и международном уровне.

В ближайших планах нынешнего руководителя объединения Виктории Синицыной – организовать осенью поездку с молодежью «Довіри» в г. Форт-Шевченко. Конечно, все будет зависеть от эпидемиологической обстановки в стране.

Многогранная деятельность ЭКО «Довіра» широко освещается в областной, региональной и республиканской прессе, электронных СМИ. Современные технологии позволяют оперативно делиться актуальной информацией в интернет-пространстве, повышать информированность населения, создавать позитивный общественный

резонанс. У ЭКО «Довіра» есть свои странички в социальных сетях, собственный YouTube-канал, большая армия подписчиков.

Имя Тараса Шевченко навсегда останется в памяти казахстанцев, ибо он является одной из объединяющих духовных скреп для украинского и казахского народов.

В 2022 г. отметил свое 90-летие самый крупный музей Тараса Шевченко за пределами Украины – музей в г. Форт-Шевченко в соседней с нами Мангыстауской области. В 2024 г. грядет 220-летний юбилей Кобзаря. Конечно, будут масштабные мероприятия, события международной значимости.

Однако независимо от праздничных дат важна регулярная, повседневная работа по пробуждению у людей интереса к жизни великих личностей, патриотическое воспитание молодежи, сохранение и трансляция исторического национально-культурного опыта, обеспечение преемственности поколений. И в этом плане атырауское ЭКО «Довіра» находится на верном пути. С чувством глубокого удовлетворения, благодарности и надежды пожелаем ему новых успехов!

Источники и литература:

1. Ананьева С. Воздвигая мосты духовности: казахстанско-украинские литературные связи. Нива. 2009. № 5. С. 122–149.

2. Костенко А., Умирбаев Е. Оживут степи... Тарас Шевченко за Каспием. Алма-Ата : Өнер. 1984. 232 с.

3. Монастырская Л. И сегодня в казахской степи слышен звон струн кобзы Тараса. Прикаспийская коммуна. 2014. 5 марта.

4. Омарулы Б. Косаральские мотивы в творчестве Кобзаря. Мысль. Республиканский общественно-политический журнал. 2018. № 6. 13 июня. URL: https://mysl.kazgazeta.kz/news/11230

5. Свидин И. Н. Полуостров судьбы поэта. Алма-Ата : Казахстан, 1978. 156 с.

Жаркин Кенжебаєва

«ДОВІРА» – ПАМ'ЯТІ КОБЗАРЯ

Казахстан у житті великого українського поета, художника, першого неофіційного посла України у Великому степу Тараса Шевченка посідав

особливе місце. Різноманітне втілення в його творах казахської тематики, непідробний інтерес і симпатія до казахського народу, великий внесок у культурний розвиток Казахстану породили у казахстанців почуття любові і вдячності, невгасаючий інтерес до творчості великого Кобзаря. Популяризація творчості Т. Шевченка, шанування пам'яті поета, збереження та розповсюдження інформації про його життя становлять важливий напрямок Атирауського українського етнокультурного об'єднання «Довіра».

***Ключові слова**: казахсько-українські зв'язки, духовне співзвуччя, казахстанський період творчості Т. Шевченка, діяльність ЕКЗ «Довіра».*

Zharkyn Kenzhebayeva

«DOVIRA» – OF THE HONOUR OF KOBZAR

Kazakhstan occupied a special place in the life of the great Ukrainian poet, artist, the first unofficial ambassador of Ukraine to the Great Steppe Taras Shevchenko. The diverse embodiment of Kazakh themes in his works, genuine interest and sympathy for the Kazakh people, a great contribution to the cultural development of Kazakhstan gave rise to a reciprocal feeling of love and appreciation, an undying interest in the work of the great Kobzar. Popularization of Taras Shevchenko's creativity, honoring the poet's memory, preservation and distribution of information about his life are an important direction of the Atyrau Ukrainian ethno-cultural association «Dovira».

***Key words**: Kazakh-Ukrainian literary relations, spiritual harmony, the Kazakh period of Shevchenko's creativity, the activity of the ECO «Dovira».*

УДК 82.09+928Шев
Денис Черниенко

БИОГРАФИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ ЮЖНОУРАЛЬСКОЙ ШЕВЧЕНКИАНЫ В 1930-е – 1950-е ГОДЫ

В статье показано развитие историко-литературоведческих исследований на Южном Урале (Оренбург, Орск) в рамках научного шевченковедения. Представлены наиболее значимые публикации, посвящённые пребыванию Т.аГ. Шевченко в ссылке в Оренбургском крае, отмечен вклад местных писателей и краеведов – М. С. Клипиницера, Н. Е. Прянишникова, И. Т. Изотова, А. К. Бочагова, А. Н. Ведмицкого. Сделан вывод о складывании в середине XX в. предпосылок для формирования региональной школы шевченковедения.

***Ключевые слова**: Тарас Шевченко, орско-оренбургский период, ссылка, шевченкиана, региональная научная школа, научно-просветительская деятельность, Южный Урал.*

Обстоятельства жизни и творчества Тараса Шевченко в период ссылки являются важными темами южноуральской шевченкианы[1], которая известна во всем мире, прежде всего, благодаря 40-летней работе и подвижничеству Леонида Большакова. Но следует отметить, что региональная научная школа сочетает в себе опыт нескольких поколений, демонстрируя преемственность исследовательских традиций, широкий круг и разнообразие источников, разные формы сохранения исторической памяти. После смерти Шевченко в течение почти 30 лет оренбургский период его жизни оставался менее изученным. В конце XIX в. сбор информации проводился случайно, несистематизировано, людьми, случайно и временно оказавшимися на Южном Урале, местных специалистов еще не было.

В начале XX в. по причинам политического характера шевченковская тема в преддверии 100-летнего юбилея поэта в 1914 г. оказалась

1. В академическом смысле «Шевченкиана» – совокупность произведений литературы и искусства, связанных с жизнью и творчеством Т. Г. Шевченко, а также все издания его сочинений. В данном случае под шевченкианой понимается цикл научных трудов, собрания книг, музейные экспозиции, изображения, документы и иные предметы, содержащие информацию о пребывании Т. Г. Шевченко в ссылке в Оренбургском крае.

под цензурой, затем последовали революция, Гражданская война, перестройка научной работы на новых идеологических принципах. Поэтому по-настоящему системное и разностороннее изучение многих «белых пятен» жизни и творчества Шевченко продолжилось уже только в советский период в связи со следующей юбилейной датой – 120-летием, что стало заметной вехой в формировании в Оренбурге собственных исследовательских традиций, а впоследствии – региональной научной школы шевченковедения.

Предвоенный период ознаменовался в южноуральской литературе важным событием – в 1939 г. увидело свет первое научное издание о Шевченко – коллективная монография оренбургских писателей и ученых «Т. Г. Шевченко в ссылке» [1], состоящая из четырех тематических статей. Эти материалы были подготовлены еще в 1933 г. к 120-летию со дня рождения поэта, но опубликованы только спустя несколько лет. Основными источниками для подготовки книги стали сами сочинения Шевченко периода ссылки, записки, письма, воспоминания оренбургских знакомых поэта, тех людей, с кем ему доводилось общаться, труды его первых биографов 1870–1890-х гг., публикации о Шевченко в советской литературе.

Своего рода вступление к книге, идеологически выдержанное в духе времени, представляет статья М. С. Клипиницера[2] «Народный поэт» [1, 7–14]. Шевченко показан стойким поэтом-революционером. Основная тема его творчества – борьба народа с царизмом и крепостничеством. Особое место в статье занимает идея об интернациональном значении творчества поэта – «друга всех трудящихся всех наций».

Известному уже в то время литературоведу Н. Е. Прянишникову[3] принадлежит вторая статья «Годы изгнания» [1, 15–92]. В очерке

2. Клипиницер Михаил Соломонович (1907–1992) – журналист, поэт, краевед. Литературную деятельность начал в 1928 г. С лета 1935 г. в Оренбурге работал в областной газете, входил в редколлегию альманаха «Степные огни», вел литературно-организаторскую работу. Участник войны 1941-1945 гг., кавалер боевых наград. В послевоенные годы вел активную журналистскую работу, в том числе на телевидении, в областном книжном издательстве подготовил к печати десятки книг.

3. Прянишников Николай Ефимович (1890–1963) – литературный критик, писатель, педагог, краевед, кандидат филологических наук (1946). Окончил Петербургский историко-философский институт (1915). С 1930 г. жил и работал в Оренбурге, преподавал русский язык и литературу в Высшей коммунистической сельскохозяйственной школе (1933–1938), в педагогическом институте (1939–1942), сотрудничал с печатными изданиями, один из создателей Оренбургской писательской организации, член СП СССР с 1939 г. Автор книг: «Проза Пушкина и Л. Толсто-

речь идет главным образом об обстоятельствах ареста Шевченко, показано идейное содержание его поэзии. «Взоры всех, кому дорога его память, не раз будут обращаться к территории бывшего Оренбургского края», – пророчески пишет Н. Е. Прянишников, – «здесь «гениальный Кобзарь провел самые тяжелые годы своей краткой, но многострадальной жизни». Годы изгнания разделены на несколько этапов: «Оренбург», «Орская крепость», «Аральское море». «Снова Оренбург и Орск», «Новопетровское укрепление», «Возвращение». В статье много материалов биографического характера, Н. Е. Прянишников очень колоритно и точно рисует эпоху и окружающую поэта среду.

Третья статья оренбургского филолога И. Т. Изотова[4] «Творчество Шевченко в ссылке» [1, 93–165] в большей степени носит литературоведческий характер и посвящена феномену работы художника в неволе. «Невольничья муза» – особое состояние духа, которое невозможно сломить ни бытовыми трудностями, ни строгими запретами. Автор предпринимает подробный анализ жанров, рассматривает отдельные произведения.

Отдельное внимание автора обращено к анализу прозаического наследия – повестям как к одной из первостепенных задач зарождающегося шевченковедения. Русскоязычные сочинения до тех пор были наименее известной и критически малоисследованной частью литературного творчества Шевченко. По мнению И. Т. Изотова, повести имеют как очевидные достоинства, так и недостатки [1, 143] (рыхлость композиции, мозаичность изложения и др.). Кроме того, по цензурным соображениям затихает и революционный напор, т.к. повести предназначались для печати, сатирические инвективы ощутимо присутствуют, но как бы «вполголоса». Финальным же моментом литературной деятельности Шевченко в ссылке И. Т. Изотов справедливо рассматривает его «Дневник», который обладает не

го» (1939), «Писатели-классики в Оренбургском крае» (1946), «Записки словесника», соавтор нескольких сборников. Т. Шевченко посвящены материалы в книгах и местных периодических изданиях.

4. Изотов Иван Трифонович (1893–1982) – ученый, доктор филологических наук, профессор. Окончил Варшавский университет, в Оренбурге с 1930-х гг. Преподавал в Оренбургском государственном педагогическом институте курсы отечественной и мировой литературы, был деканом литературного факультета.

только содержательной, художественной и личностной ценностью, но и раскрывает философские, мировоззренческие, преимущественно материалистические, по мнению автора статьи, взгляды поэта.

Важный вывод, к которому приходит И. Т. Изотов – в ссылке «не удалось задушить творчество» замечательного поэта. Он боролся с рабством всю жизнь, не смирился со своей судьбой, несмотря на нечеловеческие условия жизни (или существования?) в солдатчине. «Шевченко – гуманист в лучшем смысле этого слова, он хотел, чтобы человек был свободным и в этом смысле он наш современник» [1, 161], – заключает И. Т. Изотов.

Завершает сборник небольшая статья орского краеведа А. К. Бочагова[5] «Где жил Шевченко?» [1, 166–169], в которой указано несколько мест в Оренбурге, где поэт «бывал... и живал», доказывается неопровержимость этих данных со ссылкой на свидетельства очевидцев и современников. По мнению автора, в Оренбурге Шевченко «вел жизнь кочевую», в том смысле, что не имел одного постоянного места пребывания. В Приложении даны наиболее важные даты пребывания Шевченко в ссылке, перечень стихов, написанных в тот период.

Таким образом, книга явилась первым опытом обобщения всего известного на то время времени книжного (пока еще не архивного) материала о годах изгнания поэта. Показаны основные моменты службы, повседневной жизни и художественного творчества Шевченко в условиях ссылки. Период его солдатчины реконструирован достаточно полно, но при этом многие сюжеты, факты, события имеют характер гипотезы, версии, предположения, намечены иногда конспективно. Кроме того, на содержание книги, безусловно, наложили отпечаток специфические советские подходы 1930-х гг. с их непримиримостью, безальтернативностью и обилием идеологических «штампов».

Очевидно, что в это время большая и перспективная тема «Шевченко в Оренбургском крае» благодаря энтузиазму и про-

5. Бочагов Архип Кузьмич (1898–1976) – историк, общественный деятель, журналист, кандидат исторических наук, доцент. Участник Гражданской войны. Образование получил на учительских курсах, в комуниверситете им. Свердлова, в Институте красной профессуры. Находился на партийной и административной работе – являлся заместителем председателя облисполкома, заведующим кафедрой марксизма-ленинизма мединститута, ректором Орского пединститута, председателем облсовета общества охраны памятников истории и культуры. Автор 15 книг, в том числе, «Орск», «Город в степи», «Люди вечной юности», «У истоков» и др.

фессиональному кропотливому труду ряда местных авторов получила только свое первое научно-литературное обоснование и в будущем ждала более развернутых, глубоких исследований, к которым оренбургские краеведы, историки и писатели вернулись уже в послевоенное время.

Изучение жизни и творчества Шевченко в Оренбуржье продолжил один из авторов предыдущего издания – Н. Е. Прянишников, поскольку опыт исследовательской работы 1930-х гг. показал свою плодотворность. Важным событием в литературной жизни края стала его книга 1946 г. «Писатели-классики в Оренбургском крае» [2], в которой отдельный раздел посвящен Шевченко. В последствии книга выходила еще тремя изданиями в 1956, 1970, 1977 гг. [3] и стала библиографическим раритетом.

Н.Е. Прянишников полагает, что годы ссылки были для Шевченко не только годами тоски и лишений, но годами непрекращавшегося духовного роста, очень интенсивной творческой деятельности [2, 80]. Исследователь поднимает важный вопрос: насколько велика была доля местного, «оренбургского» элемента в поэтических произведениях периода ссылки? И приходит к выводу, что доля эта незначительная, местные темы не получили заметного отражения в его поэзии. Все поэтическое наследие Шевченко пронизано преимущественно «украинскими мотивами» в силу насильственной и длительной оторванности от своей родины. Украина заполняла все его мысли и чувства, ему было психологически трудно писать о чем-нибудь другом [2, 81]. Другое дело – графика и живопись. Сама природа изобразительного искусства требовала натуры. Поэтому рисунки, эскизы и картины периода ссылки представляют большой краеведческий интерес.

Исследование Н. Е. Прянишникова, основанное на детальном знакомстве с нарративными и изобразительными источниками, не только давало системное представление о последовательности событий, некоторых обстоятельствах пребывания и особенностях творчества Шевченко в ссылке, но и открыло в зарождающемся оренбургском шевченковедении краеведческое направление, новаторское по своему замыслу для середины 1940-х гг.

В 1950–1960-х гг. тему «Шевченко в ссылке» активно разрабатывал орский исследователь А. Н. Ведмицкий[6]. Творчество украинского поэта, его нелегкий жизненный путь были ему близки и понятны, поскольку помимо собственно научной работы он много времени уделял пропаганде творчества поэта, проводя открытые лекции, выступая на литературных вечерах и утренниках, готовя статьи для местной печати. В значительной степени и по инициативе А. Н. Ведмицкого в августе 1959 г. в Орске, в центральной части города был открыт памятник Тарасу Шевченко – один из наиболее интересных памятников поэту в мировой скульптуре.

Книга А. Н. Ведмицкого, вышедшая в 1960 г., стала заметной вехой в становлении оренбургского шевченковедения [4]. Свой труд автор построил на широкой и разноплановой источниковой основе – произведения самого Шевченко, в том числе еще недостаточно введенный в оборот «Дневник»; материалы, опубликованные в периодических изданиях «Киевская старина», «Оренбургский листок», «Русский архив» в 1880–1890-х гг.; воспоминания и рассказы современников; оценки личности и творчества Шевченко, данные другими известными писателями, общественными деятелями.

Содержание книги охватывает весь период «солдатчины», автор, кратко напоминая биографию, показывает идейные принципы, обстоятельства участия в общественно-политической деятельности, братстве, прослеживает жизненный путь поэта от судебного процесса и приговора – начала «десятилетней драмы» – до освобождения из Новопетровского укрепления. В оценках А. Н. Ведмицкого Шевченко предстает как «борец против деспотизма» [4, 5], поэт-революционер, выражавший думы закрепощенного народа. Подробно описаны обстоятельства встречи и общения с земляками (Ф. Лазаревский, С. Левицкий, М. Александровский) в Оренбурге.

Раздел «В Орской крепости» включает подробные описания того места, где оказался поэт, распорядок службы. Один из спорных вопро-

6. Ведмицкий Александр Никитович (1894–1961) – поэт, литературовед, журналист, педагог, кандидат филологических наук. В 1918 г. закончил Полтавский учительский институт. Работал в школе, занимался журналистикой, был активным членом Союза крестьянских писателей «Плуг». В конце 1920-х – начале 1930-х гг. издавались сборники его стихов. Преподавал в Полтавском пединституте. С 1951 г. принял предложение Орского педагогического института, работал доцентом, заведующим кафедрой русской литературы.

сов шевченковедения – в каких условиях проходила повседневная жизнь и служба ссыльного. А. Н. Ведмицкий приводит разные взгляды по этому поводу. Автор сам размышляет о том, мог ли в Орской крепости Шевченко вести дневник (о чем упоминается в известном письме В. Репниной от 25 февраля 1848 г.) и приходит к выводу, что, скорее всего, речь идет просто об отдельных записях, которые были вскользь названы «дневником».

Помимо бытовых вопросов А. Н. Ведмицкий обращается и к анализу литературного творчества, замечая, что тематика стихотворений в этот период весьма разнообразна. «Несмотря на мотивы грусти, тоски, вполне объяснимые условиями жизни поэта, общий тон его произведений жизнеутверждающий... Вера в лучшую жизнь – источник оптимизма, который характерен для «невольничьей поэзии» Шевченко» [4, 27]. Автор разбирает содержание некоторых произведений, анализирует обнаруженные в них метафоры, ключевые образы: Счастье, Доля, Слава, Звезда, Казачество, Муза и т.д. По мнению А. Н. Ведмицкого, Шевченко в поэзии данного периода «подтверждает реалистический творческий метод, важное значение народности и идейности искусства» [4, 30]. Важное место занимают размышления поэта над смыслом жизни, подтверждением чему могут служить слова, вложенные в уста одного из героев – Семена Палия: «Зачем же я на свет родился, свою Украину любил?».

Кроме философских категорий, облаченных в собирательные художественные образы, в ссылке Шевченко обращается к наблюдениям за жизнью окружавших народов – «живописных казаков», казахов, киргизов, туркмен, многие образы выведены из реальных людей. «Вначале он видел в степи лишь пустынное однообразие, но позже наступило время, когда художник Шевченко взглянул на степь другими глазами... увидел не унылую пустыню, а богатую красками природу» [4, 36].

Раздел «На Аральском море» содержит описание экспедиции, здесь показаны отношения Шевченко с местным населением. В повести «Близнецы» главный герой Савватий Сокира встречается в Раиме с неким человеком – «счастливым земляком». А. Н. Ведмицкий предполагает, что в этом образе изображен сам Шевченко, который в это время чувствовал себя значительно свободнее, увлекался рисованием

[4, 54]. Разбирая некоторые произведения, автор обращает внимание на композицию, особенности языка, стиля, сюжетных линий и другие черты творчества.

Раздел «Шевченко в Оренбурге» включает материалы по истории города, подробно показаны повседневная жизнь, широкий круг общения поэта. Результатом его пребывания в Оренбурге стали 12 поэтических произведений. По всей видимости, одна из главных тем – народность, картины жизни, создаваемые на фольклорной основе, в том числе яркие образы Украины.

Из раздела «В Ново-Петровском укреплении» можно узнать об истории создания укрепления, приведено его описание на момент прибытия Шевченко. Автор указывает, что сведения об условиях жизни очень противоречивы и отрывочны. Основным источником являются материалы переписки поэта с его корреспондентами. В это время Шевченко работает над новым жанром – повестями, написанными на русском языке, тем самым выходя за пределы украинской литературы [4, 149].

Итогом проведенного историко-литературоведческого исследования А. Н. Ведмицкого являются следующие важные положения: 1) один из основных принципов эстетики Шевченко – «художественным словом служить правде»; 2) в основе творчества Шевченко лежит эстетический и социальный идеал – идеал народных масс; 3) Шевченко в литературе и живописи отстаивал высокое общественное предназначение искусства; 4) творчество периода ссылки переосмысливает историческое прошлое Украины; 5) солдатчина закалила Шевченко, вызвала к жизни новые талантливые произведения.

Несомненно, А. Н. Ведмицкому принадлежит заметное место в создании оренбургской шевченкианы – несмотря на присущие тому времени идеологические оценки, ему удалось предопределить некоторые направления дальнейших перспективных исследований. В том числе и благодаря его общественному энтузиазму Орскому педагогическому институту в 1952 г. было присвоено имя Т.Г. Шевченко.

Таким образом, к середине XX в. сложились необходимые предпосылки для формирования региональной школы оренбургского шевченковедения. Научной деятельности в этой области были при-

сущи такие черты как: 1) сохранение преемственности, обращение к опыту предшествующих публикаций; 2) опора на крепкую источниковую базу, использование архивных материалов; 3) стремление разобраться в спорных и на то время еще недостаточно изученных сюжетах «солдатчины».

Новые грани, более глубокое и разностороннее содержание историческая и литературоведческая проблема «Шевченко в оренбургской ссылке» получила благодаря научно-просветительской деятельности известного журналиста, ученого, филолога, писателя Л. Н. Большакова, который имел возможность опираться на заложенный до него фундамент.

Источники и литература:

1. Т. Г. Шевченко в ссылке. Чкалов : Облиздат, 1939. 176 с.

2. Прянишников Н. Е. Писатели-классики в Оренбургском крае. Чкалов : Чкаловское изд-во ОГИЗ, 1946. 142 с.

3. Прянишников Н. Е. Писатели-классики в Оренбургском крае. Челябинск : Южно-Уральское книжное издательство, 1977. 208 с.

4. Ведмицкий А. Н. Т. Шевченко в Оренбургской ссылке. Оренбург: Оренбургское книжное изд-во, 1960. 178 с.

Денис Чернієнко

БІОГРАФІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ПІВДЕННОУРАЛЬСЬКОЇ ШЕВЧЕНКІАНИ У 1930–1950-ті РОКИ

У статті показано розвиток історико-літературознавчих досліджень на Південному Уралі (Оренбург, Орськ) у рамках наукового шевченкознавства. Представлені найбільш значні публікації щодо перебування Т. Г. Шевченка у засланні в Оренбурзькому краї, відзначено внесок місцевих письменників та краєзнавців – М. С. Кліпініцера, М. Є. Прянішнікова, І. Т. Ізотова, А. К. Бочагова, О. М. Ведмицького. Зроблено висновок про складання у середині ХХ ст. передумов для формування регіональної школи шевченкознавства.

***Ключові слова**: Тарас Шевченко, орсько-оренбурзький період, заслання, шевченкіана, регіональна наукова школа, науково-просвітницька діяльність, Південний Урал.*

Denis Chernienko

BIOGRAPHIC RESEARCH OF SOUTHERN URAL SHEVCHENKIANA IN THE 1930s and 1950s

The article presents the development of historical and literary research in the Southern Ural (Orenburg, Orsk) within the framework of academic Shevchenko studies. The most significant publications devoted to the stay of T. Shevchenko in exile in the Orenburg region are presented, the contribution of local writers and local historians – M. Klipinitser, N. Pryanishnikov, I. Izotov, A. Bochagov, A. Vedmitsky are noted. It is concluded that the preconditions for the formation of a regional school of Shevchenko studies were formed in the mid-twentieth century.

***Key words**: Taras Shevchenko, the Orsk-Orenburg period, exile, Shevchenkiana, regional science school, scientific and educational activity, Southern Urals.*

УДК 8Р2(092)
Татьяна Большакова

Л. Н. БОЛЬШАКОВ – ЮЖНОУРАЛЬСКИЙ БИОГРАФ НЕВОЛЬНИЧЬИХ ЛЕТ КОБЗАРЯ

Статья посвящена анализу вклада оренбургского ученого, писателя Леонида Большакова в шевченковедение. Показаны некоторые обстоятельства его увлечения шевченковской темой, основные тематические направления научной работы и публикации – книги, статьи, энциклопедия. Подчеркиваются документальность трудов Л. Большакова, обязательная опора на архивные материалы, соединение научного подхода и активной просветительской работы. Сделан вывод о том, что творчество Л. Большакова может служить надежной источниковедческой базой и отправной точкой в дальнейших поисках.

Ключевые слова: *Леонид Большаков, Оренбург, шевченковедение, Тарас Шевченко, исследования, поиск, издания, Институт Тараса Шевченко.*

«Спасибо за книжку. В шевченкознавство – ценный вклад, для читателя – радость» [1, 91], – строки из письма Олеся Гончара могут быть отнесены ко всем шевченковедческим книгам Л. Н. Большакова.

Имя оренбургского ученого Леонида Наумовича Большакова (1924–2004) читатель найдет на страницах многих украинских справочных изданий, его работы в области шевченковедения были отмечены высшими литературными наградами Украины – Государственной премией имени Т. Г. Шевченко и премией Совета Министров Украины имени П. Тычины «Чувство семьи единой», а труды стали предметом исследования в диссертационных работах И. М. Акиншиной (2005), И. Л. Савенко (2006).

При этом в украинских справочниках и энциклопедиях рядом с фамилией Большаков значится: украинский писатель. В самом деле знаменитый шевченковед родился на украинской земле, в небольшом украинском городе Сновске, окончил школу и начал работать в областном Чернигове, и если бы не начавшаяся в 1941 г. война, очевидно, так и не покидал бы Украину.

Наверное, в чем-то даже символично, что в 1941 г. военное лихолетье забросило его именно в Орск, где почти за столетие до этого отбывал солдатчину Тарас Шевченко. И не случайно так проникновенно звучат строки из родившейся много лет спустя «Были о Тарасе»: «Тогда, в Отечественную, Орск стал одним из арсеналов промышленности, работавшей на фронт, добрым прибежищем, родным домом для опаленных войной киевлян, черниговцев, днепропетровцев. Пусть тесным, нередко холодным, далеко не хлебным..., и таким запомнился он множеству людей, которых свела тут общая беда... Урок стойкости давал нам фронт. Своего учителя в школе мужества видели мы и в непокорном Тарасе – земляке по Украине, земляке по Орску. По улочкам Орской крепости он ходил солдатом, «нижним чином», оставался же самим собою – поэтом, художником, человеком. Оставался сам и учил тому нас. Учил поэзией и примером» [2, 10].

Более шестидесяти лет жизнь Леонида Наумовича была связана с Оренбуржьем и с Шевченко. Его заметки о ссыльном украинском поэте публиковались в военных и тыловых газетах, звучали в радиопередачах; он нередко был одним из организаторов и непременным участником вечеров и утренников, посвященных Тарасу Шевченко.

В 1968 г. вышла первая книга Шевченкианы Большакова – «По следам оренбургской зимы» [3], в которой рассказал о ранее не известных сторонах жизни украинского поэта и людях, с которыми пересеклась его судьба в период ссылки. Кстати, после выходы этой книги само словосочетание «оренбургская зима» прочно вошло в научный оборот и стало научным термином.

В 1971 г. исследование «Годы невольничьи» [4] увидело свет в Киевском издательстве. В ней был опубликован словарь окружения Т. Г. Шевченко, включивший в себя более 900 биографических справок о людях, встреченных поэтом в трудные годы ссылки и одиночества. Среди них – казахи, русские, поляки, туркмены, украинцы; политические ссыльные, ученые, солдаты, офицеры. Каждая фамилия, каждый инициал или псевдоним были раскрыты, благодаря чему читатель мог ясно представить картину социального окружения Т. Г. Шевченко в 1847–1857 гг. Переводчица книги – Надежда Константиновна Николенко, написала на подаренном автору экземпляре: «Пусть эта ласточка не будет последней».

Пожелание сбылось: вскоре вышла новая книга «поисков, раздумий, исследований» Л. Н. Большакова «Ехал поэт из ссылки» [5], которая стала первой в шевченковедении попыткой проследить путь возвращения Тараса Григорьевича из закаспийской ссылки – от Новопетровского укрепления к Астрахани, Нижнему Новгороду, Москве. Автор задался целью как можно полнее и глубже показать роль, которую сыграли знаменательные месяцы 1857–1858 годов в жизни поэта, и читатель как бы разделяет горести и радости, надежды и разочарования, пережитые поэтом в дороге. В этой книге, кроме ряда «тетрадей» (Астраханской, «Волжских», «Тетради воспоминаний» и др.) также помещен «Словарь окружения и связей Тараса Шевченко периода возвращения его из ссылки». Этот словарь, как и ранее опубликованный, – кладезь сведений, хотя содержит не так много персоналий (всего 187). Каждая справка – маленький очерк о том или ином спутнике поэта во время его путешествия – в то же время прибавляет какую-нибудь новую деталь к образу поэта. В те же 70-е гг. XX в. Киеве вышел двухтомный Шевченковский энциклопедический словарь [6], в который вошло 168 статей Л. Н. Большакова.

Затем были исследование о судьбе книги Т. Шевченко «Путь "Кобзаря"» [7], написанное в соавторстве с В. С. Бородиным (в 1983 г. эта книга вышла на армянском зыке [8]; книга для старших школьников на украинском языке «Иду к источнику» [9]; объемный очерк в книге стихов Т. Г. Шевченко, созданных в период солдатчины «Адреса горя и борьбы» [10, 213–327]; «Добро, что нет его превыше...» [11]; «Дорогами большой судьбы» [12], «Поиск заветного» [13]. В интервью, данном в 1985 г. газете «Литературная Украина», Леонид Наумович говорил, что к своим находкам шел годами, писал сначала художественно-документальные очерки, которые затем «вырастали» в фундаментальные исследования [14].

В 1990 г. на украинском языке вышла книга Л. Н. Большакова «Повесть о вечной жизни» [15]. Это произведение во многом необычно: автор называет (и характеризует) множество шевченковедческих источников, рассказывает об ученых-шевченковедах, авторах памятников Т. Г. Шевченко, истории появления многих мемориальных досок, перипетиях поиска материалов о Кобзаре и т.д. По сути дела, книга представляет собой достаточно подробное историографическое

исследование, которое будет интересно не только массовому читателю (книга вышла в издательстве «Веселка» и адресована «старшему школьному возрасту»), но и молодым исследователям, так как многие из названных изданий за давностью лет им неизвестны. Научную значимость книги отмечали многие украинские корреспонденты Л. Н. Большакова. Так, например, лауреат Государственной премии Украины Л. Н. Вышеславский писал: «Это, конечно, исследование, но его художественность увлекает».

Книги Л. Н. Большакова всегда строго документальны. Материалы не только оренбургского, но и многих других архивов страны позволили исследователю ввести в научный оборот уникальные материалы, к которым до него не прикасалась рука историка, рассказать о людях, с которыми встречался ссыльный поэт; выяснить творческую историю многих его произведений. Без преувеличения можно сказать, что Л. Большаков являлся главным «добытчиком» сведений о жизни Шевченко в ссылке.

В 1992 г. «за многолетнюю исследовательскую деятельность и пропаганду творчества Шевченко» Л. Н. Большакову было присвоено звание Заслуженного деятеля культуры Украины, и строки Указа свидетельствуют, что так высоко отмечены не только литературная, но и просветительская работа оренбургского ученого.

Действительно, Леонид Наумович никогда не был кабинетным ученым, он стремился сделать Т. Г. Шевченко близким как можно более широкому кругу людей. Именно поэтому по его инициативе в Орске и в Оренбурге созданы два музея, причем оренбургский является мемориальным: он открыт в цокольном этаже школы, где когда-то была гауптвахта, на которой в 1850 г. отбывал наказание Шевченко.

А еще раньше, в 1977 г., в Оренбуржье впервые состоялся Шевченковский март – ежегодный праздник, участниками которого непременно были гости с Украины: поэты, художники, артисты, сотрудники музеев и др. Это поднимало праздник на уровень большого события культурного значения. О многих гостях «Шевченковского марта» можно прочитать в третьей части Оренбургской Шевченковской энциклопедии [16]. Ежедневные записи в личном дневнике Леонида Наумовича позволили с документальной точностью рассказать о каждом [17].

«Повесть о вечной жизни» стала последней вышедшей на украинском языке книгой Леонида Наумовича, но его шевченкиана продолжала пополняться новыми исследованиями. В 1993 г. пришла к читателям «Быль о Тарасе» [18], в 1994 г. – повесть «Тетрадь с вырванными листами» [19], в 1997 г. – Оренбургская шевченковская энциклопедия», в 2001 г. – подробный комментарий к «Дневнику» Тараса Шевченко [20] (кстати работа над последним была начата по заданию Киевского Института литературы ещё в 1984 г., но только в 2003 г. украинские читатели увидели его в пятом томе полного собрания сочинений Т. Г. Шевченко [21, 285-306]). Последней шевченковедческой книгой Л. Н. Большакова стала книга поисков «Там за Уралом, за Елеком» [22], которую он закончил провидческими словами, обращенными к будущим исследователям: «Из конца в конец исхожены мною его дороги... И я продолжаю идти дорогой поиска, и зову в этот путь других – вас, уважаемые мои читатели».

О том, как шла работа над книгой, которую автор считал главной, рассказал сам автор, точнее, страницы его дневника [23]. Действительно, трилогия «Быль о Тарасе» – самое крупное произведение Л. Н. Большакова о Шевченко. Книга посвящена трем годам ссылки – 1847–1850. В 1-м томе рассказывается о начале нелегкой судьбы – каземате в Санкт-Петербурге, беспощадном приговоре, многотрудной дороге к месту службы, о днях, проведенных в Оренбурге и годе в Орской крепости, во 2-м – о жизни Тараса Шевченко на Аральском море, в третьем – об «оренбургской зиме»... Однако, судя по дневнику автора, его замысел был реализован не полностью: задумано было шесть или даже семь томов, которые должны были охватить весь период изгнания [24].

Трилогия «Быль о Тарасе» в 1994 г. была удостоена Государственной премии Украины им. Т. Г. Шевченко. Таким образом Леонид Наумович является лауреатом двух самых престижных украинских премий (первая, имени П. Тычины «Чувство семьи единой» ему присуждена в 1982 г.).

Уникальным изданием является и Оренбургская Шевченковская энциклопедия. Автор воссоздает личностную, социальную, географическую, историческую, политическую, общественную среду, окружавшую Т. Шевченко, в период ссылки в Оренбургском крае.

Л. Н. Большаков считал, что возможно более полное воссоздание такой среды «позволяет глубже вникнуть не только в жизнь выдающейся личности на определенном, безусловно важнейшем, этапе ее деятельности, но и в историю, духовную жизнь края, с которым пересеклась судьба незаурядного человека». Ни одно имя, инициалы, географическое название, упомянутое на страницах произведений Т. Шевченко, в его дневнике или письмах, не выпали из поля зрения исследователя, не остались без пояснения. Презентация энциклопедии прошла в Посольстве Украины в России, на Втором Конгрессе украинцев и Всеукраинском Шевченковском празднике в 1997 г.

Значительным и значимым вкладом не только в российскую украинистику, но и в гуманитарную науку вообще стала десятилетняя деятельность Оренбургского научно-исследовательского Института Тараса Шевченко, который создал и до самой своей кончины возглавлял Л. Н. Большаков (Почетным президентом ИТШ несколько лет был замечательный украинский писатель, академик О. Гончар).

Созданный институт вел активную научную деятельность: издавал Научные тетради («Оренбург Шевченковский» В. В. Дорофеева, «Шевченко и Сапожниковы» А. П. Банникова, «Шевченко, Бларамберги и Мавромихали» С. А. Сапожникова, исследования Т. Ю. Скопинцевой по фольклору и этнографии украинцев Оренбуржья и др.); газету-бюллетень «Институт Тараса», проводил научные конференции, вел просветительскую работу. Тесно сотрудничал ИТШ с украинским областным культурно-просветительным обществом, важнейшей составной частью его деятельности являлось создание и работа музея Тараса Шевченко в Орске и мемориального музея-гауптвахты Т. Шевченко в Оренбурге.

Институт имел тесные связи с Национальной академией наук Украины и её Институтом литературы, Национальным музеем Т. Г. Шевченко в Киеве, Национальным музеем-заповедником в Каневе, Луганским университетом, Культурным центром Украины в Москве. Л. Н. Большаков был научным консультантом съёмочной группы киевской студии «1+1», снимавшей и выпустившей в 2002 г. документальный четырёхсерийный фильм «Мой Шевченко».

Высокую оценку деятельности НИИ Тараса Шевченко, основателем и душой которого являлся Л. Н. Большаков, дали директор

Института литературы им. Т. Г. Шевченко НАН Украины академик Н. Г. Жулинский и заведующая отделом шевченковедения доктор филологических наук В. Л. Смилянская.

Обращаясь к директору ИТШ, ученые писали: «Созданный Вами Институт Т. Шевченко ОГУ – уникальное учреждение на просторах СНГ. Опубликованные тут работы (искренне благодарим за переданные нашему Институту!), проведённые конференции, публикации в Интернете, – расширяют границы шевченковедения».

Книги Л. Н. Большако437 с.ва, посвященные жизни и творчеству Т. Г. Шевченко, стали неотъемлемой частью современного мирового шевченковедения, которое в настоящее время не мыслится без трудов Л. Н. Большакова, сумевшего обогатить его значительными находками. Не случайно книги исследователя выходили не только на русском и украинском, но и на английском, польском, румынском, даже на языках пушту и дари.

Любовь к Тарасу Шевченко Леонид Большаков пронёс в своем сердце через всю жизнь. «Но любить – это знать. Знать – это чтить, изучать, постигать, – писал Леонид Наумович, – ведь жизнь, творчество Гения неисчерпаемы». Эти слова – обращение к будущим поколениям исследователей, для которых книги Л. Н. Большакова послужат надежной источниковедческой базой, станут отправной точкой в дальнейших поисках.

Источники и литература:

1. Леонид Наумович Большаков: Биобиблиогр. указ. / Оренб. обл. универс. науч. б-ка им. Н. К. Крупской, Оренб. гос. ун-т, НИИ Т. Шевченко; Сост. В. В. Ронжес. Оренбург : ОГУ, 2005. 96 с.

2. Большаков Л. Н. Быль о Тарасе. М. ; Оренбург : Евразийск. торг.-пром. компания «Кора», 1993. В 3-х томах. Т. 1. 437 с.

3. По следам Оренбургской зимы: Книга поисков. Челябинск : Юж.-Урал. кн. изд-во, 1968. 227 с.

4. Літа невольничі (Года невольничьи). Пер. на укр. яз. Н. Николенко. К. : «Дніпро», 1971. 425 с.

5. Їхав поєт из заслання... («Ехал поэт из ссылки...»). К. : «Дніпро», 1977. 327 с.

6. Шевченковский словарь : В 2-х т. / АН УССР, Ин-т лит.

им. Т. Г. Шевченко; Гл. ред. Укр. Сов. энцикл. Киев, 1976–1977. Т. 1. 415 с. : ил. Т. 2. 409 с.: ил. Из содерж. : [Ст. с подписью Л. Н. Большакова].

7. Большаков Л. Н. Путь «Кобзаря» : Судьба кн. Т. Шевченко. М. : Книга, 1978. 91 с.: ил. (в соавт. с В. С. Бородиным).

8. Путь «Кобзаря»: [Ист.-филол. очерк о кн. Т. Г. Шевченко]. Ереван : Луйс, 1983. 103 с. (на арм. яз., в соавт. с В. С. Бородиным).

9. Большаков Л. Н. Іду до джерела. Книга про пошуки і знахідки : для середнього та старшого шкільного віку : пер. с рус. В. Омелянчук. Київ : Веселка, 1979. 272 с.

10. Большаков Л. Н. Адреса горя и борьбы» // Т. Г. Шевченко. В степи бескрайной за Уралом... Челябинск, 1980.

11. Большаков Л. Н. Добро найкращеє на світі...: Пошуки. Роздуми. Підсумки. К. : Дніпро, 1981. 301 с.

12. Большаков Л. Н. Шляхами великої долі. Науково-художня книга. К. : Веселка, 1984. 175 с.

13. Большаков Л. Н. Пошук заповітного: дослідження. К. : Дніпро, 1985. 342 с.

14. Літературна Україна. № 10. 1985. 7 березня.

15. Большаков Л. Н. Повість про вічне життя : наук.-худож. кн. : для серед. та ст. шк. віку / авториз. пер. з рос. Н. Ніколенко. К. : Веселка, 1990. 210 с.

16. Большаков Л. Н. Оренбургская шевченковская энциклопедия. Тюрьма. Солдатчина. Ссылка. Энцикл. одиннадцати лет. 1847–1858. Оренбург : Печат. Дом «Димур», 1997. 510 с.

17. Большаков Л. Н. Шевченковский март: как это было. *Восьмые Большаковские чтения. Оренбургский край как историко-культурный феномен: сборник статей международной научно-практической конференции; науч. ред. С. В. Любичанковский.* Оренбург, 2016. С. 355–362.

18. Быль о Тарасе. М. Оренбург : Евразийск. торг.-пром. компания «Кора», 1993: Кн. 1: Яман Кала. 437 с. Кн. 2: На Арале. 448 с. Кн. 3: Оренбург. 299 с.

19. Большаков Л. Н. Тетрадь с вырванными листами. *Повести о поисках и обретениях.* М. : Рус. книга, 2000. С. 411–431.

20. Шевченко Т. Г. Дневник Тараса Шевченко с 12 июня 1857 по 13 июля 1858 года / Коммент. Л. Н. Большакова; НИИ «Ин-т Т. Шевченко». Оренбург : «Оренб. губерния», 2001. 311 с.

21. Щоденник / Коментарі Л. Н. Большакова. *Шевченко Т. Г. Зібрання творів: У 6 т. (вид., автентичне 1 – 6 томам «Повного зібрання творів у дванадцяти томах») / Редкол.: М. Г. Жулинський (голова) та ін. К. : Наук. думка, 2001. Т. 5: Щоденник. Автобіографія. Статті. Археологічні нотатки. «Букварь южнорусский». Записи народної творчості.* 2003. 496 с.

22. Большаков Л. Н. Там за Уралом, за Елеком... Оренбург : ИПК ОГУ, 2003. 234 с.

23. Большакова Т. Л. «Быль о Тарасе» Леонида Большакова: от замысла к книге. Уфа : ИЦ Уфимского филиала МГГУ им. М. А. Шолохова, 2013. 199 с.

24. Большакова Т. Л. Книга о мангышлакском семилетии (нереализованный замысел Л. Большакова. *Доля Тараса Шевченка на засланні: Зб. наук. праць Четвертих Міжнародних Шевченківських читань, присвячених 165-річчю від часу переведення Т. Г. Шевченка на службу в Новопетровське укріплення / під ред. С. А. Брижицької та ін.* Черкаси : Видавець Олександр Третяков, 2015. 296 с. С. 189–201.

Тетяна Большакова

Л. Н. БОЛЬШАКОВ – ПІВДЕННОУРАЛЬСЬКИЙ БІОГРАФ НЕВОЛЬНИЧИХ РОКІВ КОБЗАРЯ

Стаття присвячена аналізу внеску оренбурзького вченого, письменника Леоніда Большакова у шевченкознавство. Показано деякі обставини його захоплення шевченківською темою, основні тематичні напрямки наукової роботи та публікації – книги, статті, енциклопедія. Підкреслюється документальності праць Л. Большакова, обов'язкова опора на архівні матеріали, поєднання наукового підходу та активної просвітницької роботи. Зроблено висновок про те, що творчість Л. Большакова може бути надійною джерельною базою і відправною точкою в подальших пошуках.

***Ключові слова**: Леонід Большаков, Оренбург, шевченкознавство, Тарас Шевченко, дослідження, пошук, видання, Інститут Тараса Шевченка.*

Tatiana Bolshakova

L. N. BOLSHAKOV – SOUTHERN URAL BIOGRAPHER OF THE KOBZAR'S EXILE YEARS

The article is devoted to an analysis of the contribution of the Orenburg scientist and writer Leonid Bolshakov to Shevchenko Studies. Some circumstances of his enthusiasm for the Shevchenko theme, his main thematic research areas and publications – books, articles and encyclopaedia – are described. The documentary character of Bolshakov's work, the reliance on archival materials, and the combination of a scientific approach and active educational work are emphasised. It is concluded that the work of L. Bolshakov could be a reliable source and a reference point for further research.

***Key words**: Leonid Bolshakov, Orenburg, Shevchenko Studies, Taras Shevchenko, research, search, publications, Institute of Taras Shevchenko.*

УДК 82.1(Шев)+82.192(470.57)
Василь Бабенко

ТРАДИЦІЇ ВШАНУВАННЯ ПАМ'ЯТІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА У БАШКОРТОСТАНІ

У статті розглянуто традиції пошанування в Башкортостані, протягом XX – початку XXI ст., пам'яті Тараса Шевченка – видатного поета, художника, мислителя, духовного лідера українського народу. В історії пошанування Шевченка виділяється кілька етапів: початок XX ст., радянський і пострадянський періоди. Витоки любові українців Башкортостану до свого національного генія були закладені ще в Україні. Переселяючись на нові землі, переселенці везли з собою пам'ять про геніального земляка, його портрети, пісні на слова поета. За радянських часів пам'ять про Шевченка увічнювалася в назвах вулиць, сільськогосподарських підприємств, сільських рад і т. ін. Публічних заходів практично не проводилося. Новий етап у традиції пошанування Великого Кобзаря настав у пострадянський період і він пов'язаний зі створенням і діяльністю регіонального громадського об'єднання «Республіканський національно-культурний центр українців Башкортостану «Кобзар». Розкрито системну роботу центру «Кобзар» з увічнення пам'яті Тараса Шевченка в Республіці Башкортостан.

***Ключові слова**: Тарас Шевченко, Кобзар, українці Башкортостану, вшанування пам'яті, традиції.*

Історія формування української спільноти у Башкортостані обіймає у часі майже чотири століття. Перші українці зафіксовані у 1625–1626 рр. [тут і далі статистика за: 1; 2], коли в Уфимському острозі служило двоє «черкас»: у 1634 р. – 13, а у 1636 р. – 3. Перші стаціонарні поселення українців на Південному Уралі з'явилися через 100 років, а саме у 1736–1742 рр., і це було пов'язано з необхідністю заселення Оренбурзької кріпосної лінії з метою укріплення південно-східних кордонів тогочасної Російської імперії.

Соціально-економічна та політична ситуація в Україні наприкінці XVIII – початку XIX століть спричинила нову хвилю переселення українців на схід, зокрема на Південний Урал. Українське населення краю також поповнювалося засланцями – учасниками повстань в українських губерніях Росії. Так, у 1858 р. в Оренбурзькій губернії, до

складу якої входила територія сучасного Башкортостану, а Уфа була адміністративним центром, згідно з даними IX ревізії, нараховувалося 20,5 тис. українців. У 1865 р. була проведена адміністративна реформа, згідно з якою Оренбурзька губернія була поділена на дві: Уфимську, центр – Уфа, та Оренбурзьку, центр – Оренбург. Згідно з першим загальноросійським переписом населення 1897 р., в межах Уфимської губернії, до складу якої входила територія сучасного Башкортостану, налічувалося 4996 українців, в Оренбурзькій губернії – більше 40 тисяч.

Відміна кріпацтва у другій половині XIX ст., особливо Столипінська аграрна реформа 1906–1916 рр. породили масове переселення українських селян на схід Російської імперії, зокрема і на територію сучасного Башкортостану. Так, за даними 1912–1913 рр. тут мешкало вже майже 56,9 тис. українців.

Після жовтневого перевороту 1917 р. переселення українців до Башкирії набуло якісно нового характеру, що було пов'язано з промисловим розвитком східних районів СРСР. За переписом 1939 р., в республіці проживало 92,29 тис. осіб української національності. Це найвища кількість українців за всі роки їхнього перебування у регіоні. У післявоєнний період чисельність українців у Башкирії поступово зменшувалася і на 2010 р. складала біля 39,9 тис. осіб, що було викликано зниженням народжуваності, посиленням асиміляції, переселенням в Україну та інші регіони країни.

Сучасні українці, які мешкають у Башкортостані, у більшості є нащадками тих, хто переселився під час Столипінської реформи та за радянських часів. Невелика кількість – переселенці за часів незалежної України.

Переселяючись на нові землі, українці намагалися зберегти пам'ять про Україну: називали свої нові поселення в пам'ять про ті села, з яких вони виселялися. Таким чином в Башкортостані виникли, наприклад, Чернігівки, Полтавки, Золотоношки, Нефорощанки, Харківка, Ново-Київка, Дніпровка, Херсонка та ін.

Особливу роль для збереження історичної пам'яті та етнічної самосвідомості в українців Башкортостану відіграє ім'я і творчість Тараса Шевченка.

Досліджуючи традиції вшанування пам'яті Тараса Шевченка у Башкортостані, нам не вдалося розшукати в архівах чи у публікаціях

ніяких відомостей про публічне святкування Шевченківських днів до кінця 1980-х рр. Але матеріали, які були зібрані під час експедицій по українських селах, свідчать, що традиції вшанування пам'яті Шевченка своїм корінням сягають ще тих часів, коли переселенці жили на своїй Батьківщині – Україні.

Як найбільшу святиню переселенці везли з України, разом із іконами та жменею рідної землі, портрети Тараса Шевченка та його безсмертну книгу «Кобзар». Автору довелося у 1960–1970-ті рр. ще бачити «Кобзар», виданий на початку XX ст. Людська пам'ять зберегла вірші, пісні на слова Тараса Шевченка. Відомо, що найбільш поширена традиція серед українців – це хоровий спів «Реве та стогне Дніпр широкий» (уривку з поезії «Причина»), який сприймається українцями як свій національний гімн. Під час створення товариства шанувальників української культури «Кобзар» 13 січня 1990 р. учасники установчих зборів замість офіційного радянського гімну України виконували саме цей твір. Жодний український концерт в містах та українських селах не закінчувався і не закінчується без спільного виконання усіма учасниками заходу цієї пісні.

До репертуару кожного творчого українського колективу в Башкортостані включено по декілька пісень на слова Тараса Шевченка. Найбільш поширені – це вже згаданий «Реве та стогне Дніпр широкий», а також «Садок вишневий коло хати», «Бандуристе, орле сизий», «Вітре буйний», «Учитеся, брати мої», «Думи мої», «Заповіт», «По діброві вітер віє», «Така її доля», «Ой за-за гори, за гори», «Якби мені черевички», «Утоптала стежечку» та ін.

В українських селах була дуже поширеною художня самодіяльність. Крім хорових та вокальних колективів, майже у кожному клубі діяв драматичний гурток, у репертуарі яких були представлені вистави за п'єсами Тараса Шевченка «Наймичка», «Назар Стодоля» (села Золотоношка Стєрлітамацького р-ну, Верхній Кульчум Єрмікеївського р-ну, Софіполь Аургазинського р-ну та ін.). Зустрічалися виняткові випадки, коли окремі виконавці знали на пам'ять увесь чи майже увесь «Кобзар». Як приклад можна навести Тетяну Петрівну Киву (1912 р.н.), мешканку с. Золотоношка Стєрлітамацького району, нині покійну, у репертуарі якої були пісні майже на всі вірші з «Кобзаря».

У багатьох українських хатах поруч з іконами, під рушниками розміщували портрет Тараса Шевченка. Особливою гордістю були портрети, вишиті господинею.

Під час колективізації українці утвореним колгоспам часто надавали ім'я Т. Г. Шевченка. Такі колгоспи, як правило, були передовими, міліонерами. Наприклад, колгосп ім. Т. Г. Шевченка в с. Золотоношка Стєрлітамацького району й досі носить ім'я поета, у сільському Будинку культури встановлено бюст Шевченка. Колгосп ім. Т. Г. Шевченка в с. Шарівка Бєлєбєївського району у 1970-х рр. після об'єднання з колгоспом чуваського села Слакбаш того ж району перейменували на колгосп «Дружба». У селі Антонівка Мелеузівського району та селах Конорівка та Озерки був створений колгосп ім. Т. Г. Шевченка та Шевченківська сільрада, які також зберегли свою назву до цієї пори. Вулиці на ім'я Т. Г. Шевченка названі у шести містах Республіки Башкортостан: у м. Стєрлітамак (другому за розміром та значимістю місті республіки, першій її столиці), містах Октябрьський, Кумертау, Мєлєуз, Ішимбай, Приютово. Ім'ям Тараса Шевченка названо вулиці в українських селах Іртюбяк Кугарчинського району та Ново-Омельники Міякінського району.

Як уже зазначалося, до 1980-х рр. публічно не проводили заходів з вшанування пам'яті Тараса Шевченка. Але творчість поета вивчалася у межах шкільної програми, яка обмежувалася трьома-чотирма віршами: «Реве та стогне Дніпр широкий», «Заповіт», «Садок вишневий коло хати», «Сон» («На панщині пшеницю жала...») в перекладі на російську мову і, здається, все.

Окремі бібліотекари – українці за походженням, за власної ініціативи організовували книжкові або фотовиставки, присвячені творчості великого Кобзаря. Місцеві краєзнавці оприлюднювали у ЗМІ поодинокі статті, в яких вони давали нові факти та матеріали з життя Тараса Шевченка.

У другій половині 1960-х рр. – першій половині 1980-х рр. в Уфі, Стєрлітамаці, Салаваті та інших місцях компактного поселення українців у республіці щорічно проходили гастролі всіх обласних музично-драматичних театрів України, в репертуари яких були включені вистави за п'єсами Тараса Шевченка. Такі вистави проходили при аншлагах. Усе це пожвавлювало пам'ять про великого Кобзаря та любов до нього.

Перша публічна, цілеспрямована акція з вшанування пам'яті Тараса Шевченка відбулася за моєї ініціативи у березні 1989 р. і була присвячена 175-й річниці з дня народження поета. У той час я активно співпрацював із товариством «Знання», за допомогою якого і був проведений мистецький вечір. На цю акцію зійшлися декілька сотень глядачів, були організовані виставки книжок українською мовою, зокрема видання творів Тараса Шевченка з моєї приватної бібліотеки та виставки книг з українського декоративно-прикладного мистецтва з моєї особистої колекції. Під час заходу виступив український фольклорний колектив сім'ї Горбенко з с. Дмитріївка Чишминського району.

Друга акція з вшанування пам'яті Тараса Шевченка відбулася у травні того ж 1989 року в палаці культури «Авангард». Коло учасників було збільшене. Крім сімейного ансамблю Горбенків виступив фольклорний колектив «Хуторок» із с. Язиково Благоварського району. Це був початок великої, системної, планомірної роботи. З того часу в республіці стало традицією проводити акцію «Шевченківський березень», під час якої організовуються виставки під назвами «І чужому научайтесь, і свого не цурайтесь», «Думи мої, думи мої» та ін. У Шевченківських читання беруть участь школярі, які вивчають українську мову. Як правило, в межах читань проводяться виставки малюнків, виробів декоративно-прикладного мистецтва, конкурси віршів та пісень. Червоною стрічкою у цих заходах йде шевченківська тематика.

Щорічно, починаючи з другої половини 1990-х рр., на базі середньої школи с. Золотоношка Стєрлітамацького району проводиться літній мовний табір «Кобзарик» для дітей, які вивчають українську мову та культуру. Програмою перебування дітей у таборі передбачено ознайомлення з життям та творчістю Тараса Шевченка.

У Башкортостані склалася єдина, не тільки в Росії, але й в усій східній діаспорі, українознавча наукова школа, яка планомірно, комплексно та системно вивчає історію, історіографію, мову, етнографію тощо українських переселенців. 2010 року дослідники об'єдналися у Міжрегіональне наукове товариство ім. Т. Г. Шевченка. Товариство було ініціатором та співорганізатором перших трьох міжнародних Шевченківських читань у Астані (Казахстан) та Оренбурзі (Росія).

Творчий доробок цієї школи суттєвий: захист докторської дисертації, біля десяти кандидатських дисертацій, видання більше двадцяти монографій та участь у багатьох республіканських, федеральних та міжнародних проектах. Варто зазначити, що коли я приступав до вивчення історії українських переселенців, бібліографія складала одинадцять публікацій, а на сьогодні – понад вісімсот.

Нині у регіоні діє Громадський науково-просвітницький «Інститут Тараса Шевченка», директором якого з 1993 по 2004 рр. був видатний літературознавець Леонід Большаков, а з ювілейного 2014 р. і дотепер його справу продовжує Денис Чернієнко, кандидат історичних наук, шевченкознавець, головний редактор сайту ІТШ.

Координатором всієї цієї роботи виступає громадська організація Національно-культурний центр українців Башкортостану «Кобзар» (1992), який був створений ще у 1990 р. як Товариство шанувальників української мови та культури «Кобзар». Своєю працею РНКЦУБ «Кобзар» є однією із найвідоміших організацій не лише в Росії, а й у світі.

Ім'я Тараса Шевченка носить не тільки РНКЦУБ «Кобзар» але й хор української пісні «Кобзар», який є Народним колективом не лише Республіки Башкортостан, йому надане звання Народного хору України. Керівник хору Л. Б. Бабушкіна – Заслужений працівник культури України та Заслужений працівник культури Республіки Башкортостан. Ім'я Тараса Шевченка надано і першій недільній школі в м. Уфа, яка плідно працює вже тридцять років.

Отже, вищезазначене свідчить про велику роботу, проведену українцями Башкортостану з популяризації життя та творчості Тараса Шевченка. Науковці, освітяни, працівники культури будуть й надалі продовжувати справу з вшанування пам'яті великого Кобзаря.

Джерела та література:

1. Бабенко В. Я. Украинцы Башкирской ССР: поведение малой этнической группы в полиэтничной среде. Уфа : БНЦ УрО РАН, 1992. 260 с.

2. Українці Башкирії : у 2 т. Т. І : Дослідження і документи / Гол. ред. Г. Скрипник, наук. ред. В. Бабенко; відп. ред. Д. Чернієнко; упоряд. Ю. Сіренко, І. Чернієнко, Л. Єфремова, М. Пилипак. Київ : ІМФЕ НАН України; Уфа, 2011. 492 с.

Василий Бабенко

ТРАДИЦИИ ПОЧИТАНИЯ ПАМЯТИ ТАРАСА ШЕВЧЕНКО В БАШКОРТОСТАНЕ

В статье рассматриваются традиции почитания в Башкортостане на протяжении XX – начала XX1 вв. памяти Тараса Шевченко – выдающегося поэта, художника, мыслителя, духовного лидера украинского народа. В истории почитания Шевченко выделяется несколько этапов: начало XX в., советский и постсоветский периоды. Истоки любви украинцев Башкортостана к своему национальному гению были заложены еще в Украине. Переселяясь на новые земли, переселенцы везли с собой память о гениальном земляке, его портреты, песни на слова поэта. В советское время память о Шевченко увековечивалась в названиях улиц, сельхозпредприятий, сельских советов и т.д. Публичных мероприятий практически не проводилось. Новый этап в традиции почитания Великого Кобзаря наступил в постсоветский период, он связан с созданием и деятельностью Регионального общественного объединения «Республиканский национально-культурный центр украинцев Башкортостана «Кобзарь»». Раскрыта системная работа центра «Кобзарь» по увековечиванию памяти Тараса Шевченко в Республике Башкортостан.

***Ключевые слова**: Тарас Шевченко, Кобзарь, украинцы Башкортостана, память, традиции.*

Vasyl Babenko

TRADITIONS OF HONOURING OF THE TARAS SHEVCHENKO'S MEMORY IN BASHKORTOSTAN

The article examines the traditions honouring in Bashkortostan during the 20th – early 21st centuries the memory of Taras Shevchenko, the outstanding poet, artist, thinker, the spiritual leader of Ukrainian people. In the history of honouring the Shevchenko there are distinguished several stages: the beginning of the twentieth century, the Soviet and the post-Soviet periods. The origins of love of the Ukrainians in Bashkortostan for their national genius were laid back in Ukraine. Moving to new lands, the settlers brought along with them the memory of the brilliant fellow countryman, his portraits, songs to the words of the poet. In the Soviet times, the memory of Shevchenko was immortalized in the names of streets, agricultural enterprises, village councils, etc. There were practically no public events. A new stage in the tradition of honouring of the Great Kobzar began in the post-Soviet period, and it is associated with the creation and activities of the

Regional Public Association "Republican National Cultural Center of Ukrainians of Bashkortostan «Kobzar». The systematic work of the «Kobzar» to perpetuate the memory of Taras Shevchenko in the Republic of Bashkortostan is shown.

***Key words**: Taras Shevchenko, Kobzar, Ukrainians of Bashkortostan, memory, traditions.*

82.091+929Шев
Тамара Ширмер

ВЫДАЮЩИЕСЯ ИССЛЕДОВАТЕЛИ ЖИЗНИ ТАРАСА ШЕВЧЕНКО (1880-е – 1950-е годы)

Статья посвящена выдающимся исследователям жизни и творчества Тараса Шевченко, его современникам и исследователям более поздних периодов, собравшими большое количество ценных свидетельств о поэте. В статье даётся обзор научного наследия биографов гениального творца, которые посвятили свою деятельность развитию шевченковедения, обогатили его новыми, неизвестными фактами и материалами, а также внесли свой вклад в изучение феномена Тараса Шевченко.

***Ключевые слова**: Тарас Шевченко, шевченковедение, биография, выдающиеся исследователи, научное наследие.*

Тарас Григорьевич Шевченко – гениальный украинский поэт, прозаик, драматург, художник, мыслитель-гуманист, революционный демократ, творческое наследие которого вошло в кладовую ценнейших достояний мировой культуры. Мастера ярких дарований пера и кисти, Тараса Григорьевича Шевченка, украинский народ назвал Кобзарём, который всю свою жизнь и творчество посвятил народу, стал выразителем его дум, певцом социальной и национальной свободы и олицетворением несокрушимой силы духа и пророческого дара.

Изучением жизни поэта занимались многие историки и исследователи. Возникла отрасль литературоведческой науки – шевченковедение, которая изучает жизнь, творчество и многогранную деятельность Тараса Шевченко. Шевченковедение начало складываться ещё при жизни поэта, когда появились первые отзывы на издания его произведений. Передовая тогда украинская и русская критика приветствовала приход Шевченко в литературу, отметила народность его произведений, оригинальность поэтического мировоззрения. Научное наследие учёных-шевченковедов передавалось и развивалось от поколения к поколению, согласно новых общественно-политических, культурных и духовных ориентиров.

Одним из первых биографов Т. Шевченко был Михаил Корнеевич Чалый (1816–1907) – педагог, литературовед и общественно-культурный деятель.

Будучи студентом Киевского университета, Михаил Чалый купил «Кобзарь» Т. Шевченко и увлёкся творчеством поэта, историей его жизни. Познакомился и подружился с Тарасом Григорьевичем в 1859 г. в Киеве на квартире своего приятеля по Немировской гимназии художника Ивана Сошенко. Долгое время вёл переписку с Шевченко, распространял его произведения. Он одним из первых начал собирать мемуарные, эпистолярные и другие материалы о Шевченко. М. Чалый считал, что «Жизнь такого человека, как Шевченко, имеет великое значение для будущих поколений. Явление Шевченка не случайность: с ним соединяется судьба целых миллионов народов...» [1, 4]. Почти всю свою жизнь он исследовал переписку Т. Шевченко. Каждое лето Чалый посещал места, связанные с именем Шевченко. Обошел все места, где бывал Кобзарь, посетил Хортицу и Александровск. Был соорганизатором похорон Т. Шевченко в Украине, выступал над гробом в Киеве во время перевозки тела в Канев.

Оставив службу, Михаил Корнеевич отдался своему любимому занятию – литературе, упорядочению автобиографических воспоминаний о Тарасе Шевченко, Константина Ушинского. В 1882 г. выпустил книгу «Жизнь и произведения Тараса Шевченко» [1], снискавшую ему широкую известность в украинских кругах. Издание содержало наиболее полное для своего времени жизнеописание Т. Шевченко, глубокую и теплую характеристику его творчества, анализ некоторых его поэтических произведений и краткую справку о Шевченко-художнике и долго считалось лучшей биографией Кобзаря. Сам автор был скромного мнения о своем вкладе в шевченковедение: «Успев собрать еще несколько материалов... я спешу оказать посильное содействие будущему его биографу... Я не имел претензии написать полную биографию художника-поэта Шевченко... это не более, как свод хронологически расположенных материалов... частию совершенно новых» [1, 5]. Литературное наследие, которое оставил нам Михаил Корнеевич Чалый – пример его несокрушимой воли и трудолюбия.

Александр Яковлевич Конисский (1836–1900) послужил родной культуре как украинский поэт, прозаик, педагог, переводчик, журналист, историк литературы, публицист, критик, общественный деятель.

А. Конисский познакомился со сборником поэтических произведений «Кобзарь» Т. Шевченко будучи в четвертом классе и под его влиянием стал писать стихи на украинском языке, за что его в 1849 г. исключили из гимназии. Десять лет жизни посвятил исследователь созданию книги о Т. Шевченко «Тарас Шевченко-Грушевский. Хроника его жизни» [2]. Он добросовестно прорабатывал почти все опубликованные в то время материалы, тщательно проверял показания и другие факты относительно биографии Т. Г. Шевченко. Он провел невероятно кропотливую работу: объездил почти все шевченковские места, встречался с людьми, родными, знакомыми Кобзаря; собрал воспоминания, материалы, письма, художественные полотна, вещи, церковные архивы Моринцев и Кирилловки, печатные материалы. На протяжении почти пяти лет он не жалел ни времени, ни труда, ни средств на собирание материала и на нужные поездки в сёла, где находился Шевченко под время более важных моментов своей жизни до ссылки. В 1892–1898 гг. в журнале Научного общества имени Шевченко «Заря» впервые опубликованы очерки А. Я. Конисского о жизни Шевченко. Просмотрев и дополнив свои очерки, Конисский объединил их в 2-томной монографии под названием «Тарас Шевченко-Грушевский. Хроника его жизни». Благодаря критическому анализу известных в то время материалов, исследователь опроверг немало ложных утверждений предыдущих биографов Шевченко и гораздо подробнее осветил, и критически осмыслил истоки биографии Кобзаря. Популярная, беллетризованная форма изложения, привлекли внимание современников Конисского. Эта книга позволяет увидеть Шевченка как человека, во всей полноте и многогранности личности, без привычных заидеологизированных «штампов». Но одновременно, это не унижает и не уменьшает образ. Только делает ближе и понятнее. Известный украинский писатель И. Франко, отметил, что: «Сей книгой Конисский положил лучший памятник и Шевченко, и себе самому» [3].

Александру Яковлевичу Конисскому удалось осуществить большое и добросовестное исследование, ставшее своего рода итогом сделанного дооктябрьским шевченковедением в области внешней биографии Шевченко.

На протяжении всей жизни исследовал, издавал и популяризировал творчество Великого Кобзаря Богдан Сильвестрович Лепкий (1872–1941) – выдающийся поэт, прозаик, критик, издатель, переводчик, историк литературы, литературовед, общественно-культурный деятель, художник, публицист.

Т. Шевченко вошел в мировосприятие Б. Лепкого в раннем детстве. Поэтому не случайно в творческом наследии поэта появляется цикл стихов под названием «Шевченко». В восьми поэзиях автор показал несколько моментов из жизни Великого Кобзаря. Богдан Лепкий возвеличил имя Шевченко и в прозе. Именно он стал автором полной биографии Тараса Шевченка, которую написал на основе всех доступных ему тогда печатных материалов. Работа Богдана Лепкого «О жизни и произведениях Тараса Шевченко» [4], задумана как вступление в пятитомное издание произведений Кобзаря. Хронологически она воспроизводит всю жизнь великого Кобзаря, от рождения до смерти. Отличает её среди ряда подобных произведений и целый ряд находок, продуманная компоновка материала. В рассказе о становлении гения украинского народа, Б. Лепкий приводит цитаты из стихотворений поэта. Красной нитью сквозь всю дальнейшую жизнь Т. Шевченко Б. Лепкий проводит борьбу поэта за волю своего народа.

Биографическое исследование Б. Лепкого заняло достойное место в шевченковедении. В нем отражено видение Т. Шевченко исследователем начала ХХ в., проникнутое глубокой национальной идеей, выполненное на высоком эстетическом уровне и по большей части доносит до нас живой образ великого Кобзаря.

Богдан Сильвестрович Лепкий – автор ряда научных исследований, популярных студий, публицистических выступлений, посвященных Т. Шевченко-художнику и его литературному наследию, которые являются чрезвычайно ценными объектом исследования для шевченковедов. Как художник, он создал иллюстрации к произведениям Т. Шевченко, понимал психологию творчества поэта-живописца, осознавал неповторимость писательской манеры, в значительной мере благодаря тому, что сам был и писателем, и художником, а потому близким по мировоззрению и мировосприятию.

Одним из лучших биографов Т. Шевченка является Павел Иванович Зайцев (1886–1965) – учёный-литературовед, дипломат, педагог,

деятель украинского национального движения, общественно-политический деятель, член Украинской Центральной Рады.

Ещё студентом начал исследование жизни и творчества Т. Шевченко, навсегда став одним из его самых горячих и самых преданных поклонников. Интенсивно разыскивая памятники и реликвии, связанные с Шевченко, Павел Иванович наткнулся на ещё не известные рукописные и художественные материалы: сочинения и письма Т. Шевченко, документы и материалы к его биографии, которые опубликовал в 1912–1914 гг.

В 1934–1939 гг. самый авторитетный текстолог Шевченковских произведений П. Зайцев подготовил уникальное «Полное издание произведений Тараса Шевченко» в 16 томах [5] (вышло 13 томов) с их подробными комментариями, многочисленными биографическими и библиографическими примечаниями. Это было первое полное воспроизведение поэтического и прозаического наследия Шевченко, научно проработанное, прокомментированное и проверенное по всем известным достоверным первоисточникам. Написанное на высоком профессиональном уровне, без общих мест и идеологической заданности, оно является выдающимся достижением шевченковедения, всесторонне прослеживает жизнь Шевченко, глубоко анализирует его творческое наследие. Оно значительно дополняет, углубляет и интерпретирует на высшем уровне жизнеописание Шевченко, известное ранее из книг М. Чалого и А. Конисского. Как первый том к этому изданию планировалась написанная им монография «Жизнь Тараса Шевченко». По этому тексту вышла книга с одноимённым названием [6], где автор отвечает на вопросы тех, кто преклоняется перед величием поэта и одновременно хочет разобраться в узловых проблемах его жизни. Плод многолетнего труда раскрывает и утверждает перед читателем новый, нетрадиционный образ Шевченко и одновременно возвращает из забвения доброе имя её автора. Глубокое, основательное, одновременно увлекательное произведение, которое и сегодня воспринимается как современное, остроактуальное, национально ангажированное, является настоящей жемчужиной свободного, беспристрастного шевченковедения.

Профессор-филолог и историк Павел Иванович Зайцев, один из наиболее уважаемых исследователей творчества автора «Кобзаря» в

кругу учёных украинской диаспоры, опубликовал большое количество автографов Т. Шевченко. Он посвятил всю свою многолетнюю деятельность учёного исследованию жизни и произведений Великого Кобзаря, чем снискал себе имя выдающегося шевченковеда.

Пётр Владимирович Жур (1914–2002) – советский и украинский литературовед, переводчик, журналист, автор трудов по вопросам русско-украинских литературных связей.

Детство Петра Жура было наполнено бабушкиными рассказами о Тарасе Шевченко, с которым ей пришлось видеться в Корсуне. Став учеником Корсунской железнодорожной школы, Жур зачитывался поэзией Шевченко. С 1947 г. П. Жур в постоянном поиске фактов из жизни и творчества Тараса Шевченко. Почти сорок лет исследует жизнь гениального поэта. Изучает жизненный и творческий путь Т.аШевченко и его окружение в Петербурге, Украине, Приуралье, Оренбурге, на Мангышлаке. В художественно-документальных книгах Жур широко использовал новые документы и материалы о поэте. За участие в создании «Шевченковского словаря» в 2 томах [7], писатель отмечен Государственной премией УССР имени Т. Г. Шевченко (1980). На основе своих многолетних розысков и фронтального исследования всех доступных источников, богатейшей Шевченкианы за 100-летие её развития он создал исчерпывающую летопись жизни и творчества Великого Кобзаря «Труды и дни Кобзаря» [8], которая явилась итогом многолетней исследовательско-поисковой работы известного литературоведа. Прослеживая день за днём жизненный и творческий путь поэта и художника, П. Жур на документальной основе устанавливает точные даты его пребывания в Украине и за её пределами, возникновение каждого стихотворного или живописного произведения, повестей и писем, записей в дневнике и др. Использованные автором архивные материалы, мемуарные упоминания, публикации в тогдашней прессе создают широкую панораму деятельности Шевченко и восприятие его творчества современниками.

Петр Владимирович Жур обогатил шевченковедение новыми, неизвестными фактами и материалами, создал полный самобытности образ поэта, художника, человека.

Евгений Прохорович Кирилюк (1902–1989) – украинский советский литературовед, член-корреспондент АН Украины. На протя-

жении 1946–1984 гг. заведовал отделом шевченковедения Института литературы им. Т. Г. Шевченко. В 1952 г. учёный защитил докторскую диссертацию на тему «Реализм Шевченко». Автор историко-литературных и критических работ на темы дооктябрьской и советской литературы, многие из них посвящены жизни и творчеству Т. Г. Шевченко. Постоянный интерес проявлял к развитию шевченковских исследований в Оренбургской области. Е. П. Кирилюк лично знакомился с местами неволи великого сына Украины, с преподавателями и студентами педагогических вузов, способствовал созданию Шевченковского общества в Орском пединституте. Под его руководством было проведено 26 Шевченковских научных конференций.

Известный украинский шевченковед Е. Кирилюк на страницах книги «Тарас Шевченко. Критико-биографический очерк» (1951) [9] обстоятельно рассказывает о жизненном и творческом пути великого украинского поэта и художника Т. Г. Шевченко. На основе архивного, эпистолярного и мемуарного материала автор в идеологической популярной форме раскрывает становление таланта Шевченко, идейный облик пламенного революционера, его поэтическое мастерство, его роль в развитии украинской литературы. Со страниц книги предстает образ непоколебимого борца против царской тирании, верного единомышленника Добролюбова, Чернышевского, Герцена, нежного лирика, автора бессмертного «Кобзаря». В основу очерка положена написанная автором и отредактированная редакционной коллегией глава о Т. Г. Шевченко для первого тома краткого курса истории украинской литературы, подготовленного к печати в институте украинской литературы им. Т. Г. Шевченко Академии наук УССР.

За книгу «Т. Г. Шевченко. Жизнь и творчество» (1959) [10] Евгений Прохорович в 1964 г. награжден Ленинской премией. В книге в популярной форме рассказывается о жизни и творчестве гениального украинского поэта, революционного демократа Т. Г. Шевченко. Опираясь на последние достижения советского шевченковедения, автор уточняет, а иногда и по-новому решает отдельные вопросы биографии и творчества великого Кобзаря, показывает его верным защитником трудящихся. Это основательное монографическое исследование жизненного пути, поэзии, прозы и малярного наследия Кобзаря. Жизнь и творчество Шевченко рассматриваются автором на

широком социально-политическом фоне, в тесной связи с украинским и общеевропейским литературным процессом.

Е. Кирилюк является руководителем и редактором академического шеститомного «Полного собрания сочинений Т. Г. Шевченко» (1963–1964) [11]. За «Шевченковский словарь» в 2 томах (1976–1977) ответственный редактор Е. П. Кирилюк в 1980 г. был удостоен Государственной премии Украины имени Т. Г. Шевченко вместе с В. С Бородиным, П. В Журом, Ю. А. Ивакиным, Ф. К. Сараной. Словарь является своеобразным итогом развития советского шевченковедения. Открывается предисловием, большой вводной статьей Е. П. Кирилюка. Содержит многосторонние сведения о жизни, творчестве, общественной и революционной деятельности Тараса Григорьевича Шевченко – украинского поэта и художника, освещает широкий круг вопросов и явлений, касающихся отражения его жизни и творчества в литературе и искусстве, а также с целью увековечения его памяти. Включает отдельные статьи о каждом литературном произведении и большинстве художественных произведений Т. Шевченко. Широко освещена в словаре тема «Шевченко в мировой литературе», в частности, в литературе всех европейских стран. «Шевченковский словарь» – иллюстрированное издание, в котором представлены репродукции многих художественных произведений Шевченко, автографы произведений поэта, фотографии изданий его произведений, карты, фотографии мест пребывания Шевченко.

Заслуженный деятель науки Украины Евгений Прохорович Кирилюк был признанным руководителем и организатором шевченковской науки.

Т. Г. Шевченко – гений мирового масштаба, интерес к которому не угасает, а до сих пор привлекает к себе внимание. Над жизнеописаниями поэта на протяжении десятилетий работали многие исследователи, которые блестяще рассказывали о жизненном и творческом пути великого сына украинского народа, делая свой существенный и неповторимый вклад в изучение феномена Тараса Шевченко.

Источники и литература:

1. Чалый М. К. Жизнь и произведения Тараса Шевченка (свод материалов для его биографии) / составил М. К. Чалый. Киев : Типография К. Н. Милевского, 1882. 281, 3 с., 1 л. ил.

2. Конисский А. Тарас Шевченко-Грушевский. Хроника его жизни : В 2 т. Львов : Издательство Научного общества имени Шевченко, 1898–1901.

3. Александр Коныcский. Писатель, шевченковед, публицист, педагог / Сост. В. Г. Крикуненко. КОБЗА. URL : http://kobza.com.ua/biblioteka-ukrainskoi-literatury/3872-aleksandr-konsskyj.html

4. Лепкий Б. О жизни и произведениях Тараса Шевченко. К., 1994. 125 с.

5. Полное издание произведений Тараса Шевченко : в 13-ти томах / Укр. Науч. Ін-та в Варшаве, под ред. П. Зайцева, 1934–1939.

6. Зайцев П. Життя Тараса Шевченка. Нью-Йорк–Париж–Мюнхен : Logos, 1955 г. 451 с.

7. Шевченковский словарь: в двух томах. К., 1976. Т. 1. 416 с.; К., 1978. Т. 2. 412 с.

8. Жур П. В. Труды и дни Кобзаря : Летопись жизни и творчества Т. Г. Шевченко. Люберцы : Люберецкая газета, 1996. 568 с.

9. Кирилюк Е. Тарас Шевченко. Критико-биографический очерк / пер. с укр. / Е. Кирилюк. М. : Худ. лит. 1988. 350 с.

10. Кирилюк Е. П. Т. Г. Шевченко: Жизнь и творчество. Киев : Гослитиздат, 1959. 676 с.

11. Шевченко Т. Г. Полное собрание сочинений в шести томах. К. : Издательство Академии наук УССР, 1964.

Тамара Шірмер

ВИДАТНІ ДОСЛІДНИКИ ЖИТТЯ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

Стаття присвячена видатним дослідникам життя та творчості Тараса Шевченка, його сучасникам та дослідникам пізніших періодів, які зібрали велику кількість цінних свідчень про поета. У статті дається огляд наукової спадщини біографів геніального творця, які присвятили свою діяльність розвитку шевченкознавства, збагатили його новими, невідомими фактами та матеріалами, а також зробили свій внесок у вивчення феномену Тараса Шевченка.

***Ключові слова**: Тарас Шевченко, шевченкознавство, біографія, видатні дослідники, наукова спадщина.*

Tamara Shirmer

OUTSTANDING RESEARCHERS OF THE LIFE OF TARAS SHEVCHENKO

The article is devoted to outstanding researchers of the life and work of Taras Shevchenko, of his contemporaries and researchers of later periods who have collected a large number of valuable testimonies about the poet. The article provides an overview of the scientific heritage of the biographers of the brilliant creator, who devoted their activities to the development of Shevchenko studies, enriched it with new, unknown facts and materials, and also contributed to the study of the phenomenon of Taras Shevchenko.

***Keywords**: Taras Shevchenko, Shevchenko studies, biography, outstanding researchers, scientific heritage.*

(АВТО)БІОГРАФІЧНИЙ НАРАТИВ: МОТИВИ, ОБРАЗИ, СИМВОЛИ. (АВТО)БІОГРАФІЯ МИТЦЯ ЯК ЛІТЕРАТУРНИЙ ЖАНР І ТВОРЧИЙ ПРОЦЕС

УДК 82.091
Серик Тахан

К ВОПРОСУ ВЗАИМОСВЯЗЕЙ УКРАИНСКИХ И КАЗАХСКИХ МОТИВОВ В ПОЭЗИИ ТАРАСА ШЕВЧЕНКО

В статье рассматриваются вопросы звучания казахских мотивов в творчестве Шевченко периода ссылки в Приаралье. В контексте освещения проблемы взаимосвязей национального и общечеловеческого в поэзии Шевченко, внимание автора акцентируется на особенностях проявления казахских мотивов в стихотворениях, написанных украинским классиком в 1847–1849 гг. Отдельно анализируется мотив структуры стихотворения «Топор был за дверью у господа бога...».

***Ключевые слова**: «Кобзарь», поэт, мотив, сюжет, тема, казахи.*

Творческий путь выдающегося поэта, художника и мыслителя украинского народа Тараса Шевченко трудно представить без значительного периода его жизни, проведенной в казахских степях. Соприкосновение судьбы классика украинской литературы с космосом жизни казахов способствовало неповторимому преломлению в его творческом сознании картин прошлой или актуальной социальной и культурной жизни казахов середины XIX века, оказало известное влияние на расширение горизонта поэтического ви́дения Шевченко, повлияв на уплотнение в его творчестве духовных смыслов общечеловеческой наполненности.

Тарас Шевченко периода ссылки в Казахстане – уже широко известный в русском культурном пространстве поэт, автор сборника стихотворений на украинском языке «Кобзарь», изданного в 1840 г. [4]. Сборник в последующих изданиях пополнялся новыми песнями, думами и поэмами. Взору изумлённого российского читателя

предстала языковая стихия, в переплетении певучих украинских фольклорных мотивов с сурово реалистическими тонами осуждения деспотизма и угнетения, в соединении природного и социального в человеческой ипостаси.

В поэзии Тараса Шевченко запела душа вольнолюбивого народа, открытого миру, знающего настоящую цену простым человеческим радостям, благословляющего любовь во всех её проявлениях – к женщине, детям, родной земле. В лирике поэта особенно подкупает доверительность разговора с читателем, прежде всего обычным украинским селянином, языковая память которого позволяет развертывать в сознании сигнальные этические формулы из родного фольклора, приметы которого и составляют каркас поэтической мысли кобзаря, и эта понятная самому простому украинцу речь осознается им как доселе непознанная сфера высокой эстетики.

Мотивы стихотворений Шевченко самые разные. Мы видим идиллический мотив семьи как основы национального существования, есть трагедийные мотивы, связанные с разлукой возлюбленных в самых разных социальных, бытийных и исторических интерпретациях. Особенно выделяется мотив любви к Родине, к Днепру как её главному поэтическому символу.

Органичное сплетение всех основных мотивов поэзии Шевченко можно видеть в его эпическом творении – поэме «Катерина», включённого в первое издание «Кобзаря». Сюжетная канва поэмы во многом предваряет фабулу многих его других стихотворений более позднего периода.

Украинка Катерина горячо полюбила российского офицера-дворянина, часть которого стояла в её хуторе. Возлюбленный Катерины, называемый в поэме «москалём», через какое-то время отбывает на войну. Катерина рожает от него сына. Хуторяне резко осуждают связь девушки с представителем угнетающей внешней силы. Родители Катерины прогоняют дочь из дому с ребенком на руках. Катерина пешком идет в Москву в поисках своего суженного. В пути она видит всадника во главе конного отряда, в котором с радостью узнаёт любимого. Офицер предпочитает обознаться, и грубо отпихивает её от себя. Сломленная горем Катерина оставляет своего младенца на дороге и бросается в реку. Ребёнка подбирает бродячий певец-кобзарь.

Ребёнок подрастает, помогает певцу побираться. Как-то в дороге они встречают пышную карету, хозяин которого узнает в нищем Ивасе по лицу, особенно глазам и бровям, своего сына, но отворачивается. Молодая пани в карете бросает милостыню.

Финал поэмы в назидательном ключе смыкается с зачином, приподнимая частную историю любовных отношений до уровня типического обобщения судьбы целой украинской нации, стонущей под яром крепостничества, оплотом и символом которого была российская военщина. Зачин звучит так:

Чернобровые, любитесь,
Да не с москалями.
Москали чужие люди,
Глумятся над вами.
Позабавится и бросит –
Поминай как звали.
А девушка погибает
В горе и печали [3, 60].

Поэтика поэмы, насквозь пронизанная фольклорными мотивами, восходящими к историческим песням о казачьей вольнице XVI-XVII веков на украинской земле, представляет собой органичное соединение реализма с романтизмом.

Поэт в «Катерине» грозно предупреждает о переполнении чаши народного терпения, проявляет полное недоверие к способностям угнетателей к человеческому сочувствию вообще, напоминает соотечественникам-украинцам о важности защиты в любых жизненных обстоятельствах своего человеческого достоинства. Автор, верный традициям исторических песен, часто прибегает к приёму психологического параллелизма, когда горестным сетованиям сломленной судьбой героини ответствует только вьюга-ветер как предзнаменование отмщения. В соответствии с законами избранного автором жанра, близкого к фольклорному, активизация природных сил равнозначна началу грозного народного суда.

Здесь будет к месту вспомнить, что Шевченко, в том же 1840 г. написал маслом одноименную с поэмой картину. На картине мы видим на первом плане босоногую беременную женщину с ангельским страдальческим лицом, справа на втором плане – солдата на коне, а

слева – сидящего на земле крестьянина. В отличие от содержания поэмы, в которой авторская воля явлена в повествовательной линии, ведущей читателя к ясным выводам осуждающего и обличительного характера, картина «Катерина», через сонм пробуждаемых ею ассоциаций, более утонченно доносит глубокую идею украинской национальной судьбы.

Центральный образ вызывает чувство сострадания, он прямо соотносится с современной с Шевченко судьбой Украины, грозный и во всеоружии солдат – это диктат российской монархии, а вот сидящий крестьянин азиатскими чертами лица, заслуживает большего внимания. Кто он? Что он олицетворяет? Какую идейную нагрузку несет этот загадочный персонаж в картине? Свободная поза, натруженные руки, острый взгляд, печать всезнания на скуластом лице. Это казак, причем несомненно из исторического прошлого, когда ещё была Запорожская Сечь, когда казака от азиата ничем не отличали, да и казаки ценили дружбу с племенами из прикаспийских степей. Казак на картине Шевченко – носитель почвеннической идеи, и эта идея свободы народа в прошлом. Украинские искусствоведы указывают на схожесть героя с казаком Мамаем из фольклора. Откуда имя «Мамай»? Ответ очевиден. Исторические контакты, языковые и культурные связи между западнославянскими и тюркскими народами восходят к далекому прошлому, и это прошлое, в понимании великого Кобзаря, должно быть признано более свободным и достойным для любого человека, чем положение простого человека в Российской империи в его время.

Кобзарь проходит через всё поэтическое творчество Шевченко носителем всей мудрости жизни. Он носитель высшего национального сознания, это – тот, кто способен соединить концы разорванной нити времен, примирить непримиримое, соединить в единое поучительное сказание пёструю мозаику жестоких и идиллических картин исторического прошлого родного народа, объяснить ему в своих песнях-метафорах смысл ожиданий сегодня.

Он неизмеримо далёк от суеты жизни, довольствуется подаяниями, вся жизнь его – пример служения песней истине, которую видит в объяснении сути национальных традиций. Он немыслим без музыкального национального инструмента украинцев – кобзы, в помощь ему резонирующей национальный дух. И тут неожидан-

но возникает момент средостения славянского и тюркского корней в евразийских просторах, «стреляющего» в языковую прапамять, которая выводит общий корень слова «кобза» из понятия, издревле знакомого казахам, киргизам, азербайджанцам и многим другим народам Евразии. Кобыз, комуз и другие фонетические вариации этого слова означали инструмент пророка слова у тюрков, ведающего истиной. Каждый у своего племени, как Коркыт-ата у казахов, соединяющий все древние мифы и легенды в единую устную книгу жизни для своего народа.

Следует признать у Шевченко определенное усложнение в дальнейшем развитии темы переживания украинки, пострадавшей от любовной связи с москалём. Во многих стихотворениях на подобные лирические сюжеты не будет характерного прямого осуждения лживости и высокомерия поведения москаля, что мы видели в «Катерине», как например, нет прямого порицания поступка москаля в стихотворении «Пустка» [3, 66–67], написанном после поэмы «Катерина».

Поэтическая миниатюра «Пустка», начинается так:

Рано-вранці новобраці
Виходили из села,
А за ними молодими
Одна дівчина пішла.
Подибала стара мати
Дочку з милим розлучати.
Розлучила та вмовляла,
Поки в землю закопала,
А сама в старці пішла [1, 66].

Мать догоняет дочь, идущую за строем новобранцев, среди которых её милый. Кара матери оказалась непомерной. За преступную любовь к солдату дочь была упреками матери сведена в могилу. После смерти дочери старая женщина пошла по миру с сумой. Через годы к опустевшей хате, где когда-то жила возлюбленная, часто приходит старый отставной солдат:

На садочок позирає,
В вікно заглядає.
Заглядає – не виглядає
Чорнобрива з хати,

Не покличе стара мати
В хату вечерять [1, 66].

Все мечты солдата в молодости о счастливой семейной жизни пошли прахом. В глубокой грусти он вглядывается в зияющие окна хаты, где мечтал жить счастливо:

А в вікно, неначе баба,
Сова виглядає [1, 67].

Щемящее душу читателя сожаление о бессмысленности трагической развязки событий, но вместе с тем понимание принудительной обусловленности поведения матери, не вынесшей досужих пересудов односельчан по поводу дерзкого поступка дочери идти за возлюбленным. Самое же страшное здесь – это крах целого мира света и любви, обещанного судьбой солдату, его возлюбленной и будущей свекрови, и ясное осознание неотвратимости в предложенных исторических обстоятельствах этой катастрофы. Трагизм ситуации контрастирует с мелодическим рисунком стихотворения, мрачные события не затмевают оптимистического настроя на возможность иных исходов в подобных обстоятельствах, о чём свидетельствует музыкальная природа поэтического изложения, энергично ориентированного на продолжение, но принудительно оборванного.

Шевченко во всех своих поэтических произведениях осуждает зло и насилие, порождаемые бесчеловечным поведением людей, причем авторский акцент всё чаще переносится на поле суждений общечеловеческого содержания, когда проблема социальных последствий безнравственных поступков трактуется в свете идеи несовершенства вообще бытия людей, осознания невероятной трудности для них преодолевать косность сформированных в исторических распрях стереотипов отношения к непохожему укладу жизни.

О склонности всех людей во все времена снова и снова повторять ошибки исторического прошлого с горечью упомянет он в стихотворении, написанном в Орской крепости в 1847 году – «Не греет солнце на чужбине»:

Передо мною проходили
Глухие давние лета:
Тогда повесили Христа,
Его бы и теперь казнили! [3, 412].

Появление стихотворения «Не греет солнце на чужбине», как и других многочисленных и глубоких по содержанию, филигранно отточенных по форме, поэтических шедевров Шевченко относится ко времени его десятилетней ссылки в южный Казахстан. О своем самочувствии в степях Мангистау Тарас Шевченко, рождённый в крепостничестве и только благодаря неимоверным духовным и интеллектуальным усилиям вырвавшийся из рабства, пишет в одном из писем первого года солдатской каторги в рядах Оренбургского батальона: «Все прежние мои страдания в сравнении с настоящими были детские слёзы. Горько, невыносимо горько» [2]. Испытания неволей еще больше закалили дух Кобзаря, наполнили идейные искания в творчестве новыми мировоззренческими открытиями, позволившими шире, с координирующих ценности разных цивилизаций позиций, смотреть на жизнь. Знаменательно в этом плане стихотворение «Сон» от 1848 г., в котором есть такие строки:

Блуждал я по свету немало,
Носил и свитку и жупан.
На что уж худо за Уралом
Киргизам бедным, но и там,
Ей-же-богу, жить привольней,
Чем нам на Украине.
Может, потому – киргизы
Всё не христиане? [3, 413].

Исторические воспоминания поэта о восстании Богдана Хмельницкого в середине XVII века, положившем начало череде кровавых столкновений католической Речи Посполитой и православной части населения Восточной Украины осмысливаются как религиозная распря, в которой «...глупые казачьи головы...» «...упивались и своею и чужою кровью!». В контексте сравнения относительного приволья у киргизов-нехристиан с жестокими притеснениями народа в Украине как следствия окончательного утверждения Гетманщины, возникает заметный мотив уважительного отношения к другой духовной культуре, в которой нет разлада в душах людей, всегда возникающего в атмосфере религиозного противостояния в обществе, в отношениях между казахами царит мир и согласие, скреплённые родоплеменными связями.

Тарас Шевченко при ближнем знакомстве с жизнью и бытом казахов всё больше убеждается в несправедливости широко распространенных искажений в представлениях славянских народов о примитивности духовных запросов в тюркском мире. Такие стереотипы отношения к населению азиатских пространств России сознательно культивировались апологетами российского самодержавия того времени. И надо сказать, сын своего времени Шевченко в известной мере тоже не был свободен от таких измышлений о духовном застое в казахском, шире, в тюркском мире. С высоты российского имперского высокомерия в середине девятнадцатого века тюркские народы России воспринимались как культурно и духовно отсталые, и таким выдающимся российским учёным-ориенталистам, как П. П. Семенов-Тян-Шанский и Г. Н. Потанин, блестящему ученому-казаху Ч. Ч. Валиханову пришлось немало потрудиться, чтобы сделать достоянием российской и зарубежной общественности информацию о древних учёных, поэтах, мыслителях и общественных деятелях Средней Азии и Казахстана, о содержательно насыщенных и своеобразных формах изустной поэзии, бытующей среди казахов.

В некоторых стихотворениях Шевченко («Сойдемся ли мы с вами снова?», «Думы мои, думы мои...», «А. О. Козачковскому», «Готово! Парус распустили...») просматриваются мотивы признания уникальности космоса жизни казахов, в которых прирождённые чувства простора и воли сочетаются со стихийным гуманизмом и неистребимой потребностью в вере во Всевышнего. Здесь мы видим своего рода противопоставление поэтом несвободе человека в эпоху ускоряющегося европоцентрического развития России свободу киргизов (казахов) на пустынных землях Приаралья.

В стихотворении «Думы мои, думы мои...»:

Погулять в пустыне
С киргизами убогими.
Хоть они убоги,
Хоть и голы...Да на воле
Еще молят бога... [3, 396].

В стихотворении «А. О. Козачковскому»:

Талами выйду вдоль Урала
В простор широкий, как на волю.
И разбитое, больное сердце встрепенётся [3, 435].

Во многих стихотворениях Шевченко периода ссылки в казахские степи мы слышим мотив неизбывной грусти по родной Украине, сожаления о роковой ошибке в жизни, обрёкшей его на тяжелейшие жизненные испытания. Есть и сетования о безвозвратно потерянных для творчества годах жизни в «проклятой пустыне», но, однако, в стихотворении, написанном по поводу выезда из места последней ссылки Косарала, – «Готово! Парус распустили...», неожиданно звучит примирительная нота в отношении к прежним невзгодам и к той земле, которая несколько лет была обителью опального поэта:

Прощай, мой друг! Твоей земли
Не славлю я, не проклинаю.
Быть может, вновь тоску узнаю,
Изведанную в этом крае... [3, 588].

В стихотворениях, так или иначе относящихся к казахской теме, но преимущественно в картинах и рисунках, отражающих реалии степного существования кочевого народа Казахстана, Шевченко показывает внутреннюю устойчивость исламской цивилизации, объясняемую им корневой приверженностью пребывающих в её лоне народов к философии миролюбия и неукоснительного следования вековым традициям в структурировании социальных отношений. В таких рисунках Шевченко, как «Казахи в юрте», «Казахская стоянка на Косарале», «Казахский мальчик разжигает печку», «Пастух на коне», «Автопортрет с байгушами», «Пожар в степи», «Молитва за умерших» и «Джангис-агач» мы чувствуем внутреннюю причастность художника ко всему многообразному проявлению социальных, духовных и природных явлений в ойкумене казахов, поскольку только сердечная приобщённость к выбранным к изображению натурам могла так гениально излиться в линиях и красках.

Тараса определенно поражает открытость казахов миру, их толерантность к «чужому», и в этом он, бесспорно, видит историческую ориентированность наблюдаемого тюркского этноса к всемирному единению. Одновременно с этим опальный поэт ищет в прошлом украинского и казахского народов общие истоки тяготения к будущему братанию и находит их в этнопсихологической близости народов в возможной интерпретации мифа о Христе, запрещавшем людям убивать. В стихотворении «Топор был за дверью у господа бога...» [3,

443–445], похищенный казахом у бога топор вырвался из его рук и пошёл косить деревья в густом лесу. Косовица в стихотворении становится развернутой метафорой войны, превратившей божий свет в пустыню, над которой только на восьмое лето взошло солнце, осветившее единственное дерево, цветущее в «глиняной пустыне». Дерево изредка «притягивает» к себе казаха из степных глубин, который

...проедет в гору на убогом,
Измученном верблюде тут.
И сразу чудеса пойдут:
Заговорит пустыня с богом,
Верблюд заплачет, а кайсак
Нахмурится и грустно взглянет
На степь... [3, 444].

Безусловно, метафора косовицы отсылает читателя к историческим воспоминаниям о разрушительных монгольских нашествиях, межплеменных междоусобицах на просторах Азии, тяжело сказавшихся на людских судьбах, но эта метафора, в равной мере, относится и к памяти Тараса о многочисленных кровавых событиях украинской истории, глубокими рубцами запечатлённых в народном сознании как божьи предупреждения. Косовица, обернувшаяся божьим пожаром, не тронула дерево, которое людьми воспринимается теперь заветом свыше:

И кайсаки почитают
Дерево святое,
Любоваться приезжают
Зеленой листвою
И молятся под деревом,
Его умоляя,
Чтобы поросли пустило
В их убогом крае [3, 445].

Аутентичной легенды в казахском фольклоре нет. В повести «Близнецы», написанной в Казахстане, Шевченко упоминает о виденном им святом для казахов дереве в пустыне: «Я застал уже вокруг него порядочную [толпу], с удивлением и даже (так мне казалося) с благоговением смотревшую на зелёную гостью пустыни. Вокруг деревья и на ветках его навешано набожными киргизами кусочки

разноцветных материй, ленточки, пасма крашеных лошадиных волос, и самая богатая жертва – это шкура дикой кошки, крепко привязанная к ветке» [5, 420–421]. Цветущее дерево на фоне бескрайней пустыни срезонировало в поэтическом сознании, породив образы, прямо соотносимые с мировоззренческими основами главной и единственной книги Тараса об исторической судьбе родного украинского народа – со стиховым строем поэм и стихотворений из «Кобзаря».

Украинец Тарас Шевченко в стихотворении «Топор был за дверью у господа бога...» говорит о своем, глубоко национальном, но в том и магия настоящей поэзии, что в ней неизбежно из глубин местного и частного извлекается общечеловеческое знание, меняющее людей к лучшему.

В поэзии Шевченко проявление казахской темы неотрывно от основных мотивов его стихотворений и поэм. Глубокое раскрытие национальной психологии украинца великим поэтом стало возможным благодаря масштабному историзму мышления, позволяющему ему свести все мотивы изображаемого полотна национального существования в прошлом и настоящем к единому общечеловеческому знаменателю. Главное в шевченковской поэзии заключается в представлении о человеке как о таком источнике исторической и частной жизни, в котором все мотивации к его деятельности взаимопроникнуты, нет ни возможности, ни необходимости отделить историю от человека в ней, понять причины перипетий духа личности вне бытийных очертаний окружающей её жизни, представить человека вне природы вокруг. Возникающие в поэзии и живописи Шевченко казахские мотивы призваны утвердить украинского классика в корневой приверженности украинского и казахского народов идеалам общечеловеческого братства.

Источники и литература:

1. Українська преса. Хрестоматія. Т. 1. Преса Східної Україні 60-х років XIX ст. Львів, 1999. 522 с.

2. Шевченко Тарас. Автобиография. Дневник. Избранные письма и деловые бумаги. Электронная онлайн библиотека. URL: https://booksonline.com.ua/view.php?book=32269&page=67

3. Шевченко Тарас. Кобзарь. Перевод с украинского. М. : ГИХЛ, 1954. 743 с.

4. Шевченко Тарас Григорьевич. «Кобзарь» 1840 года (на украинском языке). К. : Дніпро, 1976. 22 с.

5. Шевченко Тарас. Повести. К. : Державне видавництво художньої літератури, 1964. 710 с.

Серик Тахан

ДО ПИТАННЯ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКІВ УКРАЇНСЬКИХ І КАЗАХСЬКИХ МОТИВІВ У ПОЕЗІЇ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

У статті розглядаються питання звучання казахських мотивів у творчості Шевченка періоду заслання у Пріараллі. У контексті висвітлення проблеми взаємозв'язків національного та загальнолюдського у поезії Шевченка увага автора наголошується на особливостях прояву казахських мотивів у віршах, написаних українським класиком у 1847–1849 рр. Окремо аналізується мотивна структура вірша «Сокира була за дверима у пана бога...».

***Ключові слова**: «Кобзар», поет, мотив, сюжет, тема, казахи.*

Serik Takhan

ON THE QUESTION OF CONNECTIONS BETWEEN UKRAINIAN AND KAZAKH MOTIFS IN TARAS SHEVCHENKO'S POETRY

The article regards the Kazakh motifs present in Shevchenko's poetry of the period of his exile in the Aral Sea region. To highlight the relationship between the national and the universal in Shevchenko's poetry, the author's attention is focused on the ways Kazakh motifs manifested in the verses written by the Ukrainian classic in 1847–1849. The motif structure of the poem «The ax was outside the door of the Lord...» is analyzed in particular.

***Key words**: «Kobzar», poet, motive, plot, theme, Kazakhs.*

УДК 82.091
Алимжан Хамраев, Гунчам Нурахунова

ТАРАС ШЕВЧЕНКО: ИСТОКИ ВОЛЬНОДУМИЯ В УЙГУРСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ

В статье рассматриваются проблемы взаимосвязи творчества Т. Шевченко и степной поэзии, а также переводы Х. Абдуллина на уйгурский язык. Авторы приходят к выводу, что понятия «кобзарь» и «кобыз» указывают на историческое единство украинского и степного народов. Обращение уйгурского поэта к творчеству Шевченко связано с общностью истоков и имеет исторические параллели. Принципиальной и глубоко волнующей задачей для уйгурского переводчика стала передача свободолюбивого национального духа лирического героя произведений Тараса Шевченко. Концепция свободы и творческого духа истинного поэта была основополагающей как в творчестве украинского поэта, так и в произведениях его соратников в степи.

Ключевые слова: *кобзарь, кобыз, свобода, поэзия, перевод, степь, уйгурская литература.*

Общеизвестно, что Тарас Шевченко провел десять тяжелых лет в степи, где испытывал физические и морально-психологические лишения. Бесконечные и бессмысленные движения строевым шагом внутри казармы, мучительная болезнь глаз вследствие непривычно сильно палящего солнца, несомненно, изнуряли его и подавляли творческие порывы. Такая атмосфера не могла не подорвать его здоровье и надломить физически, но это не поколебало дух великого «Кобзаря», писавшего в свое время «Караюсь, мучаюсь, но не каюсь!» [7, 3].

Долгие дни в заключении дали возможность поэту переосмыслить свою деятельность в Кирилло-Мефодиевском обществе (где формировались его антисамодержавные взгляды), отчётливо осознать причины появления царской резолюции о запрете к публикации его поэтических произведений и рисунков, но и в то же время, такая ситуация помогла поэту приобрести совершенное новый взгляд на степную жизнь кочевых племён [1, 9]. Вопреки строгому запрету Шевченко не переставал писать свои «стихи возмутительного содержания» и рисовать. Душевное одиночество глухой крепости Мангышлака на

берегу Каспийского моря способствовало рождению особого творческого мира. Очарованный степью, поэт написал более трехсот картин, десятки поэтических и прозаических произведений, где были ярко запечатлены благородство и неповторимый образ героя кочевника. Поэт с упоением создает новый цикл поэтических произведений, задумывает эпические поэмы, пишет повести и, естественно, ведет дневник [2, 11].

При этом Шевченко не переставал возмущаться тем, что с «высочайшим повелением» царя он был поставлен в один ряд с «извергами и кровопийцами». «Если бы я был изверг, кровопийца, то и тогда для меня удачнее казни нельзя было придумать, – писал Шевченко, – горько, невыносимо горько! И при всём этом горе мне строжайше запрещено рисовать – это такая мука, которую поймет один только истинный художник» [9]. Но для талантливого художника выход из ситуации всегда имеется. Для Тараса Шевченко открывался иной таинственный Восток. Несмотря на ссыльную жизнь, поэт наполнялся незабываемыми впечатлениями о чужом крае, имел содержательные и радостные встречи. Он изучал фольклорные и музыкальные традиции степных народов. Вероятно, он внимательно слушал глубинные мелодии «кобыза» и, думается, научился сам играть на этом волшебном инструменте. Тюркское слово «кобыз» и украинское «кобзарь» – это однокоренные слова. Поэт мог найти взаимосвязь двух национальных инструментов и музыкальных традиций.

Важно, что кобыз является не только прародителем многих смычковых музыкальных инструментов, но и является сакральным, атрибутом священных действий-поклонений Всевышнему. По поверьям степных шаманов музыка кобыза соединяет между собой два мира – земной и небесный. Мелодия кобыза помогала шаманам мысленно «покидать» этот противоречивый реальный мир и приобретать новое умиротворенное ирреальное пространство, где все земные существа были равны. Такие действия были частыми в обыденной жизни шаманов, что не могло не оказать душевного влияния на свободного поэта и художника, каким является Тарас Шевченко. Шаманы являлись эмпатами, которые глубоко сочувствовали страданиям угнетенных людей. Тонкие наблюдения поэта найдут свое выражение в стихотворение «Думы мои, думы мои», где мотивы вольнодумия ярко выразились в

каждой строке. Общность тяжёлой жизни и идея трагической судьбы угнетенных народов красной нитью проходит через строки всех его многочисленных произведений. Причину бесправного положения степняков поэт видит в колониальной политике царизма, а социального гнета – в местных феодалах-манапах.

Примечательно, что Тарас Шевченко всегда искал ответы на извечные вопросы жизни и смерти. Необычные способы познания ирреальности местными поэтами-шаманами и дервишами, помогали забыть тяготы мирской жизни. Они перевоплощались в «смерть» и могли «жить» на другой стороне вечной жизни. Шевченко видел, как в степи свободные дервиши умеют сострадать. Художник часто думал о «смерти» и «конце» своей жизни, видел возможную смерть в скитаниях и не мог примириться с «застывшей» человеческой жизнью в ссылке. Он писал:

С начала мира и поныне
Таилась от людей пустыня.
Но все же добрались мы к ней.
Остроги возвели повсюду,
А значит, и могилы будут.
Теперь дела пойдут быстрей!

Во время ссылки Шевченко знакомится с различными легендами местных народов, которые исполнялись на кобызе. В таких условиях имплицитное звучание степного кобыза стало особым средством обретения душевного равновесия и оказывало сильное влияние. Однако, думается, легенда о «Коркуте» поразило его сердце. Степь для кобзаря стала судьбоносной.

Коркыт-ата – родоначальник кобыза, акын, покровитель баксы-дервишей (знахарей-шаманов). С его личностью связана одна из самых удивительных и значительных легенд в мировой литературе – страхе смерти и жажде бессмертия[1]. Тарас Шевченко приобретал новое знание о свободе, о предназначении степной музыки (күй), об истинной цели служения человека, о Боге и т. д. Легенда о Коркут

1. До нас дошло письменное эпическое произведение XII века «Книга деде Коркута», имеющее различный сюжет с главным героем Коркутом. В каждом сюжете Коркут представлен как мудрец, предсказатель судеб. Легенда гласит, что согласно предсмертному желанию Коркута, на его могилу положили кобыз, смычковый музыкальный инструмент, который был популярным среди тюркских племен.

глубоко оптимистична, смысл её заключается в том, что герой находит бессмертие в служении человечеству, созданным им своим искусством [4, 588–589], [3, 57–58].

Для кочевых народов украинский певец, несомненно, был «кобызшы», «жыраушы». «Жыраушы» в казахской культуре – степной певец свободы. Свободный певец «Кобзарь» по воле судьбы впитал степный дух и стал бессмертным, благодаря тому, что стал служить человечеству и Богу. Великая степь предопределила судьбу Кобзаря и способствовала постижению сути земного служения. Степь в сознании кочевника символизирует бесконечность и свободу, ветер степи – рождает образ отшельника. Бескомпромиссный Кобзарь мог стать духовно сильнее, ещё могущественнее. Его произведения, написанные в ссыльные годы, показывают, что душа поэта сроднилась с духом номада – свободного кочевника. В этом плане творчество поэта несёт уже сакральный смысл, и сам автор для остального мира становится – «Кобзарём», свободным народном певцом и символом вольнодумия. Он как Рамаяна, Гомер, Коркут, Манас, Огуз, Руми, Толстой принадлежит всему человечеству.

Поэтому, думается, Кобзарь не удобен всякой идеологии, свободолюбивого духа произведений поэта не признает ограничений. Он по-настоящему – Номад, Суфий, Дервиш и наконец Хызыр... Благодаря его стойкому духу, установилась духовная связь со степью, что естественно, проявилась в уважительном восприятии чужой окружающей действительности. С новой силой он начинает рисовать и писать о жизни, отвечать на самые злободневные вопросы. Такая духовная связь со степью продолжалась и после освобождения поэта. Если раньше Тарас Шевченко открыто рассуждал о царской России, как о тюрьме народов и стране солдат: «А тюрем сколько! А солдат! От молдованина до финна. На всех языках все молчат...», то со временем он изменился и стал ещё совершеннее. Встречи с соратниками во время ссылки приносили ему неимоверную радость:

Сойдемся ли мы снова,
Чтоб снова песни полились?
Сойдемся, может... Но какими?
И где? И запоём о чем?
Не здесь и, верно, не такими!

И не такую запоем!
И здесь невесело певали, –
И здесь печально время шло,
Но как-то здесь все ж нам жилось –
Здесь мы хоть вместе тосковали,
Весёлый вспоминая край
И Днепр могучий, крутогорый,
И молодое наше горе!...
И молодой наш грешный рай.

Широко известны его творения: «Молитва об умерших» («Казашка Катя»), «Сады Мангышлака», «Казах на коне», «Казахи возле огня», «Казахский мальчик дремлет у печки», «Казахская стоянка на Кос-Арале», «Пастух», «Нищенствующие», «Над степью» и «Буран». Это был уже не Тарас Шевченко, а степной Хызыр! Они отчётливо показывают духовный путь другого поэта, принимающего суровые условия истинного бытия, которые вынуждают человека покориться обстоятельствам. Украинский художник открывал для себя новое мировоззрение кочевников-поэтов. Шевченко наблюдал, что странники-дервиши отличаются от других: они мужественны и сознательно отрекаются от всего мирского, умеют предавать себя воле Всевышнего. Отказываясь участвовать в делах феодальной знати, они стремятся к честной и благовестной деятельности в повседневной жизни. Степные люди осознают, что мир несправедлив и реальность сурова, стараются быть спокойными и покорными, благодарными (Шүкір) Богу, терпеливо переносить тяготы жизни (Сабыр), страдания и всевозможные лишения. Принципиально протестуют степняки только тогда, когда у них отнимают свободу. Личная непрекосновенность для них имеет чрезвычайно важное значение. Они считают, что властелином пространства человека является лишь Бог. Кто нарушает процесс сближения верующего с Богом, тот не отличается от животного («хайван»).

Дух Тараса Шевченко для степного человека является родным и чрезвычайно ценным. Обращение казахского народа к творчеству поэта – это естественный и объективный процесс. Многовековые исторические события ярко свидетельствуют, что казахский народ веками стремился к свободе и часто поднимался на народные восстания, когда ущемлялась их свобода. На наш взгляд, такова же

истинная природа проникновения великого уйгурского писателя Хизмета Абдуллина в творчество украинского писателя. Перевод его стихотворений на уйгурский язык был опубликован в Казахстане в 1976 г. [6, 96]. Уйгурский писатель, как и Тарас Шевченко глубоко переживал за судьбу своего народа, который два века боролся за свободу и неустанно восставал против своих поработителей. Как многие порабощённые народы мира, уйгурский народ вёл ожесточенную национально-освободительную борьбу и понёс огромные жертвы, потерял лучших своих представителей.

Когда Хизмет Абдуллин опубликовал переводы произведений Тараса Шевченко на уйгурский язык, на исторической родине писателя (в Восточном Туркестане, ныне СУАР КНР) Восточно-Туркестанская Республика была ликвидирована, а через некоторое время всё общество погрузилось в репрессии, вступив в период «Культурной революции». Хизмет Абдуллин сильно переживал за судьбу своего народа и открыто выражал свое недовольство. Он написал бунтарское произведение «Турфан тәвәсидә» (В землях Турфана), где поведал миру о стремлении уйгурского народа к свободе. Творчество Тараса Шевченко для уйгурского народа стало символом бесстрашия, стремления к правде, а страстная любовь поэта к Родине и человечеству – образцом для наставления молодежи. Хизмет Абдуллин мечтал о свободе своего народа. Всё взаимосвязано для творческого сознания Хизмета Абдуллина! Работа над переводами произведений: «Иван Подкова», «Думы мои, думы, горе мне с вами», несомненно находила отклик в душе уйгурского поэта:

Было время – на Украине
Пушки грохотали.
Было время – запорожцы
Жили-пировали.
Пировали, добывали
Славу, вольную волю.
В переводе на уйгурский язык:
Бир чағларда Украина диарида
Зәмбирәкләр гүлдүрлири овж алғанди:
Запорожниң қәйсәрлири у чағларда
Қан мәйданда жолан әйләп ойниғанди.

Ойниғанди әркинликни қолға алғач,
Шөһритини аламшумул әйлигәнди.

Хизмет Абдуллин передает особый духовный порыв украинского писателя, радость «Кобзаря» по поводу добытой Воли и Славы, и чувство особой любви к своей Родине – Украине. Уйгурский читатель проникает в атмосферу духовных праздников и чувствует светлое настроение победителей народа [8, 427].

Благодаря Хизмету Абдулину Тарас Шевченко стал уйгурским национальным поэтом.

Писатель долго работал над идеей оформлением обложки для своей книги, поскольку хотел отразить в ней общую концепцию свободы и творческого духа истинного поэта. Книга открывает читателю стихотворения Шевченко на уйгурском языке с изображения священного музыкального инструмента «кобыза» и древнеруническое знака солнца. Хизмет Абдуллин, написавший ряд известных исторических произведений, хорошо знал историю кобыза и легенду о Коркуте. Солнце («Күн») в уйгурской, в целом тюркской литературе, сиволизирует вечность и неизменчивость бытия. Знак солнца на обложке книги свидетельствует о том, что творчество Шевченко будет вечно нести луч свободной радости [5, 527]. По мнению уйгурского переводчика, суть незменчивости мира – это стремление к справедливости и свободе. Они как солнце должны нести свет в общество.

Хизмет Абдуллин вслед за Шевченко продолжал воспевать вечную свободу:

Всё то минуло – остались
Лишь курганы в поле.
Те высокие курганы,
Где лежит зарыто
Тело белое казачье,
Саваном повито.
И чернеют те курганы
Словно горы в поле,
И лишь с ветром перелётным
Шепчутся про волю.
Славу дедовскую ветер

По полю разносит...
Внук услышит – песню сложит
И с той песней косит.

В уйгурском переводе с особым вдохновением переданы слова украинского поэта о свободе:

Әнди униң һәнниваси артта қалғач,
Даладики қорғанлар қалди әнди.
Әнә улар, әшу егиз дөң-овалар, –
Қарамту боп ғодуюшқан тағлар кәби,
Бағри лаһәт: унда ятур ак казаклар,
Ятур топ-топ ак казаклар жәсәтлири.
Пәқәт мәйин, шох шамаллар ара әнди
Пичирлишар яд әйләп әркинликни.
Ата-бова шөһрәтлири – сада кәби
(выделено автором статьи. – А. Х.)
Учуп барар дала ара һәр күн-түни.
Нәврилири ахири аңлар, қошақ қатар.
Йәнә шу нахша билән чалға чапар.

Хизмету Абдуллину было сложно подобрать лексический эквивалент украинскому стихотворному тексту. Следует также учесть, что законы уйгурского силлабического стиха создавали определенные трудности в нахождении ритмического соответствия с силлабо-тонической украинской поэзией. Все эти сложности переводчик успешно преодолел. Однако, принципиальной и глубоко волнующей задачей для уйгурского писателя была передача свободолюбивого национального духа лирического героя произведений Тараса Шевченко, с которой он блестяще справился.

Источники и литература:

1. Беисов Т. Т. Г. Шевченко в Казахстане. Алма-Ата : Казахское государственное издательство художественной литературы, 1952. 87 с.

2. Вандровская Е. Т. Г. Шевченко-художник. Алма-Ата : Казахское художественное издательство, 1963. 66 с.

3. Короглы Х. Г. Стилистические особенности «Книги моего деда Коркута». *Советская тюркология*, 1975. № 2. С. 55–68.

4. Мелетинский Е. М. Огузский эпос «Китаб-и дэдэм Коркут».

История всемирной литературы : в 8 томах / АН СССР; Ин-т мировой лит. им. А. М. Горького. М. : Наука, 1983–1994. Т. 3. 1985. С. 588–590.

5. Смирнов А. А. Мастерство литературного перевода. *Литературная энциклопедия*. М., 1934. Т. 8. С. 526–531.

6. Шевченко Тарас. Шеирлар. Алмута : «Жазушы», 1976. 96 б.

7. Шевченко Т. Г. Стихотворения и поэмы. М. : Гос. изд-во детской литературы Министерства просвещения РСФСР, 1960. 76 с.

8. Эткинд Е. Г. Поэзия и перевод. М. : Советский писатель, 1963. 432 с.

9. Яковенко. Тарас Шевченко. Его жизнь и литературный деятельность. *Lib.ru: «Классика».* URL: http://az.lib.ru/j/jakowenko_w_i/text_0070.shtml

Алімжан Хамраєв, Гунчам Нурахунова

ТАРАС ШЕВЧЕНКО: ВИТОКИ ВІЛЬНОДУМСТВА В УЙГУРСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ

У статті розглядаються проблеми взаємозв'язку творчості Т. Шевченка та степової поезії, а також переклади Х. Абдулліна уйгурською мовою. Автори приходять до висновку, що поняття «кобзар» та «кобиз» вказують на історичну єдність українського та степового народів. Звернення уйгурського поета до творчості Шевченка пов'язане із спільністю витоків та має історичні паралелі. Принциповим та глибоко хвилюючим завданням для уйгурського перекладача стала передача волелюбного національного духу ліричного героя творів Тараса Шевченка. Концепція свободи та творчого духу справжнього поета була основоположною як у творчості українського поета, так і у творах його соратників у степу.

***Ключові слова**: кобзар, кобиз, свобода, поезія, переклад, степ, уйгурська література.*

Alimzhan Khamraev, Guncham Nurakhunova

TARAS SHEVCHENKO: THE ORIGINS OF FREETHINKING IN UYGHUR LITERATURE

The article deals with the problems of the relationship between T. Shevchenko's creativity and steppe poetry, as well as Kh. Abdullin's translations into the Uyghur language. The authors come to the conclusion that the concepts «kobzar»

and «kobyz» indicate the historical unity of the Ukrainian and steppe peoples. The appeal of the Uyghur poet to Shevchenko's work is associated with a common origin and has historical parallels. The fundamental and deeply exciting task for the Uyghur translator was to convey the freedom-loving national spirit of the lyric hero of the works of Taras Shevchenko. The concept of freedom and the creative spirit of a true poet was fundamental both in the work of the Ukrainian poet and in the works of his colleagues in the steppe.

***Key words**: kobzar, kobyz, freedom, poetry, translation, steppe, Uyghur literature.*

УДК 801.73
Светлана Ананьева

МОЙ АУЭЗОВ: ИМАГОЛОГИЧЕСКИЕ МОДЕЛИ АВТО(БИОГРАФИЧЕСКОГО) НАРРАТИВА

Статья посвящена разработке концептуальных подходов к изучению новых материалов по творчеству и биографии классика мировой и казахской литературы М. О. Ауэзова. Имагологические модели авто(биографического) нарратива, их сохранение/воссоздание в новых переводах художественных текстов М. О. Ауэзова на мировые языки подтверждают тот факт, что в творчестве писателя, в его публицистике и эпистолярном наследии находят отражение факты биографии. Автор данной статьи, по просьбе руководства Фонда М. О. Ауэзова, работала над составлением биографии М. О. Ауэзова, что, безусловно, обогатило новыми знаниями. В сравнительном плане приводятся воспоминания академика НАН РК, доктора филологических наук, профессора З. Кабдолова о работе над романом-эссе «Мой Ауэзов».

Ключевые слова: *биография, автобиография, нарратив, дискурс, роман-эссе, роман-эпопея, литературное пространство.*

В современной гуманитарной науке автобиографический нарратив воспринимается как опыт «когнитивного наложения культурных прототипов и нарративных форм на цепочку индивидуальных жизненных случаев» [6, 63].

Первые впечатления детства Мухтара Ауэзова связаны с Чингистаускими степями и горами. Сохранилось свидетельство того, что бабушка Динасил водила внука в юрту Абая, и знаменитый поэт, по-отечески погладив его по голове, пожелал доброго жизненного пути и большого счастья. В шестилетнем возрасте дедушка Ауэз (1830–1917) по рукописной книге стихов Абая стал обучать Мухтара и его дядю, и ровесника Ахмета арабскому алфавиту. Дед, подражая учителям-муллам, держал учеников над книгой с утра до заката, и всё выученное за день нужно было перед ужином прочесть ему и отцу наизусть.

В 1912–1913 учебном году Мухтар Ауэзов с наградой заканчивает первый класс учительской семинарии, а завершает обучение в

Семипалатинской учительской семинарии в 1919 г. Преподаватели семинарии А. Сатпаев, И. В. Малахов, Н. Белослюдов, В. Белослюдов, Н. Е. Коншин, Н. Кульджанова, Н. Кульджанов, В. И. Попов, Н. Сулима-Грузинский, В. М. Морозов привили вкус к казахской народной литературе и языкам, к русской и мировой классике, заложили основы знаний по основным отраслям.

В ученические годы Мухтар подолгу слушает воспоминания деда Ауэза, всего несколько годами старше Абая, о Кунанбае. На увлеченность М. О. Ауэзовым темой Абая, его творческого и жизненного пути автор данной статьи обратила особое внимание, работая над составлением биографии писателя по просьбе руководства Фонда М. О. Ауэзова.

В книге архивных документов «Неизвестное в наследии Мухтара Ауэзова» опубликована «Автобиография» писателя, в которой читаем: «...Приходилось читать о прошлом по памяти забывчивой, потускневшей у моих престарелых собеседников. Приходилось померкнувшее в них оживлять, освещать личными своими догадками, дошифровками. Нужно было обращаться с этими воспоминаниями как запоздалый путник, ищущий огня, обращается с последним догорающим угольком давно угасшего костра ушедшего далеко каравана» [5, 21].

Неповторимый, образный стиль отличает прозу, публицистику и официальные документы, вышедшие из-под пера М. О. Ауэзова. Опыт художника и учёного М. О. Ауэзова соотносится с аксиомами семиологического мышления. Личный творческий код прозаика, стиль его мышления, сочетающий научный взгляд на мир и художественный, безусловно, нашли отражение в его творчестве. Патриархальный культурный космос, прошлое, обычаи, обряды, ритуалы в романе-эпопеи М. О. Ауэзова «Путь Абая» осознаются как прошедшее, но очень важное для сохранения истории и культуры. При работе над романом-эпопеей М. О. Ауэзов «из жизнедеятельности поэта прошлого отбирал всё то, что было дорого, памятно для последующей истории» [5, 21]. Тема первых двух томов – формирование личности и становление поэтического творчества Абая. М. О. Ауэзову удалось самое важное – раскрыть глубинную, недоступную для многих загадку и тайну судьбы великого Абая.

В 1945 г., в год столетия со дня рождения Абая, М. О. Ауэзов создаёт либретто оперы «Абай», сценарий художественного кинофильма «Песни Абая», новый вариант биографии Абая, пишет несколько статей о великом поэте, мыслителе, просветителе. В Москве выходит первая книга «Абай». В 1947 г. опубликована вторая книга «Абай» на казахском языке, в 1948 году – обе книги на русском языке. В 1949 г. роман был удостоен Государственной премии первой степени. В 1959 г. за дилогию «Путь Абая» М. О. Ауэзову присуждена Ленинская премия.

Писатель подчёркивает очень важный факт: «Одновременно с художественно-творческой деятельностью, как это началось ещё со студенческих лет, я занимаюсь и научно-исследовательской работой» [5, 22]. Прозаик и драматург, переводчик-практик, он был и теоретиком художественного перевода. В семипалатинские годы М. О. Ауэзов переводит произведение «Будда» Л. Н. Толстого и публикует его в 1918 г. в первом номере журнала «Абай». В Ташкенте в 1924 г. выходят отдельной книгой «Рассказы о происхождении Земли» профессора Ю. Вагнера в его же переводе. В дальнейшем в творческом арсенале переводчика оказываются произведения У. Шекспира, Н. Гоголя, И. Тургенева, Дж. Лондона, Л. Толстого, Н. Погодина, К. Тренёва и др. М. О. Ауэзов становится одним из авторитетных теоретиков художественного перевода.

В мае 1937 г. состоялся первый пленум Союза писателей Казахстана, на котором с речью о драматургии, поражая широтой своих знаний специфики жанра, выступил М. Ауэзов. Бесспорно, что к середине 30-х гг. XX века М. О. Ауэзов – первая фигура в литературе Казахстана.

В течение многих лет М. О. Ауэзов читал лекции по истории литературы в Казахском государственном университете имени С. М. Кирова (ныне Казахский национальный университет имени аль-Фараби. – *С. А.*).

Будучи с 1946 г., с первого года создания Академии наук Казахской ССР, её академиком, он до конца своей жизни координировал литературоведческую работу в республике. Заведовал отделом казахского фольклора объединенного Института языка и литературы АН КазССР, готовил научные кадры. Под его руководством и при его непосредственном участии создан в стенах Академии Институт

литературы и искусства. Им определены основные направления научной деятельности, главные проблемы и структурные подразделения нового Института. Под его руководством изданы академические собрания сочинений Абая, Джамбула, создан капитальный труд «История казахской литературы», он – член редколлегии «Истории Казахской ССР» (Алма-Ата, 1957, 1959), «Очерка истории казахской советской литературы» (Москва, 1960), многих фольклористических изданий и научно-исследовательских работ.

Важным научным трудом для работы над биографией М. О. Ауэзова стал роман-эссе его ученика, академика НАН РК, доктора филологических наук, профессора З. К. Кабдолова «Мой Ауэзов». Известный учёный-литературовед, теоретик литературы делился с автором данной статьи многими ценными мыслями, приступив к работе над рукописью художественного произведения. Идею создания романа-эссе подсказал в 1970-е гг. Ч. Айтматов. Они дружили, великолепные рассказчики, мастера художественного слова, образно и точно излагающие свои неординарные мысли, влюблённые в литературу.

Во время дискуссии 1952 г. о монументальном эпосе «Манас», который М. О. Ауэзов начал изучать с 30-х гг. XX века, казахский писатель страстно защищал его народность. Погружение в мир «Манаса» и казахского народного творчества – внутренняя эмиграция писателя. Об этом о пишет Н. А. Анастасьев в книге «Трагедия триумфатора». «Пусть это увлекательное интеллектуальное путешествие обернулось крупными научными открытиями, а нужда превратилась в охоту и радость творчества, – изначально это было изгнание, поиск ниши, хрип уходящего от погони волка. «Что же касается внезапного отъезда в Москву», – считает Н. А. Анастасьев, – в начале 50-х и последующего пребывания в столице, то это, хотя звучит, конечно, чистым абсурдом, была эмиграция в буквальном смысле слова: жить дома, в Алма-Ате, не представлялось никакой возможности» [3, 12].

В книге Н. А. Анастасьева раскрыт реальный, трагический путь великого казахского писателя в контексте советской литературы, сняты клеветнические наветы, показано его умение углубляться в прошлое. Эссе о времени и судьбе М. О. Ауэзова раскрывает трагедию личную и народную, в особенности – казахской интеллигенции. Российский исследователь обнаруживает страшный парадокс: национальная

казахская интеллигенция возникает в пламени социального взрыва. Главный герой книги – фигура трагическая, жившая в трагическое время, но «время дано, и оно не подлежит обсуждению» [2, 8].

Художники-союзники, художники-единомышленники становились обвиняемыми и обвинителями. А некоторые менялись местами. Часто цитируется со слов А. Зегерс определение казахского классика: «человек-справка», точнее было бы, на наш взгляд, «человек-летопись».

В семипалатинской геометрии духа и просвещенности Н. А. Анастасьев видит линию, соединяющую Степь и Россию: Достоевский – Ч. Валиханов, что чрезвычайно актуально в год 200-летия со дня рождения Ф. М. Достоевского. Четыре года прожил М. О. Ауэзов в Ленинграде, «городе-призраке, городе двойников и монументов, сухих рационалистов и визионеров, городе, где, сталкиваясь, перемешиваются воды разных культурных потоков и традиций и где четкие линии уходящих вдаль проспектов смутно напоминают горизонталь казахской степи» [3, 58]. И если степь символизирует прозрачность, то город на Неве – призрачность. Интересно воссоздана литературная жизнь города, возникновение акмеизма и многое другое. И все это на фоне горизонтали проспектов и улиц, которая незаметно перетекает в вертикаль времени.

Работая над рукописью книги, Н. А. Анастасьев не раз посетил Семипалатинск, Алматы, бывал в Институте литературы и искусства имени М. О. Ауэзова, беседовал с литературоведами. Презентация изданной книги с большим успехом прошла в Казахском национальном университете имени аль-Фараби, в Дом-музее М. О. Ауэзова, в Национальной библиотеке Республики Казахстан. М. О. Ауэзова Н. А. Анастасьев образно называет Айвазовским степи и Чингисских гор, проводит удивительные параллели между его творчеством и творчеством У. Фолкнера, считая, что разворачивающаяся драма в казахской степи была страшнее американской последней трети позапрошлого века.

У каждого из авторов исследований *свой* Ауэзов. Концепты *свой*, *иной*, *другой* позволяют раскрыть имагологический дискурс, имагологическую модель биографического нарратива.

В 1998 г. за роман-эссе «Мой Ауэзов» З. Кабдолов удостаивается Государственной премии Республики Казахстан. В романе-эссе

воссоздана история жизни главного героя – М. О. Ауэзова, который бережно оберегал тех, кого любил, от последствий травли и ареста. В 1921 г. по незаслуженному обвинению писатель признан националистом и осужден. М. О. Ауэзов расторг свой брак с внучкой Абая – Камеш, чтобы не бросить тень на любимую. Трагические страницы жизни своего педагога воссоздает З. Кабдолов.

Произведение З. Кабдолова, раскрывающее творческую лабораторию великого писателя и его значение для мировой литературы, занимает исключительное место в ряду книг, монографий и научных исследований. Студентом политехнического института, будущий академик-литературовед с интересом слушал лекции писателя в КазГУ имени С. Кирова. Произошла судьбоносная встреча. Студент встретил не только своего будущего педагога, но и наставника, впоследствии по-отечески опекавшего молодого ученого. По окончании университета, в который перевелся студент Кабдолов, его оставили работать на кафедре казахской литературы, тогда-то и завязались личные контакты известного прозаика и молодого преподавателя.

З. Кабдолов был глубоко уверен в том, что именно М. О. Ауэзов первым продемонстрировал миру всю мощь, красоту, пластичность и полифоничность казахского художественного языка, способного выразить тончайшие оттенки, любые грани эстетического и философского переживания.

Высочайшая оценка была дана академиком НАН РК З. Кабдоловым вкладу М. О. Ауэзова в мировую литературу в докладе ученого на Международной научно-теоретической конференции к 100-летию М. О. Ауэзова «М. Ауэзов и мировая литература XX века»: «Абай – могучая скала казахской литературы XIX века. Ауэзов – вершина казахской литературы XX века. Для этих двух великанов мысли и разума не существует временных барьеров. Они будут шагать из эпохи в эпоху, из века в век. Абай во все времена Абай и Ауэзов – также. М. Ауэзова и М. Шолохова объединяет сила и красота таланта. Абай не только поэт-художник, но и философ-мыслитель в общечеловеческом масштабе. Талант Ауэзова как писателя, педагога, ученого развивался и ввысь, и вглубь, и вширь. И такая монолитная целостность не могла не привести Ауэзова к Абаю и Абая к Ауэзову, тем самым, проложив золотой мост между двумя гениями» [1, 57].

Любимый ученик М. О. Ауэзова З. Кабдолов многое перенял у своего педагога. Писатель, ученый-теоретик, публицист, педагог З. Кабдолов покорял аудиторию эрудицией, богатейшим багажом знаний, ясностью и четкостью изложения. Тонкий юмор, параллели с развитием мировой литературы украшали многие его выступления и доклады на Международных научных конференциях, заседаниях Диссертационных советов, «круглых столах», презентациях... Дар слова объединял М. О. Ауэзова и З. Кабдолова.

Проблемы поэтики художественного произведения, актуальные вопросы художественного перевода интересовали З. Кабдолова не только с точки зрения теории. Вслед за своим великим Учителем он переводит на казахский язык произведения русских классиков А. С. Пушкина, Н. В. Гоголя и других писателей, прозаиков XX века В. Закруткина, Л. Кассиля, В. Добровольского и т. д.

Весной 1953 г. в Московском университете была создана первая в Советском Союзе кафедра литератур народов СССР. Профессор М. О. Ауэзов по просьбе заведующей кафедры Мединэ Искандеровны Богдановой читает увлеченно лекции по казахской литературе. М. О. Ауэзов постоянно подчеркивает особую роль научных институтов и высших учебных заведений в систематическом изучении литератур народов СССР, подготовке кадров исследователей, критиков, переводчиков и преподавателей. Об этом продолжал заботиться З. Кабдолов, возглавляя кафедру теории литературы Казахского национального университета имени аль-Фараби.

Главным писательским капиталом академик НАН РК З. Кабдолов считал неповторимость, стилистическое своеобразие и идиоматичность языка. Именно они теряются при переводе. Но перевод необходим, так как именно он служит делу общения и взаимообогащения литератур и культур.

Ценны выступления М. О. Ауэзова на Первой конференции ученых-востоковедов в Ташкенте в июле 1957 г., на конференции писателей стран Азии и Африки в Ташкенте в 1958 г., на Первой конференции солидарности народов Азии и Африки в ноябре 1960 г. в Душанбе и на XXV Международном конгрессе по востоковедению в августе 1960 г. в Москве. Выступления М. О. Ауэзова всегда оказывались в

центре всеобщего внимания. Судьба казахской литературы точно вписывалась им в историю всего мирового литературного движения и давала возможность оригинального толкования её тенденций. Так, в Москве были заранее розданы тезисы его доклада «О традиционном и новаторском в казахской советской литературе». Резюме доклада было изложено академиком В. М. Жирмунским на немецком языке.

Зарубежные поездки были важны и в плане творческого обогащения новыми темами, впечатлениями, встречами, в итоге – публиковались статьи, сохранились дневниковые записи. В январе 1956 г. М. О. Ауэзов посещает в составе делегации советских писателей, возглавляемой К. Фединым, Германию. Выступает на IV конгрессе писателей ГДР в Берлине, встречается с Анной Зегерс. С группой советских писателей в 1960 г. посетил США.

В коллективной монографии Института «Казахско-американские литературные связи: современное состояние и перспективы» прослежено развитие жанра путевого очерка в творчестве М. О. Ауэзова и М. М. Ауэзова. Отец и сын открывают Америку в совершенно разное время, но удивительно совпадают конструкции фраз и построение предложений, стилевые особенности письменной речи. «Идея жанровой свободы является доминирующей, пронизывает все уровни художественной структуры “путешествия” и закрепляется в его конструктивной основе как принцип свободного, бессюжетного повествования. Мотив дороги выступает концептуальным звеном публицистических текстов М. М. Ауэзова “Невада” и “От Калифорнии до Нантукета”, раскрывая и подытоживая связь времен в творчестве М. О. Ауэзова и М. М. Ауэзова, метаморфозы времени и проблему взаимного видения народов» [2, 250].

«Я имел удовольствие в текущем году (1960 г. – *С. А.*) побывать в Соединённых Штатах Америки в составе писательской делегации нашей страны, – пишет М.О. Ауэзов, – Хотя за срок месячный, что называется, не объездишь, не объемлешь такую великую, необъятную, многообразную и богатейшую всеми своими данными страну, тем не менее я вывез большие подробные записи в своем писательском дневнике» [4, 35].

В марте 1961 г., вторично посетив Индию, М. О. Ауэзов принял участие в работе III Международного конгресса в защиту мира в Дели

в составе делегации под руководством Н. Тихонова. В июне планировал побывать в Великобритании, на родине Шекспира...

Разделяя точку зрения А. А. Смирнова по поводу того, что «любой текст вне вопроса о его художественности, аксиологичности есть всего лишь точка пересечения самых разнообразных дискурсов» [7, 22], считаем, что воссоздание биографии писателя, поэта, публициста, драматурга, каждой творческой личности – дело ответственное, поскольку позволяет показать жизнь и творчество в контексте той исторической эпохи, в которую жил и творил её главный герой.

Современные исследователи открывают новые способы «психологического исследования и истолкования» [6, 64] авто/биографий. 2022 год – год юбилейный в судьбе М. О. Ауэзова, безусловно, будут новые научные доклады, исследования по творчеству М. О. Ауэзова, многие факты будут прочитаны в контексте имагологических моделей авто/биографических нарративов.

Источники и литература:

1. Ананьева С. В., Мамраев Б. Б. Международная научно-теоретическая конференция «М. О. Ауэзов и мировая литература XX века». *Встречи, которые выбрали нас.* Алматы : Школа XXI века, 2004. С. 57–62.

2. Ананьева С. В., Мамраев Б. Б. Проза независимого Казахстана в контексте казахско-американского культурного трансфера. *Казахско-американские литературные связи: современное состояние и перспективы* / отв. редактор С. Ананьева. Алматы : Әдебиет Әлемі, 2016. С. 237–265.

3. Анастасьев Н. Трагедия триумфатора. Алматы : Атамура, 2007. 250 с.

4. Ауэзов М. О. Я имел удовольствие в текущем году побывать в Соединенных Штатах Америки. *Әуезов М. Шығармаларының елу томдық толық жинағы. 49-т.* Алматы : «Жібек жолы» баспа үйі, 2011. Б. 35–36.

5. Ауэзов М. Автобиография. *Неизвестное в наследии Мухтара Ауэзова. Архивные документы.* Алматы : ИД «Библиотека Олжаса», 2013. С. 18–22.

6. Сапогова Е. Е. Автобиографический нарратив в контексте

культурно-исторической психологии. *Культурно-историческая психология*. 2005. Т. 1. № 2. С. 63–74.

7. Смирнов А. А. Функция компаративистики в современном литературоведении. *Сравнительное литературоведение: теоретический и исторический аспекты:* материалы междунар. науч. конфер. «Сравнительное литературоведение». М. : Издательство МГУ, 2003. С. 17–22.

Світлана Ананьєва

МІЙ АУЕЗІВ: ІМАГОЛОГІЧНІ МОДЕЛІ АВТО(БІОГРАФІЧНОГО) НАРРАТИВУ

Стаття присвячена розробці концептуальних підходів до вивчення нових матеріалів з творчості та біографії класика світової та казахської літератури М. О. Ауезова. Імагологічні моделі авто(біографічного) нарратива, їх збереження/відтворення в нових перекладах художніх текстів М. О. Ауезова світовими мовами підтверджують той факт, що в творчості письменника, в його публіцистиці та епістолярній спадщині знаходять відображення факти біографії. Автор цієї статті, на прохання керівництва Фонду М. О. Ауезова, працювала над упорядкуванням біографії М. О. Ауэзова, що, безумовно, збагатило новими знаннями. У порівняльному плані наводяться спогади академіка НАН РК, доктора філологічних наук, професора З. Кабдолова про роботу над романом-есе «Мій Ауез».

***Ключові слова**: біографія, автобіографія, наратив, дискурс, роман-есе, роман-епопея, літературний простір.*

Светлана Ананьева

МЕНІҢ ӘУЕЗОВІМ: АВТО(БИОГРАФИЯЛЫҚ) НАРРАТИВТІҢ ИМАГОЛОГИЯЛЫҚ ҮЛГІЛЕРІ

Мақала әлем және қазақ әдебиетінің классигі М.О. Әуезовтің шығармашылығы мен өмірбаяны бойынша жаңа материалдарды зерттеудің тұжырымдамалық тәсілдерін әзірлеуге арналған. Авто(биографиялық) нарративтің имагологиялық үлгілері, оларды сақтау / қайта құру М.О. Әуезовтің көркем мәтіндерінің әлемдік тілдерге жаңа аудармаларында жазушының шығармашылығында, оның публицистикасында және эпистолярлық мұрасында өмірбаян фактілерінің көрініс табатындығын растайды. Осы мақаланың авторы М.О. Әуезов қоры басшылығының өтініші бойынша М. О. Әуезовтің өмірбаянын құрастырумен айналысты, бұл сөзсіз жаңа

біліммен байыта түсті. ҚР ҰҒА академигі, филология ғылымдарының докторы, профессор З. Қабдоловтың «Менің Әуезовім» роман-эссесі бойынша жүргізілген жұмысы туралы естеліктері салыстырмалы жоспарында келтіріледі.

Түйінді сөздер: *өмірбаян, автобиография, нарратив, дискурс, роман-эссе, роман-эпопея, әдеби кеңістік.*

Svetlana Ananyeva

MY AUEZOV: IMAGOLOGICAL MODELS OF AUTO (BIOGRAPHICAL) NARRATIVE

The article focuses on the development of conceptual approaches to the study of new materials on the work and biography of the classic of world and Kazakh literature – M. Auezov. Imagological models of auto (biographical) narrative, their preservation / recreation in new translations of literary texts by M. Auezov into world languages is reflected in that the facts of biography are portrayed in the writer's work, in his journalism and epistolary heritage. The author of this article, at the request of the management of the M. Auezov, worked on compiling the biography of M. Auezov, which is enriched with new knowledge. In comparative terms, the memoirs of the academician of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, doctor of philological sciences, professor Z. Kabdolov about the work on the essay novel «My Auezov» are presented too.

Key words*: biography, autobiography, narrative, discourse, essay novel, epic novel, literary space.*

УДК 929:82(574)Ауезов
Диар Кунаев

БИОГРАФИЯ М. О. АУЭЗОВА КАК ЛИТЕРАТУРНЫЙ ЖАНР И ТВОРЧЕСКИЙ ПРОЦЕСС

Для изучения биографии писателя в её полном объёме как литературного жанра и творческого процесса необходимо привлечение широкого литературного контекста, творчества предшественников и современников писателя. В 90-е гг. XX в. и в первые два десятилетия XXI в. в архивах России и Казахстана найдены новые документы, письма, статьи М. О. Ауэзова, сценарий фильма, подстрочный перевод рассказа «Стойкое племя», докладные записки (в соавторстве с С. Садвокасовым и А. Досовым) по проектам конкретных преобразований казахской степи. Национальная идея как акт открытия и прозрения определила атмосферу вокруг выхода научного труда «Әдебиет тарихы» («История казахской литературы»). Эстетические принципы М. О. Ауэзова раскрыты в его литературно-критическом и эпистолярном наследии, которое активно включается в научный оборот.

***Ключевые слова**: историко-литературный процесс, творчество, биография, публицистика, эпистолярное наследие, жанр, культура.*

В 2022 г. мировая литературная общественность будет отмечать 125-летие со дня рождения классика казахской литературы, писателя и литературоведа с мировым именем М. О. Ауэзова. За последние десятилетия казахское литературоведение обогатилось новыми историко-литературными материалами, благодаря которым перед учеными появляются перспективы исследования.

Материалы, опубликованные на страницах книги «Неизвестное в наследии Мухтара Ауэзова. Архивные документы» [7], проливают дополнительный, иногда неожиданный свет на некоторые моменты жизни и деятельности М. О. Ауэзова. Главным ориентиром при воссоздании наиболее полной биографии писателя как литературного жанра стали «Материалы к биографии М. О. Ауэзова», изданные под редакцией Л. М. Ауэзовой в 1997 г. [5]. На документальной основе преимущественно впервые вводимых в научный оборот первоисточников раскрыты проблемы творческой судьбы писателя, воссозданы факты современной ему действительности, выявлены общественная

и научная позиции классика мировой литературы. Многое, не вошедшее в академическое собрание сочинений М. О. Ауэзова в 50-ти томах, увидело свет на страницах книги «Неизвестный Ауэзов» [6].

«Задача построения истории литературы будет завершена лишь тогда, – высказывает свою точку зрения азербайджанский литературовед Севиндж Рзаева, – когда литературная продукция предстанет не только в синхронии и диахронии соотношения систем, но и в качестве особой истории, а значит и в присущем только ей отношении к общей истории. Это отношение не исчерпывается тем, что литература любого времени несет в себе некий образ общественной жизни: типизированный, идеализированный, сатирический или утопический. Общественная функция литературы с её подлинными возможностями проявляется только там, где литературный опыт читателя переходит в горизонт ожиданий его повседневной жизненной практики, изменяя при этом его понимание мира и тем самым воздействуя и на социальное поведение» [8, 431–432].

Рецептивно-эстетический метод формирования функции литературы по отношению к обществу считаем основополагающим при создании биографии М. О. Ауэзова как литературного жанра и творческого процесса.

Включенные в книгу «Материалы к биографии М. О. Ауэзова» новые тексты и документы «соединяют полноту и строгость документации, хронологический порядок, связь личного, творческого и общественного» [5, 4].

Резкий уход М. О. Ауэзова в начале 20-х гг. прошлого века из бурной партийной и общественной жизни сопровождается сначала просьбами об отпуске, затем спорами с рьяными исполнителями партийной линии, противоречащей зачастую интересам казахов. М. О. Ауэзов трагически понимает, что, став орудием государственной власти, он станет закрытым для живых человеческих чувств и поступков. Живая мысль и боль о народе, которые отразились в приводимых, написанных им документах о голоде, – это непременная и характерная черта ауэзовского сознания.

Важнейшей частью литературного наследия М. О. Ауэзова является публицистика. Начав заниматься ею еще в дореволюционные годы, и впоследствии, уже будучи знаменитым писателем, М. О. Ауэзов не

порывал связи с ней. Он стоял у истоков многих республиканских газет и журналов. Всё это свидетельствует об активной жизненной позиции и романтической вере молодого писателя и партийного деятеля в осуществимость коренных преобразований общества.

Суровая реальность, повсеместный голод, разруха, отсутствие внимания к проблемам казахского народа способствовали эволюции развития взглядов М. О. Ауэзова и привели его к выходу из партии.

Многолетнее искажение наиболее существенных граней реального историко-литературного процесса не давало возможности публикации материалов стенограмм совещаний по острым вопросам развития казахской литературы. Творчество крупных художников соотносилось, в первую очередь, не с их художественными достижениями, а с лояльностью или нелояльностью по отношению к официальным политическим доктринам и к идеологическим канонам. Литературная политика была частью политики государственной.

Новые материалы раскрывают, как государство с жесткой последовательностью стремилось подчинить своим целям искусство, принципиально игнорируя саму природу художественного творчества и, прежде всего, потребность в самовыражении, индивидуальном восприятии мира. М. О. Ауэзов, по мнению Н. А. Анастасьева, стал живой мишенью в объявленной войне с "национализмом"» [2, 30].

Публикуемые впервые в книге «Неизвестное в наследии Мухтара Ауэзова. Архивные документы» стенограмма обсуждения пьесы М. О. Ауэзова «Хан Кене», статьи Г. Мусрепова и С. Сейфуллина «раскрывают отношение к отдельному художественному явлению – пьесе М. О. Ауэзова и характеризуют историко-общественную ситуацию того периода» [7, 6], что находит, безусловно, отражение и в биографии самого писателя, свидетельствует о вмешательстве в творческую лабораторию писателя, но, несмотря на это, драматург продолжает собирать материалы о Кенесары.

Впервые публикуемое выступление М. О. Ауэзова о состоянии переводческой работы в Казахстане на совещании писателей страны в 1948 г. представляет большой интерес, так как подтверждает тот факт, что он уделял много внимании проблемам художественного перевода как средству взаимообогащения литератур. Проблема худо-

жественного перевода рассматривалась академиком М. О. Ауэзовым как составная часть общего литературного дела.

В ракурсе биографии писателя, общественного и государственного деятеля, литературоведа М. О. Ауэзова как литературного жанра и творческого процесса важна «Творческая характеристика на писателя Мухтара Ауэзова», подписанная председателем Президиума Союза советских писателей КССР С. Мукановым (Архив Президента РК. Ф. 708. Оп. 15. Д. 290): «Детство свое писатель провел в ауле основоположника казахской литературы – Абая Кунанбаева. В этом ауле читались русские книги, пелись русские песни и с уважением произносились имена Пушкина, Лермонтова, Белинского, Чернышевского. В юношескую пору Мухтар Ауэзов увлекался творчеством Абая, записывал стихи великого поэта, с восторгом читал и заучивал на память» [5, 14].

В стенограммах собрания писателей, посвященных обсуждению романа М. О. Ауэзова «Абай», первой, второй и третьей книги «Путь Абая» (Алма-Ата, 12 августа 1953 г.), видно, как автор отстаивает свою концепцию романа: «Первую книгу многие критикуют, но есть много людей, которые считают, что положения, высказанные в первой книге, правильны. Я, конечно, буду думать над этим, но надо понять, как постепенно 13-летний Абай прозревает до мысли восприимствующего человека, постепенно он начинает воспринимать с материалистической точки зрения многие явления общественной жизни и природы» [7, 279].

Прекрасно осознает М. О. Ауэзов, что некоторые из участвующих в дискуссии пытаются привлечь таким образом внимание к себе, своему творчеству. Говоря о настоящей помощи автору, к которой и должно сводиться обсуждение, М. О. Ауэзов резюмирует: «Я обращаюсь с просьбой, что необходимо оградить советскую литературу, советских писателей от всех и всяких хулителей и корыстных людей, которые приходят в литературу не ради интереса, а для того, чтобы около литературы оправдать свое призрачное существование» [5, 280].

В определенные годы советской власти писателя преследовала негативная критика. Это факт его литературной биографии при, в основном, положительной оценке его творчества. Так, выступая 12 декабря 1954 г. на заседании секретариата СП СССР, М. О. Ауэзов при

обсуждении доклада А. А. Суркова «О состоянии и задачах советской литературы» на II Всесоюзном съезде советских писателей коснулся вульгаризаторской критики. «Где вы говорите о “Новом мире”, критику Казакевича и Гроссмана надо отделить. А получается так, что они критикованы справедливо. И надо сказать, что и в национальных республиках велся этот разговор на изничтожение писателей. На съезде писателей говорилось, что в Казахстане отношение к интеллигенции было такое, что можно назвать диким, хулиганским отношением, там было направление на уничтожение всего, что писали. Это надо разграничить... С другой стороны, тема насчет вульгарного социологизма тоже живет. А что делалось в Киргизии? Это типичное левацкое заезжательство. А что было в Казахстане вокруг ЦК насчет эпоса и т.д. Разве здесь, кроме правильной критики, не было плясания на трупах типичных вульгаризаторов?..» [1, 3]. Стиль М. О. Ауэзова бережно сохранён.

Самому М. О. Ауэзову на протяжении многих лет активной творческой деятельности довелось «пережить немало незаслуженных упреков, предвзятых, ложных обвинений в идеологических ошибках, связанных с пропагандой в художественном творчестве и научно-исследовательской работе националистических идей. М. О. Ауэзов, как и многие другие выдающиеся представители казахской творческой интеллигенции, во всей жестокости испытал на себе деятельность административно-командной бюрократической машины власти, созданной Сталиным. В наше время нельзя умалчивать многие подлинные обстоятельства жизни М. О. Ауэзова, которая отнюдь не состояла из одних успехов и всеобщего признания. М. О. Ауэзову на всём протяжении жизни, особенно, начиная с 30-х годов, когда он два года находился в заключении по обвинению в национализме, пришлось вынести немало тягот и страданий, подвергаясь политическим обвинениям...» [4, 4].

Из всех историй и перипетий своей судьбы М. О. Ауэзов извлекает для себя памятные уроки. Он готовит себя не только как писателя и художника, но и как историка. Формула «история – искусство» уже составляет внутренний смысл его интересов и глубоко живёт в прозаике, где бы он ни был: в Ташкенте или Санкт-Петербурге. Эти города значили многое в его жизни и биографии.

Эпистолярное наследие М. О. Ауэзова, включающее неопубликованные ранее письма к Г. Мусрепову, А. Тажибаеву, А. Нурпеисову, Н. Анову и другим деятелям науки, содержит интересные меткие наблюдения, раскрывающие особенности их творческой манеры. Они дают нам содержательные факты и сведения, связанные с его взаимоотношениями со многими видными писателями и литературоведами, свидетельствующими о пристальном интересе М. О. Ауэзова к творчеству ведущих казахских писателей и, в целом, к развитию казахской литературы. Масштабность критического мышления М. О. Ауэзова обнаруживается и в том, что, говоря о конкретном произведении, он, по сути, говорит о всем творчестве писателя и выявляет достаточно точно и впечатляюще его творческую индивидуальность.

Публикуемое впервые в книге «Неизвестное в наследии Мухтара Ауэзова. Архивные документы» выступление М. О. Ауэзова на совещании писателей Казахстана о состоянии переводческой работы в 1948 г. представляет большой научный интерес. Значительную часть своей творческой деятельности М. О. Ауэзов посвятил художественному переводу. Он сам перевёл на казахский язык произведения Л. Н. Толстого «После бала», «Булька», Н. В. Гоголя «Ревизор», И. С. Тургенева «Дворянское гнездо», А. П. Чехова «Белолобый», В. Шекспира «Отелло», «Укрощение строптивой» и Дж. Лондона «Белый клык». Сами переводы, безусловно, обогатили его, стали фактом биографии, оказали влияние на его творческий рост.

Своими переводами из русской классики М. О. Ауэзов поднял на новый уровень развитие художественного перевода в Казахстане. Художественный перевод академик АН КазССР, драматург, публицист рассматривал как средство взаимообогащения литератур, расширения связей казахской литературы с литературами других народов. Художественный перевод – составная часть общего литературного дела. В этом был убежден М. О. Ауэзов и воспитывал такое же отношение к переводу у своих молодых последователей. Он перевёл значительные по объёму части своего рассказа «Стойкое племя», написанного на казахском языке в начале 1946 г.

Новые архивные материалы направлены на осмысление многомерности наследия М. О. Ауэзова и восстановление в полном объеме его творческой биографии.

Через знание истории, культуры, литературы и языка, по мнению М. О. Ауэзова, можно было говорить о судьбе своего народа, развитии науки и независимости. Культурное наследие родного народа должно было быть использовано, по глубочайшему убеждению, известного общественного и государственного деятеля М. О. Ауэзова, как средство пробуждения национального самосознания, его консолидации и политической мобилизации. Писатель стремился поднять уровень культуры и просвещенности общества, исторического и национального сознания казахской нации, и все это находило отражение в его биографии, которую мы на современном этапе развития литературоведческой науки воспринимаем как литературный жанр. Биография/автобиография писателя представляет собой и творческий процесс.

Публикация архивных материалов будет продолжена. Новые документы, рукописи, дневниковые записи, письма, заметки позволят выявить ауэзовскую позицию в литературе в сочетании со смысловым напряжением эпохи.

Источники и литература:

1. Архив Союза писателей СССР. Оп. 28. Д. 76. Л. 17об.

2. Анастасьев Н. Трагедия триумфатора. М. : Молодая гвардия, 2006. 496 с.

3. Кунаев Д. А. Бескрайний как океан. Неизвестное в наследии Мухтара Ауэзова. Архивные документы. Алматы : ИД «Библиотека Олжаса», 2013. С. 3–9.

4. Кунаев Д. Мухтар Ауэзов и взаимосвязь литератур. Алматы, 2021. 424 с.

5. Материалы к биографии М. О. Ауэзова / под ред. Л. М. Ауэзовой. Алма-Ата : Ғылым, 1997. 767 с.

6. Неизвестный Ауэзов. Алматы : ИД «Жибек жолы», 2005. 400 с.

7. Неизвестное в наследии Мухтара Ауэзова. Архивные документы / сост. р. К. Кайшибаева. Алматы : ИД «Библиотека Олжаса», 2013. 400 с.

8. Рзаева С. Т. Рецептивно-эстетический метод формирования функции литературы по отношению к обществу. Modernism in Literature Environment, Themes, Names. X International Symposium.

Contemporary Issues of Literary Criticism. Part 1. Tbilisi : TSU Shota Rustaveli Institute of Georgian Literature, 2017. С. 428–438.

Диар Қонаев

ӘДЕБИ ЖАНР МЕН ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ ҮДЕРІС РЕТІНДЕ М. О. ӘУЕЗОВТІҢ ӨМІРБАЯНЫ

Жазушының өмірбаянын әдеби жанр және шығармашылық үдеріс ретінде толық көлемде зерттеу үшін кең әдеби мәнмәтінді, жазушының алдыңғы және замандастарының шығармашылығына назар аударту қажет. XX ғасырдың 90-шы жылдары және XXI ғасырдың алғашқы екі онжылдығында қазақ даласындағы нақты өзгерістер жобалары бойынша Ресей мен Қазақстан мұрағаттарынан М. О. Әуезовтің жаңа құжаттары, хаттары, мақалалары, фильм сценарийі, «Табанды тайпа» әңгімесінің жолма-жол аудармасы, баяндау жазбалары (С. Сәдуақасов және А. Досовпен бірлескен авторлықта) табылды. Ұлттық идея «Әдебиет тарихы» атты ғылыми еңбектің жарық көруіне байланысты көрініс тапты. М. О. Әуезовтің эстетикалық ұстанымдары оның әдеби-сыни және эпистолярлық мұрасында ашылып, ол ғылыми айналымға белсенді түрде енгізіліп келеді.

Түйінді сөздер: тарихи-әдеби үдеріс, шығармашылық, өмірбаян, публицистика, эпистолярлық мұра, жанр, мәдениет.

Діар Кунаєв

БІОГРАФІЯ М. О. АУЕЗОВА ЯК ЛІТЕРАТУРНИЙ ЖАНР І ТВОРЧИЙ ПРОЦЕС

Для вивчення біографії письменника у її повному обсязі як літературного жанру та творчого процесу необхідно залучення широкого літературного контексту, творчості попередників та сучасників письменника. У 90-ті рр. XX ст. та у перші два десятиліття XXI ст. в архівах Росії та Казахстану знайдено нові документи, листи, статті М. О. Ауезова, сценарій фільму, підрядковий переклад оповідання «Стійке плем'я», доповідні записки (у співавторстві з С. Садвокасовим та А. Досовим) за проектами конкретних перетворень казахського степу. Національна ідея як акт відкриття та прозріння визначила атмосферу навколо виходу наукової праці «Әдебиет тарихы» («Історія казахської літератури»). Естетичні принципи М. О. Ауэзова розкрито у його літературно-критичній та епістолярній спадщині, яка активно включається в науковий обіг.

***Ключові слова**: історико-літературний процес, творчість, біографія, публіцистика, епістолярна спадщина, жанр, культура.*

Diar Kunaev

BIOGRAPHY OF M. O. AUEZOV AS A LITERARY GENRE AND A CREATIVE PROCESS

To study the biography of the writer in its entirety as a literary genre and creative process, it is necessary to involve a wide literary context, the work of the writer's predecessors and contemporaries. In the 90s of the XX century and in the first two decades of the XXI century, new documents, letters, articles by M. Auezov, the script of the film, the interlinear translation of the story «The Steadfast Tribe», memoranda (co-authored with S. Sadvokasov and A. Dosov) on projects of specific transformations of the Kazakh steppe. The national idea as an act of discovery and insight defined the atmosphere around the publication of scientific work «History of Kazakh literature». Aesthetic principles M. Auezov is revealed in his literary-critical and epistolary legacy, which is actively included in the scientific community.

***Key words**: historical and literary process, creativity, biography, publicism, epistolary heritage, genre, culture.*

УДК 81’255.4(574)
Маржан Шағимолдина

ҚАЗАҚ КӨРКЕМ ШЫҒАРМАЛАРЫН ШЕТЕЛ ТІЛДЕРІНЕ АУДАРУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Мақалада қазақ әдебиетінен шетел әдебиетіне көркем аударма мәселесінің жалпы және ерекше аспектілері, аударылған мәтінді түпнұсқаға жақындату мүмкіндіктері, осы саладағы жетістіктер мен кемшіліктер, олардың себептері зерттелген. Әдеби лингвистикалық мәтінді бақылау және оны басқа тілде шығару мәселесі бұрыннан бері аудармашылар мен теоретиктердің назарын аударып келеді, бұл мәселе бойынша әртүрлі, кейде қарама-қайшы, ғылыми көзқарастар айтылады. Қазақ жазушыларының көркем мәтіндерін орыс тіліне және басқа тілдерге аудару мәселелерін ел филологтары ұзақ уақыт бойы зерттеп келеді. Дегенмен, бұл тақырып әлі де өзекті болып қала береді, өйткені қазақстандық аударма ғылымында көркем мәтіндерді аудару мәселесі зерттеуді қажет етеді.

Түйін сөздер: көркем аударма, қазақ әдебиеті, қазақ жазушылары, шығармалар, аударма мәселесі.

Қазіргі тіл білімі арқылы меңгерілетін көптеген күрделі мәселелердің арасында тіл аралық қатынастар қызметінің лингвистикалық аспектілерін «аударма» немесе «аударма қызметі» деп аталатын меңгеру саласы маңызды орын алады. Аударма – бұл, әлбетте, адам кәсібінің өте көне түрі. Адамзат тарихында адам топтарының тілдер айырмашылықтары бар қалаптасуымен қатар «әр түрлі тілдер» ұжымдарымен қатанасуға көмектесетін «билингвтер» де пайда болды. Жазба тілінің шығуымен осындай ауызекі «тілші-толмач» аудармашыларға жазбаша түріндегі де ресми, діни және іскери түрдегі әр түрлі мәтіндерді аударатын аудармашылар қосыла бастады. Басынан бастап аударма маңызды әлеуметтік адамдар арасындағы тіл аралық қатынасты жасайтын қызметті атқарды. Жазбаша аудармаларды тарату адамдарға басқа халықтардың мәдени мұраларына қол жеткізуді кеңейтіп, мәдениет пен әдебиеттерін байытуға, әсерін тигізуге мүмкіндік берді. Шетел тілдерін білу – бұл тілдердегі кітаптардың

түпнұсқасын оқуға мүмкіншілік береді, бірақ бір ғана шет тілін меңгеріп алудың өзі әркімнің қолынан келмейді [2, 5]

Француз гуманисі, айқын және аудармашы Этьенн Доле (1509–1546 жылдары өмір сүрген) оның ойынша, аудармашы бес шақты аударманың негізгі принциптерін сақтауы қажет деп көрсеткен, бұлар: 1. Аударатын мәтіннің мазмұны мен автордың мақсатын еркін түсіну; 2. Қандай тілден қай тілге аудару тілдерін біркелкі жетік білу; 3. Сөзбе-сөз, дәлме-дәл аудару жақтарынан бас тарту, себебі бұл түпнұсқаның мазмұнын өзгертеді де, оның көркемдік формасын жойып жібереді; 4. Аудармада жалпы қолданылатын сөйлеу түрін пайдалану; 5. Түпнұсқаның тиісті «ырғағынан» шығып жалпы әсерін тигізетін сөздерді дұрыс қолдану мен тізбектеу. 1790 ж. «Аударма принциптері» атты ағылшын А. Тайтлердің кітабында аударманың негізгі талаптары былайша көрсетілген: 1) аударма түпнұсқа идеясын толық беруге тиіс; 2) аударма стилі мен мазмұндамасы түпнұсқа сияқты болулары қажет; 3) түпнұсқа шығармасы сияқты аударма да, жеңіл оқылуға тиіс. Аударманың ғылыми негіздері жиырмасыншы ғасырдың ортасында қалыптасып, сол кезде аударма мәселесі тілшілер назарында бола бастайды. Бұл кезде дейін лингвистика ғылымы меңгеретін мәселелерге аударма мәселесі ешқандай жағымен енбейтін болып саналатын. Аудармашылардың өздері «аударма өнерінде» аударманың лингвистикалық аспектілері шағын, таза техникалық рөл атқаратындығын тұжырымдаған. Әрине, аудармашы түпнұсқа тілімен қатар аударма тілін жетік білуі тиіс, бірақ та тілдерді білу аударманың тек қана қосымша жағы, негізі емес, болып саналады. Осындай білімнің рөлін композиторға ноталарды білу рөлімен салыстыруға болады. Өздері жағынан, тілшілер аударма қызметін тіл білімі зерттеу объектісіне енгізуін көздемесе де, бірақ та ол лингвистикалық факторлармен айқындалды [2, 6].

Жазбаша аударма өз ішінде екі түрге бөлінеді: 1) Көркем аударма – көркем әдебиет шығармаларын, яғни негізгі қызметі оқырманға көркемдікэстетикалық әсер ету болып табылатын мәтіндерді аудару. Бұл процестің өтуі барысында аудармашының мүмкіндігі шексіз; ол екінші тілде жасалған мәтінді өңдеп, реттей алады. Әдеби немесе көркем аударма дегеніміз – бір тілде жазылған әдеби туындыны екінші тілдің құралдары көмегімен оқырмандарға жеткізу және

түпнұсқасының стильдік, көркемдік ерекшеліктерін мейлінше нақты сақтап көрсету [4, 180].

Жақсы аударылған көркем аударма – сол тілдегі төл шығармалармен бірге өсіп, жымы білінбей біте қайнап сабақтасып кетеді. Ел мен елді таныстырады, жақындастырады, ұлттық мәдениетті байытады. Мұнда автор мен аудармашы өнер жарысына түседі, тіл мен тіл жарысқа түседі. Бұл ел мен елдің өнер жарысы. Демек, аударма шығармалар ұлттың ұлылығын, елінің елдігін дәлелдеудің бір жолы. Ғалым А. Алдашева көркем аударманың төмендегідей айырым-белгілерін ұсынады: а) көркем аударма – ойлаудың образдылық типінің жемісі; демек, мұнда индивидуалдық даралық, шығармашылық ізденіс бар; бірақ ә) ізденістің шеңберіне шек қойылады, өйткені аудармашының алдында жатқан мазмұныққұрылымы дайын мәтін шығармашылық еркіндікке жібермейді; б) көркем аударма да төл әдебиет сияқты эстетикалық қызмет атқаруы керек; в) көркем аударма да төл әдебиет сияқты тұшымды, кедір-бұдырсыз оқылуы қажет; г) сондықтан аудармада қазақ тілінің табиғи күйі, сөз қолдану, емлелік нормалары сақталуы тиіс [1, 2].

2) Ақпараттық аударма – қандай да болмасын ақпаратты, мәліметтерді беру болып табылады. Ақпараттық аударманың өзі өз ішінде мынадай түрлерге жіктеледі: – ғылыми-техникалық аудармаға ғылыми мақалалар, монография, техникалық сипаттама жатады. Әр саланың өзіндік қолданылатын қалыпты стилі, термині, мәтіндік құрылымы болады.

Қазіргі аударматануда аударманың (қандай түрі болмасын, барлығына тән) сапасын бағалайтын бес негізгі критерий белгіленген. Біріншіден, мазмұнның сәйкестігі, аударманың мазмұнындағы олқылықтар деректік қате деп саналып, оның сапасына үлкен нұқсан келтіреді. Екіншіден, аудармаға деректік сәйкестіктен басқа да талаптар қойылады. Олардың негізгісі – аударма тілінің ереже, заңдылықтарына сай болу. Аударма мәтінде тілдік қателер болса (жазылым жағынан – орфографиялық, сөйлем құру жағынан – синтаксистік, сөздердің септелу, жіктелу жағынан – морфологиялық, сөздерді қолдану жағынан – лексикалық т.б.), ондай аударма да қанағаттанарлық деп саналмайды. Үшіншіден, жоғарыдағы екі көрсеткіш орындалған күнде түпнұсқа авторының коммуникативтік

мақсаты аудармада дәлмедәл болып шықпаса, оның сапасы төмендейді. Мұндай олқылықтар (түпнұсқа жарық көргенде автордың алға қойған негізгі мақсаты аудармада сәл өзгеріп кетсе) кейбір сөздердің, сөз тіркестерінің, идиомалар мен қанатты сөздердің астарлы мағыналарын түсінбегендіктен, яғни екінші тілді жаратқан халықтың ұлттық мәдениетін жете білмегендіктен пайда болады. Төртіншіден, аудармада түпнұсқа тілінің нейтралды, қалжың, ысқақ т.б. реңін сақтауды көздеген жөн. Ол үшін мәтіннің коннотацияларын жеткізу қажет. Бесіншіден, аударма түпнұсқада белгіленген автордың көзқарасын аудармашы онымен келіспесе де сақтап қалу керек. Олай болмай, мәтіннің жалпы идеясы түпнұсқаға сай болмай, сәл де болса, бұрылып кетсе, оны аударма деп санауға болмайды. Бұл талаптар, әрине, жалпы, негізгі, аударманың барлық түріне ортақ. Нақты айтсақ, ауызекі тіл арқылы қатынас құру дегеніміз сөйлеуші мен қабылдаушының сөйлеу кезінде бірімен бірі байланыста болып, сөйлеуден әсер алуы.

«Жаһандағы заманауи Қазақстандық мәдениет» жобасы аясында қазіргі заман поэзиясы мен прозасын әлемге таныту жұмыстары «Рухани жаңғыру» бағдарламасы аясында жүзеге асырылып келеді. Қазақ әдебиетінің үздік шығармаларын әлемнің жетекші тілдеріне аударып, таныстыру жұмыстары жүргізілген. Төрт том прозалық және бір том поэзиялық шығармалар антологиясының БҰҰ-ның алты тіліне, яғни, ағылшын, француз, испан, қытай, араб және орыс тілдеріне аударылу жұмыстары жүргізілген. Аударма жұмысын «Ұлттық аударма бюросы» қоғамдық қоры үйлестірген. Әр кітапқа арнайы шығармашылық топ құрылып, олардың арасында аудармашы, ғылыми редактор, әдеби редактор, жауапты шығарушы, дизайнер, корректор болады. Шығармашылық топ тығыз жұмыс істей отырып, аударма процесін бастан-аяқ қадағалайды. Аударма барысында жаңа термин енгізу қажет болған жағдайда, жетекші ғалымдардың пікірі шешуші рөл атқарады. Оның үстіне, бір сала бойынша шығып жатқан кітаптардың арасында терминдердің бірдей болуына көп көңіл бөлеміз. Бұл мақсатта арнайы компьютерлік бағдарламаларды қолданылып, аударылған мәтін бірнеше мәрте әдеби және ғылыми редакциядан, корректордың тексеруінен өтеді. Содан кейін кітапты сырт көз ретінде басқа ғалымдарға беріліп, тағы да рецензия жасалады. Бұл жұмысқа Қазақстандағы

ондаған оқу орнының жетекші профессорлары, практик мамандар қатыстырылған [3].

Қазіргі таңда аудармада туындаған мәселелерге көңіл бөлгеніміз жөн, мысалға аудармашы, жазушы және блогер. Алматы Мемлекеттік университеті (ҚазҰПУ) мен Индиана университетінің (АҚШ) түлегі Зәуре Батаеваның пікірі бойынша: «Қазақстанда шығарманы әдеби өңдеу жұмысы дұрыс жолға қойылмаған. Бізде корректор жұмысын редактор жұмысымен шатастырады. Батыс баспалары мен баспагерлері әр шығарманы жарияламас бұрын автормен бірлесе мұқият өңдейді. Артық-кемін түгендеп алмай, шығарма оқырманға ұсынылмайды. Бұл үлкен жұмысты қаламгер жалғыз өзі атқара алмайды. Сондықтан батыс баспагерлері арнайы редактор (editor) көмегіне жүгінеді. Олардың еңбегі өте жоғары бағаланады. Бізде баспагер жұмысының өзі тоқырап тұр, сондықтан бұл жайлы сөз қозғаудың өзі күлкілі. Мемлекет тапсырысымен жарияланған еңбектерді жетістік деп санау қателік. Яғни, автордың шығармалары оған табыс әкелмесе, онда шығармашылық жайлы сөз қозғау мүлдем артық. Мемлекеттік тапсырыс сияқты дүниелер, жалпы қаламгерлердің шығармашылығын жаппай қадағалау – әдебиетке жасалып отырған нағыз қиянат. Бұндай жағдайда тіл де, әдебиет те дамымайды ғой» [5].

Қорытындай келе, ғалымдар мен практиктердің аудармашыға қойылатын талаптарын атайтын болсақ, оларды төмендегіше жинақтауға болады: 1. Ол тек қана жеткілікті түрде түпнұсқа тілінің морфология, синтаксис, лексика және идиоматикасын меңгерумен бірге, өзінің ана тілін, екі тілдік жүйені жақсы түсінетін, терең білетін қабілетке ие болуы тиіс. 2. Сондай-ақ негізгі екі міндетті: аударылатын тіл мазмұнын дұрыс түсінуімен және аударма тілінің құралдарымен сол мазмұнды дәл және толық сәйкестікте жеткізуден тұрады. Аудармашы тәржіма жасауға қажетті техникалық әдебиеттер турасындағы өзінің жалпы білім-тәжірибесін жинақтайды. Жалпы бағдарлы ақпаратты меңгеру және оны әрдайым назарда ұстап отыру арқылы тәржіма нұсқаның толымды сапада жасалуына ықпалын тигізеді. Аударма нұсқаның дәл түпнұсқа сияқты эстетикалық қызмет атқаруы, дәл сондай эффект туғызуы үшін тәржімашы лингвоэтникалық құзыретке (төл тілдің лексикалыққұрылымдық жүйесін) ие адам болуға тиіс. Лингвоэтникалық құзырет қазақ тілін жетік

меңгеруді талап етеді, яғни аудармашы қазақ ұлтының сөз, сөйленіс моделдерін кешенді түрде жинақтауы, тұтас тілдік материалдарды ұғынуы, ойлау-психологиялық қызметі және негізгі ана тілі мәдени-этникалық сипатына орай қалыптасқан адам болуға тиіс.

Дереккөздер мен әдебиеттер:

1. Алдашева А. Аударматану ғылымының басты ұғым-түсініктері туралы. Аударматану (ғылыми-практикалық көмекші құрал) / Құраст. : Құлманов С. Алматы: «Тіл» оқу-әдістемелікорталығы, 2008. 21–30 б.

2. Ахметова А. Б. Аударма теориясы мен тәжірибесінің негіздері (қазақ және орыс тілдеріндегі) дәріс курсының оқу-әдістемелік құралы. Павлодар : ПМПИ, 2014. 90 б.

3. Бөкенбайқызы Б. «Болашаққа бағдар: Рухани жаңғыру» бағдарламасына екі жыл. Рухани жаңғыру. URL: https://ruh.kz/kz/news/bolashakka_bagdar_ruhani_zhangiru_bagdarlamasina_eki_zhil/

4. Темірболат А., Жүсіпова А., Шортанбаев Ш. «XXI ғасырдағы филология ғылымы: мәселелері мен болашағы» атты халықаралық ғылыми форум материалдары. Алматы : Қазақ университеті, 2014. 180 б.

5. Өміртай А. Тапсырыс – әдебиетке жасалатын қиянат. Til Әlemi. URL: https://tilalemi.kz/article/1627

Маржан Шагімолдіна

ПРОБЛЕМИ ПЕРЕКЛАДУ КАЗАХСЬКИХ МИСТЕЦЬКИХ ТВОРІВ НА ІНОЗЕМНІ МОВИ

У статті вивчено загальні та специфічні аспекти питань художнього перекладу з казахської літератури на іноземну, можливості наближення перекладеного тексту до оригіналу, досягнення та недоліки в цій галузі, їх причини. Питання про спостереження за літературним лінгвістичним текстом та його відтворення іншою мовою давно привертає увагу практиків та теоретиків перекладу, висловлюються різні, часом суперечливі, наукові погляди на цю проблему. Питання перекладу художніх текстів казахських письменників російською та інші мови вивчаються філологами країни протягом тривалого часу. Однак ця тема все ще залишається актуальною, оскільки проблема перекладу художніх текстів у казахстанському перекладознавстві вимагає проведення досліджень.

***Ключові слова**: художній переклад, казахська література, казахські письменники, твори, проблема перекладу.*

Маржан Шагимолдина

ПРОБЛЕМЫ ПЕРЕВОДА КАЗАХСКИХ ХУДОЖЕСТВЕННЫХ ПРОИЗВЕДЕНИЙ НА ИНОСТРАННЫЕ ЯЗЫКИ

В статье изучены общие и специфические аспекты вопросов художественного перевода с казахской литературы на иностранную, возможности приближения переводимого текста к оригиналу, достижения и недостатки в этой области, их причины. Вопрос о наблюдении за литературным лингвистическим текстом и его воспроизведении на другом языке давно привлекает внимание практиков и теоретиков перевода, высказываются различные, порой противоречивые, научные взгляды на эту проблему. Вопросы перевода художественных текстов казахских писателей на русский и другие языки изучаются филологами страны в течение длительного периода времени. Однако данная тема все еще остается актуальной, так как проблема перевода художественных текстов в казахстанском переводоведении требует проведения исследований.

***Ключевые слова**: художественный перевод, казахская литература, казахские писатели, произведения, проблема перевода.*

Marzhan Shagimoldina

PROBLEMS OF TRANSLATION OF KAZAKH WORKS OF ART INTO FOREIGN LANGUAGES

The article examines the general and specific aspects of the issues of literary translation from Kazakh literature into a foreign one, the possibilities of bringing the translated text closer to the original, achievements and shortcomings in this area, their causes. The question of observing a literary linguistic text and reproducing it in another language has long attracted the attention of translation practitioners and theorists, and various, sometimes contradictory, scientific views on this problem have been expressed. The issues of translation of literary texts of Kazakh writers into Russian and other languages are studied by philologists of the country for a long period of time. However, this topic is still relevant, since the problem of translating literary texts in Kazakh translation studies requires research

***Key words**: literary translation, Kazakh literature, Kazakh writers, works, problem of translating.*

УДК 821.161.2: 82-94 Щоденник7Шевченко
Євгенія Лебідь-Гребенюк

«ЛІТЕРАТУРНИЙ АВТОПОРТРЕТ» У ЖУРНАЛІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

У дослідженні розкрито цілісне осмислення феномена діарного автопортрета як форми самозображення та самопізнання Шевченка, що відбувається через внутрішній діалог у контексті епохи та культури. Автопортрет у щоденнику розглядається як багатогранна (психологічна, соціальна, побутова, інтелектуальна тощо) динамічна характеристика особистості автора; він формує образ письменника таким, яким він сам себе бачить, або хоче бачити.

***Ключові слова**: автопортрет, щоденник, егодокумент, нарація, метанаратив, діалог автокомунікація.*

Шевченко часто звертався до жанру автопортрета в мистецтві протягом усього життя. На сьогодні відомо близько 50 самозображень поета [7, 106]. У них «досить реалістично відображено зовнішність митця» [7, 106]. Як слушно зазначає Г. Грабович, «кожний Шевченків автопортрет, як і кожний його поетичний твір, є програмовим самоствердженням» [3, 106]. «Журнал» Шевченка як його «літературний автопортрет» [4, 254] – це складний текст, у якому образ поєднується з ідеєю, рефлексивністю та мистецтвом самопізнання; він «докидає стільки великих і дрібних рисочок до відомого з інших джерел образу» [4, 270]. Щоденник і автопортрет – це документальна і водночас художня спроба автора розповісти про себе від першої особи. Шевченко створює літературний текст, який, «долаючи літературність, сприймається як сама реальність, не перестаючи при цьому бути літературою» [6, 443]. Це «унікальний приклад інтерференції двох дискурсів <...> одночасно і текстуалізація життя, і онтологізація тексту» [2, 10].

Перш за все, потрібно визначити зовнішні та внутрішні мотиви, які спонукали письменника вдатися до такого своєрідного автопортретування як написання щоденника. Для Шевченка «Журнал» пов'язаний із необхідністю осмислення пережитого, що відбувається через вербалізацію, це спосіб самолікування, він хоче не просто

згаяти час, а виговоритися: «сей журнал, который в эти томительные дни ожиданий сделался для меня необходим, как страждущему врач» [8, 38]. Звідси – висока інформаційна концентрованість перших записів, коли, по суті, автор подає «екстракт» минулих подій. Після звільнення Шевченко підкреслює як важко дається йому зміна статусу: запис 28 серпня 1847 – «я от избытка восторга не знаю, что с собою делать, и, разумеется, только бегаю взад и вперед по палубе, как школьник, вырвавшийся из школы. Теперь только я сознаю отвратительное влияние десятилетнего уничижения. Теперь только я вполне чувствую, как глубоко во мне засела казарма со всеми ее унизительными подробностями. И такой быстрый и неожиданный контраст мне не дает еще войти в себя. Простое человеческое обращение со мною теперь мне кажется чем-то сверхъестественным, невероятным» [8, 87].

Через автопортретування відбувається оцінка поетом і зовнішніх подій приватного життя, і змін у власному внутрішньому світі, складних душевних трансформацій. Так у щоденнику ми бачимо осмислення Шевченком своїх духовних основ, розуміння характеру. Автокомунікація – є зосередження автора на власних переживаннях та творчості; людина за несприятливих особистих обставин, відчуваючи потребу у комунікації, але не знайшовши потрібного комунікативного партнера, реципієнта, зосереджується на собі. Самоаналіз, авторефлексія на сторінках щоденника з'являються тоді, коли поет намагається зрозуміти свої душевні настрої, емоційний стан, зумовлені драматичними поворотами долі: «Что, если не привезет он мне так долго ожидаемой свободы? Что я тогда буду делать?» [8, 29], або «Опять тоска и бесконечное ожидание. <...> Холодные, равнодушные тираны! Вечером возвратился я в укрепление и получил приказание от фельдфебеля готовиться к смотру. Это результат давно ожиданной почты и с таким трепетом ожиданной Свободы. Тяжело, невыразимо тяжело! Я одурею, наконец, от этого бесконечного ожидания» [8, 18]. Ще більш розлогими стають рефлексії, коли Шевченко починає розмірковувати про роки заслання, осмислює пережите, фіксує набутий внутрішній досвід: «Странно еще вот что. Все это неисповедимое горе, все роды унижения и поругания прошли, как будто не касаясь меня. Малейшего следа не оставили по себе. Опыт, говорят, есть лучший

наш учитель. Но горький опыт прошел мимо меня невидимкою. Мне кажется, что я точно тот же, что был и десять лет тому назад. Ни одна черта в моем внутреннем образе не изменилась. Хорошо ли это? Хорошо. По крайней мере, мне так кажется. И я от глубины души благодарю моего Всемогущего Создателя, что он не допустил ужасному опыту коснуться своими железными когтями моих убеждений, моих младенчески светлых верований» [8, 22]. Саме у таких записах автор цілком свідомо використовує психокомпенсаторну та психотерапевтичну дію тексту. Щоденниковий жанр дозволяє поету відрефлексувати свої страждання, абстрагуватися у слові від дійсності, за важких умов існування по-новому виразити самого себе поза межами наявної реальності, тобто зробити себе об'єктом для іншого і для себе самого.

Щоденник, як і автопортрет, це дуже часто діалог митця із самим собою; таке звернення до себе, свого внутрішнього світу передбачає реальне усамітнення, відсторонення від зовнішнього світу й зосередженість на власних думках і переживаннях. Саме тому, у перших щоденникових записах у Новопетровському укріпленні, письменник так залюблено розповідає про природню тишу, ті щасливі години усамітнення під вербою. Коли Шевченко знаходиться наодинці з собою, мовчання перетворюється на спосіб автокомунікації, самозаглиблення, діалогу із власною душею, як це бачимо у його тайм-аут зображеннях, своєрідних „intermezzo" від солдатських буднів: «Сегодня, в четвертом часу утра, пришел я на огород. Утро было тихое, прекрасное. Иволги и ласточки нарушали изредка только сонную и сладкую тишину утра. С некоторого времени, с тех пор как мне позволено уединяться, я чрезвычайно полюбил уединение. Милое уединение! Ничего не может быть в жизни слаще, очаровательнее уединения, особенно перед лицом улыбающей[ся], цветущей красавицы матери Природы. Под ее сладким волшебным обаянием человек невольно погружается сам в себя и видит Бога на земле <...>. Я и прежде не любил шумной деятельности, или, лучше сказать, шумного безделья. Но после десятилетней казарменной жизни уединение мне кажется настоящим раем» [8, 17].

Як і автопортрети періоду заслання, щоденник теж мав на меті реципієнта, а точніше – реципієнтів. Свої автопортрети Шевченко

надсилав і дарував А. Лизогубу, Ф. Лазаревському, Бр. Залеському, Я. Кухаренку та ін. Щоденник (перехідний жанр між художнім і документальним текстом), попри усю його автоспрямованість, не був закритим (герметичним), і призначався для читання «милых искренних друзей» [8, 12], зокрема М. Лазаревського і С. Гулака-Артемовського. Тож закономірно, що й досі у шевченкознавстві залишається відкритим питання про міру відвертості тексту. Зрозуміло, що метанаратив («metanarrative», «master narrative» або «grand narrative») тогочасного культурного і суспільного середовища в дечому детермінував авторський «егодокумент» («egodocument», «self narrative») [9, 43]. Шевченко орієнтувався на свого читача (про що свідчить, перш за все, мова написання тексту, часткова белетризація викладу фактів тощо). Г. Грабович стверджує, що твори Шевченка, зокрема й щоденник, свідчать про те, що поет усвідомлював «національна роль», яку йому «довелося грати» [3, 269]. Більше того, він свідомо надає своїм автопортретам і щоденнику конкретних рис, атрибутів; «їх семіотика й символіка підкреслює ту роль "батька", "кобзаря", недавнього політичного в'язня <...>, яка вже припала поетові» [3, 267]. Недаремно, перша іпостась образу автора, явлена на початку «Журналу», – це арештант «в хламиде поругания и с ранцем за плечами» [8, 14]: «Мне следовало бы начать свой журнал со времени посвящения моего в солдатский сан, сиречь с 1847 года. <...> в продолжение этих десяти лет я видел даром то, что не всякому и за деньги удастся видеть. Но как я смотрел на все это? Как арестант [курсив мій – Є. Лебідь] смотрит из тюремного решетчатого окна на веселый свадебный поезд. Одно воспоминание о прошедшем и виденном в продолжение этого времени приводит меня в трепет» [8, 12]. Однак, важливо, що на відміну від багатьох письменницьких щоденників, не створюється ситуація «зворотного» впливу, коли «створюючи уявний "образ Я", автонаратор може запевнити сам себе, що мусить бути схожим на цей образ. Створена его-конструкція починає впливати на свого творця» [9, 45]. У щоденнику Шевченка образ авторського «Я» завжди корелює з дійсністю.

Проте, твердження С. Єфремова: «видко, що людина анітрохи не позувала, не рисувалася, не спиналася на котурни, не драпувалася в якусь пишну тогу, не кокетувала й перед собою» [4, 263], теж є надміру ідеалістичним. Не можна повністю ототожнювати письменника

і образ автора у тексті: «Шевченків автобіографізм завжди має свою символізовану матерію, і дослідник мусить щоразу звіряти співвідношення та взаємодію між тими двома нараціями, тобто між його „життям-як-таким" і його самозображенням. Бо Шевченкове життя і його власні осмислення та проєкція цього життя – далеко не одне й те ж» [3, 298]. Письменницька відвертість – це і позиція і, в той же час, лише художня умовність, що приховує в собі попередньо встановлену визначеність авторської точки зору, – який письменник є, і яким він себе бачить: «Портрет – це ніби подвійне дзеркало: у ньому мистецтво відображається у житті і життя відображається у мистецтві» [5, 349]. Усе ж існує певна естетична дистанція між особистістю митця і створеним ним же портретом, який є «і чимось окремим від людини і невіддільним від неї» [5, 362] – завжди залишається часткова незавершеність, умовчання, про щось автор говорить лише натяком, короткою фразою (наприклад, зустріч-епізод із молодим Енгельгардтом).

Самопрезентація Шевченка у щоденнику відбувається через різні варіанти подачі біографічного матеріалу. Оскільки більшість записів поет робить здебільшого на другий день, то весь щоденник це своєрідне пригадування пережитого; у останніх нотатках (періоду Петербурга) – фіксація вражень і зустрічей, автор «писав дуже лаконічно і, <...> подавав лише ті вибіркові факти, які вважав за потрібне донести до широкої публіки» [ШЕ, 91]. Шевченко у «Журналі» не просто обирає факти для записування, він їх вибудовує і моделює у потрібну йому структуру. Коли ж мова йде про події давніші, автор вдається до спогадів, у яких можна знайти своєрідні «signe de la mémoire» – знаки пам'яті, наприклад, «пустеля» як символ заслання (близько 12 разів поет вживає лексему із негативною конотацією на позначення свого місця перебування). Розповідаючи про себе, автор вводить додаткові цікаві сюжети: як, наприклад, зустріч у 1848 році зі старообрядцями у форті на Косаралі, коли козаки-уральці прийняли Шевченка за розстриженого попа, мученика за віру та просили його благословення.

У своєму «Журналі», як літературному автопортреті, Шевченко вдається до різноманітних практик творчого самопізнання особистості, розкриває принципи визначення свого місця у контексті історії,

культури, літератури. Його самооцінка часто емоційна, більше схожа на напружений внутрішній монолог: «Опять тоска и бесконечное ожидание. Неужели от 16 апреля до сих пор не могли сделать в корпусном штабе насчет меня распоряжения? Холодные, равнодушные тираны! Вечером возвратился я в укрепление и получил приказание от фельдфебеля готовиться к смотру. Это результат давно ожиданной почты и с таким трепетом ожиданной Свободы. Тяжело, невыразимо тяжело! Я одурею, наконец, от этого бесконечного ожидания» [8, 18].

Важливо, що самоінтерпретація Шевченка у щоденнику втілюється в оцінці власних здібностей й талантів. Розмірковуючи про своє покликання, він занотує: «Странное, однако ж, это всемогущее призвание. Я хорошо знал, что живопись – моя будущая профессия, мой насущный хлеб. И вместо того чтобы изучить ее глубокие таинства, и еще под руководством такого учителя, каков был бессмертный Брюллов, я сочинял стихи, за которые мне никто ни гроша не заплатил и которые, наконец, лишили меня свободы, и которые, несмотря на всемогущее бесчеловечное запрещение, я все-таки втихомолку кропаю. <...> Право, странное это неугомонное призвание» [8, 36]. У записі про лист до Я. Кухаренка із другою редакцією поеми «Москалева криниця» поет цілком вимогливо й офіційно оцінить власні рядки: «Стихи оказались почти одной доброты с прежними моими стихами. Немного упруже и отрывистее. Но это ничего, даст Бог, вырвуся на свободу, и они у меня потекут плавнее, свободнее и проще и веселее» [8, 22]. Ще більшу самокритичність і прискіпливість спостерігаємо у міркуваннях Шевченка про себе як художника: «О живописи мне теперь и думать нечего. Это было бы похоже на веру, что на вербе вырастут груши. Я и прежде не был даже и посредственным живописцем. А теперь и подавно. Десять лет неупражнения в состоянии сделать и из великого виртуоза самого обыкновенного кабашного балалаешника. Следовательно, о живописи мне и думать нечего» [8, 27].

Щоденник, на відміну від автопортрета, відтворює образ автора у динаміці, у розвитку, в часі, але цей час у діарному творі не завжди лінійний, він залежить від авторського світосприйняття, тобто частково є художнім. Часопросторова модель щоденника Шевченка може бути представлена як синтез двох основних хронотопів – реального (зовнішнього) і психологічного (внутрішнього). Термін хронотоп,

як поєднання часу і простору твору в логічній цілісності, одна із універсалій сучасного літературознавства, використаний О. Ухтомським, та введений у широкий науковий обіг М. Бахтіним. Реальний часопростір – це щоденне датування записів, коли автор маркує свою присутність на сторінках тексту тут-і-тепер. У щоденнику Шевченка, як і у більшості зразків цього жанру, реальний час лінійний, а простір (завдяки травелогу у структурі «Журналу») – відкритий, із конкретними топосами (Астрахань, Чебоксари, Нижній Новгород, Владимир). Внутрішній (або психологічний) хронотоп – спогади, сни і фантазії, у них переплелися – Петербург, Орська фортеця, Москва й Україна, минуле і майбутнє. Автор неодноразово у своїй уяві долає кордони часу і простору: «Несмотря, однако ж, на эти точные сведения, я уже успел (разумеется, в воображении) устроить свое путешествие по Волге уютно, спокойно и, главное, дешево. Пароход буксирует (одно-единственное верное сведение) несколько барок, или, как их называют, подчалками, до Нижнего Новгорода с разным грузом. На одной из таких барок я думаю устроить свою временную квартиру и пролежать в ней до нижегородского дилижанса. Потом в Москву, а из Москвы, помолившись Богу за Фультонову душу, через 22 часа и в Питер. Не правда ли, яркая фантазия? Но на сегодня довольно» [8, 13]. Як це видно зі сторінок «Журналу», залежно від психологічного стану автора, його мрій або спогадів, внутрішній час може пришвидшуватися або уповільнюватися, а просторові відстані легко скорочуються. Спогади – як маркери пам'яті – у тексті щоденника розширюють часопросторові межі оповіді.

Якщо розглядати щоденник Шевченка як літературний твір, у межах основних хронотопів, можемо виокремити умовно локальні, кожен із яких відповідатиме конкретному періоду часу і місцям перебування поета. Так, до прикладу, хронотоп щоденника часів Новопетровського укріплення – це, за М. Бахтіним, хронотоп «провінційного містечка» [1, 396] – «місця циклічного побутового часу» [1, 396] з його однаковим, нудним буттям, час тут безподієвий; «позбавлений <...> поступального історичного ходу, він рухається по вузьким колам: коло дня, коло тижня» [1, 396]: «Что же я сегодня занесу в свой журнал? Совершенно нечего занести. А ни-ни, ничего хоть сколько-нибудь выходящего из круга обыденной монотонной жизни» [8, 15]. Поет

змучений очікуванням, «мучительной неизвестностью» [8, 63], «мертвою тишею» [8, 64] він у розпачі: «Лучше решительный удар обуха, нежели тупая деревянная пила ожидания» [8, 53].

Але вітер змінився, поштовий човен прийшов – і 21 липня 1857 року об 11 ранку (автор сам із точністю проставляє час, і навіть місце) звістку про звільнення було офіційно підтверджено. Саме цей короткий епізод може бути означений у «Журналі» як хронотоп порогу [1, 397], життєвого зламу, кризи, після якої починається новий етап; сам Шевченко нотує: «Настала новая эпоха, в моей старой жизни должно быть все новое» [8, 65]. Цей момент у щоденнику пронизаний «емоційно-ціннісною інтенсивністю» [1, 397], час у ньому є «миттю», що ніби немає тривання і «випадає з нормального перебігу біографічного часу» [1, 397]. Важливо, що хронотопу порогу передує такий собі карнавал, містерія, – запис-спогад Шевченка датований 20 липня 1857 року про ярмарку у Ромнах, із усіма відповідними атрибутами – театральною виставою, циганами і п'яною публікою.

Часопростір травелогу Шевченка із Новопетровського до Петербургу як хронотоп дороги [1, 392] має два виміри: горизонтальний – це звичайна подорож у реальному часі через реальні міста тогочасної Росії (Астрахань, Нижній Новгород, Владимир), та вертикальний – метафоричне повернення поета з неволі до нормального життя, свободи, трансгресія, перехід, із одного статусу в інший, як він сам це підкреслить у підписі до листа не «рядовой Т. Шевченко», а «художник Т. Шевченко» [8, 69]. На цьому шляху поет долає як цілком реальні перешкоди (очікування наказу про відставку, матеріальні труднощі), так і спокуси (візити до madame Гільде), особисті психологічні травми (невдале кохання).

З хронотопом дороги пов'язаний у щоденнику і хронотоп зустрічі [1, 392]. Саме під час подорожі поету трапляються різні люди: давно знайомі (О. О. Сапожников, мати М. І. Костомарова – Т. П. Костомарова, О. І. Бутаков), або нові друзі – Клопотовський І. П., Незабитовський С. А., Зброжек Т. та ін.). Як зазначає М. Бахтін в дорозі можуть «випадково зустрітися ті, хто нормально роз'єднаний соціальної ієрархією і просторовою відстанню, тут можуть виникнути будь-які контрасти, зіткнутися і переплестися різні долі» [1, 392]. Як приклад, зустріч Шевченка на пароплаві «Князь Пожарський» із Олексієм Панфіловичем

Пановим – музикантом-самоуком, вільновідпущенним кріпаком, чия гра так вразила поета: «благодарю тебя, крепостной Паганини. Благодарю тебя, мой случайный, мой благородный» [8, 86]. Панов навіть залишив короткий текстовий і нотний запис у щоденнику.

Вимушено тривале перебування поета у Нижньому Новгороді (20 вересня 1857 – 8 березня 1858) – це умовний хронотоп «вітальні-салону» [1, 395] (у широкому значенні) – «з точки зору сюжетної та композиційної тут відбуваються зустрічі (які вже не мають колишнього специфічно випадкового характеру зустрічі на «дорозі» <...>), створюються зав'язки інтриг, відбуваються часто і розв'язки, тут, нарешті, що особливо важливо, відбуваються діалоги <...>, розкриваються характери, «ідеї» і «пристрасті»» [1, 395]. Поет живе насиченим культурним життям – численні дружні візити, бенефіси, обіди, святкування днів народжень, навіть маскарад. Проте він знову обтяжений очікуванням, цього разу – дозволу на проживання у Петербурзі: «Когда же я поеду в Петербург? Отвратительное положение. Немногим лучше, чем в Новопетровском укреплении» [8, 118]. Саме у Нижньому Новгороді поет зустрічає пані Піунову. «Салонне» кохання Шевченка, хоча й позбавлене «пылких изъяснений» та «пошлости», однак через значну різницю у віці, освіченості, духовності між ним та обраницею, перетворюється на «театральну сцену» [8, 147], де йому відведено роль «несчастного жениха» [8, 147].

У оповіді цього періоду «згущено, сконденсовано наочно-зримі прикмети як історичного часу, так і часу біографічного і побутового, і в той же час вони найтіснішим чином переплетені один з одним, поєднані в єдині прикмети епохи. Епоха стає наочно-зримою і сюжетно-зримою» [1, 396]. Шевченко точно і вправно передає щоденний побут і зацікавлення свого часу, створює цікаві й іронічні описи – «русские люди, в том числе и нижегородцы, многим одолжились от европейцев и, между прочим, словом клуб. Но это слово совершенно не к лицу русскому человеку. Им бы лучше было одолжиться подобным словом, а оно, верно, существует в китайском языке, одолжиться бы у китайцев и японцев, если они отринули свое родное слово посиделки, удивительно верно изображающее русские дворянские сборища. У европейцев клуб имеет важное политическое значение, а у русских дворян это даже и не мирская сходка, а просто посиделки.

Они собираются посидеть за ломберными столами, помолчать, поесть, выпить, и если случай поблагоприятствует, то и по сусалам друг друга смазать» [8, 114]; або: «Кстати о помещиках. Их теперь нахлынуло в Нижний на выборы видимо и невидимо. И все без исключения с бородами и усами, в гусарских, уланских и других кавалерийских мундирах. Пехотинцев и флотских незаметно. Говорят между собою только по-французски. Пьянствуют и шумят в театре и, слышно, составляют оппозицию против освобождения крепостных крестьян. Настоящие французы!» [8, 134].

Час і простір у щоденнику Шевченка часів Петербурга – дискретні, поет описує лише окремі епізоди свого життя. При цьому обсяг цих фрагментів, як просторовий, так і часовий, задається авторським задумом – іноді лапідарні записи змінюються розлогими пасажами. Короткі записи від 26, 27, 28, 29 квітня 1858 року дооснажуються детальним описом подій 30 квітня – своєрідним екфразисом пам'ятника І. Крилову та розповіддю про прогулянки із С. Гулаком-Артемовським. Однак, попри таку уривчастість, поету все-таки вдається зберігати лінійність і логічність оповіді.

Щоденник є цінним джерелом для вивчення особливостей авторського стилю (ідіостилю) Шевченка, як засобу для розуміння внутрішнього світу поета. Оригінальність манери автора може розкриватися через специфіку логічного мислення, вміння робити висновки, розкривати індивідуальні оціночні конотації. Можемо виокремити такі особливості художнього методу Шевченка: гранична щирість як письменницький стиль, текст представлений як «одверта сповідь людини, що ні з чим не криється, нічого не таїть про себе й ні з чим не ховається» [4, 263]; особливий відбір художніх засобів у межах одного абзацу; оригінальний хід думок автора зумовлює особливості побудови висловлювань; точність у передачі деталей і портретних характеристик; використання емоційно забарвленої лексики у окремих частинах тексту поряд із загальними, нейтральними міркуваннями; засоби емоційного впливу на читача, аргументація авторської позиції, коли експресивним буває навіть стримане висловлювання.

Автор поєднує два принципово різні підходи до самозображення: 1 – серйозний, ліричний, із сповідальністю, роздумами про минуле, покликання, розкриттям інтимних подробиць, фіксацією найменших

душевних порухів; та 2 – іронічний: «Чужий мелодраматичним ефектам, письменник <...> охоче вдається до іронії, а часом і до сарказму. Цю тональність створює невідповідність високого стилю <...> тим життєвим реаліям, про які йдеться» [7, 92]. До прикладу, використання старослов'янізмів («паче», «немощи» [8, 21]), цілих фраз («грядет <...> во облаце мрачне» [8, 21]), невідповідних епітетів («экзаменатор и блюститель нравственности спросил нас по ра[н]жиру, кто и за что удостоился нести сладкую сердцу обязанность солдата» [8, 25]) у саркастичному зображенні ревізійного візиту «отца-командира» (запис від 20 червня 1857 року).

Потрібно зауважити, що у серії щоденникових автопортретів – в'язень, поет, художник, коханець, денді – відсутній один, який забрав у поета десять років життя, – солдат. Про свою службу він пише у театральних термінах – «разыгрывать драму» [8, 12], «лицедеи» [8, 12], «спектакль» [8, 21]. Декларуючи своє несприйняття солдаччини («во мне зародилась неодолимая антипатия к христолюбивому воинству. <...> Естественно, что антипатия моя возросла до отвращения. И нужно же было коварной судьбе моей так ядовито, злобно посмеяться надо мною, толкнув меня в самый вонючий осадок этого христолюбивого сословия. Если бы я был изверг, кровопийца, то и тогда для меня удачнее казни нельзя было бы придумать, как сослав меня в Отдельный Оренбургский корпус солдатом. Вот где причина моих невыразимых страданий. И ко всему этому мне еще запрещено рисовать. Отнято благородней[шу]ю часть моего бедного существования» [8, 19–20]), він підкреслює, що із властивим «хохлацким упрямством» зберігав внутрішній спротив муштрі, та солдатом так і не став: «В незабвенный день объявления мне конфирмации, я сказал себе, что из меня не сделают солдата. Так и не сделали. Я не только глубоко, даже и поверхностно не изучил ни одного ружейного приема. И это льстит моему самолюбию» [8, 20].

Поет докладно відтворює усю динаміку свого духовного життя, але водночас передає і зовнішні свої риси, події повсякдення, деталі побуту: «На огород пришел я к вечернему чаю и попотчевал Ираклия Александровича (коменданта) и Николая Ефремовича (смотрителя полугоспиталя) своими заветными сигарами. И сам закурил остальную. Все, начиная с Наташеньки, немало удивились, увидев в моем лице

торчащую дымящуюся сигару. <...> Все же вообще находили, что мне сигара к лицу и что с сигарой в лице я похож на вояжера порядочного тона. Такому удачному сравнению я и не думал противуречить» [8, 50]. Важливо, що через незначні побутові деталі Шевченко розкриває свої людські якості: «если я делаю долги, разумеется, ничтожные, то в сказанный строк аккуратно их выплачиваю» [8, 33]. Він детально описує усю жалюгідність свого становища після звільнення, бідність одягу, що змусила його брати речі у знайомих-благодійників: «Я оставил знойную степь в кителе и туркменском верблюжьем чапане. В Астрахани я думал только о пологе от комаров. А север, к которому стремлюсь, мне и в голову не приходил. И сегодня я мог бы быть порядочно наказан за невнимание к беловласому Борею, если бы не выручил меня Александр Александрович. В продолжение ночи дул свежий норд-ост, и к утру сделалось порядочно холодно, так порядочно, что не прочь бы был и от тулупа. А у меня, кроме кителя и помянутого чапана, совершенно ничего не оказалось. Александр Александрович, спасибо ему, предложил мне свое теплое пальто, брюки и жилет. Я с благодарностию принял все это, как дар, ниспосланный мне свыше, и через минуту явился на палубе преображенным в настоящего денди» [8, 87–88].

У окремих епізодах щоденника ми спостерігаємо те саме «оголення», але в духовному плані, на яке звернув увагу професор Г. Грабович у розвідці «Прихований Шевченко», аналізуючи олівцевий автопортрет 1848 (або 1849) року. Пізніше С. Єфремов захоплено підбере так багато синонімів до відвертості поета – «правдивість», «щирість», «чесність», «безбоязність» [4, 263]. Шевченко не просто розкриває перед читачем побутові подробиці свого щоденного життя: «Ноги прозябли. Нужно будет в Самаре купить коты и дубленый полушубок» [8, 92], він пише про цілком інтимні речі, як, наприклад, відвідини «очаровательного семейства madame Гильде» [8, 120], де його обікрали. На сторінках щоденника ми бачимо поета, яким він був, «із його нюансами, з його відчуттям стилю, іронії, епатажу» [3, 269]: «На поверхні це може виглядати як богемність, артистичний епатаж; у глибшому сенсі це – ствердження своєї людськости» [3, 328].

Отже, Шевченко значно розширює межі автопортрету, «розкриває» його рамки у літературу, філософію, розвиває до культурного

акту, творчого самовідображення. Читач залучається до внутрішнього діалогу митця із самим собою, у його внутрішній світ, сповнений авторефлесій та художньої інтерпретації власної долі. Щоденник Шевченка місить «найкращу автохарактеристику поета» [4, 270], постає як результат глибинного самоаналізу – своєрідним художнім підсумком пережитого перед початком нового життя. Як і при створенні автопортретів, поет у своєму тексті зосереджується «на цілісному самоосмисленні <...>, щоб допомогти реципієнтові повніше зрозуміти і відчути одну зі сторінок його життя» [7, 98]. «Журнал» як текст не просто зберігає зовнішні й внутрішні риси письменника, він сповнений автобіографічних подробиць, нюансів, які доповнюють і глибше розкривають особистість автора, його характер. Саме тому щоденник «становить не тільки дорогоцінний біографічний матеріал, але й має загальнопсихологічну вартість» [4, 262]. І щоденник, і автопортрет – це фікасація індивідуальності митця у конкретному тексті (у широкому значеннні слова), вони мають схожі функції – самопізнання та рефлексія, що сприяє релаксації. Шевченко не раз згадує тяжкі роки заслання, розповідає про свої хвороби і злигодні, але з усього тексту постає «образ духовно зрілої людини, яка, втративши здоров'я, зберегла гідність» [7, 110].

Джерела та література:

1. Бахтин М. Формы времени и хронотопа в романе / Вопросы литературы и эстетики. Исследования разных лет. М., 1975. С. 234–408.

2. Болдырева Е. М. Автобиографический метатекст И. А. Бунина в контексте русского и западноевропейского модернизма: автореф. дис. ...докт. филол. наук. Ярославль, 2007. 46 с.

3. Грабович Г. Шевченко, якого ми не знаємо, 2-ге вид. К.: Критика, 2014. 414 с.

4. Єфремов С. Літературно-критичні статті. К.: Дніпро, 1993. 351 с.

5. Лотман Ю. М. Портрет / Лотман Ю. М. Статьи по семиотике культуры и искусства (Серия «Мир искусств»). СПб.: Академический проект, 2002. С. 349–375.

6. Лотман Ю. М. Пушкин: Биография писателя. Статьи и заметки (1960–1990). „Евгений Онегин". СПб.: Искусство-СПб, 1995. 848 с.;

7. Шевченківська енциклопедія: в 6 т. Т. 1: А–В / НАН України,

Ін-т літератури ім. Т. Г. Шевченка; редкол.: Жулинський М. Г. (гол.) [та ін.]. К., 2012. 744 с.; 8. Шевченко Т. Г. Повне зібрання творів: у 12 т. К., 2003. Т.5. : Щоденник. Автобіографія. Статті. Археологічні нотатки. "Букварь южнорусский", записи народної творчості. 496 с.;

9. Щедрина И. О. Самосознание и автобиографический нарратив: эпистемологический анализ: дис. на соискание ученой степени канд. філос. наук: 09.00.01 „Онтология и теория познания". М., 2018. 133 с.

Евгения Лебедь-Грбенюк

«ЛИТЕРАТУРНЫЙ АВТОПОРТРЕТ» В ЖУРНАЛЕ ТАРАСА ШЕВЧЕНКО

В исследовании раскрыто целостное осмысление феномена диарного автопортрета как формы самоизображения и самопознания Шевченко, происходящего через внутренний диалог в контексте эпохи и культуры. Автопортрет в дневнике рассматривается как многогранная (психологическая, социальная, бытовая, интеллектуальная и др.) динамическая характеристика личности автора; он формирует образ писателя таким, каким он сам себя видит или хочет видеть.

Ключевые слова: автопортрет, дневник, эгодокумент, нарация, метанаратив, диалог, автокоммуникация.

Yevgenia Lebid-Hrebeniuk

«LITERARY SELF-PORTRAIT» IN TARAS SHEVCHENKO'S JOURNAL

study reveals a holistic understanding of the phenomenon of diary self-portrait as a form of self-image and self-knowledge of Shevchenko, which occurs through internal dialogue in the context of the era and culture. The self-portrait in the diary is considered as a multifaceted (psychological, social, household, intellectual, etc.) dynamic characteristic of the author's personality; he forms the image of the writer as he sees himself or wants to see.

Key words: self-portrait, diary, ego-document, narration, metanarrative, dialogue, self-communication.

УДК 821.161.2-311.209Шев
Ігор Марцінковський

УТОЧНЕННЯ КОМЕНТАРІВ ОДНОГО З ЕПІЗОДІВ ПОВІСТІ «НЕСЧАСТНЫЙ» ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

Аналіз зв'язків історичних подій початку XIX ст. в Російській імперії зі згаданими в основному і варіантному текстах повісті «Несчастный» містами Вознесенськ і Каліш дозволив зробити висновок, що Т. Шевченко зобразив епізод періоду повстання бузьких козаків проти повної ліквідації козацтва в Україні у 1817 р. та виступу в 1818 р. на засіданні польського Сейму калішських делегатів-опозиціонерів проти порушення урядом конституційних положень Королівства Польського. Обидва випадки, разом з іншими історичними подіями, стали причиною посилення реакційної політики російського царського уряду, що стало підставою згадки їх у повісті.

***Ключові слова**: Тарас Шевченко, Вознесенськ, Каліш, повість «Несчастный».*

У творах Т. Шевченка зображені події не тільки історичного минулого українського народу, але й сучасні йому, які відбувалися на теренах тодішньої Російської імперії. Якщо сучасники поета, читаючи, наприклад, повісті, добре розуміли про що йдеться, то теперішнім читачам розібратися в нюансах перебігу багатьох з них допомагають коментарі до творів. Тому такими важливими вони є у подачі точної та стислої інформації про той чи інший описаний епізод чи згадану персону.

Метою роботи стало уточнення зв'язку епізодично згаданих у тексті повісті «Несчастный» міст Вознесенськ і Каліш з історичними подіями початку XIX ст. та біографією митця.

У написаній в 1855 р. на засланні в Новопетровському укріпленні повісті «Несчастный» Т. Шевченко розглядав у одному з епізодів тексту варіанти висування російських військ до двох міст – Каліша та Вознесенська [5, 412]. «Словарь языка русских произведений Шевченко» у поясненнях до ойконіму Каліш зазначає: «Название города Калуша в Галичине» [3, 664]. Такий варіант коментаря неправильний з кількох причин. Перш за все, Каліш і Калуш – два різних міста.

За умовами першого поділу Польщі, здійсненого Австрією, Пруссією та Росією (1772 р.), у неї забрали Галичину, а після третього її поділу (1795 р.) – польський Каліш, як місто Королівства Польського з конституційним укладом (1815–1830 рр.), увійшов до складу Російської імперії. Розташовувався Каліш на заході Королівства Польського по сусідству з Пруссією. Конституція зв'язувала Королівство Польське з Російською імперією особою короля, яким міг бути тільки російський імператор з династії Романових, а саме королівство мало власний уряд, Сейм, військо, офіційну польську мову, громадянам гарантувалася особиста свобода, свобода друку і пересування, недоторканність власності, адміністративні та військові посади мали займати тільки поляки. Фактично Польща була напівавтономною державою в унії з Росією під егідою царя та мала одну з найліберальніших конституцій в Європі у XIX ст.

Українське ж місто Калуш, що знаходиться в Галичині (тепер місто обласного підпорядкування Івано-Франківської області), за часів Т. Шевченка входило до складу Австрійської імперії (1804–1867 рр.). Отже, висування без міждержавних домовленостей російських військ з Волині, згідно з текстом повісті [5, 245], на територію іншої держави було б вторгненням.

Попри це виникає питання, чому ж Т. Шевченко розглядав міста Вознесенськ і Каліш одночасно як варіанти для повісті та ще й у зв'язку з висуванням до них російських військ? Зображена Т. Шевченком подія за часом розгортання відбувалася десь на початку XIX ст., оскільки батько дорослої героїні повісті був у війську, яке передислоковувалося («Войска в то время начали стягиваться к Вознесенску») і «на последней дневке перед Вознесенском молодая жена прапорщика разрешилась от бремени дочерью – Мариею» [5, 245]. У сучасних коментарях до повісті «Несчастный» передислокацію російського війська до Вознесенська пояснюють посиланням на коментар до повісті «Музыкант», де фразу «...уехала с каким-то гусаром на маневры в Вознесенск» закономірно пов'язують з проведенням у Вознесенську всеросійських військових маневрів (навчань), що відбулися у червні-жовтні 1837 р. [5, 539–540, 546]. Невелику різницю у 18 років між часом написання повісті й роком проведення маневрів можна будо б пояснити літературним, а не документальним підходом висвітлення

подій. Проте, така невелика різниця часу дуже вже помітна своєю неузгодженістю з перших сторінок повісті, де кілька разів згадується вік Марії [5, 246] та її сина юнака [5, 241, 244, 265, 267, 274, 279].

У XIX ст. в Російській імперії кріпосні відносини не дозволяли розвивати ринкове господарство та гальмували економічний розвиток із-за чого вона значно відставала від європейських країн. На першому етапі (до 1814 р.) свого правління цар Олександр I намагався проводити реформи (створив міністерства, реорганізував сенат, дозволив поміщикам звільняти селян від кріпацтва – декрет про вільних орачів 1803 р.), доручив графу М. Сперанському розробити проект впровадження конституційної монархії. Проте глибші зміни були відкинуті. Селянські й військові повстання 1818–1820 рр. налякали царя, а по усій імперії запроваджувався порядок, що спирався на репресивний апарат, натхненником якого був граф, генерал О. Аракчеєв, який став ініціатором створення військових поселень, де селяни працюючи на землі ще й несли обтяжливу військову службу.

Згідно повісті, на засланні Т. Шевченко зустрівся із сином народженої перед Вознесенським Марії – дворянином Іполитом Хлюпіним, якого у понад 18-річному віці мати віддала у солдати [5, 241–242, 279, 288]. Герой повісті мав реального прототипа – сина статського радника, двадцятирічного Парцієнка (Парцьянка) Ю. А. (1827–?), рядового 1-го лінійного батальйону Окремого Оренбурзького корпусу, який перебував у Новопетровському укріпленні з першої половини 1854 р. [6, 326], про що Шевченко зазначив у щоденникових записах від 21-25 червня 1857 р. [6, 24–26]. Проте, такі історії у персонажів повісті були не поодинокі випадки [5, 241].

Якщо припустити, що Марія народила сина у 17-18 років, що цілком ймовірно, зважаючи на її біографію [5, 245–247], та додавши 18 років за віком її сина, то отримаємо 36 років. Повість написана у 1855 р. під враженням з'ясованої Т. Шевченком у батальйонній канцелярії конфірмації Іполита [5, 241]. Звідси виходить, що початок розвитку подій повісті розпочинається приблизно у 1818–1820 рр. (1855–36 = 1819). Тобто значно раніше 1837 р.

Не забуваймо й те, що з Т. Шевченком на засланні було чимало поляків, засуджених і висланих у солдати за участь чи сприянні у повстанні 1830–1831 рр., які могли обговорювати між собою чи

розповісти поету як про деталі самого повстання, так і про події, що передували йому. Серед них Оттон Людвиґович Фішер (1818–?), народжений в м. Каліш, який до 1846 р. служив писарем у рідному місті. За зв'язки із таємною організацією, переховування та сприяння втечі від переслідувань російським урядом учасників польського визвольного руху, Фішера відправлено рядовим до Орського укріплення 5-го лінійного батальйону Оренбурзького окремого корпусу, де у 1847 р. він одним із перших познайомився з Т. Шевченком. О. Фішер був учителем дітей генерал-майора, коменданта Орської фортеці Дмитра Ісаєва. За спогадами М. Лазаревського, завдяки О. Фішеру Т. Шевченко був прийнятий у домі Д. Ісаєва й отримав дозвіл жити в найманій квартирі. О. Фішер, І. Завадовський, С. Крулікевич та інші стали адресатами першого варіанта вірша «Полякам» [1, 522].

Після придушення царизмом польського повстання 1830–1831 рр. почалися не тільки арешти його учасників із засланням у солдати у віддалені губернії імперії та гоніння на діячів визвольного руху, але й була відмінена ліберальна за своїм змістом Конституція 1815 р., ліквідовані Сейм та окрема польська армія, уніфікований адміністративний устрій, закриті університети. Польща як держава перестала існувати, що не могло не турбувати національно-патріотичні кола поляків.

Безумовно, що згаданий Т. Шевченком у варіанті повісті «Несчастный» Каліш пов'язаний з певними політичними подіями, що й змусило російську владу передислоковувати військові підрозділи до неспокійних та ще й прикордонних місць. Переміщення війська у бунтівні райони було звичною практикою для всіх імперій, у тому числі й Російської.

У 1818 р. в Королівстві Польському провели вибори до Нижньої палати (Посольської хати) двопалатного Сейму. Перше засідання Верхньої палати у березні того ж року відкрив багатообіцяючим виступом російський цар Олександр І, у якому він натякав на уведення Конституції на всій території Російської імперії. Ця промова справила враження не тільки у самій імперії, але й за кордоном. Тоді ж на засіданні Нижньої палати з критикою діяльності уряду виступили посли від Калішського воєводства, які утворили ліберально-шляхетську опозицію, що представляла погляди заможних землевласників. Її

лідерами були брати Вінцентій і Бонавентура Немойовські – депутати Калішського воєводства. Вони вказали на порушення Конституції 1815 р., яких припустився уряд у своїй діяльності. В урядовому виданні критичні моменти виступу вилучили, тому В. Немойовський видав свою промову без купюр власним коштом. Факт набув розголосу і став приводом для запровадження у травні 1819 р., попри статті Конституції, цензури усіх друкованих видань, а також розширення таємної поліції, яка повинна була стежити за настроями поляків. Ця обставина викликала політичне оживлення народних мас з ліберальними поглядами – стали створюватися нові друковані органи, з'являтися антиурядові організації.

Революційні події на Заході, повстання в Іспанії та Італії, з одного боку, і селянський рух у 1818–1820-х рр. на Дону, повстання військових, з іншого, налякали царський уряд. Олександр I залишив свою гру «ліберала на троні» й перейшов до реакційної політики. У вересні 1820 р. він сухою і стриманою промовою відкрив друге скликання Сейму. Але до нього добре підготувалася опозиція «калішської партії», посиливши критику неконституційних дій уряду. Слідом за опозицією, Сейм відкинув усі урядові проекти законів. Олександр I не приховував свого роздратування діями опозиції і дозволив брату Костянтину – головнокомандувачу польською армією і фактичному наміснику царя в утвореному після Віденського конгресу Королівстві Польському – не брати до уваги положення основного закону в боротьбі з опозицією. Царські чиновники, особливо М. М. Новосільцев – імператорський комісар, відповіли переслідуваннями керівника калішан В. Немойовського і спробами переконати Олександра I в необхідності відміни Конституції. Наступне засідання Сейму відбулося тільки 1825 р. і на нього не допустили братів Немойовських. Цар також дописав до Конституції новий пункт, який скасував відкритий характер засідань Сейму [2, 410–418].

Приблизно у цей же час, навесні 1817 р., проти перетворення на військових поселенців повстали бузькі козаки у тодішній Херсонській губернії. Бузьке козацьке військо створили у 1785 р. у зв'язку з підготовкою до російсько-турецької війни 1787–1791 рр. Під час війни козаки брали участь у штурмі Очакова (знайшло своє відображення у написаній на засланні у 1849 р. поемі «Москалева криниця»), Ізмаїла,

в облозі Бендер, здобутті замку Хаджи-Бей (пізніше Одеса. – *І. М.*), у битвах при Тульчі, Ісакчі, Терновці, Браїлові та Мачіні, потерпали від нестачі продовольства, фуражу, коней. У 1797 р. Бузьке козацьке військо ліквідували, а козаків перетворили на державних селян.

У 1803 р., з огляду на загострення російсько-турецьких відносин, Бузьке козацьке військо відновили у складі 3-х полків, що були розселені у 28 станицях Херсонської губернії з центром у м. Вознесенськ (понад 6 тис. осіб) – колишньому українському козацькому укріпленні й зимівнику Соколи Бугогардівської паланки. Козаки брали участь у російсько-турецькій війні 1806–1812 рр. та в французько-російських («наполеонівських») війнах 1812–1815 рр. У 1816 р. за участь у боях при Вязьмі, Краоні, Лаоні та Арсисі військо нагородили георгіївським штандартом. Коли ж у 1817 р. був виданий царський указ про перетворення бузьких козаків на військових поселенців, що фактично повністю припиняло існування в Україні козацтва навіть у такій формі й сприймалося як нове поневолення, бузькі козаки повстали, відмовилися коритися і чинили рішучий опір. Під час повстання навіть жінки й діти перешкоджали просуванню стягнених до краю російських регулярних військ. Після 3-місячних заворушень царські власті у середині вересня 10-тисячним військом з гарматами придушили повстання. Багатьох із повсталих козаків порубали шаблями, потопили в Південному Бузі. Приблизно над 200-ма козаками розпочали слідство, 93-х козаків разом з ініціаторами заворушення П. Бабиченком і Г. Гетьманенком віддали військовому суду, 64-х засудили до страти, заміненої покаранням шпіцрутенами, а тих хто вижив від такого покарання заслали у солдати.

Повстання бузьких козаків у 1817 р. було першим і стало поштовхом для інших заворушень серед козаків. У 1818 р. знову сталося заворушення бузьких козаків, яке царський уряд теж жорстоко придушив [4]. У липні 1819 р. повстали військові поселенці у Чугуєві, а 1829 р. – у Шебелинці на Слобідській Україні (тодішня Харківська губернія). Як і попередні, ці повстання царські війська безжально придушили, а його учасників віддали військовому суду, більшість з них покарали шпіцрутенами і заслали у солдати без відставки у сибірські гарнізони.

Чи був знайомий Т. Шевченко з кимось із учасників козацьких повстань, залишається нез'ясованим. Попри це, текст повісті свідчить

про поінформованість митця з приводу повстання бузьких козаків, а також достеменним є те, що разом з ним у Новопетровському укріпленні був земляк, кріпак-утікач з Херсонської губернії, який спійманим назвався безрідним і потрапив у солдати, де отримав прізвище Скобелєв [6, 44–46].

Поміж двох описаних подій – виступів польської ліберально-шляхетської опозиції з Каліша і повстанням українських бузьких козаків з центром у Вознесенську – цілком закономірним є те, що Т. Шевченко у кінцевому варіанті повісті віддав перевагу другій, яка розгорталася в Україні.

Висновки:

1. Зображений Т. Шевченком епізод у повісті «Несчастный» про висування російських військ до Вознесенська стосується періоду повстань бузьких козаків у 1817 р. проти повної ліквідації козацтва в Україні попри усі їхні заслуги та його придушення царською владою. Зазначене повстання було першим, що дало поштовх для інших, які жорстоко придушив царський уряд.

2. Розглянутий митцем варіант польського міста Каліш в епізоді тексту повісті «Несчастный» стосувався виступу в 1818 р. на засіданні Сейму делегатів-опозиціонерів від однойменного воєводства проти порушення урядом конституційних положень Королівства Польського.

3. Обидва випадки – виступи польської калішської опозиції та повстання бузьких козаків, спричинені незаконністю і несправедливістю влади, а разом з іншими історичними подіями у самій імперії та за її межами, стали початком посилення реакційної політики російського царського уряду по всій імперії, що й послужило приводом їх згадки у повісті «Несчастный».

Джерела та література:

1. Большаков Л. Фішер Оттон Людвиґович. Шевченківська енциклопедія : в 6 т. Т. 6 : Т–Я / НАН України, Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка; редкол. : М. Г. Жулинський (гол.) та ін. Київ, 2015. 1120 с.

2. История Польши : в 3 т. / под. ред. В. Д. Королюка, И. С. Миллера, П. Н. Третьякова. М. : Изд-во Академии наук СССР, 1954–1955. Т. 1. 583 с.

3. Словарь языка русских произведений Шевченко : в 2-х т. Академия наук Укр. ССР, Институт языковедения им. А. А. Потебни / ред. кол. И. К. Белодед (председ.) и др. К. : Наукова думка, 1986. Т. II : П–Я. 747 с.

4. Хиони И. А. Бугские казаки и их борьба против феодально-крепосничества гнета в последней четверти XVIII – первой половине XIX вв. : дисс. ... канд. ист. наук. Одесса, 1973. 195 с.

5. Шевченко Т. Г. Повне зібрання творів : У 12 т. / редкол. : М. Г. Жулинський (голова) та ін. К. : Наук. думка, 2001. Т. 3 : Драматичні твори. Повісті. 2003. 592 с.

6. Шевченко Т. Г. Зібрання творів : У 6 т. (вид., автентичне 1–6 томам «Повного зібрання творів у дванадцяти томах») / редкол. : М. Г. Жулинський (голова) та ін. К. : Наук. думка, 2001. Т. 5 : Щоденник. Автобіографія. Статті. Археологічні нотатки. «Букварь южнорусский». Записи народної творчості. 2003. 496 с.

Игорь Марцинковский

УТОЧНЕНИЕ КОММЕНТАРИЕВ ОДНОГО ИЗ ЭПИЗОДОВ ПОВЕСТИ «НЕСЧАСТНЫЙ» ТАРАСА ШЕВЧЕНКО

Анализ связей исторических событий начала XIX в. в Российской империи с упомянутыми в основном и вариантном текстах повести «Несчастный» городами Вознесенск и Калиш позволил заключить, что Т. Шевченко изобразил эпизод периода восстания бугских казаков против полной ликвидации казачества в Украине в 1817 г. и выступления в 1818 г. на заседании польского Сейма калишских делегатов-оппозиционеров против нарушения правительством конституционных положений Королевства Польского. Оба случая, вместе с другими историческими событиями, стали причиной усиления реакционной политики российского царского правительства, что явилось основанием упоминания его в повести.

***Ключевые слова**: Тарас Шевченко, Вознесенск, Калиш, повесть «Несчастный».*

Igor Martsinkovskyi

SPECIFICATION OF COMMENTS ON ONE OF THE EPISODES OF THE STORY «UNHAPPY» TARAS SHEVCHENKO

Analysis of the connections of historical events of the early XIX century in the Russian Empire with the mentioned in the main and variant texts of the story "Unhappy" cities Voznesensk and Kalish allowed to conclude that Taras Shevchenko portrayed an episode of the uprising of the Bug Cossacks against the complete liquidation of the Cossacks in Ukraine in 1817 and speech in 1818 at a meeting of Polish Seym of Kalisz opposition delegates against the government's violation of the constitutional provisions of the Kingdom of Poland. Both cases, along with other historical events, led to the strengthening of the reactionary policy of the Russian tsar government, which led to their mention in the story.

***Key words**: Taras Shevchenko, Voznesensk, Kalish, the story «Unhappy».*

УДК 821.161.2.09
Людмила Ромащенко

ІЗ ОТОЧЕННЯ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА: ВАРВАРА РЄПНІНА (ЗА МАТЕРІАЛАМИ КНИГИ «ВАРВАРА РЄПНІНА. ЛИСТИ. ПУБЛІКАЦІЇ. СПОГАДИ»)

У статті аналізується книга, у якій представлена неординарна постать Варвари Рєпніної, що відіграла значну роль у життєвій і творчій долі Генія. Зокрема досліджується її знаменитий родовід (він ставав предметом уваги не лише науковців, а й письменників, і не тільки українських), що значною мірою зумовлював формування цієї небуденної особистості і пояснював її стосунки з Т. Шевченком. Розглядаються не лише документальні матеріали (спогади, епістолярій), а й художні твори авторки, зокрема повість «Дівочка», що проливає світло на її взаємини із поетом і на особливості його натури.

***Ключові слова: проза**, повість, поет, художник, документальний, родовід, листи, психологічний.*

Творчість українського Генія продовжує приваблювати науковців, літераторів, про що свідчить численна Шевченкіана і здобути українського шевченкознавства початку XXI століття. Доказом цьому є й згадана книга, що побачила світ у 2020 р., завдяки видавництву Олександра Третякова, яке в останні роки поповнило галерею шевченківських видань, серед яких листування і щоденник Кобзаря.

Укладачем і автором вступної статті книги є Світлана Брижицька – заступник генерального директора Шевченківського національного заповідника з наукової роботи, кандидат історичних наук, а науковим консультантом Тетяна Лебединська – кандидат філософських наук, професор, член Національної спілки письменників України.

Поява цієї книжки є підтвердженням зацікавлення документальними текстами, літературою факту.

Потреба в такій книзі давно назріла, адже вона дозволяє заповнити лакуну, що стосується розмаїтого оточення Т. Шевченка, яке, безперечно, впливало на Кобзаря, формувало його особистість як письменника і художника. Відома ж істина: «Скажи, хто твій друг, і я скажу, хто ти».

У Шевченковому оточенні були відомі письменники, художники, скульптори, актори, історики, суспільні діячі. У ньому помітне місце займали неординарні жінки того часу, серед яких на чільному місці – Варвара Рєпніна (1808–1891). Про неї хоч і писали в художніх творах (неодноразово), наукових розвідках (можливо, дещо менше), але тривалий час її постать залишалася в тіні українського Генія. Нова ж книга є спробою вповні представити особистість цієї екстраординарної жінки. З огляду на це, упорядник аналізованого збірника поставила за мету розкрити постать Варвари Рєпніної як непересічної особистості і як письменниці, представивши першоджерела – її друковані листи, публікації, спогади. Таке змістове наповнення збірника дає можливість читачеві скласти якнайповніше уявлення про княжну Рєпніну.

Насамперед досліджується її знаменитий родовід, адже Варвара Миколаївна – донька генерал-губернатора Малоросії (України), її прадід по материнській лінії – Кирило Розумовський, що здобув освіту у провідних закладах Західної Європи і досить молодим став президентом Петербурзької Академії наук, а згодом – останнім гетьманом України. Ось як захоплено про це призначення відгукнувся Михайло Ломоносов у своїй «Ідилії»: «Её императорского величества малороссийскому, обоих сторон Днепра и войск запорожских гетману, действительному камергеру, Академии наук президенту, лейбгвардии Измайловского полку подполковнику и разных орденов кавалеру, сиятельнейшему графу Кирилу Григорьевичу Разумовскому идиллия, которою усердное свое почтение засвидетельствует Академии наук профессор Михайло Ломоносов» [цит. за: 1, 10]. Щоправда, цей факт у деяких сучасних українських дослідників дістає протилежну оцінку: «Не слід перебільшувати ні освіти Кирила Розумовського, ні його адміністративних здібностей, ні навіть "малоросійського патріотизму". В закордонних університетах він не провчився й двох років, і призначення 18-річного недоучки президентом Російської Академії наук, із жалуванням 3 тисячі карбованців у рік, було глумом над наукою» [2, 120].

Дід Варвари Миколаївни – Олексій Кирилович Розумовський, державний діяч, сенатор, міністр народної освіти, започаткував гілку Перовських – діячів, які залишили помітний слід в історії держави. Серед них чи не найбільш відома Софія Перовська – член організації

«Народна воля», яка ставила за мету змусити уряд до демократичних реформ у країні.

У гіллястій родині Варвари Миколаївни були й відомі декабристи (Волконські), чий шлях проліг на Черкащину, у місто Кам'янку, де знаходилася філія Південного товариства декабристів (у цьому містечку названо парк на честь дворян-революціонерів, якими захоплювався Т. Шевченко і яких оспівав у поемах «Сон» і «Тризна»).

Незвичайна доля родини Розумовських й до сьогодні продовжує приваблювати літераторів, доказом чому є романи українських (і не тільки) письменників: «Журавлиний крик» р. Іваничука, «Сотники» І. Корбача, діаспорного письменника «Гетьман Кирило Розумовський» М. Лазорського.

Проте останній критично оцінює карколомну кар'єру героя, його «недбале гетьманування», за якого, мовляв, майже нічого не було зроблено для поспільства. Кирило Розумовський не зумів використати наявних можливостей, щоб перешкодити руїнницькій нівеляції України російським царизмом. Хоча сам граф, закінчивши Геттінгенський університет, був «по-європейському освіченою людиною», «добре підготовлений до високої посади», належав до плеяди тих старшин-козаків, яких у добу Єлизавети і Катерини називали «блискучими дипломатами та наполегливими, небуденної вдачі міністрами» [3, 4].

М. Лазорський показує ілюзорність діяльності гетьмана, що став маріонеткою в руках високих можновладців, нічого корисного не зробив для Гетьманщини, опікувався лише своїми величезними маєтками. Чи не єдиною заслугою Кирила стало проведення судової реформи, тоді як інші благородні наміри: відновлення гетьманської столиці Батурина, заснування тут університету, піднесення рівня добробуту населення та скасування панщини – залишилися нереалізованими. Гетьман не зумів перешкодити ні покріпаченню колись вільного народу, ні реформуванню козацького війська, хоча плекав і благородні наміри: хотів за допомогою родового гетьманату утримати права Гетьманщини в її старих формах, піднести рівень освіти у краї, скасувати кріпацтво, піднести добробут співвітчизників.

Серед найновіших творів про родину Розумовських – роман В. Бахревського «Мундир і фрак Жуковського» (2019), у якому діють

представники третього й четвертого покоління Розумів – осмислено діяльність графа, сенатора, міністра народної освіти, попечителя Московського університету, одного з ініціаторів створення Царськосельського ліцею Олексія Розумовського (сина Кирила Розумовського і діда Варвари Миколаївни) та його позашлюбних дітей («воспитанников») Перовських, що відіграли важливу роль у долі тогочасної держави.

Автор зі значною дозою симпатії змальовує братів Розумів: «великий Кирилл Григорьевич» [4, 173]; Олексій Розумовський – «сколько добра сделал родной Малороссии...» [4, 183]. Завдяки засобам ретроспективи, читач дізнається про несподіване вивищення родини Розумів: зачарований «ангельським» співом молодого Олексія Розума, полковник Федір Вишневський забрав його в Петербург, де той сподобався Єлизаветі, дочці Петра I, і став «законным супругом императрицы» [4, 181]. Це дозволило йому подбати і про родину: Кирила Григоровича «тоже при дворе оставили. Он в те поры был в отроческих летах. А через год, как пятнадцать исполнилось, учиться послали в Германию – у немцев задницы широкие, от того у них и прилежание к наукам» [4, 186].

Звісно, такий високий статус родини Рєпніних і їхніх предків дали можливість Варварі, як і іншим дітям, отримати прекрасну домашню освіту. Дітей навчали німецької, французької, російської (української вона не знала, хоча окремі дослідники помилково стверджують протилежне), латини, музиці, історії, географії, математиці, танцям, Закону Божому. У родовому маєтку в Яготині до послуг була величезна бібліотека, що налічувала понад тринадцять тисяч томів книг класиків російської і світової літератури, а також «велика картинна галерея з оригіналами робіт Левицького, Боровиковського1, Рокотова, а також картини і гравюри європейських та російських художників кінця XVIII ст.» [5, 13].

Проте «ни роскошь, въ которой она выросла, ни высокое положеніе отца, ни знатность рода не исказили ея характера: она была про-

1. Детальніше про цього оригінального талановитого митця з Миргорода див.: Ромащенко Л. Художник Володимир Боровиковський як історична особа та художній образ // Материалы XVI Международного научного семинара «Украинцы в государственном аппарате России (XVIII – нач. XX в.)». СПб., 2016. С. 211–216.

ста и любила простое» [6, 382]. У цьому зізнається і сама княжна: «Я проста и люблю простых» [6, 25]. Недаремно цю самохарактеристику княжни С. Брижицька обрала за назву передмови до книги.

Згадані риси Варвара Миколаївна, очевидно, успадкувала від батька – «прекраснаго, просвѣщеннаго, гуманнаго человѣка, горячаго защитника крестьянъ, а страстный темпераментъ, пылкость чувствъ – отъ матери» [6, 382].

Родина тривалий час жила за кордоном, у Дрездені, Римі, Флоренції, Неаполі [6, 383]. Баден-Бадені, де відбулося знайомство з Гоголем [6, 97].

Тож нова книга розвиває актуальну й дотепер тематику. У ній відтворено стосунки Варвари Миколаївни та її родини з відомими культурними діячами того часу (найперше Шевченком, а також Гоголем, Пушкіним, чий шлях, як відомо, проліг до Кам'янки, куди поет приїздив до своїх друзів-декабристів Давидових, де в нього й виник задум написати поему про українського гетьмана Мазепу). Про стосунки з Гоголем і Пушкіним можна написати окреме дослідження, але обмежимося стосунками із Шевченком.

Після повернення в Росію Рєпніни оселилися в родовому маєтку в Яготині, де відбулося знайомство із Шевченком. Той факт, що вчорашній кріпак швидко став своїм у княжій родині засвідчує, що в ній були відсутні станові обмеження й забобони, наявні простота і порядність: «И меньше всѣх, разумѣется, учитывала разницу положеній Варвара Николаевна; напротивъ, въ ея глазахъ, при ея отвращеніи къ крѣпостному праву, прошлое Шевченка окружало его особеннымъ ореолом» [6, 384].

Вона зі співчуттям повістує про страдницький шлях молодого поета в листі до швейцарського письменника, проповідника Шарля Ейнара (1808–1876)2. Але при тім допускає деякі помилки, наприклад, неправильно вказує місце народження – «в селѣ Чигиринѣ...» [6, 407].

Ось якою зафіксував Варвару Миколаївну у своїх «Записках...» київський генарал-губернатор Петро Селецький (1858–1866) під час свого

2. Шарль Ейнар походить з відомої сім'ї філантропів, його ім'я носить Женевський природничонауковий музей. Листування княжни та Ейнара (чотири листи Рєпніної до проповідника і його два листи до княжни) опубліковано в «Русских пропилеях» (М., 1916. Т. II). Деякі з них написані як епістолярна повість, що потребує окремої уваги.

гостювання в Яготині, що співпало з третім перебуванням тут Тараса Шевченка з 23 грудня 1843 р. по 10 січня 1844 р.: «Княжна Варвара Николаевна, энергичная, легко увлекавшаяся дѣвица зрѣлыхъ лѣтъ, худая, тоненькая, съ большими, живыми выразительными глазами... добрая, остроумная, милая и любезная, она была провидѣніемъ бѣдныхъ и несчастныхъ, раздавала, что у ней было, и принимала самое теплое участіе во всѣхъ прибѣгавшихъ къ ея помощи и совѣту» [6, 385]. Проте М. Шагінян вважає, що «портрет этот сделан плоско (курсив наш. – *Л. Р.*), Варвара Репнина была человеком незаурядной натуры и очень поучительной биографии» [цит. за: 1, 23].

У книзі наведено не лише спогади княжни Рєпніної про свою родину й особисте життя, а також власні літературні спроби Варвари Миколаївни. Серед них – повість «Дѣвочка». «Это почти точная історія моего сердца, раздѣленная на 4 эпохи: 12 лѣтъ, 18, 25 и 35, и въ заключеніе – одинокая могила» [6, 414], – зізнається Варвара Миколаївна в листі до Ейнара. Ця повість справила величезне враження на Шевченка (детально описано психологічний стан поета після ознайомлення з твором): «... сказалъ, что никогда не переживалъ того, что испытываетъ съ тѣхъ поръ, какъ прочиталъ мое писаніе» [6, 415]. У надісланій Варварі записці «высказывалось благоговѣніе предъ моей душевной болью и горечь сознанія, что его талантъ слишкомъ слабъ, чтобы выразить чувства, обуревавшія его послѣ чтенія моей рукописи» [6, 414]. І як резюме поета: «Да, это поэзія, страшная поэзія» [6, 415–416].

Ми можемо лише домислювати, чому Тараса Григоровича так вразив цей невеличкий твір. Можливо, через те, що страждання авторки відображали його власні болючі переживання. І така висока оцінка спонукала Варвару Миколаївну до написання повісті про Шевченка, у яку було включено «Дѣвочку», – як своєрідну вставну новелу, елемент інтертексту.

Повість про Шевченка опублікована під загальною назвою «Повѣсть» (2 розділи), а сучасні дослідники озаглавлюють її як «Німа любов» [7, 15] чи «Сестра і кохана» [5, 25]. Відомо, що Тарас Григорович називав Варвару «сестрою», а «нѣмая любовь», бо саме так визначено стосунки Рєпніної і поета Ф. Камінським, хоча сама княжна «сочла нужнымъ публично опровергнуть это толкованіе: никакого романа

не было, а была только дружба между нею и симпатичнымъ поэтомъ, и съ ея стороны – откликъ на поэтическія выраженія его наболѣвшей души» [6, 388]. Хоча видавець і упорядник матеріалів про Рєпніну, у тім числі й повісті, у журналі «Русскіе пропилеи» (1916) М. Гершензон уточнює такий висновок: «Любви дѣйствительно не было ни въ ней, ни въ Шевченкѣ, но ея чувство было, какъ видимъ, сложнѣе и глубже, нежели простая симпатія дружбы» [6, 388]. Приводом до такого висновку могло стати зізнання княжни в листі до Ейнара: «... если бы я видѣла съ его (Шевченка. – *Л. Р.*) стороны любовь, я можетъ быть отвѣтила бы ему страстью» [6, 387].

Упорядник також акцентує на документально-фактографічній основі твору: «... повѣсть написана непосредственно послѣ изображаемыхъ событій, что придаетъ ей большую цѣнность. Она прибавляетъ много новыхъ конкретныхъ чертъ къ тому, что разсказано въ большомъ письмѣ Варвары Николаевны къ Эйнару; видумки въ ней нѣтъ вовсе, – напротивъ, она фотографически вѣрна дѣйствительности. Повѣсть печатается съ собственноручной чистовой рукописи. С подлинныхъ же рукописей печатаются и всѣ остальные матеріалы» [6, 389].

Високу оцінку цій повісті, як зразку психологічної прози, дала свого часу М. Шагінян: цей твір – «психологический документ совсем не литературного, а человеческого значения», «...в этой повести, к сожалению не оконченной, оставила (Варвара Рєпніна. – *Л. Р.*) самую подробную летопись всего того, что произошло в Яготине за три месяца. Для нас эта повесть – драгоценный свидетель, хотя и пугающий» [цит. за: 1, 15]. Герої повісті легко впізнавані: Березовський – Тарас Шевченко, Віра Радімова – сама княжна Варвара Миколаївна, Софія – Глафіра Іванівна Псьол (у заміжжі – Дунін-Борковська, зведена сестра Варвари Миколаївни, художниця, авторка портретів родини Рєпніних, М. Гоголя, деякі з них приписувалися Шевченкові, користувалася його порадами щодо малярства), Мудрин – Капніст (нерозгаданими залишаються Ольга і Язиков).

Повість цінна тим, що в ній розкриваються особливості стосунків митця і княжни, наявні досить влучні, захоплені характеристики Тараса Шевченка як поета і художника, магнетичного впливу його поезії на людей, уміння зачаровувати слухачів декламаторським

мистецтвом: «Березовскій былъ поэтъ во всей обширности этаго слова: онъ стихами своими побѣждалъ всѣхъ, он выжималъ изъ глазъ слушающихъ его слезы умиленія и сочувствія, он настраивалъ души на високій діапазонъ своей восторженной лиры, он увлекалъ за собою старыхъ и молодыхъ, холодныхъ и пылкихъ. Читая дивныя свои произведенія онъ дѣлался обворожительнымъ; музыкальный голосъ его переливалъ въ сердце слушателей всѣ глубокія чувства, которыя тогда владычествовали надъ нимъ. Онъ одаренъ былъ больше чѣмъ талантомъ, ему данъ былъ геній, и душа его чувствительная и добрая настроивала его цѣвницу3 на высокое и святое» [6, 429].

Вооднораз Шевченко постає людиною з певними слабостями: «Березовскій ѣлъ, пилъ, как всѣ смертные, и кто бы взошелъ въ комнату гдѣ он находился съ другими молодыми людьми.., никакъ не мог бы поставить его на высшую степень отъ прочихъ: он мог предаватся цѣлые часы самому пустому, пошлому разговору и даже какъ казалось увлекаться имъ. Онъ былъ добръ до слабости и душевно легкомысленъ до жестокости, не рѣшителенъ и вмѣстѣ необдуманъ въ дѣйствіяхъ своихъ» [6, 430]. Він міг охоче зійти «съ дороги благородныхъ трудовъ на изтоптанную и грязную стезю низкихъ удовольствій» [6, 435], цілі дні проводити в компанії любителів Бахуса, що дуже тривожило княжну: вона переживала, щоб Шевченко не розтратив таким чином свій талант: «О какъ молила она Бога, одарившаго Геніемъ ея любимаго поэта, чтобы Онъ помогъ ему достигнуть высокой цѣли предназначенной ему...» [6, 430]. Варвара намагалася врятувати поета від порочних учинків заради цієї високої мети, але її опікунсько-наставницькі дії викликали зворотний ефект, причину якого розкриває М. Шагінян: «Натура Тараса Шевченко страстно ненавидела не только всякое рабство, но и всякую опеку. Прописи могли его толкнуть лиш на двойной протест» [цит. за: 1, 19]. Цю думку розвиває І. Дзюба: «...у своїх прискіпливих нотаціях Шевченкові не враховувала (Рєпніна. – *Л. Р.*) психології поета, який... дорого здобуту незалежність оберігав від будь-якого тиску, навіть предоброзичливого... Є зрештою, в людській природі якась упертість, відрух робити протилежне тому,

3. Застаріле: старовинний музичний інструмент типу флейти чи ліри; у переносному значенні – «поезія», «натхнення», «поетичний дар».

що від тебе настирливо вимагають» [8, 217]. Можливо, надмірні «приставанья» княжни і стали причиною похолодання стосунків із поетом. Вони не могли, очевидно, перерости в почуття пристрасного кохання все ж таки і через різницю в соціальному статусі (можливо, і віці), і через втручання із-за цього сторонніх (матір Варвари Миколаївни, її сестра Єлизавета, Капніст). М. Гершензон із цього приводу резюмує: «...ему (Шевченкові. – Л. Р.) нужна была в спутницы не княжна Репнина, хотя и чудесный человѣкъ, а дѣвушка вродѣ той хорошенькой 16-лѣтней Федосьи Григорьевны, дочери священника въ его родной Кирилловкѣ, къ которой он и посватался неудачно осенью 1844 года» [6, 387].

Звісно, тривоги Варвари Миколаївни були не безпідставними: привід для закидів у нетверезості Тараса Шевченка дає епістолярій. У листі до С. Гулака-Артемовського читаємо самокритичне: «Эхъ! то-то було бъ, дурний Тарасе, не писать було бъ поганих віршъ, та не впиваться почасту горілочкою, а учитьця було бъ чому-небудь доброму, полезному... я отъ природи вышелъ какой-то незаконченный: учился живописи и не доучился, пробовал писать – и вышелъ изъ меня солдатъ...» [9, 112]. Гірко-іронічний підтекст посилює плавний перехід із російської мови на українську і навпаки (загалом мова епістолярію потребує спеціального дослідження). Це не єдиний із листів, де поет згадує, що випивав, іноді й сильно.

Проте захоплення оковитою (звичка, що має логічно-психологічне пояснення, проте ми не будемо на цьому зупинятися) аж ніяк не применшує його таланту. Із цього приводу хочу навести репліку наукового консультанта досліджуваного видання Тетяни Лебединської. Народившись у письменницькій родині, де часто гостювали відомі письменники, вона знала їх без хрестоматійного глянцю. А проте, коли один із нинішніх пересічних літераторів почав говорити про любов В. Сосюри до оковитої, провівши паралель зі своєю персоною («От, я ж, мовляв, не п'ю»), спромоглася на кмітливо-іронічну відповідь: «Так Ви ж і не Сосюра».

Тож зважаючи на застереження Олександра Бороня («Ми страждаємо захвалюванням Шевченка»), не будемо «захвалювати» Шевченка, а показувати таким, яким він був насправді, але від цього його значення в історії національної культури ніяк не зменшиться.

Про неоднозначне сприйняття поета свідчать й інші відгуки сучасників, наведені у книзі. Ось словесний портрет Тараса Григоровича з непривабливими рисами, залишений генерал-губернатором Селецьким: «Проживалъ временно въ Яготинѣ въ одномъ изъ многочисленныхъ флигелей Шевченко, живописець по профессіи и поэтъ по призванію. Средняго роста, широкоплечій, крѣпкаго и здорового тѣлосложенія, рябой, с мутными, карыми, неглупыми глазами, угловатый, неуклюжій, не чесанный, не мытый, болѣе чѣмъ небрежно одѣтый – вотъ наружность Тараса Шевченки, далеко не изящная...» [6, 386].

По-іншому побачив поета, щойно познайомившись із ним, Афанасьєв-Чужбинський: «средняго роста, плотный; на первый взглядъ лицо его казалось обыкновеннымъ, но глаза свѣтились таким умнымъ и выразительнымъ свѣтомъ, что невольно я обратилъ на него вниманіе... Держалъ себя он в обществѣ свободно и съ тактом и никогда не употреблялъ тривіальныхъ выраженій» [6, 386].

Уміщені у книзі спомини княжни не обмежуються лише родинним колом, її увагу привертають драматичні суспільно-політичні події, свідком яких вона стала. Відкриттєвими, як на мене, будуть для читача спогади про пережите під час перебування в Одесі бомбардування міста англо-французьким флотом 1854 р. за часів Кримської війни. У них оприявнюються антимілітаристські настрої жінки («О, какой ужасъ война!»), що й досі, на жаль, не втрачають актуальності.

Примітно, що публікація матеріалів у книзі про Варвару Рєпніну відбувається зі збереженням первісного друкованого варіанту, в оригінальних форматах журналів «Киевская старина», «Русский архив». Це особливо цінно для ретельних дослідників, бо виключає можливість мимовільних чи зумисних спотворень (наприклад, купюри при передруці), які можуть дати підстави для різноманітних інсинуацій. Крім того, такий передрук з оригіналів, із дотриманням тодішніх правописних норм, буде вельми цікавим і для мовознавців (істориків мови), особливо в умовах запровадження нового Правопису української мови (2019), який викликав чимало дискусій і навіть судові позови.

Водночас надруковані у книзі матеріали французькою мовою засвідчують неабияку ерудицію Варвари Рєпніної – непересічної

жінки свого часу, яка відіграла значну роль у життєвій і творчій долі Генія. «Киевская старина» так відгукнулась на смерть княжни: «Имя княжны Варвары Николаевны Репниной такъ тѣсно связано со многими фактами культурной жизни нашого юга Россіи, что историческому мѣстному журналу нельзя пройти молчаніемъ смерти ея, не вспомнивши болѣе выдающихся моментовъ изъ ея жизни...

Скорбно отзовется вѣсть объ ея смерти въ сердцахъ всѣхъ знавшихъ ее и добрымъ словомъ помянутъ ее не въ одной Москвѣ, но и в Полтавѣ, Одессѣ и родномъ Яготинѣ. Дочь бывшаго малороссійскаго генералъ-губернатора, незабвеннаго кн. Н. В. Репнина, В. Н. унаслѣдовала отъ отца гуманныя традиціи и посвятила всю свою жизнь служенію человѣчеству. Любовь къ народу сблизила ее въ сороковыхъ годахъ съ народнымъ украинскимъ поэтомъ Шевченко... В. Н. была не только другомъ и покровительницей, но добрымъ геніемъ и олицетворенной совѣстью поэта. Она поддерживала въ немъ вѣру в его высокое призваніе... Хотя кругъ дѣятельности покойной В. Н. былъ довольно узокъ, но смерть ея есть во всякомъ случаѣ общественная потеря, и будущій историкъ русскаго общества безъ всякаго сомнѣнія причислитъ ее къ сонму тѣхъ чистыхъ и благородныхъ личностей, которые сказывали благотворное вліяніе на общество самымъ фактом свого существованія» [6, 480–481].

Тож Варвара Рєпніна заслуговує на те, щоб вийти з тіні Генія.

Щиро радію, що долучилася до виходу цієї книги, яка безперечно, стане в пригоді науковцям, учителям, студентам, усім не байдужим до культури рідного краю, до історії видатних родів, серед яких і родина Рєпніних, яка бере свій початок від чернігівських Рюриковичів, Волконських, Розумовських, що залишили помітний слід у національній історії, політиці, культурі.

Джерела та література:

1. Брижицька С. Варвара Рєпніна: «Я проста і люблю простих». Варвара Рєпніна. Листи. Публікації. Спогади / уклад. і авт. вступ. статті С. А. Брижицька. Черкаси : Видавець Олександр Третяков, 2020. С. 8–24.

2. Мишанич О. Повернення. К. : АТ «Обереги», 1997. 336 с.

3. Лазорський М. Гетьман Кирило Розумовський. Київ : Український Центр духовної культури, 1996. 592 с.

4. Бахревский В. Мундир и фрак Жуковского. М. : Вече, 2019. 416 с.

5. Великий Кобзар і Яготинщина. Краєзнавчий нарис про перебування Тараса Шевченка в Яготинському краї / підгот. Л. С. Гусак. Яготин, 2009. 32 с.

6. Варвара Рєпніна. Листи. Публікації. Спогади / уклад. і авт. вступ. статті С. А. Брижицька. Черкаси : Видавець Олександр Третяков, 2020. 496 с.

7. Яготинщина: історія Яготинського краю: путівник / відп. за вип. Л. В. Демченко; упоряд. С. Л. Ковальчук. Яготин, 2007. 40 с.

8. Дзюба І. М. Тарас Шевченко. Життя і творчість. К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. 720 с.

9. Листування Тараса Шевченка / за ред. Сергія Єфремова. Репринтне видання. Черкаси : Брама-Україна, 2013. 1056 с.

Людмила Ромащенко

ИЗ ОКРУЖЕНИЯ ТАРАСА ШЕВЧЕНКО: ВАРВАРА РЕПНИНА (ПО МАТЕРИАЛАМ КНИГИ «ВАРВАРА РЕПНИНА. ПИСЬМА. ПУБЛИКАЦИИ. ВОСПОМИНАНИЯ»)

В статье анализируется книга, где представлена неординарная фигура Варвары Репниной, которая сыграла значительную роль в жизненной и творческой судьбе Гения. В частности, исследуется её знаменитая родословная (она была предметом внимания не только учёных, но и писателей, и не только украинских), что в значительной степени предопределяло формирование этой необычной личности и объясняло её отношения с Т. Шевченко. Рассматриваются не только документальные материалы (воспоминания, эпистолярий), но и художественные произведения автора, в частности повесть «Девочка», проливающая свет на её взаимоотношения с поэтом и на особенности его натуры.

***Ключевые слова**: проза, повесть, поэт, художник, документальная, родословная, письма, психологическая.*

Lyudmyla Romaschenko

SURROUNDINGS OF TARAS SHEVCHENKO: VARVARA REPNINA (AFTER MATERIALS OF BOOK OF «VARVARA REPNINA. CORRESPONDENCE. PUBLICATIONS. REMEMBRANCES»)

In the article the entitled book about the extraordinary character of Varvara Repnina and its role in life and artistic fate of Genius is analysed. In particular, her famous family tree is revealed. Because of that genealogy this ingenious personality was formed ready for relations with T. Shevchenko. In the article not only documents (memoirs, epistolary), but also artistic work of the author like her story "A Girl" are exposed. Such investigation helps better understanding of her relations with the poet and peculiarities of his nature.

***Key words**: prose, story, poet, artist, documentary, family tree, letters, psychologic.*

УДК 82.09Шев(5)
Тетяна Лебединська

СХІДНІ МОТИВИ У ТВОРЧОСТІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

У статті автор робить спробу встановити обсяг знань Тараса Шевченка про культуру, етнографію, побут, звичаї, психологію Сходу, джерела їх отримання. У загальних рисах проаналізовано переломлення накопиченої інформації, східні традиції в його поетичній спадщині, зокрема в поемі «Марія», віршах «Кума моя і я...», а також згадано мистецькі твори «В гаремі», «Самаритянка», «Пісня молодого казаха».

***Ключові слова**: Тарас Шевченко, Схід, Карл Брюллов, Академія художеств, Санкт-Петербург, мистецтво, сходознавці, поема «Марія», соловей, калина.*

Схід, його культура, етнографія, побут, звичаї, психологія здавна привертали увагу українських літераторів. Певною мірою це обумовлювалося очевидно тим, що Україна географічно тяжіла до величезного регіону Східного Середземномор'я і Туреччини, в процесі свого розвитку мала з ними тривалі, різноманітні контакти. Важливо і те, що інтереси культурних прошарків як російського, так і українського суспільства незмінно зверталися до історії Сходу: Стародавнього Єгипту, Межиріччя, Палестині і суміжних країн. Особливе поширення зазначені тенденції мали з початку XIX століття, коли почастішали подорожі до Африки і Азії, яскраво проявилася східна політика, розширилися одночасно культурні, дипломатичні, торговельні та інші зв'язки з Єгиптом, Персією, Індією і т. ін.

Безперечно, що схильність до пізнання східного світу і відображення його в художніх творах була властива і Тарасу Шевченку. Витоки, характер, розмах, глибина і значення цих сторін діяльності і творчості великого українського поета поки що мало досліджені. Нами робиться спроба встановити обсяг знань Великого Кобзаря про Схід, джерела їх отримання, а також в загальних рисах проаналізувати переломлення накопиченої інформації, східні традиції в його поезії і прозі.

Безпосереднє формування інтересу до Сходу складалося у Тараса Шевченка під впливом цілої низки факторів. Першим з них, мабуть,

є навчання в Петербурзькій Академії художеств, де для учнів було обов'язковим написання картин на біблійні сюжети, дія яких в значній частині розгортається в Палестині, Сирії, Єгипті, на островах Кріт і Кіпр. Створення таких полотен вимагало попереднього вивчення відповідних матеріалів і реалій – зброї, одягу, побутового колориту, фауни, флори і т. ін. Безсумнівно, що певний вплив у цьому плані надавали також поїздки багатьох випускників Академії художеств на Близький Схід, їх особисті враження, якими вони охоче ділилися по поверненню, екзотичні предмети, які привозили з собою, замальовки з натури.

Особливо слід відзначити відвідування країн Східного Середземномор'я учителем Тараса Шевченка, відомим художником Карлом Брюлловим. Інтерес до Сходу у вихованців Академії художеств виникав, крім того, при відвідуванні Ермітажу, куди водив їх Карл Брюллов, і де їх уяву вражали не тільки шедеври античного, а й східного мистецтва. Джерелом знань для Тараса Шевченка про Схід, безсумнівно були контакти з петербурзькими сходознавцями і в першу чергу з арабістом Осипом Івановичем Сенковським (найбільш відомій псевдонім – Барон Брамбеус). Їхнє знайомство, очевидно, відбулося за посередництва Карла Брюллова. Арабіст часто бував в майстерні знаменитого художника. Наскільки часто зустрічалися Шевченко і Сенковський, сказати складно. Одну їх зустріч нам вдалося встановити за спогадами Олександра Марковича, українського історика, письменника і етнографа. Зустріч відбулася 9 травня 1840 р. У своїх записках, описуючи коло знайомих, завсідників літературно-музичних вечорів, Маркович згадує про присутність і Шевченка, і Сенковського.

Контакти та бесіди Великого Кобзаря і Барона Брамбеуса могли мати місце також на літературно-музичних вечорах у письменника і перекладача О. М. Струговщикова, співробітника журналу «Библиотека для чтения», редактором і видавцем якого, як відомо, був О. І. Сенковський. Характерно, що, перераховуючи гостей одного вечора О. М. Струговщиков згадує Тараса Шевченка і пише, що були відсутні О. І. Сенковський і О. С. Даргомижський. Звідси можна зробити висновок, що зустрічі цих людей були більш-менш постійні. Цю думку підтверджує опосередковано і той факт, що О. І. Сенковський написав першу рецензію на «Кобзар». Вона була опублікована

в його журналі 30 березня того ж року (1840): «Лишь только Пушкин умер..., як відразу постало питання, а «...есть ли на Руси поэт?». І далі дає відповідь: «...по временам доходят до нашего слуха прекрасные песни, отрадные явления, носящие на себе отпечаток несомненного дарования. К таким явлениям принадлежит «Кобзарь», господина Шевченко» [1, 14].

Рецензія, проте, мала подвійний характер. О. І. Сенковський висловив жаль, з приводу того, що «...это стихи – не русские; что они писаны на особенном провинциальном наречии, непонятном для большей части наших читателей» [1, 14]. Потім він знову підкреслював поетичний талант Тараса Шевченка і зазначав: «На каком бы языке он ни писал, он – поэт. Он умеет чувствовать и высказать чувство своё ловким стихом; на каждом произведении его лежит печать поэзии, которая идёт прямо к сердцу» [1, 15].

У пізнанні Сходу Тарасу Шевченку допомогло вивчення літератури на східні теми. Особисто йому належала книга «Путешествия к святым местам» В. Григоровича-Барського, видана в 1778 р., де наводиться докладний опис Єгипту, Палестини, Сирії та інших країн Східного Середземномор'я. Поет користується багатою бібліотекою Карла Брюллова. Описуючи роботу в цій бібліотеці, герой автобіографічної повісті «Художник» згадує: «... теперь читаю «Историю крестовых походов» Мишо. Мне она нравится лучше всех романов...» [5, 151].

Тарасу Шевченку також була відома книга Авраама Сергеевича Норова «Путешествия» в п'яти томах – по Палестині, Єгипту, Нубії і Малій Азії. У його щоденнику від 20 липня 1857 р. з посиланням на Норова наводиться приклад схожості мусульманської і християнської релігій: «Ильин день... У палестинских магометан (если верить Норову) он пользуется таким же почётом, как у евреев и христиан» [8, 63].

Необхідно зазначити, що Тарас Шевченко добре знав і користувався сімнадцатітомним «Энциклопедическим словарем» Плюшара, в якому вперше в Росії був широко представлений східний відділ. Головним редактором відділу був О. І. Сенковський, якому допомагали його учні В. В. Григор'єв і П. С.Савєльєв.

Поряд із науковими виданнями джерелом знань для Тараса Шевченка про Схід стала й художня література. Поет любив твори Д. Бай-

рона, О. Пушкіна на східні теми, захоплювався поемою А. Міцкевича «Фарис». У його листі до Б. Залеського від 10 лютого 1857 р. наводяться наступні рядки з цієї поеми: «Мало воздуха всей Аравии наполнить мою свободную грудь» [4, 120].

Певну роль у сприйнятті Великим Кобзарем Сходу зіграв журнал «Библиотека для чтения», де постійно друкувалися етнографічні, географічні, історичні матеріали по Сирії, Єгипту та інших країнах. Інтерес до Сходу в ті роки був невипадковий, він стимулювався не тільки внутрішньою необхідністю розширення знань, але й активною східною політикою царського уряду. У цих умовах стає зрозумілим прагнення російського суспільства до вивчення Близького Сходу, його культури, торгівлі, промисловості. «Библиотека для чтення» відповідала цим запитам.

Поряд із О. І. Сенковським активну участь в роботі редакції журналу брали сходознавці-арабісти П. С. Савєльев, Х. Д. Френ, В. В. Грігор'єв, яким належали як переклади з арабської мови, так і наукові статті, оригінальні публікації. Таким чином, можна говорити про цілу плеяду російських орієнталістів, які формували суспільну думку тієї епохи по Близькому Сходу. Тарас Шевченко читав цей журнал, він згадує про нього в щоденнику, який вів, перебуваючи в засланні. Відзначимо попутно, що в «Библиотеке для чтения» неодноразово друкувалися рецензії на твори Тараса Шевченка, саме тут на початку 1856 р. з'явився перший переклад віршів українського поета на російську мову «Думка» («Нащо мені чорні брови»).

Особливо слід згадати про те, що багатий матеріал про Схід Тарас Шевченко міг отримати із особистого знайомства з географом-мандрівником, дипломатом і письменником, начальником Азіатського департаменту Єгором Петровичем Ковалевським. На запрошення єгипетського правителя Мухаммеда Алі Ковалевськiй проводив дослідження в Єгипті, Абіссінії, Судані та Лівані. Шевченко бував у нього вдома і можна припустити, що розмови на східні теми виникали у них неодноразово. Симптоматично, що багато східних алегорій і реалій, а також поема «Марія» з'явилися в роки, які безпосередньо наступили після знайомства з Є. П. Ковалевським.

Переходячи до аналізу зображення східної тематики у творчості Тараса Шевченка, у першу чергу необхідно розглянути твори, які

цілком присвячені Сходу. Найбільшим серед них є поема «Марія». Релігійний міф слугує тільки канвою поеми, на основі якої виткана яскрава картина материнської любові і скорботи. Дія розгортається в Єгипті:

З-за Нілу сфінкси, мов сичі,
Страшними мертвими очима
На теє дивляться. За ними
На голому піску стоять
По шнуру піраміди вряд,
Мов фараонова сторожа,
І ніби фараонам знать
Вони дають, що правда Божа
Встає вже, встала на землі.
Щоб фараони стереглись [7, 321].

Чуття майстра допомогло Шевченку створити дивовижно поетичні рядки. Піраміди він називає сторожами фараонів. Сфінксів порівнює з сичами – птахами, які не водяться в Єгипті, але образи яких зрозумілі українському читачеві. Марія з сином біжить, рятуючись від погоні, по Мемфіській дорозі, наймається до Копту прядильницею вовни. Характерним для поеми є єдине розуміння багатьох сторін повсякденного побуту в Єгипті і в Україні. На наш погляд, цей прийом (культурний синтез) виконаний для того, щоб не акцентувати увагу на східних особливостях, а зробити вірш якомога більше доступним. Шевченко не обтяжує «Марію» східними реаліями, а висуває на перший план людські почуття:

У Нілі скупанеє спить
У пелюшках долі, під вербою,
Дитяточко. А меж лозою
З лози колисочку плете
Та плаче праведная Мати,
Колиску тую плетучи.
А Йосип заходився хату
Із очерету будувати,
Щоб хоч укритися вночі [7, 321].

Вводячи слово «верба», яке переважно вживається в Україні (дерево це служить своєрідним символом і в Єгипті взагалі не росте),

Тарас Шевченко тим самим використовує той же прийом: місцями здається, що в Єгипет перенесена фауна України, побут українців. Поет сприймає Схід крізь призму української дійсності.

До східної тематики відноситься також вірш «Кума моя і я...», в якому Петербург порівнюється з Давнім Єгиптом, а Петропавлівська фортеця – з пірамідою. І там, і там однаково темно.

На відміну від інших письменників при описі Сходу Тарас Шевченко повністю виключає екзотику, помпезність і пишність. Це характерно для поеми «Марія», вірша «Кума моя і я...», для численних творів, де використовуються східні реалії, образи, порівняння.

Записи в щоденнику свідчать про те, що Шевченко готував матеріали, для того щоб написати епопею «Сатрап і Дервіш». «В ожидании утра, – читаємо ми в журналі поета від 19 липня 1857 р., – я на этом полновесном фундаменте построил каркас поэмы вроде «Анджело» Пушкина, перенеся место действия на Восток... Не знаю только, как мне быть с женщинами. На Востоке женщины – безмолвные рабыни. А в моей поэме они должны играть первые роли. Их нужно провести, как они и в самом деле были, немыми, бездушными рычагами позорного действия» [8, 62]. У життя ідея створення епопеї не була втілена.

Необхідно відзначити, що сприйняття деяких образів у Шевченка опосередковане, і це простежується. Наприклад, в «Египетских ночах» у Олександра Пушкіна ми читаємо:

Чертог сиял. Гремели хором
Певцы при звуке флейт и лир [2, 386].

У Шевченка в поемі «Неофіти» ці рядки звучать так:

І в термах оргія. Горять
Чертоги пурпуром і златом [7, 248].

Поет досить часто використовує східний матеріал в якості алегорій, реалій, образів і порівнянь. Це робиться іноді штрихами, короткими нарисами, іноді служить основою твору. У вірші «Саул» читаємо:

В Єгипті темному, у нас,
І понад Індом і Єфратом [7, 356].

Царська Росія порівнюється з відсталими країнами Сходу. У творі «Художник» Шевченко іменує Петербург «Пальмірою», красиву жінку в повісті «Музикант» порівнює з Клеопатрою, голку Клеопатри називає «прелестью», а в повісті «Капитанша», описуючи великодній стіл,

відзначає: «...Боже, чего на этом столе не было! И всё это было в самых гомерических размерах. Бабуся, вертевшаяся около стола, казалася мухой против колоссальной пирамиды из теста, называемой паской. По сторонам пирамиды, как египетские сфинксы, по нескольку в ряд лежали не поросята, а целиком зажаренные огромные кабаны с корнями хрену в зубах» [3, 336].

Тарас Шевченко застосовує східні приказки, по-своєму перетворюючи їх. У листі до Є. П. Ковалевського від 23 квітня 1860 р. він пише: «Легче верблюду в игольное ухо пройти, нежели доброму художнику среди бела дня оставить свою рабочую (мастерскую. – Т. Л.)» [4, 200].

Окремо необхідно зупинитися на характерному для Сходу образі солов'я і троянди. Цей символ широко використовували Фірдоусі, Фарід Ет-Дін, Аттар, Сааді, інші перські та арабські поети.

Поетичним фоном вірша Шевченка «На вічну пам'ять Котляревському» є соловей і калина. Східний образ трансформований, пристосований до українських умов. Однак сутність його в тій чи іншій мірі не змінилася: соловей нерозлучний зі своєю подругою.

Сонце гріє, вітер віє
З поля на долину,
Над водою гне з вербою
Червону калину,
На калині одиноке
Гніздечко гойдае.
А де ж дівся соловейко?
Не питай, не знає.
<...>
Отож гляну та згадаю:
Було, як смеркає,
Защебече на калині –
Ніхто не минає [6, 89].

Голосисту птаху і рослину, які звичні для України, ми зустрічаємо і в ряді інших творів Великого Кобзаря. Ледве можна припустити, що запозичення образу було безпосереднє, бо соловейко і троянда зустрічаються в творах Лафонтена, Д. Байрона, О. Пушкіна, а соловейко і калина оспівуються в українських народних піснях.

Схід знайшов відображення у творчості Тараса Шевченко не

тільки як письменника, а й як художника. Важливу роль тут відіграла десятирічне заслання поета в Середню Азію, де він побачив за його словами «много оригинального, ещё нигде не виданного...» [4, 53], особисто познайомився з ісламом, побутом та звичаями казахів («киргизів»), туркменів, узбеків, татар, спостерігав звичаї, релігійні обряди, колоритні постаті й обличчя. Вони «так живописны, – отмечает художник, – так оригинальны и наивны, сами просятся под карандаш...» [4, 36]. Враження, отримані в Середній Азії, Шевченко узагальнив і з'єднав з раніше існуючими знаннями про Схід. Багато з них отримали своє втілення в його картинах.

Найбільш цікава в цьому відношенні акварель «В гаремі» (1843), для написання якої необхідно було добре знати предмети побуту, оздоблення внутрішніх приміщень мусульманського будинку. Зображення східного начиння ми знаходимо також на сепіях «Самаритянка» (1856), «Пісня молодого казаха» (1851–1857) тощо.

Отже, відображення Сходу в літературній й художній творчості Тараса Шевченка велике і багатогранне. Специфічним для нас є п'ять форм:

1) створення оригінальних творів на східну тематику, причому переважно з використанням національної адаптації;

2) наслідування;

3) інтерпретація;

4) використання алегоричних форм і народного фольклору;

5) використання східних знань в літературних творах.

Джерела та література:

1. Библиотека для чтения. Санкт-Петербург : В типографи Александра Смирдина, 1840. Т. XXXIX. 964 с.

2. Пушкин А. С. Полное собрание сочинений в десяти томах. Т. VI. М.-Л. : Изд-во АН СССР. 1950. 815 с.

3. Шевченко Т. Г. Повне зібрання творів: У 12 т. / редкол. : М. Г. Жулинський (голова) та ін. К. : Наук. думка, 2001. Т. 3 : Драматичні твори. Повісті. 2003. 592 с.

4. Шевченко Т. Г. Зібрання творів: У 6 т. (вид., автентичне 1–6 томам «Повного зібрання творів у дванадцяти томах») / редкол. : М. Г. Жулинський (голова) та ін. К. : Наук. думка, 2001. Т. 6 : Листи.

Дарчі та власницькі написи. Документи, складені Т. Шевченком або за його участю. 2003. 632 с.

5. Шевченко Т. Г. Повне зібрання творів : У 12 т. / редкол. : М. Г. Жулинський (голова) та ін. К. : Наук. думка, 2001. Т. 4 : Повісті. 2003. 600 с.

6. Шевченко Т. Г. Повне зібрання творів : У 12 т. / редкол. : М. Г. Жулинський (голова) та ін.) К. : Наук. думка, 2001. Т. 1: Поезія 1837–1847. / Перед. Слово І. М. Дзюби, М. Г. Жулинського. 2003. 784 с.

7. Шевченко Т. Г. Повне зібрання творів: У 12 т. / редкол. : М. Г. Жулинський (голова) та ін. К. : Наук. думка, 2001. Т. 2 : Поезія 1847–1861. 2003. 784 с.

8. Шевченко Т. Г. Зібрання творів : У 6 т. (вид., автентичне 1–6 томам «Повного зібрання творів у дванадцяти томах») / редкол. : М. Г. Жулинський (голова) та ін. К. : Наук. думка, 2001. Т. 5 : Щоденник. Автобіографія. Статті. Археологічні нотатки. «Букварь южнорусский». Записи народної творчості. 2003. 496 с.

Татьяна Лебединская

ВОСТОЧНЫЕ МОТИВЫ В ТВОРЧЕСТВЕ ТАРАСА ШЕВЧЕНКО

В статье автор делает попытку установить объём знаний Тараса Шевченко о культуре, этнографии, быте, обычаях, психологии Востока, источники их получения. В общих чертах проанализировано преломление накопленной информации, восточные традиции в его поэтическом наследии, в частности в поэме «Мария», стихотворениях «Кума моя и я...», а также упомянуто художественные произведения «В гареме», «Самаритянка», «Песня молодого казаха».

***Ключевые слова**: Тарас Шевченко, Восток, Карл Брюллов, Академия художеств, Санкт-Петербург, искусство, востоковеды, поэма «Мария», соловей, калина.*

Tatiana Lebedynska

ORIENTAL MOTIVES IN CREATIVITY OF TARAS SHEVCHENKO

In the article, the author makes an attempt to establish the amount of knowledge of Taras Shevchenko about culture, ethnography, life, customs, psychology of the East, sources of their receipt. In general, the refraction of the

accumulated information is analyzed, oriental traditions in his poetic heritage, in particular in the poem «Maria», the poems «My godmother and I...», and also mentioned the works of art «In a harem», «Samaritan woman», «Song of a young Kazakh».

***Key words**: Taras Shevchenko, the East, Karl Bryullov, Academy of Arts, St. Petersburg, art, orientalists, the poem «Maria», nightingale, snowball-tree.*

УДК 82-94:82.09
Світлана Брижицька

МИКОЛА ЩЕРБИНА: «...БИЧ ГРОМАДСЬКИЙ» (ЗА МАТЕРІАЛАМИ «ЩОДЕННИКІВ» ОЛЕНИ ШТАКЕНШНЕЙДЕР ТА «СПОГАДІВ» КАТЕРИНИ ЮНГЕ)

Розкрито образ Миколи Щербини як поета і особистості через щоденники і спогади його сучасниць Олени Штакеншнейдер і Катерини Юнге (у дівоцтві Толстая). Приділено увагу знайомству і стосункам Тарас Шевченка і Миколи Щербини. Оремо вивчено специфіку петербурзьких літературних салонів Анастасії Іванівни Толстої та Марії Федорівни Штакеншнейдер, які відвідувала творча інтелігенція першої половини XIX ст., зокрема Шевченко і Щербина. У статті автор свідомо використовує розлоге цитування нотаток, без скорочень та мовою оригіналу з метою унеможливити суб'єктивне трактування авторських думок, оцінок, переконань, висновків.

***Ключові слова**: Микола Щербина, Тарас Шевченко, Штакеншнейдери, Толсті, щоденник, спогади, епіграма.*

В експозиції музею Тараса Шевченка в Каневі з 2010 по 2014 рр. вперше експонувалася літографія А. Мюнстера з роботи П. Ф. Бореля «Портрет поета Щербини Миколи Федоровича (1821–1869)». І це було не випадково.

Миколі Щербині – російському поетові, сучаснику і знайомому Тараса Шевченка, присвячено статті в «Шевченківському словнику» (Т. 2, 1977, с. 395) та «Шевченківській енциклопедії: в 6 т.» (Т. 6, с. 1018). Із цих джерел відомо, що Щербина публікував свої твори в журналах «Отечественные записки» (1841), «Маяк» (1844), «Москвитянин» (1845), альманасі «Молодик» (1843–1844), журналі «Современник» та ін. Його вірші українською мовою перекладав П. Грабовський.

У Шевченковому Щоденнику та листуванні збереглися відомості про ставлення Тараса Григоровича до Миколи Федоровича. Шевченко був обізнаний з творами Щербини ще до свого заслання та задував про нього в Новопретровському укріпленні. Так, у листі до А. Головачова від 15 листопада 1852 р. поет писав: «Вы прочитали тогда небольшое стихотворение Щербины – «Купанье». До сих пор

не могу забыть того сладкого чудного впечатления, какое произвело на меня это прекрасное произведение. Прошу вас, будьте так добры, поколонитесь от меня Щербине как истинному поэту, в наше время явлению редкому» [2, 67].

У листі з Новопетровського укріплення до О. Бодянського від 1 травня 1854 р. Шевченко згадував, що А. Головачов обіцяв йому вислати збірку поезій Щербини, яка вийшла 1850 року: «Чи не побачишся коли небудь з Головачовим, поцілуй його за мене і скажи йому, що й я й досі жду-жду Щербину. Бо бачиш: як ми з ним бачилися позаторік у цім поганім укреплении, то він читав мені деякі вірші Щербини і обіцяв вислать мені із Москви один екземпляр, та й досі нема» [2, 80].

У 1856 р. Щербина написав вільний переспів вірша Шевченка «Перебендя».

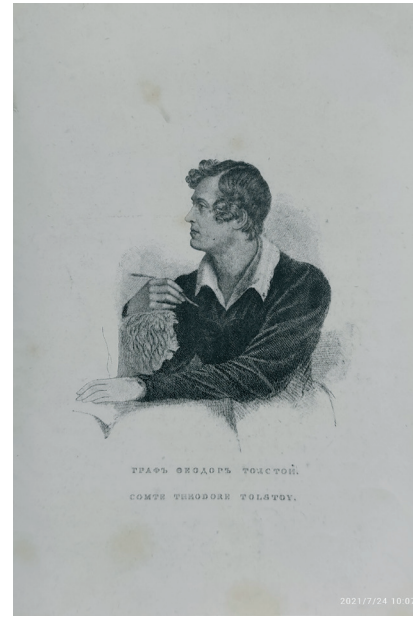
Знайомство двох поетів відбулося в Петербурзі в домі Толстих 6 квітня 1858 р., про що свідчить запис у Шевченковому Щоденнику: «Вечер провёл у графини Н[астасьи] И[вановны]. Слышал в первый раз игру Антония Кон[т]ского и лично познакомился с поэтом Щербиною» [1, 171]. До того ж Щоденника 23 березня 1858 р. Шевченко переписав епіграму О. Апухтіна «Боже! В каком я теперь упоеньи...», авторство якої помилково приписав Щербині: «В 10-м часу пришел к М[ихайлу] С[еменовичу] с праздничным поклоном актер Самарин и сообщил ему очень миленькую эпиграмму Щербины, которую при сём и прилагаю» [1, 165].

Широко відомо, яку важливу роль відіграла графиня Анастасія Іванівна Толстая та її чоловік віце-президент Академії художеств, скульптор, медальєр і ілюстратор, граф Федір Петрович Толстой у звільненні Шевченка з заслання. Долучився до святкування цієї події й Микола Щербина: на званому обіді у Толстих 12 квітня 1858 р., влаштованому на честь визволення Шевченка з неволі, серед декількох виголошених промов він сказав своє привітальне слово. Шевченко і Щербина зустрічалися й пізніше. Щербина згадує ім'я Шевченка в листах до А. Толстої і О. Корсуна.

Отже, нагадавши загальновідомі відомості про стосунки Миколи Щербини і Тараса Шевченка, зробимо спробу проаналізувати маловідомі відомості власне про самого Щербину, які залишили Олена

Борель П. Ф. (1829-1896). Портрет поета М. Ф. Щербини. Літографія

Граф Ф. П. Толстой

Штакеншнейдер у своїх щоденниках (1855–1886) та Катерина Юнге (у дівоцтві Толстая) у своїх спогадах.

Що відомо про Олену Андріївну Штакеншнейдер та її сім'ю? Народилася вона 1836 року. Молодість її співпала з епохою громадського підйому другої половини 1850-х і початку 1860-х рр. У щоденниках авторка торкається суспільно-політичної ситуації в державі, дає характеристику Кримській кампанії, відміні кріпацтва, жіночому руху 1860–1870-х рр. та літературній атмосфері другої половини 1850-х рр. Останнє для нас особливо цінне, оскільки Олена згадує багатьох особистостей, пов'язаних із Тарасом Шевченком, який 1858 року повернувся до Петербурга з заслання. Назвемо хоча б родину Толстих, Бенедиктова, Полонського, Майкова, Мея, Осипова, Достоєвського, братів Курочкіних – Миколу й Василя, Михайлова, Микешина, Писемського.

Батьки Олени Штакеншнейдер були людьми заможними. Вони не належали до російського дворянства, не мали маєтків і кріпа-

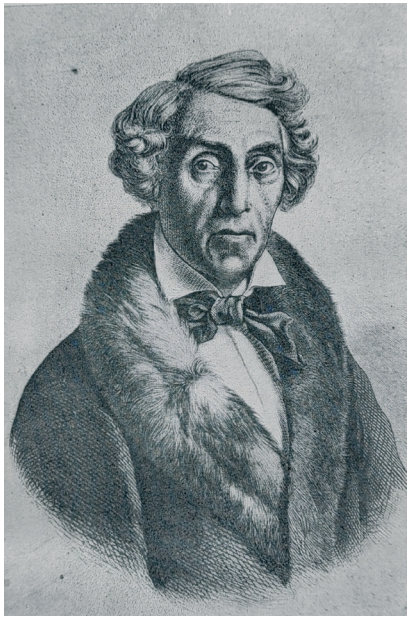
ків, але мали будинок на вулиці Мілліоній з помпійською залою та прекрасним зимовим садом. Окрім будинку вони також мали дві дачі: одна на Петергофській дорозі, друга – садиба Іванівка, що біля самої Гатчини. У цих трьох місцях Олена до 1860-х рр. і писала щоденник і записки.

Батько Олени, Андрій Іванович Штакеншнейдер, зросійщений німець, придворний архітектор, побудував багато палаців і павільйонів Петергофа і Петербурга, мав поважну популярність та багато замовлень. Олена дуже любила свого батька, який багато працював і прагнув спокою після тяжкої праці.

Мати Олени, Марія Федорівна Штакеншнейдер, була дочкою великого петербурзького чиновника Федора Лаврентійовича Холчинського, українця за походженням, який колись зустрічався з Миколою Гоголем. Холчинський один час служив при дворі великого князя Михайла Павловича управителем контор. Тоді з ним і познайомився А. І. Штекеншнейдер. Марія Федорівна витрачала грошей більше, ніж її чоловік заробляв, була особистістю владною, обожнювала світські розваги, тому започаткувала у 1854 р. у себе в будинку літературний салон. У 1850-х рр. салони проходили у їхньому домі по суботах. У прийомних кімнатах нижнього поверху і в зимовому саду збиралося іноді до 200 осіб. Це було наслідування літературних салонів графині Анастасії Іванівни Толстої, у якої збиралися двічі на тиждень: щонеділі приходили усі знайомі, а щоп'ятниці господарі приймали лише художників і письменників, а із дам лише небагатьох. Олена Штакеншнейдер також відвідувала салони у Толстих і зізнавалася, що п'ятниці їй подобалися більше, аніж неділі.

У подружжя Штакеншнейдерів було восьмеро дітей – чотири дівчинки і чотири хлопчики. Олена була другою дитиною й старшою з дочок. «Горбунья с умным лицом», – сказав про неї Гончаров. «На костылях и с больными ногами, умная, добрая и приветливая», – описував її В. Микулич.

Усвідомлення свого фізичного убозтва визначало для Олени Андріївни спосіб життя й основні інтереси. У 18 років вона писала: «Мне многое не позволено, что идёт к другим, не могу ни танцевать, ни наряжаться, ни кокетничать» [3, 7]. Натомість вона дуже багато читає книжок, уміє слухати й спостерігати.

Гр. Ф. П. Толстой

Олена Штакеншнейдер

Дві дами – любительки літератури – Анастасія Іванівна Толстая і Марія Федорівна Штакеншнейдер, збирали у своїх салонах не лише видатних письменників, а й усіх особистостей, які хоч чимось прославилися. Між цими двома салонами відбувалося суперництво за гостей, яке прикривалося світською люб'язністю.

Про салон А. І. Толстої залишила свої «Спогади» її донька Катерина, яка була знайома з Тарасом Шевченко, й на яку сильно впливав як просвітитель Микола Костомаров: вона їздила слухати його лекції в університет, але у супроводі матері.

У титулованої сім'ї Толстих, які жили в квартирі в Академії художеств, збиралося більш вишукане товариство. Деякі з відвідувачів Штакеншнейдерів прагнули потрапити до Толстих, у яких, на відміну від салону Штакеншнейдерів, говорили більше про вірші, ніж про політику та Кримську війну 1853–1856 рр. Катерина пише, що її батьки жили відкрито й галасливо: музичні й танцювальні вечори

змінювалися живими картинами та домашніми виставами [4, 14]. Мати Катерини була з незаможної родини, дочка армійського капітана Іванова, але виросла й виховувалася в родині Ахфердових, де отримала деяку освіту. Вона добре володіла французькою, німецькою та італійською мовами, добре грала на фортепіано та багато читала серйозних книг [4, 12].

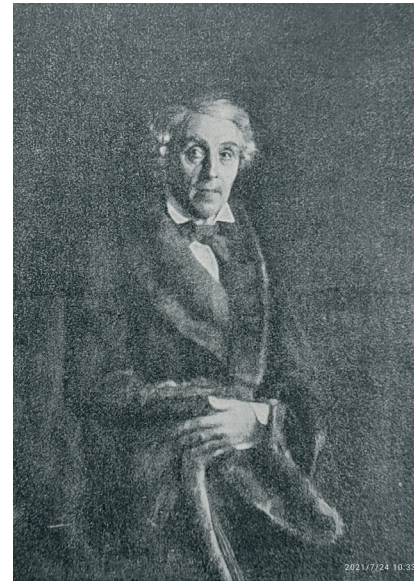
У Толстих серед відвідувачів окрім художників було багато поетів, декламаторів, співаків, композиторів. Ось як описав атмосферу салону у Толстых Рамазанов: «Дом графа Ф. П. Толстого, самый воздух которого, кажется был пропитан влечением к искусству, был постоянно высшею школою для молодых художников, имевших счастье бывать в кругу учёных, литераторов, опытных художников, поэтов, музыкантов и певцов, собиравшихся у Ф. П. по воскресеньям» [4, 73].

Сама ж Катерина Юнге не в змозі перелічити у своїх спогадах усіх гостей, таким широким було коло спілкування літературного салону: «Если бы я захотела перечислить всех замечательных людей, которые собирались тут, то пришлось бы переименовать всех выдающихся тогда наших писателей и художников и очень многих профессоров, музыкантов, актёров и приезжих артистов. Тогда было богатое время по отношению к талантам: если период Пушкина, Жуковского, Гоголя, Брюллова (которые все были друзьями отца) миновал, то всё-таки это было время, когда жил Вяземский, Одоевский, – время Тургенева, Писемского, Толстого, Майкова, Иванова... Тут слышали мы превосходное чтении Писемкого, Тургенева и ещё более превосходные рассказы последнего, неизданные вещи Майкова, Мея, Полонского, игру Контского, пение де-Бассини, Леоновой и Петрова» [4, 62].

Але із постійних учасників літературного салону Юнге виділяє Миколу Щербину. Якщо поета і прозаїка Якова Полонського вона називає «свой человек», то поет Щербина був у їхньому домі «душой общества». Катерина Федорівна залишила для нас антропоцентричні дані про Миколу Федоровича, а також зрозуміла його душевний світ, те, чого не уповні розгледіла й відчула Олена Штакеншнейдер. Характеристика, яку дала поетові Юнге глибока й проникліва: «Н. Ф. Щербина был душой нашего общества. Многие ещё помнят вероятно этого маленького, смуглого человека, с необыкновенно блестящими, живыми и проницательными чёрными глазами, помнят его остроумие, его

Катерина Юнге (Толстая).
Фото Мезера. Київ. 1880-і роки

Гр. Ф. П. Толстой.
Портрет роботи Зарянки

едкие сатиры, но мало кто знал его душевные качества, его трагическую внутреннюю жизнь, те богатые сокровища любви, которые таились под его личиной озлобления, мало кто замечал, что в смехе его звучали слёзы. Чуткая и нежная душа, страстное стремление к любви, высоко-идеальное представление о женщине, – всё это было попрано в нём жизнью. Он был весь точно израненный, весь окровавленный внутри: и чем сильнее подымалась в нём боль, тем веселее и ядовитее лились его остроты и оглушительнее гремел гомерический хохот его слушателей» [4, 62–63]. Бажаючи зрозуміти будь-яке явище, недостатньо просто стояти поруч і спостерігати. Потрібно глибоко увійти всередину явища й стати з ним єдиним цілим, щоб дійсно зрозуміти. Якщо хочемо зрозуміти людину, то необхідно пережити її почуття, відчути її страждання і насолодитися її радістю. І Катерина Федорівна робить таку спробу по відношенню до Миколи Щербини.

У Толстих бували поети Аполлон Майков, Лев Мей, Нестор Кукольник, Михайло Розенгейм та інші. Поет Федір Глінка і господар дому Федір Толстой були шкільними друзями. У 1858 р. з'являється в домі Толстих Тарас Шевченко: «...в роли покровительствуемого поэта: графиня выхлопотала ему возвращение из ссылки. Он здесь лицо опекаемое, пригреваемое, а не трибун, проповедующий свои взгляды» [3, 17], – пише Олена Штакеншнейдер у щоденнику.

Про цей знаменитий обід у Толстих Олена Андріївна згадує не один раз (запис за неділю 13 квітня 1858 р.): «Бенедиктов обедал сегодня, потому что не был вчера. А вчера он не был, потому, что был приглашен на обед к Толстым. Обед этот Толстые давали в честь Шевченки, который благодаря их стараниям и хлопотам, прощён и возвращён из ссылки, и ныне находиться в Петербурге; говорят, что больше всех, т. е. первый, кто начал хлопотать о Шевченке, был Осипов. Бенедиктов сказался больным и на обед не пошел; и не пришел к нам» [3, 200]. Олена небезпідставно підкреслює заслугу Осипова у звільненні Шевченка з солдатчини. Річ у тім, що Осипов за дорученням Федора Толстого, в зв'язку з клопотанням про звільнення Шевченка з заслання, листувався з поетом у 1856, 1857 та 1858 рр. Шевченко і Осипов зустрічалися в домі у Толстих у Петербурзі після звільнення поета з солдатчини. Стосовно вищезгаданого Володимира Бенедиктова нагадаємо, що з ним Тарас Шевченко познайомився у Петербурзі після повернення із заслання, бував у нього вдома, зустрічався з ним у Ізабелли Грінберг, співачки, письменниці, учениці М. Глинки. У щоденнику від 2 вересня 1857 р. Шевченко схвально відгукнувся на вірші Володимира Григоровича «Входити заборонено», «На новий 1857 рік» та його переклад «Собачий бенкет» з А.-О. Барб'є.

Катерина Юнге дещо по-іншому, ніж Олена Штакеншнейдер, розкриває передумови звільнення Шевченка із заслання, віддаючи заслугу в цьому своєму батькові: «Давно в семье нашей говорили о Шевченко, горькая судьба которого волновала даже нас, детей. При посредстве Н. О. Осипова, мать моя завязала анонимную переписку с поэтом. При восшествии на престол Александра II, отец мой позаботился о том, чтобы исходатайствовать прощение поэту и художнику-академисту, но из списка политических преступников, которым должна была быть объявлена амнистия, имя Шевченка

Графиня Анастасія Іванівна Толстая

Микола Федорович Щербина

было вычеркнуто самим Государем. Говорят, последний при этом произнёс: «Этого я не могу простить, потому что он оскорбил мою мать»[1]. Моя мать и Осипов говорили, что дело ещё не потеряно, что можно подать новое прошение при коронации. Отец поехал к министру двора Адлербергу, который наотрез отказал, за сим к президенту Академии В. К. Марии Николаевне. Она также отказалась просить за человека, которого Государь сам вычеркнул. «Ну, так я сам, от своего имени подам прошение!» – сказал разгорячённый отец. «Что с вами?» – сказала великая княгиня, я, сестра, не смею этого сделать, а вы...» – «А я подам». «Да вы с ума сошли!» – воскликнула великая княгиня. Отец, несмотря ни на что, исполнил своё намерение. Через несколько времени, мать моя получила письмо от Шевченка» [4, 127–128]. Далі Юнге наводить лист Шевченка до своєї матері від 22 квітня 1856 р.

1. Вероятно, в одном из стихотворений, взятых при обыске

Суперництво між літературними салонами Толстих і Штакеншнейдерів припинилося 1860 р., коли Анастасія Толстая повезла доньку за кордон і її салон закрився. У 1862 р. було закрито салон і у Штакеншнейдерів: сім'я переїхала жити у маєток Іванівку поблизу Гатчини.

У Штакеншнейдерів товариство збиралося різноманітніше ніж у Толстих: більше дрібнобуржуазної інтелігенції, яка була опозиційно налаштована до влади. Тут бували творчі особистості: Гончаров, Потєхін, Данауров, Горбунов, Арбузов, Панаєв, Бенедиктов, Греч, Свєрчков, Полонський, Осипов, Ознобішин, Святський, Мей, Жадовський, Григорович, Помяловський, Михайлов, Шелгунов Петро Лавров (громадський діяч), Гончаров, Достоєвський, Тургенєв, Дружинін, подружжя Глінок – Федір і Авдотья, Іван Карлович Гебгардт (родич Штекеншнейдерів), Імберг.

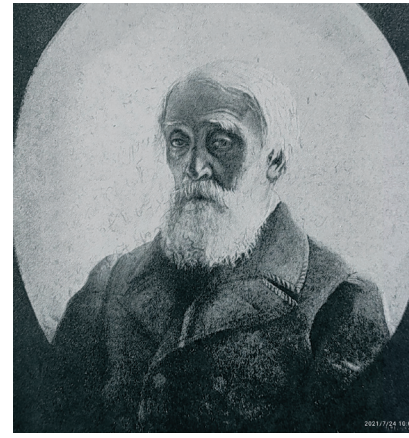
Гостей цього літературного салону Олена Штакеншнейдер і описує у своєму щоденнику, який почала вести 1855 р. за порадою поета Миколи Щербини. Її роздуми вражають серйозністю та вдумливістю. Відчувається спостережливість і емоційна вразливість авторки. Олена Андріївна багато уваги приділяє саме літераторам, про художників і акторів пише менше: «Перед нами, как на сцене проходят, говорят и действуют рассеяный до анекдотичности, незлобливый Полонский, желчный Щербина, задевающий всех своими эпиграммами и плачущий от малейшей царапины по его самолюбию» [3,13–14]. Саме епіграмам Щербини Олена Штакеншнейдер приділяє найбільше уваги.

Графиня Анастасія Іванівна Толстая близько дружила з подружжям Глинок і хотіла зацікавити ними Штакеншнейдерів. О. Штакеншнейдер згадує, що Авдотья Павлівна Глінка була високо зросту, рішучого характеру і на оточуючих дивилася зверхньо. Не зважаючи на похилий вік, сукню вона носила з декольте навіть вдень. Щербина знущався над нею в своїх пародіях на церковні славослів'я («акафісти»): «....радуйся, старых костей обнажение! Радуйся, плохих виршей сплетение» [3, 471].

Катерина Юнге також згадує про подружжя Глінок саме в контексті епіграм Миколи Щербини: «...Ф. Н. (Фёдор Николаевич. – *С. Б.*) не был желчным человеком, напротив, он был мягкий и добрый; мы,

Гр. Ф. П. Толстой

Гр. Ф. П. Толстой. З олійного портрета роботи К. Ф. Юнге

дети, очень любили его; не могу того же сказать о его супруге, которая была дружна с моей матерью, но которую мы терпеть не могли. Вообще, курьёзная парочка были эти супруги: оба – поэты и оба влюблены в лиру друг друга. Глинка был маленький, чёрненький, сморщенный старичок, с очень добродушным личиком; он всегда носил массу орденов; Щербина называл его ходячим иконостасом и пресеръёзно уверял, что бабы к нему прикладываются, и что Ф. Н. даже купается в орденах: сам он плывёт на больших пузырях, а его ордена – вокруг на маленьких. Авдотья Павловна была тоже невелика ростом, но была дама решительная и на окружающих смотрела свысока. На неё сочинял Щербина нескончаемая акафисты: «радуйся, седых локон взбивание! Радуйся старых костей обнажение! радуйся, плохих виршей сплетение! радуйся, мерзких книжонок писание! радуйся, медных пятаков раздавание! Евдокия треклятая, радуйся!» и т. д. Действительно, её седые локоны были как-то особенно пышны и

платье она носила, несмотря на свой преклонный возраст, более или менее декольте, даже днём» [4, 52].

Утім, критикуючи Федора Глінку, Щербина, знав напам'ять його вірші «Москва», «Плач пленных иудеев» і включив їх до свого «Сборника лучших произведений русской поэзии» (1858) [3, 113, 491].

Душею товариства в домі Штакеншнейдерів був Григорій Петрович Данилевський, уродженець Слобідсько-Української губернії, український російськомовний письменник і публіцист, дослідник минулого України. Саме він за два тижні до появи Миколи Щербини на літературному салоні ознайомив присутніх із його віршами та звеличував його як поета і особистість.

Отже, що відомо з біографії Миколи Щербини? Народився майбутній поет 14 грудня 1821 р. в маєтку своєї матері (етнічної грекині) в селі Грузко-Єланчинське Міуського округу Землі Війська Донського поблизу Таганрога (тепер село у складі м. Таганрог Ростовської області РФ. – *С. Б.*). Дитинство провів серед грецького населення. Коли йому було вісім років батьки переселилися в Таганрог, населений переважно греками. Ця обставина мала значний вплив на формування естетичного почуття Щербини. З дитинства він був знайомий із грецьким побутом і переказами. Батько Миколи Щербини – Федір Щербина – українець, поміщик.

Навчався Микола в Таганрозькій чоловічій гімназії, але курсу не закінчив. З ранньої юності пристрастився до вивчення грецької мови і літератури. У 13 років написав поему «Сафо». У 1838 р. в «Сині Вітчизни» з'явився його перший твір «До моря». Через бідності Щербина не міг закінчити систематичного курсу вищої освіти. Заробляв собі на прожиток уроками. Навчався у 1839 р. у Харківському університеті. У 1849 р. переїхав до Одеси. Саме там він познайомився й зблизився з літераторами Я. Полонським, Г. Данилевським, П. Вяземським. З 1850 р. жив у Москві. Автор поезій, сатиричних творів, епіграм, про які Олена Штакеншнейдер часто згадує у щоденнику.

Свої враження від першої зустрічі зі Щербиною Олена Андріївна передає зважено й вдумливо: «Наэлектризованные Данилевским, его (Щербину. – *С. Б.*) встретили, как мученика. Его горького остроумия не разглядели, и поняли, как плод глубокого разлада с жизнью; думали, что нежная душа поэта, мечтавшего о светлом солнце родной

Греции, не может выносить холода и туманов. Ядовитым сарказмам его придавали слишком серьёзное значение, и то, что было дурной игрушкой, попадающею и в виноватого и в правого и в чужого и в своего, – приняли за бич общественный. И не одна молодёжь им увлекалась; старики, бывало, побросают свои карты, чтобы послушать его ядовитые речи и похохотать. Сам Щербина не смеялся никогда. Он сидел обыкновенно, свесив набок голову и засунув руку за жилет, и как-то грустно взглядывал исподлобья. По временам он закатывал глаза, как часто делают заики, и с большим трудом выговаривал слог за слогом, как-то отрывисто бросая свои едкие фразы толпе, которая их подхватывала с громким хохотом. Тута опять Данилевский хлопотал и радовался больше всех» [3, 43].

Катерина Юнге також підкреслює харизматичність Миколи Федоровича, його лідерські риси характеру, навколо нього гуртувалися люди різного віку та інтересів: «Как только появлялся Николай Фёдорович, все занятия прекращались, художники бросали кисти, старички – карты, дети – игрушки, около него образовывался тесный круг и до утра лились самые оригинальные, самые фантастические импровизации. Тут задевалась и политика, и литература, все «злобы дня», рисовались карикатуры нравов, рассказывались уморительные анекдоты, часто о присутствующих, но в них было столько комизма, весёлости и добродушия, что никто не обижался» [4, 63].

Взимку 1862 р. в домі Штакеншнейдерів дякуючи Данилевському з'явився Яків Полонський, «добрая и чистая душа», але він не справив на товариство такого сильного враження як Щербина, який подобався меншості своїм «едким отрицанием».

Олена Андріївна підмітила, що майже усі сучасні поети – Глінка, Майков, Бенедиктов, Мей, Михайлов і Щербина – були приблизно одного зросту, трохи нижче середнього. Єдиний Полонський був вище їх усіх майже на цілу голову.

Микола Щербина бував завсідником у домі Штакеншнейдерів не лише у суботні дні літературних салонів, а й часто приходив до них на обід. У записі за неділю 8 травня 1855 р. Олена розповідає як перед обідом Щербина познайомився з Аксеновським, котрий був у її батька зі своєю «водоочистительной машинкой и пачкой своих стихотворений на смерть Николая I и восшествие Александра II». Шта-

кеншнейдер ретельно описує як Щербина «прехладнокровно трунил» над читанням «скоро-скоро» Аксеновским своїх віршів і глузував із декламування вірша на смерть великої княгині Марії Михайлівни, при якому Аксеновський попередньо склав руки і підняв очі до неба. Усе це відбувалося у присутності Бенедиктова, Осипова, Рюля, Федорова. Підкреслено розв'язана поведінка Щербини свідчить про його абсолютне ігнорування суспільних норм етикету. Це спонукало Олену до категоричної оцінки такої поведінки поета: «Щербина не имеет претензии быть светским человеком и знать все приличия светского человека; не будь он поэтом, то вероятно, он бы и не бывал никогда в тех домах, где бывает...» [3, 126].

Утім, вірші Щербини, як і ненадруковані вірші Лермонтова, вірші Полонського Олена Андріївна часто читала мама́ у час військових невдач в Кримській компанії (нотатка за вівторок 27 вересня 1855 р.): «Прежде стихи приводили меня в восторженное состояние теперь наводят страшную тоску; и это впечталение не изгладится. Перечитывая их, я всегда буду вспоминать нынешнее тяжёлое время, под влиянием которого всё принимает какой-то особенный отпечаток... Ужасно, опять потерянное сражение. Разбит один полк, и взяты шесть пушек...» [3, 75].

Саме Микола Щербина наполегливо підбивав Олену Штакеншнейдер писати щоденник, спрямовуючи її на те, аби записувала найдрібніші деталі, які більше ніде, ніхто й ніколи не напише (запис вечора неділі 8 січня 1856 р.): «Щербина опять говорил мне вчера: «Пишите свой дневник как можно подробнее, знаете, все мелочи записывайте. Не пишите о том, что и без вас будет известно из газет, но то записывайте, что не могут все знать; подробности, которые будут интересны через несколько лет» [3, 107]. Олена врахувала ці напучування: вона з болем пише про тих, хто хоче змінити життя суспільства на краще, про тих чиї серця сповнені співчуття до ближнього. Вона була переконана, що справжня сила – не у владі, грошах або зброї, а у відчутті світу глибоко в нас.

Одного разу Щербина здивував усіх присутніх своєю неадекватною поведінкою. У щоденнику за четвер 29 грудня 1855 р. Олена описує як у понеділок вони були на іменинах у Якова Полонського, куди запросили окрім її сім'ї й Щербину, який був у дружніх стосунках із Полонським, а також Толстих із дочками, Потєхіна, Михайлова і актрису Людмилу

Петрівну Шелгунову. Того вечора Щербина неприємно вразив гостей своєю реакцією на власне свою ж таки провокаційну витівку: «В начале вечера он острил по обыкновению, и по обыкновению его слушали и восхищались его остротами, но наконец как-то посмеялись над ним самим и сказали, что он зол, задели, одним словом его самолюбие. Щербина не терпит, когда его зовут злым, просто злым; по его мнению, он не злой, а бич общественный. Он замолчал, заговорили о другом и его забыли. В конце вечера уже кто-то заметил его отсутствие. Стали оглядываться, искать, и нашли его на окне за шторой, из-под которой висели его коротенькие ножки. «Николай Фёдорович, что вы там делаете, подите сюда», – послышалось со всех сторон. Он соскочил с окна, постоял посреди комнаты и пошел сесть на пустое место возле меня. «Что с Вами?» – спросила я. «Ничего, – отвечал он, – только зачем называют меня злым, я, право, не злой». Я посмотрела на него, он хотел отвернуться, но не успел, и я увидела в его чёрных на выкате глазах слёзы. Эти слёзы несказанно удивили меня. Не говоря уже о том, стоило ли плакать о таких пустяках, было ещё чрезвычайно странно видеть слёзы в Щербининых насмешливых глазах. И о чём он плакал, этот бич общественный? Разве не своей волей пишет и говорит он злые вещи и эпиграммы? Он, между прочим, постоянно уговоривает меня писать дневник и вносить в него всё, что я вижу и слышу. Ну, вот я и вношу сегодня про него самого, но был ли бы он доволен, если бы прочёл?» [3, 102].

Схоже, що цей вечір у Полонського не минув для Щербини марно. Штакеншнейдер аналізує характер Миколи Федоровича через призму його національного походження, підкреслює його роздвоєність, різницю між Щербиною-поетом і Щербиною-людиною (запис за понеділок, 16 січня 1856 р.): «Щербина с того вечера у Полонского часто подсаживается теперь ко мне и говорит, говорит много. Несмотря на своё пустозвонство, т. е. мелочную придирчивость и обидчивость, выражающуюся колкими остротами насчёт обидевших его и насчёт всего, что так или иначе причастно к правительству, начиная с квартального и кончая министром, он тоже делает что-то новое. Но в Щербине два человека. Один вечно норовит уколоть, и колет, и потом плачет, если ему датут сдачи, – этого я не люблю. Другой – поэт. Со мной он редко бывает первым; на меня не стоит тратить

свои жала, или перлы своего остроумия. Со мной он говорит о том, что можно выразить его же стихами: «И счастие возможно ль мне, друзья, / Палимому лучами идеала...». Иные находят, что вольно ему палиться этими лучами. Ах, господа! Можно научиться тому, чего не знаешь; перестать знать, что знаешь, – нельзя. Щербина полумалоросс и полугрек. Грек-то он, кажется не из Греции, но какой-то здешний, но эта причастность к Элладе его несказанно утешает и составляет гордость его; и он в стихах всё тоскует по ней, по своей Элладе, которой никогда не видел. И, надо сказать, некоторые стихи его очень хороши. Эта греческая часть Щербины вместе с поэтической, – впрочем, они нераздельны, – и есть лучшая. Другая, малороссийская – нехороша: в ней его обидчивость и его чрезмерная чувствительность относительно себя. Я сама малороссиянка по деду, но не люблю малороссов. Эта чувствительность относительно себя, требовательность, и требовательность не прямая, смелая, а какая-то с нытьём, была ведь и у Гоголя» [3, 109–110]. Вірогідно, що в характері самої Олени Штакеншнейдер було більше від стриманого й поміркованого батька-німця, тому чуттєвість південноруського народу їй була не зрозумілою.

Олена Андріївна вдається до порівняння Щербини з російським письменником Дмитром Васильовичем Григоровичем (1822–1900), який обідав у них вдома у четвер 16 лютого 1856 р. і справив на неї велике враження: «Григорович особенно способен электризовать и будоражить душу. Какой увлекательный человек! Щербина говорит, что когда много сплетен в городе, то значит – либо колокола льют, либо Григорович приехал. Не знаю, сплетничает ли он и вредит ли кому сплетнями, но знаю, что не променяю речь Григоровича на все самые остроумные и меткие иногда выходки Щербины. После Григоровича чувствуешь себя поэтом, после речей Щербины всё кажется тяжелой прозой, и на мир божий смотреть не хочется.

Тьмы горьких истин нам дороже
Нас возвышающий обман...

Вот что-то в этом роде напоминают они оба. И пусть то, что говорит Григорович, обман, но он будит со дна души хорошее, а тот, как градом, вбивает его назад» [3, 121–122]. Нагадаємо, що Григорович на початку 1840-х рр. вчився в Академії художеств у Петербурзі, де й

познайомився із Тарасом Шевченком. У своїх спогадах Григорович згадує про зустрічі з поетом.

Олена Андріївна відзначає, що Щербина влучно давав прізвиська їхнім гостям. Так, Федора Глінку, російського поета, публіциста, офіцера, декабриста, з творчістю якого був знайомий Шевченко і твір якого «Письма русского офицера» згадав у повісті «Капитанша» під назвою «Записки русского офицера», Щербина прозвав «ходячим иконостасиком», оскільки той був мініатюрний, зовні рухливий, спрямований до релігійних тем і мав пристрасть до орденів; усі ці якості він зберіг до кінця свого життя. Діставалося Глінці й у своєму домі по понеділкам від Щербини у епіграмах (1855):

Глинка в нашем поколеньи,
Что в минувшем был Хвостов.

А в «Соннике» Щербина пояснює, що побачити Ф. Глінку уві сні віщує побувати в звіринці [3, с. 490].

Івана Івановича Панаєва, російського письменника і журналіста, видавця, спільно з М. Некрасовим, «Современника» Щербина прозвав «коленкоровых манишек беспощадный ювенал» [3, 118]. До речі, Панаєв писав про зустрічі з Шевченком на літературних вечорах у «Літературних спогадах» (1861) та друкував у журналі чимало відомостей про творчість Шевченка, його смерть і похорон.

Щербина зло переслідував Панаєва за те, що той розмістив в «Современнике» несприятливий відгук про його нові вірші з першої книги «Отечественные записки» (1855). Олена Андріївна писала з цього приводу наступне: «Щербина продолжает острить по-прежнему, и по-прежнему больше всех достаётся от него И. И. Панаеву. Достаётся и другим, но не всё доходит до нас. Написал он и на Авдотью Павловну, и на А. Н. Майкова; мама не захотела слушать, и с тех пор мы многого не слышим. Фёдора Николаевича (Глинку. – *С. Б.*) прозвал он «ходячий иконостасик», – по причине множества орденов и крестов, которыми увешана его грудь. И на себя сочинил он четверостишие:

И какой я литератор,
И поэт-то я плохой.
Я коллежский регистратор
С буколической душой.

Но сохрани бог кому-нибудь другому обмолвиться чем-нибудь острым, прозой или стихами, на его счёт; он тотчас же как-то свернётся и нахохрится, как тогда, на именинах Полонского. Говорят, что он особенно зло преследует Панаева именно за то, что Панаев что-то такое сказал про него. Бедный Щербина, никто так не уговаривал меня писать дневник и вносить в него всё, всё, самые мелочи, как он, и вот про него-то я и пишу нехорошие вещи. Но что делать, когда он таков, когда есть в нём эти черты. Иные стихи его прекрасны; но стихи одно, он другое. У меня храниться тетрадь его «Ямб» и «Элегий», переписанных частью графом Ф. П. Толстым и частью Осиповым; я некоторые из них очень люблю; он сам чуток на прекрасное. Его приводят в восторг некоторые стихотворения Фета, например, «Знаю я, что ты, малютка...» или «Я пришел к тебе с приветом...» и «Шопот, робкое дыханье...». С восторгом повторяет он и стихи Полонского и Гейне, но всё же в нём есть что-то отталкивающее, и это даже не столько злость его, как кая-то трусость себялюбия. Он не так противен, когда кусается, как тогда, когда, укусив, прячется в подворотню и жалуется, что его обидели. Живётся ему плохо, я это знаю, с ним носятся и о нём всячески хлопочут его друзья, как Солнцев, Г. Данилевский, Розальон-Сошальский; Толстые хлопотали, и мама́ также. Хлопотали пристроить его на службу. Помню, как при этом раз дедушка, которого также просила за него мама́, сказал: «Матушка, да как он сделается чиновником и наденет вицмундир, когда он и их, и его уж оплевал!». Однако он сделался чиновником и надел вицмундир, но кажется ненадолго. Тогда-то и написал он:

Я коллежский регистратор
С буколической душой» [3, 157–158].

Із своїх страждань необхідно робити висновки, що, як видно, Щербині не вдавалося.

Утім, своїми колючими епіграмами Микола Щербина зачіпав не усіх. Він був у захваті від Кароліни Карлівни Павлової, поетеси, перекладачки, авторки «Разговора о Трианоне», жінки розуму незвичайного, про яку відгукнувся так: «Павлова, Каролина, замечательная женщина» [3, 125]. Павлова мала свій літературний салон, де пристрастно зачитувала усім і кожному свої вірші, вірогідно тому Бенедиктов, завсідник салону Штакеншнейдерів, як і Щербина, Жадовські, Вігель, вважав, що вона дуже багато говорить.

Щербина був прихильником Льва Мея, поета і перекладача, який добре говорив грецькою мовою. Олена підкреслює, що обидва поети розмовляли один із одним грецькою: «Щербина, как грек, говорил на своём родном языке, новогреческом, а Мей на древнем» [3, 126]. Нагадаємо, що Шевченко познайомився з Меєм у Петербурзі в 1858 р. Мей здійснив переклад трьох віршів Шевченка, поеми «Наймичка» та окремі розділи поеми «Гайдамаки» на російську мову для «Кобзаря» (1860) під редакцію М. Герберля.

Поетичний талант Щербини, спрямований на висміювання сучасників, приніс йому чимало неприємностей, зокрема на службі. Деякий час він жив у Москві, а у 1854 р. переїхав до Санкт-Петербурга, де отримав місце чиновника особливих доручень при товаріші міністра народної освіти, князя П. А. Вяземського. Вірогідно, що саме через свої поезії у 1856 р. Щербина залишився без роботи. У щоденниковому записі від 24 квітня 1856 р. Олена Андріївна пише: «Щербину кто-то видел на днях на улице, и всё ещё в усах, значит, он места ещё не получил. Вот тоже Щебрина. Без устали пускает он стрелы своего остроумия в чиновников, так что живого места, кажется, на них не оставил, а сам спит и видит сделаться чиновником. Правда, надо человеку есть; но зачем же так беспощадно острить тогда и плевать в колодец, из которого приходиться пить?» Дедушка это заметил. Хотя и старается, по просьбе мамá и других, пристроить его, в надежде, впрочем, что тогда он перестанет метать в них свои стрелы» [3, 126–127].

Останні роки життя Микола Щербина служив в Міністерстві внутрішніх справ при головному управлінні у справах друку. Зауваження Олени стосовно того, що Щербина «всё ещё в усах» дуже показове і має свій підтекст. Штакеншнейдер, описуючи у щоденнику 1855–1857 рр. Миколу Йосиповича Осипова, художника-портретиста, академіка Петербурзької Академії художеств (з 1855), який став яблуком розбрату між Толстими і Штакеншнейдерами (він жив у домі Толстих і давав уроки малювання їхній доньці Катерині Толстій, а також Олені Штакеншнейдер), зазначає: «Осипов казался мне вольнодумцем, потому, что как вольный художник, носил усы и эспаньолку. При Николае Павловиче усы и борода были большой редкостью. Никто из служащих в гражданской службе не имел права отпускать их, а военные носили только усы, но не бороду» [3, 35–36]. Тому, коли Щербина

зрештою отримав у 1856 р. посаду чиновника, Олена звертає увагу на зміну його зовнішності: «Воскресенье, 29 апреля. Вчера был Щербина, и я очень ему обрадовалась... После обеда Полонский ушел и вернулся с Щербиной. Щербина уже без усов; в расположении духа же был он вчера самом мягком» [3, 130]. Утім, отримавши посаду чиновника, Щербина традиційно продовжував писати колючі епіграми на своїх товаришів по службі.

Із літа 1857 р. Микола Щербина й сім'я Штакеншнейдерів припиняють спілкуватися. Про це Олена Андріївна запише у щоденнику 10 квітня 1858 р. [3, 197]. Причиною розриву стосунків стали в'їдливі епіграми Щербини на поета Аполлона Майкова. Олена ще раз згадує про Щербину у щоденнику в 1858 р., коли описує як відзначали 2 квітня її 22-річчя. До приїзду гостей мама́ читала «Сборник» Щербини. Гості також багато того вечора декламували віршів й згадали про «Сборник» Щербини: «Стали припоминать, что он не поместил в него, и припомнили целую кучу. «Сборником» недовольны. Щербина, издавая его, сообразовался только со своими личным вкусом или личным пристастием» [3, 192]. Мова йде про укладений Щербиною «Сборник лучших произведений русской поэзии» (Спб, 1858), у передмові якого він зазначає, що мав на меті видати антологію ліричних поезій власне лише для «нашего времени». До збірника увійшли твори 64 поетів і декілька «русских народных песен». Із XVIII ст. та Пушкінської епохи представлено 14 поетів, решта 50 – сучасники. Новаторство антології Щербини полягало у тому, що вона була складена за авторами (у подальшому саме такий порядок антологій будуть використовувати наступні упорядники). До Щербини матеріали розподілялися за літературними видами. Закиди Щербині щодо особистого смаку в підборі поетів для друку були небезпідставні. Адже він включив до книги лише два вірші Некрасова, який тоді мав шалений успіх, лише сім віршів Берга, шість віршів Лермонтова. Були відсутні вірші Михайлова. Представлено переклад з Беранже Ленського, а Василя Курочкіна, найбільш прославленого перекладача цього поета з французької, немає зовсім. Тобто, різночинну літературу Щербина не сприймав взагалі.

Ненависть Щербини до Майкова була зумовлена розміщеним, докладним і жорстоким, аналізом Льговського в журналі «Библитека

для чтения» (1857, Т. 143, с. 45–74) в розділі «Критика» «Стихотворений Н. Щербины», надрукованих цього ж року. Олена так це подає у щоденниковому записі за середу, 9 квітня 1858 р.: «Не пишу о Полонском, не пишу и о Щербине, который хотя и почти невидим для нас, но даёт о себе знать не очень-то красивыми выходками. Майковы его обидели, даже не сами Майковы, а их знакомый Льговский написал критику на последнее издание его стихотворений, и вот теперь он стреляет самыми гнусными эпиграммами в Аполлона Майкова. Их штук пятнадцать ходит по рукам. Мы знаем не все, некоторые так гнусны, что нам их не читают; да, мамá вообще, будучи близка со всем семейством Майковых, не позволяет их читать у нас в доме. Недавно мы встретились с Щербиной у Ливотовых, и там он читал свои эпиграммы на Майкова, но только в кабинете у Шульца, да и то просил не говорить о них мама» [3, 197].

Олена Штакеншнейдер дуже боляче переживала відмову Щербині відвідувати їхній дім. Про це свідчить її неодноразове повернення до цієї теми на сторінках щоденника, бажання в усьому розібратися. Вона прагне раз і назавжди все для себе з'ясувати (запис за четвер, 10 квітня 1858 р.): «Навела справки у мамá, за что собственно Щербина так преследует Аполлона Майкова, какая тут связь с критикой Льговского. Оказвается, что дело было ещё в прошлом году. Во время отсутствия Дружинина Владимир Майков заведовал «Библиотекой для чтения», и в это время Льговский, будто бы по внушению Владимира Майкова и с его участием, и поместил в «Библиотеку» эту критику. Во всяком случае Аполлон тут ни при чём, но Щербина, кака волк в басне Крылова, этого не разбирает, и возненавидел весь род Майковых вообще, а Аполлона в особенности. Прошедшим летом я не вела дневник, а тогда-то и произошел разрыв наш со Щербиной, т. е. он перестал к нам ходить. Дело было так: он приехал однажды, вместе с Солнцевым Адрианом Александровичем, и вдруг начал читать свои пасквили на Майкова. Мамá говорила потом, что сначала она даже не поняла, что это он на Майкова, ну, а когда поняла, то заметила через Солнцева, что не желает ничего подобного в своём доме. В этот же день, вместе с Солнцевым и Щербиной, вздумал явиться к нам и нахал Розальон-Сашальский, и это явление было тоже последнее... Забыла ещё записать, что говорила мне мамá ещё по поводу Щербины.

Когда он тогда летом приехал к нам и, как оказалось впоследствии, в последний раз, то был сначала так тих и мягок, что мама́ потому-то и не поняла его пасквиля, и, только когда Жадовский, желая проверить свою догадку, назвал Майкова, пришла в негодование; тем более, что в комнате были посторонние. Бенедиктов тоже был очень возмущён, а Сонлнцев сказал, что он рад, что Щербина написал эти свои гнусности не у него в доме, где он недавно только жил, потому что после всего этого он был бы вынужден отказать ему от дома» [3, 197–198].

Тут же Штакеншнейдер викриває лицемірство Щербини: «А как он умеет льстить и подбираться, к кому надо, этот Щербина. Не друзьям своим литраторам, не другу Солнцеву, а Жадовскому, чиновнику рассказал он, что поднёс свой сборник императрице и надеется получить от неё перстень; и, сочинив ворох пасквилей на всё так называемое правительство, начиная с квартального до министра включительно, он не уставал восхвалять учреждение всех этих должностных лиц, в ожидании перстня» [3, 198–199]. Утім, бажання Щербини здійснилося. У щоденниковій нотатці за вівторок, 29 квітня 1858 р. читаємо: «Щербина получил перстень от императрицы. У нас он не бывает с 30 августа, когда вздумал читать пасквили свои на Майкова» [3, 205].

Після з'ясування причин розриву стосунків із Щербиною Олена Андріївна кардинально змінює своє ставлення до нього. Вона записує до щоденника епіграми Щербини на два вірша Майкова «Арлекин» і «Коляска», не приховуючи у коментарях свого обурення та зневаги: «Вот, кстати, образчики эпиграмм Щербины на Майкова, самые невинные:

Он Булгарин в Арлекине,
А в коляске Дубельт[2] *он.*
Так исподличался ныне
Петрбургский Аполлон.

Биографические черты:

Нам в Арлекине воспевал
Он третье отделенье,
Бельё не часто он менял,
Но часто убежденья.

2. Дубельт Леонтій Васильович – жандарм, керуючий III Відділенням при Миколі I

Каковы пошлости! Но те, которые нам неизвестны, ещё хуже, говорят» [3, 211]. Стосовно останнього, то тут мова йде про дві епіграми Щербини «Ты гимны воспевал откинутой коляске» та «Льстивый раб, царём забытый», в яких є такі рядки: «Скажи, – подлец ли ты иль скорбен головою...» та «Пиит он даровитый, но бездарный он подлец».

Епіграми Щербини не залишилися без уваги й без відповіді. У свою чергу про Щебрину також пишуть у віршах інші автори. У п'ятницю, 15 квітня 1859 р. Олена занотує: «Кто-то из московских, не то Аксаков, не то Островский, сказал про Щербину:

Полухохол и полугрек,
Грек Нежинский, не грек Милетский
Зачем, бессильный, злобой детской
Свой укорачиваешь век?

На это разъярённый Щербина поспешил отгрызнуться:

Хоть Эллин я из Таганрога,
Но всё ж я Грек, не сын рабов...
За нами в прошлом славы много,
К нам уважение веков...
У нас застенки, плети, клетки;
У нас свобода дел и слов;
И чем древнее ваши предки,
Тем больше съели батогов.

Как пошло!

Теперь достаётся от него Григорьеву Аполлону и Розенгейму. Много припасено у него про них всяких эпиграмм, запомнила две Григорьеву:

Бесталанный горемыка
И кабачный Аполлон,
Весь свой век не вяжет лыка
И мыслете пишет он.
Розенгейму:
Жалки мне твои творенья,
Как германский жалок сейм;
Тредьяковский обличенья,
Стихоборзый Розенгейм» [3, 253–254].

Штакеншнейдер розкриває специфіку творчої лабораторії Щербини та звертає увагу на його дивацтва: «Говорят, т. е. он, Щербина, сам говорил Полонскому, что все стихи свои пишет он сперва прозой и потом уж отделывает в стихотворную форму. Как это странно! Полонский говорит, что если бы он поступил так, т. е. стихотворение своё написал бы сперва в прозе, то оно прозой бы и осталось, что хоть убей его, а в стихи оно бы не вылилось, и накроить их него стишков он бы не мог; что у него, да и у других поэтов, сколько известно, когда они творят, то наряду со смыслом творимого слышатся и его гармония, ритм, музыка стиха. Странный приём у Щербины, да и сам он странное явление посреди поэтов. Никто так, как он, не припоминает и не подтверждает, что богиня счастья слепа. Одарила она его даром песен и умчалась, и не знает, на что ему и пригоден ли этот дар. Ему бы торговать губками или халвой в Таганроге, а он томится в чужом кругу, на холодном севере, и то тоскует по своей Греции, которой, впрочем, никогда не видал, то завидует и злится, что у него нет денег и чинов» [3, 254–255].

На думку Олени Штакеншнейдер, Микола Щербина занадто багато уваги приділяв значенню станового становища людини в суспільстві, що у їхньому середовищі було неприйнятним: «Какой у него разговор, если он не ораторствует и не острит? «Это кто такой?» – «Такой-то». – «А какой у него чин?» – «Такой-то», или «не знаю». – «А сколько у него дохода?» Эти вопросы задаёт он постоянно, и так, повидимому, чужд духу и направлению нашего круга, нашего общества, что даже не видит, что подобные вопросы в нём вовсе не у места, потому что чины и доходы наших знакомых есть последнее, что мы о них узнаём. Не говоря уже о Майковых, Гончарове, Григоровиче, о которых я никогда не слыхала, есть ли у них чины и доходы, но я этого вовсе не знаю, и о таких людях, как Яков Иванович, Жадовские, Панаев, Святский и прочие и прочие. Верно есть у них чины, потому что они служат, потому что они чиновники, но какие чины, не знаю; даже не знаю, какой чин у Ф. К. Шульца. Между тем даром песен обладает Щербина несомненно, хотя, если верить его собственным, впрочем, словам, и рубит он их их прозы» [3, 255].

Заглиблюючися у аналіз психології Щербини, Олена Андріївна аналізує навіть його почерк: «И ещё особенность. Он поэт, писатель, а между тем у него почерк, как у лавочника или у какой-нибудь

купчихи, которая берётся за перо раз в год и для которой написать что-нибудь составляет событие в жизни. Полонский, Майков, Гончаров, которые дразнят меня своим почерком, пишут неразборчиво, но своим выработанным почерком. Почерк же у Щербины очень разборчив, но, глядя на него, думаешь, что этот человек только что выучился писать и криво и косо рисует каждую букву отдельно» [3, 255].

Знову й знову Олена Андріївна повертається в своїх роздумах до колючих епіграм Щербини, які не залишають її байдужою: «В заключение выпишу его пасквиль на Ивана Ивановича Панаева, давно уже сочинённый им, но в то время я не успевала вносить в дневник ни стихи, ходящие по рукам, ни письма; тогда я писала дневник, а теперь пишу, что на ум взбредёт и когда взбредёт. Напечатана же эта прелесть не была, да верно и не будет никогда.

Превращение Фаддея в «нового поэта»[3]
(Дополение к Овидиевым «Превращениям»)
Он «Пчелы» метаморфоза,
И Фаддей явился в нём
Кучей смрадного навоза
Под голландским полотном.
Грязный циник в коже франта,
Шут нарядный и нахал,
Как соперник новый Брандта,
В милость к «Пчёлке» он попал,
Тем, что шуткой площадною
Фельетоны наводнил
И бесстыдной клеветою
Литераторов чернил.
И, как мутные потоки,
Полились с его пера
Сплетни, личности, намёки
С остроумьем комара.
Он своим безвредным жальцем
И ничтожеством спасён:

3. Фаддей – Булгарин, новый поэт – Панаев

Мы его не тронем пальцем,
Нам он жалок и смешон...
Но в подобном превращенье
Как узнал себя Фаддей,
Стал молить он о прощенье
У богов и у людей:
«Нечестивыми делами
Долгий век мой заклеймён,
И в Панаева богами
Я нежданно превращён!..
На позор и насмех свету
В нём Булгарин измельчал:
Он на мелкую монету
Подлость «Пчёлки» разменял...
Был я низок колоссально,
Артистический подлец,
И мой лик монументальный
Он опошлил наконец!..
Вы ко мне чрез меру строги,
Кара ваша тяжела:
Превратите лучше, боги,
В Апулеева осла!

Этот манускрипт, написанный на папирусе, найден при разрытии Геркуланума в навозной куче у лавки парикмахера, что рядом с лавкой портного. Перевернула поскорее страницу, потому что самой противно. Но в своё время, т. е. года четыре тому назад, вещь эта имела большой успех, и «Был я низок колоссально» и прочее повторялось с восторгом» [3, 255–257].

Незважаючи на відлучення з літа 1857 р. Щербини від дому Штакеншнейдерів, Олена таки з ним побачилася, але за дуже сумних обставин: на похороні першої дружини Полонського 22 червня 1860 р., де серед багатьох були: уся сім'я Майкових, М. Михайлов, Старов, Штакеншнейдери і... Щербина.

Епатажний поет Микола Щербина помер 10 квітня 1869 р. від нариву в горлі. На його смерть Олена Штакеншнейдер відізвалася без емоцій, навіть з осудом покійного: «1869 год. Март. Щербина умер.

Тот Щербина, что пятнадцать лет тому назад появился в Петербурге, как бич общественный, бичуя общественные пороки. Я говорю, как бич, потому что на деле он не был бичом и только им казался. Про него сказал Аксаков:

Полухохол и полугрек,
Грек нежинский, не грек милетский
Зачем бессильной злобой детской
Свой укорачиваешь век?[4]

Но и злобы настоящей не было. Была щекотливость мелкого самолюбия, сентиментальная брезгливость тем, что не давалось в руки. Настоящая злоба не ужилась бы в Главном управлении по делам печати, и настоящая брезгливость не позволила бы облечься в тот вицемундир и в те чины, над которыми так неистово глумились» [3, 400–401].

У вищенаведеній цитаті Олена Штакеншнейде помиляється вдруге щодо авторства слів Аксакова. Сам Щербина в примітках до свого «Ответа грека на эпиграмму русских» вказує, що він відповідає на вірші, як він вгадав, Сєверцова, Плещєєва, Тихмєнєва (Н. Щербина. «Альбом ипохондрика», 1929, с. 770).

Отже, щоденникові нотатки Олени Штакеншнейдер розкривають нам неоднозначне ставлення авторки до поета Щербини, в якому вона бачила дві людини. Вона любить в ньому поета, його «греческую честь» і не сприймає того Щербину, який намагається уколоти, а потім плаче, коли отримує за це здачу. Яскравим підтвердженням цьому є розповідь Олени про поведінку Щербини на іменинах Полонського, що записана до щоденника 29 грудня 1855 р. Щербина образився тоді на те, що його назвали злим. Після епіграм Щербини на Майкова, якими була обурена Марія Федорівна Штакеншнейдер, поета перестали приймати в домі придворного архітектора.

У домі Толстих до Миколи Щербини ставилися значно краще. Катерина Юнге у своїх спогадах дає Щербині детальну характеристику. Вона відгукується про нього з захопленням. Про інших поетів, таких як Мей, Бенедиктов, Глінка, Полонський, які водночас відвідували дім Штакеншнейдерів, донька Толстих пише стримано. Щербина був

4. *«Свой укорачиваешь век».* – Текст епіграми різниться від друкованого, де читаємо: «Скажи, к чему ты в злобе детской / Свой жалкий коротаешь век?» [3, 547]

бажаним гостем у Толстих, водночас коли до них частіше за інших приходили Костомаров, Шевченко, Сєвєрцов, Благовіщенський, Куліш, Сухомлинов, Лазаревський.

Щербина був серед тих, хто мав значний вплив на становлення Каті Толстої як особистості. Зі спогадів Катерини Федорівни: «1859–60-й год был наиболее счастливым, наиболее исполненным содержания годом жизни. Всё, что посеяли в мою душу такие люди, как отец мой, m-me Левель, Старов, Шевченко, Щербина, Кулибин, – начало быстро всходить и созревать; я столько переживала впечатлений, что в моём воспоминании, этот год кажется равным половине всей жизни» [4, 213].

Саму ж Катю Толсту, яку Микола Щербина особисто знав ще з дитинства, поет оспівав піднесено:

Есть всё в твоей душе, чем полно мирозданье,
В ней всё нашло себе созвучье и ответ [4, 1].

Катерина завжди прагнула робити корисні справи, була дієвою, не могла сидіти склавши руки: «...совсем без дела тоже не могу быть, хотя бы у меня тысячи болей были, я всё же хоть часочек в день над чем-нибудь покропаю... » [4, 1].

Юнге згадує, як у їхньому домі проводили «игру во мнения», яку у них називали «цензурой». Гра полягала у тому, що один із присутніх називається якоюсь річчю й віддаляється; інші висловлюють про цю річ свою думку: той що повертається повинен вибрати одну з цих думок і відгадати, хто її подав. Усі письменники, котрі відвідували Толстих, брали участь у цій грі. Жартам, влучим характеристикам не було меж, але ніхто не ображався. Кожен надавав не одну думку, а десять, дванадцять, усе це записувалося на аркушах паперу. У цьому плані Щербина був невичерпний. Він як Майков і багато інших писав віршами. Цих епіграм було дуже багато [4, 71].

Наскільки Щербина був близьким до сім'ї Толстих свідчить хоча б його участь, як і Вяземського, Майкова, Мея та інших поетів, у святкуванні 50-річчя з дня народження Федора Толстого: вони усі читали свої вірші, присвячені митцю на вечорі, влаштованому вдома у Толстих [4, 57].

Катерина Юнге як ніхто із сучасників зуміла відчути й описати складний душевний світ Миколи Щербини: «Бывают личности, к которым всю жизнь судьба несправедлива: к таким принадлежал

Щербина, и не мудрено, что он сделался мизантропом. Натешивши общество в продолжение целого вечера, вылив в насмешке все свои тайные слёзы, иногда набравши в тоже время в душу нового негодования, он отправлялся в трактир Палкина и там, одинокий и угрюмый, просиживал до утра; там он работал и читал, а чаще думал свои мрачные думы. При этом он пил один только чай. Утром возвращался он домой и ложился спать» [4, 64–65]. Батьки Катерини переймалися безладним життям Щербини, направляли його на шлях істинний: «Часто отец мой и мать выговаривали ему за такой образ жизни; тогда он открывал перед ними свою наболевшую душу, описывал свою безрадостную жизнь, все порывы к тихому личному счастью, всю боль за страдающее человечество, все стремления, которым закрыта была дорога, всё то, что заставляло его ёжиться от людей и уходить в себя» [4, 65]. Переймаючись душевними стражданнями Щербини Федір Толстой робив малюнки до його віршів [4, 113].

Вірогідно, що у домі Толстих поет почував себе затишно: «...в нашей академической гостиной, среди сочувственного кружка, Щербина бывал иногда искренно доволен» [4, 66]. Доброзичлива атмосфера сприяла прояву кращих рис характеру Миколи Федоровича, які не могла не помітити юна Катя: «За этим-то игривым рассказчиком просмотрели страдающего человека и вдохновенного поэта. Щербину, как поэта мало знали, а как человека – не понимали вовсе. Об его сатирах все говорили, в обществе его всегда просили рассказать что-нибудь, но только небольшой кружок оценивал вполне, как это делал мой отец, душевные качества Щербины и его дивные антологические стихотворения. В последних, по мнению моего отца, Щербина поднялся на высшие ступени, когда-либо достигнутые самыми великими поэтами» [4, 64].

Психологічний портрет Миколи Щербини, складений Катериною Юнге, дає можливість по-новому оцінити його самобутній поетичний талант: «Щербина обладал необыкновенной наблюдательностью и способностью схватывать самые характерные черты человека, обрисовывал личность или кружок каким-нибудь словом так метко, что это слово навеки прилипало к охарактеризованному им лицу или кружку; но зла, желанья сделать кому-нибудь больно не было в Щербине, напротив, он с сердечным тактом умел разграничивать

лёгкую насмешку от обиды, когда говорил о присутствующих. Талант этого человека выражался главным образом в том, что он никогда не повторялся, и, множество раз передавая свои сонники и акафисты, умел разнообразить и варьировать их до неузнаваемости, вечно прибавляя что-нибудь новое и совершенно неожиданное. Напечатанные его вещи не дают и понятия о блеске его рассказов. Всё – новости дня, прочитанная вещь, случайно кем-нибудь сказанное слово, – всё служило ему темой для нескончаемых импровизаций» [4, 63].

Публічні декламування Щербини у Толстих завжди мали успіх, його артистизмом захоплювалися: «Такого хохота, который раздавался между его слушателям, право мне не случалось потом слышать: хохотали до изнеможенья, до боли, а на его лице никогда не появлялось даже и улыбки, он говорил совсем серьёзно, точно рассказывал самые обыденные происшествия, и так убеждённо, точно вполне верил в их действительность; этот контраст между его выражением и тем, что он рассказывал, производил невероятное комическое впечатление, которому способствовало лёгкое заикание Николая Фёдоровича: выходило как бы подчеркивание некоторых мест речи и иногда удивительно кстати. Вообще, это чуть заметное заикание как-то шло к Щербине» [4, 63–64].

Бажаним гостем у домі Толстих був Микола Олексійович Сєвєрцов (1827–1885), російський зоолог, зоогеограф і мандрівник, один з піонерів екології та еволюційного вчення в Росії, який пережив жахливий полон у кокандців в Середній Азії і дивом залишився живим. Катерина Юнге пише, що «своей рассеяностью Северцев (саме так у К. Юнге. – *С. Б.*) давал повод к бесчисленным анекдотам, распространителем которых являлся, главным образом Щербина» [4, 202]. Щербина був невичерпний у своїх розповідях про Сєвєрцова, а «Северцев смеялся от души и сам ещё прибавлял» [4, 203]. У свою чергу, останній також складав на Щербину епіграми. Катерина Юнге згадує: «Часто они по вечерам сражались эпиграммами друг с другом. Северцев очень свободно владел стихотворной формой» [4, 203].

Щербина шукав виходу своєму допитливому розуму, на все мав власну думку, яка часто не співпадала з загальноприйнятими тенденціями того часу і тому був приречений на самотність та душевні

страждання: «Впоследствии душа Щербины нашла себе выход, хоть и более узкий, чем можна было думать, судя по его прежним общечеловеческим тенденциям, но всё-же сам по себе прекрасный: Щербина увлёкся изучением народной поэзии и всё с большей нежностью вникал в характер русского народа. Но и тут суждено было нашему поэту остаться непонятым. Он в своей любви к народу не примкнул ни к славянофилам, – к «спиртофилам», как он называл их, – ни к народникам, которые как он рассказывал, говорили мужику: «ей Богу, Бога нет!» – он остался и тут самобытным и, потому одиноким. То было как раз время конца шестидесятых годов, врем честное, но жестокое, – и этого увлекающегося человека, самого до слёз умиляющегося над бабой, с простою верою и слезами ставящей свечку пред образом, – обвинили не только в реакционерстве, но даже в лицемерии. И я под давлением времени сделалась причастна к этому греху против Духа Святого: я, которую с детства любил Щербина, как дочь, я, на свадьбе которой он поднял заздравный кубок «за молодых князя с княгиней» и сказал трогательную, горячую речь; я, которая должна бы хорошо знать его, могла дать себя настроить против него!..» [4, 65–66].

Катерина Юнге, до речі як і Олена Штакеншнейдер, віддалилася від Миколи Щербини наприкінці його життя. Утім, дізнавшись про хворобу поета, зробила усе можливе аби полегшити його стан: «Может быть, чуткий Щербина подметил какую-нибудь лёгкую перемену в моём всегда дружеском отношении к нему, а может быть и случайно, но он последние годы своей жизни стал редко бывать у нас. Мы, кажется, уже более года не видались с ним, когда услышали, что он сильно болен. Муж мой тотчас же отправился к нему, застал его очень плохим, почти уговорил его сделать трахеотомию, и вечером того же дня отправился к нему с проф. Богдановичем. Но Щербина не позволил сделать операцию, которая, по словам мужа, спасал бы его. В эту тяжелую минуту он ещё вспомнил о моих детях и послал им изданный им сборник «Пчела» [4, 66].

Спогади Катерини Юнге про останні години життя Миколи Щербини сповнені суму й співчуття до людини, яка залишила світлий, добрий слід у її життті: «Николай Фёдорович дал слово, что, если ему станет хуже, он тотчас же пошлёт за Богдановичем, который оставил у него свои инструменты. Когда в ту же ночь припадок удушья захватил

Щербину, он не успел даже позвать своего лакея, и утром его нашли мёртвым на полу... В предсмертных муках своих, как и в жизни, не встретил он около себя помощи любящей руки и, как жил, так и умер одиноким» [4, 66]. Прожив Микола Щербина 48 років.

Таким чином, вивчені мемуари дають підстави зробити наступні висновки. Тарас Шевченко, який був особисто знайомий із Миколою Щербиною, високо цінував його поетичний талант, називав «істинним поетом». Поетичну винятковість і обдарованість Щербини підкреслюють у своїх нотатках і Олена Штакеншнейдер, і Катерина Юнге. Виступи Щербини в літературних салонах Штакеншнейдерів, де товариство було різноманітне й опозиційно налаштоване до влади, і у Толстих, де публіка була більш вишуканою і лояльною до царської родини, мали безумовний успіх. Добрі стосунки з обома родинами закінчилися раніше ніж, можливо, поет сам цього бажав. Широке коло спілкування не рятувало його від самотності та душевного розладу. Саме в'їдливі епіграми Щербини на сучасників, в яких він безжально їх висміював, принесли йому як славу, так і великі неприємності. Чим сильніше був його душевний біль, тим гострішими були його епіграми. Тому і прагнув він сховатися за маскою «бича громадського».

У своїх розмовах із Оленою Штакеншнейдер Микола Щербина був відкритий і щирий. Це дало їй підставу писати у своїх щоденниках та записках про його емоційну неврівноваженість, образливість, лукавство, психологічну вразливість, яку вона пояснює національним рисами характеру. Але водночас Олена Андріївна захоплюється його неймовірно тонким відчуттям прекрасного. Утім, фактом залишається те, що в домі Штекеншнейдерів Щербина не був настільки «своїм», як у домі Толстих.

Катерина Юнге, яка виросла фактично на очах Миколи Щербини, спромоглася відчути не лише його душевні страждання, біль, які він старанно приховував, а й багатство душі. Вона підкреслює його кмітливість, талант володіти словом, до імпровізації, поетичну невичерпність, багату фантазію, яскраво виражені лідерські якості як особистості. Щербина, на думку Юнге, був блискучим оповідачем та ніколи не повторювався у своїх епіграмах.

Катерина Юнге, хоча й з інших об'єктивних причин, але так само

як і Олена Штакеншнейдер, віддаляється від Щербини у останні роки його життя. Утім, наприкінці земного буття поета встигає проявити свою турботу і висловити свою повагу до нього.

Життя і творчість Миколи Щербини підтверджує думку, що наскільки особистість талановита, настільки вона неоднозначна у своїх вчинках і складна у спілкуванні. Самобутнім поетом і одинокою людиною – таким залишився Микола Щербина в історії XIX століття.

Джерела та література:

1. Шевченко Т. Г. Зібрання творів : у 6 т. (вид., автентичне 1–6 томам «Повного зібрання творів у дванадцяти томах») / редкол. : М. Г. Жулинський (голова) та ін. К. : Наук. думка, 2001. Т. 5 : Щоденник. Автобіографія. Статті. Археологічні нотатки. «Букварь южнорусский». Записи народної творчості. 2003. 496 с.

2. Шевченко Т. Г. Зібрання творів : у 6 т. (вид., автентичне 1–6 томам «Повного зібрання творів у дванадцяти томах») / редкол. : М. Г. Жулинський (голова) та ін. К. : Наук. думка, 2001. Т. 6 : Листи. Дарчі та власницькі написи. Документи, складені Т. Шевченком або за його участю. 2003. 632 с.

3. Штакеншнейдер Е. А. Дневник и записки (1854–1886) / ред., ст. и комм. И. Н. Розанова. М.; Л. : Academia, 1934. 586 с.

4. Юнге Е. Ф. Воспоминания (1843–1860 гг.). М. : Сфинкс, 1914. 489 с.

Светлана Брижицкая

НИКОЛАЙ ЩЕРБИНА: «...БИЧ ОБЩЕСТВЕННЫЙ»
(ПО МАТЕРИАЛАМ «ДНЕВНИКОВ»
ЕЛЕНЫ ШТАКЕНШНЕЙДЕР И «ВОСПОМИНАНИЙ»
ЕКАТЕРИНЫ ЮНГЕ)

Раскрыт образ Николая Щербины как поэта и личности через дневники и воспоминания его современниц Елены Штакеншнейдер и Екатерины Юнге (в девичестве Толстая). Уделено внимание знакомству и отношениям Тараса Шевченко и Николая Щербины. Отдельно изучена специфика петербургских литературных салонов Анастасии Ивановны Толстой и Марии Фёдоровны Штакеншнейдер, которые посещала творческая интеллигенция

первой половины XIX в., в частности, Шевченко и Щербина. В статье автор сознательно использует развернутое цитирование заметок, без сокращений и языком оригинала с целью предотвратить субъективную трактовку авторских мнений, оценок, убеждений, выводов.

***Ключевые слова**: Николай Щербина, Тарас Шевченко, Штакеншнейдеры, Толстые, дневник, воспоминания, эпиграмма.*

Svitlana Bryzhytska

MYKOLA SCHERBYNA: «...PUBLIC PUNISHMENT» (BASED ON THE MATERIALS OF «DIARIES» OF OLENA SHTAKENSHNAIDER AND «MEMORIES» OF EKATERYNA YUNGE)

The image of Nikolay Scherbyna as a poet and personality through the diaries and memories of his contemporaries Elena Shtakenshneider and Ekateryna Yunge (Tolstaya in girlhood). The attention is paid to acquaintance and relations of Taras Shevchenko and Nikolay Scherbyna. The specific character of Saint Petersburg literary salon of Anastasiya Tolstaya and Maria Shtakensneider that creative intelligentsia of the first half of the XIX century, Shevchenko and Scherbyna in particular. In the article the author uses consciously strange citing notes, without reduction and in the language of the original with the aim to prevent the subjective interpretation of the author's opinions, assessments, beliefs, conclusions.

***Key words**: Nikolay Scherbyna, Taras Shevchenko, Shtakenshneider, Tolstyie, diary, memories, epigram.*

МАТЕРІАЛИ

УДК 929Шев(574.14)
Оксана Белоножкина

ТАРАС ШЕВЧЕНКО – КАРТОГРАФ И ФИКСАТОР КАМЕННОУГОЛЬНЫХ ЗАЛЕЖЕЙ ПОЛУОСТРОВА МАНГИСТАУ

В 2021 г. г. Республика Казахстан отметила 30-летие Независимости, а г. Форт-Шевченко в Мангистауской области свое 175-летие. Радушный и толерантный Мангистау – это земля, которая сохраняет и преданно чтит всё, что связано с именем Тараса Шевченко, в Казахстане всегда рады гостям из Украины.

Особенно чётко просматривается значимость участия Тараса Шевченко в Каратауской экспедиции 1851 г. под руководством А. И. Антипова. В 1851 г. оренбургский генерал-губернатор В. А. Обручёв организовал геологоразведочную экспедицию с целью исследования каменноугольных приисков, открытых в 1846–1849 гг. в горах Каратау.

Руководителем экспедиции был назначен поручик корпуса инженеров Алексей Иванович Антипов. В этой самой «каменноугольной» экспедиции приняли участие политические ссыльные Тарас Шевченко, Бронислав Залесский и Людвиг Турно.

Была проделана большая работа и найдено искомое – каменный уголь. Более того, благодаря Т. Шевченко, а также Бр. Залесскому и Л. Турно были зафиксированы места с залежами «чёрного топлива», окрестные природные и историко-культурные объекты, которые и в настоящее время остаются привлекательными для местных и иностранных туристов.

Уголь Мангистау имел свои особенности – скромные по объемам запасы и быстрая воспламеняемость, препятствующая транспортировке. Однако в те годы в Российской империи активно развивалась промышленность и ощущался недостаток «чёрного топлива», поэтому испытания каменного угля проводились на паровых военных и

коммерческих судах, а также в лаборатории Горного департамента, где определялась его годность. В 1869 г. Каспийское общество «Кавказ и Меркурий» задумало активную разработку угля на полуострове Мангышлак, но «адаевское восстание», начавшееся в 1870 г. в Закаспийском крае, расстроило это предприятие на много десятилетий.

В годы войны (1941-1945) этот уголь очень пригодился. В период оккупации основных каменноугольных бассейнов Украины мангышлакские шахты в тылу порой оказывались единственным источником «черного топлива». В условиях, когда люди мерзли и голодали, на качество не приходилось обращать особого внимания. Старожилы помнят, как разросся в те годы посёлок Таучик, став центром добычи каменного угля. В районе Таучика было построено 8 шахт и проложена узкоколейная железная дорога, по которой уголь доставлялся из шахт в залив Сарыташ, а оттуда транспортировался морским путём в Астрахань, Махачкалу, Баку и далее на фронт.

Те железнодорожные полотна давно разобраны, хотя кое-где на территории залива старожилы отыскивают следы «каменноугольной эпопеи». До сих пор стоит в школьном дворе посёлка шахтёров Таучик паровозная вагонетка, груженная углём, как память прошлых лет, былой славы Таучика как крупного угледобывающего района.

Значимо, что в составе экспедиции был профессиональный горняк, помощник А. И. Антипова, сведущий штейгер Николай Данилович Козлов. Шевченко встречался с ним в Новопетровском укреплении и позднее, когда с участием Н. Д. Козлова осуществлялись другие геологоразведочные походы в Каратау. Так, в письме Бр. Залесскому от 10 июня 1855 г. Шевченко вспоминает: «Приехал сюда старик Козлов, в Каратау штейгер, помнишь, что с Антиповым ходил в Каратау. Он тоже теперь отправляется туда для собрания коллекций окаменелостей».

Век спустя на Мангышлаке была обнаружена нефть. В настоящее время Мангистауская область считается нефтяным регионом Казахстана. Таким образом, профессионально подобранный состав Каратауской экспедиции позволил открыть недра и зафиксировать их в истории края.

Тарас Шевченко внес огромную лепту в сохранение истории XIX в. с помощью своих рисунков, писем и дневника. В воспоминаниях

местных жителей из поколения в поколение передается информация о Кобзаре. Это и называется Благодарностью!

Говоря о Тарасе Шевченко на Мангышлаке, нельзя не упомянуть имя Есбола Умирбаева, неутомимого знатока истории края, посвятившего свою жизнь исследованиям творчества украинского поэта и художника Тараса Шевченко, названного в народе «первым Послом Украины в Казахстане», «Сыном двух народов». В год празднования 150-летия Шевченко 33 новорожденных были названы именем Тарас. Один из них – уроженец Мангистауской области Тарас Кикбаевич Хитуов (1964–2021), экс-аким г. Актау, депутат Мажилиса Парламента Республики Казахстан, активный участник многих поездок мангистауской делегации в Украину.

Тарас Шевченко заложил первый сад в Тупкарагане (парк имени Т. Шевченко). По его проекту в этом парке было установлено несколько чигирей. Один из них до сих пор является экспонатом Музея-комплекса Т. Шевченко. Скала-Монах, как и Сад Дубского, облюбованный и подробно описанный поэтом, в настоящее время являются популярными туристическими объектами. История Новопетровского укрепления, ознаменовавшего основание первого города на Восточном Каспии, подробно изучается казахстанскими учеными с целью сохранения культурно-исторического наследия XIX в. Рисунки Шевченко помогают восстановить виды судов, использовавшихся в то время на Каспии. Благодаря письмам и дневнику Шевченко, написанным в ссылке на Мангышлаке, восстановлены имена многих известных людей, посещавших Тупкараган.

Не менее важно то, что Тарас Шевченко внёс огромный вклад в популяризацию святых мест Мангистау, который называют «краем 360 святых», «краем тысячи кочевий». Рисунки и картины Кобзаря ярко запечатлели во времени такие святые места, природные и культурно-исторические объекты, как подземная мечеть Данышпан аулие, мечеть-медресе Ханга баба, мавзолей Каракез, Разумановский сад (Сад Дубского), Мулла-таш, некрополь Долы апа, гора Шеркала, «Архипелаг сказочных гор» Айракты, Акмыштау, долина Кугуз и др. Как известно, хорошее изображение натуры имеет самостоятельную художественную ценность. И сегодня эти святыни являются наиболее посещаемыми туристическими локациями Мангистауской

области. Имя Тараса Шевченко встречается в путеводителях, его часто упоминают гиды, сопровождая гостей полуострова по священным маршрутам и тропам.

Итак, Тарас Шевченко помимо того, что был поэтом и художником, запечатлевшим историю Мангистау в рисунках, письмах и дневнике, оставил след как картограф, исследователь каменноугольных залежей полуострова, пытливый фиксатор исторически ценных легендарных страничек истории Мангистау.

УДК 82-94+929(Шев)
Олександр Самков

МІСЦЕВІ ЛЕГЕНДИ ПРО ТАРАСА. ОПОВІДЬ ПРО НЕРОЗМІННИЙ СЕМИГРИВЕННИЙ

Ще за життя Тараса Шевченка почали складатися легенди про його перебування на рідній землі. Далеко не завжди їх зміст укладався в усталений образ поета. Трактування народом деяких моментів життя Шевченка теж сприймали не усі.

У Черкасах жив краєзнавець Степан Нехорошев. Його дитинство і молоді літа пройшли у спілкуванні з людьми, які глибоко поважали Шевченка і зберігали оповіді про нього. Степан Степанович занотував багато з того, що чув. У його записах йдеться, наприклад, про намагання черкаських знайомих Шевченка полегшити долю поета під час перебування під арештом у м. Мошни. Один з братів-купців Цибульських звернувся до справника Табачникова з проханням, до з'ясування подальшої долі Шевченка, перевести його в Черкаси. Відомий хабарник погодився за умови одержання бакалійних товарів, вага яких дорівнювала би вазі затриманого Шевченка. Угода відбулася. Тарас Григорович міг пересуватися по Черкасах вільно, проте, кожен день повинен відмічатися у поліцейській частині. Цибульський домовився зі справником, щоб Тарас про це не знав. Приміщення поліції знаходилося на Раскопній вулиці перед садибою священика Троїцької церкви Петра Марковського. Наступного ранку, по приїзді до міста, поет одержує запрошення від батюшки на вареники з сиром. Йдучи повз поліцейську частину, помічає у вікні уважний погляд службовця. На другий день матушка о. Петра запросила його на пиріжки з вишнями, і знову зустрілося обличчя поліцейського у вікні. Тарас Григорович про все здогадався, проте, виду не подав. На третій день він знову йшов на гостини до панотця. От такого характеру легенди, а може бувальщини, є у записах Степана Нехорошева. Вони походять з міського середовища. Для нас не менш важливими є оповіді, що створені селянами, де проглядається живе сприйняття Шевченка земляками.

Одну з таких легенд автору пощастило записати в селі Будище Черкаського району. 31 серпня 2003 р. на моє прохання щира молода людина завела мене на гостину до Олександра Олексійовича Азарова. З досвіду автор знав, що місцеві жителі не з кожним будуть вести відверті розмови, тому вдався до протекції. Олександр Олексійович був родом з с. Байбузи того ж району, і була надія почерпнути в нього щось з історії Мошногір'я.

Село Байбузи має свою цікаву історію. За однією з легенд, тут переховувався кошовий отаман Війська Запорізького Тихон Байбуза. За щось він прогнівив січовиків. Затяті запорожці дізналися про місце його перебування. Довелося тікати на болота у с. Тубільці. За переказами, найясніший князь Воронцов населив село волохами та чеченцями. Він постійно брав участь у війнах, що вела Росія. Переселенці, більш за все, не були його бранцями. Вірогідно, що залишатися в рідних місцях для них було небезпечно – мабуть, щось накоїли. Вони несли службу в охороні маєтку та його лісів. Казали, що бути впійманим ними за браконьєрство було вкрай небезпечно. Достеменно відомо, що в охороні цукрового заводу, що належав родині Воронцових у м. Городищі, були інгуші. Незважаючи на те, що багато жителів Байбузів мали роботу в маєтку, саме частина їх, на чолі з Рябоконем, сплюндрувала його та спалила палац у Мошногір'ї. Жителі сусідніх сіл ще до недавнього часу вважали, що говірка і зовнішній вигляд байбузців вирізняються серед жителів округи.

З огляду на прізвище, рід Азарових по чоловічій лінії не був місцевим. Дійсно, вони мали за батьківщину Брянщину. Дід Олександра Олексійовича Федір Тарасович воював у Першу світову війну. Під час германської газової атаки отруївся і був комісований у чині унтер-офіцера. Перебуваючи у Києві, зустрівся з Явдохою Варфоломіївною, що працювала там служницею. Важко було відмовити Георгіївському кавалерові, молоді побралися і переїхали жити в Байбузи – на батьківщину дружини. Тут Федір Тарасович теж не пас задніх. За словами шановного оповідача, у свій час він обіймав посади начальника міліції в Черкасах, начальника залізничної станції ім. Шевченка та лісничого у с. Закревки.

Легенду про Тараса його онук Олександр Олексійович чув від баби Явдохи (вона була 1886 р. н.). Сам він оповідав її так. Прапрадід

Матвій мав коней і при нагоді підробляв візником. Випадково на базарі у м. Городище він познайомився з Шевченком. Поспілкувалися та й розійшлися.

Коли Тараса Григоровича заарештували на поромі через Дніпро, то привезли у с. Байбузи (ми вважаємо, що у м. Мошни. – О. С.). Далі треба було везти в Черкаси. Підрядили діда Матвія. Тарас мав на руках кайдани. Матвій, як здасть поета в Черкасах, повинен був одержати розписку. Їдуть вони мимо Смолокурки, а там гали (взагалі, «гал» – це поляна в лісі. Тут шановний Олександр Олексійович, мабуть, мав на увазі корчму. – О. С.). Тарас і каже: «Нумо стій, чоловіче. Я піду візьму чвертку». Дід став вагатися, а раптом в'язень втече. Дивиться Матвій, а Тарас якимось чином вже і кайдани зняв. Але поет його переконав. Погодився візник. Взяв Шевченко чвертку. Трохи від'їхали, випили її та поїхали далі. Говорить поет візникові: «Чоловіче добрий, як завезеш мене в участок, одержиш розписку, то чекай мене через годину-другу на Сінній площі». Так і трапилося. Через деякий час з'явився поет на Сінній площі без кайданів і загадав везти його назад.

Під час прощання заплатив Тарас діду семигривенним. Так на Правобережжі називали 20 копійок російського карбування. Під час перебування під Річчю Посполитою населення звикло до польської монетної стопи, а вона була шестидесятирічною. Одна гривня там рахувалася за три копійки. Тоді семигривенний був вартий 21 коп., проте в грошовому обігу Росії такої монети не було. Щоб не утруднювати себе новою назвою, перенесли назву семигривенний на 20 коп.

Цікавою була Тарасова монета. Бувало, пробує Матвій розраховатися нею за щось, то на дев'ятнадцять копійок відпускають товару безкоштовно, а монету повертають.

Через деякий час зібрав Матвій суму грошей, та купив у Байбузах шинок. На відкриття прийшли двоє невідомих козарлюг. Замість хлібини подарували господареві великого гриба-дощовика (пухкалку). Кажуть йому: «Ти будеш торгувати, а ми будемо допомогати». Так воно і пішло – люди є, гроші йдуть і товар не дуже розходиться.

Згадуючи перепоховання Шевченка у Каневі, покійна баба Явдоха казала: «Шість пар волів труну на Чернечу гору не витягли, а дівчата винесли». Світла їй пам'ять.

УДК 82.091+929(Шев)
Ігор Лебединський

ТРУДОГРАМИ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

Поетичний труд, як і будь-яка трудова діяльність, потребує кількісного виміру. Одиницею вимірювання всіх видів поетичної творчості є віршований рядок. Він дозволяє кількісно визначити розмір кожного твору, будь-яку їхню суму за будь-який період часу, відкриває можливість цифрового вираження поетичної трудовіддачі за місяцями і роками (в окремих випадках – за днями і тижнями) розрахунку загальної кількості обсягу творчості.

Ми цим займаємося на економічному факультеті Санкт-Петербурзького державного університету Кіно та Телебачення, де готують менеджерів з культури. Статистичні дослідження поезії Т. Шевченка виконані студенткою А. Нунаєвою. За результатами зібраних цифрових даних побудовано запропоновані нами трудограми.

Трудограма – графічне зображення поетичної творчості: по вертикалі відкладається кількість написаних віршованих рядків, по горизонталі – періоди часу.

Поетична результативність, яка розрахована за місяцями, дає в сумі річну результативність. У свою чергу цифрові дані трудовіддачі взяті за роками, які потім будуть підсумовані, показують загальний обсяг кількісного творчості поета.

У проаналізовані роки (зокрема 1841, 1845, 1857, 1859) місяцем найбільшого, по суті «вибухового» натхнення Т. Шевченка був квітень 1841 р. Наступний за продуктивністю – жовтень 1845 р. (62% від рівня квітня 1841 р.). Сезонний аналіз показує, що найбільш плідною, до речі, як у О. Пушкіна, була осінь (за чотири роки написано майже 5,5 тис. віршованих рядків), а також весна (близько 3 тис. рядків). Це, однак, попередні висновки. Вони вимагають перевірки у розрахунках по всьому творчому життю Великого Кобзаря.

У річному розрізі найбільш плідним за кількісною віддачою були такі роки: 1845 (100%), 1841 (95%), 1847 (82%), 1848 (85%). Із ними по сусідству роки найменшої поетичної трудовіддачі – 1840 і 1846.

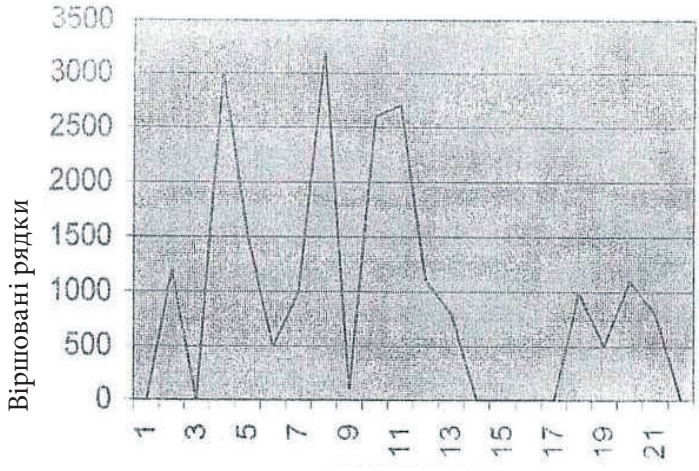
Отже, нами виконана лише перша, в якійсь мірі орієнтовна спроба статистичного вимірювання поезії Т. Шевченка. Аби дати повну статистику, необхідно провести спільну роботу шевченкознавців і економістів-статистиків.

Трудовий «почерк» у кожного поета свій, його не сплутати, як не сплутати відбитки пальців.

Характерною особливістю творчості є «пікоподібність». Величезні злети поетичної енергії чергуються з провалами, періодами часткового і навіть повного мовчання. У Т. Шевченка ці періоди пов'язані з царською забороною писати вірші, захопленням образотворчим мистецтвом, а також, що має велике значення, з відсутністю поетичного натхнення. Останній фактор у переважної більшості поетів є домінуючим: місяці і роки натхнення, що дають максимум поетичної трудовіддачі, змінюються місяцями і роками, коли трудовіддача виявляється мінімізованою, а то і нульовою.

Трудограми дозволяють порівнювати кількісний вимір поетичного творчості поетів. Аналогічні побудови можуть бути застосовані до творчості інших поетів. Кожен талант і геній має свою власну кількісну лінію творчості. Вони зіставляються і за ними можна робити певні висновки.

Трудограма поетичної творчості Т. Шевченка за роками його життя:

УДК 82-94+82.091
Ігор Лебединський

КІЛЬКІСНЕ ПОРІВНЯННЯ ПОЕЗІЇ РІЗНОМОВНИХ АВТОРІВ (ТАРАС ШЕВЧЕНКО, АННА АХМАТОВА, ТАУФІК ЗАЯД)

Зіставлення поезії і поетів, що реалізується літературознавцями, знаходиться в зародковому стані, не математизоване. Не тільки за різними мовами, але навіть за однією мовою. Тарас Шевченко – найбільший поет України. Якою конкретно величиною він виражений? Яка значимість його поезії для українського народу? А хто другий національний поет, третій, дев'ятий?

Ще більш невизначена ситуація на світовому рівні. Навіть великих не можливо виміряти, співставити. Омар Хайям і Гомер, Гете і Байрон. Хто з них більш геніальний і наскільки? Хто здійснив більший вплив на розвиток людської культури?

Наведені питання – перш за все питання якісної оцінки поезії. Але в поезії є ще й кількісний бік, який також повинен враховуватися літературознавцями. Дослідження такого плану повинні проводити економісти, статистики. На додаток, у допомогу літературознавчим дослідженням. Із глобальним завданням – визначити і співставити кількісне вираження поезії, яке літературознавці повинні об'єднати зі своєю якісною оцінкою. Саме синтез дасть остаточне математизоване рішення.

Найбільш точною обліковою одиницею поезії міг би стати друкарський знак – літера/буква. Але тоді вимір обмежиться європейськими мовами. Арабський алфавіт використовує тільки приголосні літери (поєднання «к-т», наприклад, може означати російські слова «кот» і «икота», відповідно, – з 3-х і 5 літер). Ієрогліфічні мови взагалі не мають літерного виразу. Таким чином, глобалізація розрахунків за друкованими знаками у принципі неможлива.

За облікову одиницю нами прийнято віршований рядок, який, наскільки нам відомо, присутній у поезії будь-якої мови. За роками

творчого життя поетів збираються дані про кількість написаних віршованих рядків, визначається їх сумарний підсумок.

Новим інструментом поезії стає трудограма.

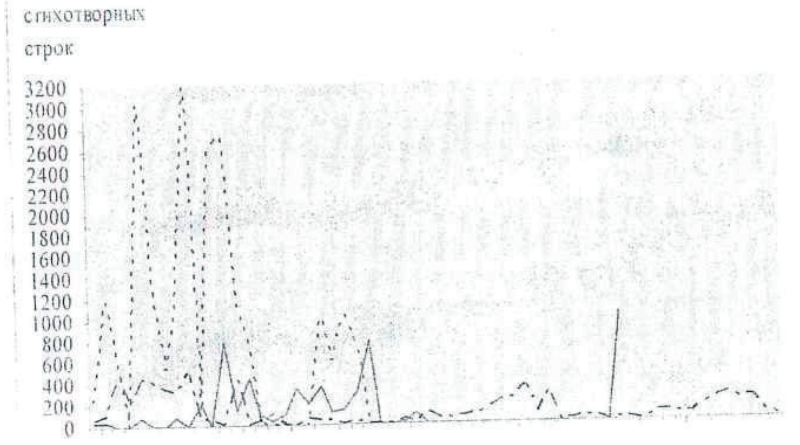
Трудограма – це графік кількісних значень об'єму творчості поета за наступними один за одним, досить великими тимчасовими періодами творчого життя. У кожного таланту – свій «трудовий почерк», своя трудограма. Її не сплутати з графіком іншого маестро. Вона немов відбитки пальців, кардіограма серцевої діяльності. Загальне майже у всіх трудограмах – ламані лінії трудовіддачі, великі амплітуди коливань, різкі зміни ритму праці, кидки активності під тиском натхнення, «биття» творчої думки і спади творчості, безрезультатні періоди. Методологія побудови трудограм базується на статистичних даних за роками (місяцями) творчості поета.

Продуктивність творчої праці є невід'ємною частиною загальної теорії продуктивності, а творчість – специфічною складовою частини людської праці. Будь-який поет працює так само, як і всі ми. І праця його підлягає вимірам. Щоб складати вірші, потрібен не тільки талант і натхнення, потрібен ще й час, розумові і фізичні зусилля. Виміром будь-якого праці є продуктивність (для поета – річна, місячна).

Трудограми дозволяють наочно порівнювати кількісні розміри поетичної творчості різномовних поетів, встановити і зіставити підйоми і спади, дати їм математичний вираз. Як приклад пропонується порівняльна трудограма трьох поетів: Тараса Шевченка, Анни Ахматової і Тауфіка Заяда (українська, російська, арабська мови). Вони вибрані за подібністю творчої долі: Тарасу Шевченку було заборонено писати вірші, Анна Ахматова була «замордована», позбавлена можливості публікуватися. Тауфік Заяд багато років поспіль, будучи мером міста Назарет, не мав часу для творчої роботи.

Проведені дослідження дозволили визначити сумарні кількісні об'єми творчості поетів за будь-який період часу, розрахувати і порівняти їх середню продуктивність за роками, відсоткові розміри підйомів і спадів, ранжувати творчість за річними обсягами.

Кількість
віршованих
рядків

-.-.-.-.-.- А. Ахматова – 58 років творчості (1908–1966 рр.)
_____ Т. Заяд – 45 років творчості (1948–1992 рр.)
- - - - - - Т. Шевченко – 25 років творчості (1837–1861 рр.)

УХВАЛА
Дев'ятих Міжнародних Шевченківських читань «СТВОРЕННЯ НОВОЇ НАУКОВОЇ БІОГРАФІЇ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА: КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ ТА ДОСЛІДНИЦЬКІ СТРАТЕГІЇ»
До 160-ї річниці з часу повернення Тараса Шевченка в Україну
(Шевченківський національний заповідник, м. Канів, 23 вересня 2021 р.)

У реаліях відзначення 30-річчя незалежності України, на нове осмислення заслуговує аналіз життя і творчості Тараса Шевченка. 160 років тому, 22 травня 1861 року, Великий Кобзар знайшов вічний спочинок у Каневі на Чернечій горі. Тому символічно, що саме тут, біля усипальниці великого українського поета і пророка зроблено перший крок до реалізації пропозиції Володимира Мельниченка, доктора історичних наук, лауреата Шевченківської премії, академіка НАПН України (м. Київ), а саме – створення вченими-шевченкознавцями багатотомної Біографії Тараса Шевченка під організаційним і науковим керівництвом Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. Адже остання академічна наукова колективна Біографія Тараса Шевченка була видана майже сорок років тому (Т. Г. Шевченко. Біографія / Бородін В. С., Кирилюк Є. П., Смілянська В. Л., Шабліовський Є. С., Шубравський В. Є. Київ : Наукова думка, 1984. 560 с.). За цей час світ, зокрема й Україна, українське суспільство зазнали суттєвих драматичних історичних, суспільно-політичних, економічних, світоглядних змін. Й у цих умовах пророче Слово Шевченка мало би стати на сторожі національної слави, для того аби приймати виважені й стратегічно вірні політичні рішення для збереження української державності, сталого розвитку національної самосвідомості.

Для Казахстану також у рік 30-ліття Незалежності постать Шевченка має помітне значення, розглядається як один із символів, що зміцнює міжнаціональну єдність, гордість за історію та культуру країни. Показово, що в рамках діючої державної програми «Рухани

Жаңғыру» («Духовне Відродження») Шевченка включено до переліку 50 найвидатніших осіб, які зробили вагомий внесок у розвиток Казахстану. Життя і творчість Тараса Шевченка має потенціал стати невід'ємною частиною таких виховально-просвітницьких, патріотично-краєзнавчих напрямів вище зазначеної програми як «Туған жер» («Рідна земля»), «Духовні святині Казахстану», «Сучасна казахстанська культура у глобальному світі».

Саме з огляду на це 23 вересня 2021 року в Шевченківському національному заповіднику (Канів, Україна) спільно з Інститутом літератури імені Т. Г. Шевченка НАН України (Київ, Україна), Черкаським національним університетом імені Богдана Хмельницького (Черкаси, Україна), Інститутом літератури і мистецтва імені М. О. Ауезова Комітету науки Міністерства освіти і науки Республіки Казахстан (Алмати, Республіка Казахстан), Громадським науково-просвітницьким «Інститутом Тараса Шевченка» (Уфа, Республіка Башкортостан, РФ), Українським центром науки і культури Республіканського об'єднання «Рада українців Казахстану» (Нур-Султан, Республіка Казахстан) за інформаційної підтримки Міжнародного інституту освіти, культури та зв'язків з діаспорою Національного університету «Львівська політехніка» (Львів, Україна) було організовано і проведено Дев'яті Міжнародні Шевченківські читання «Створення нової наукової біографії Тараса Шевченка: концептуальні підходи та дослідницькі стратегії» (до 160-ї річниці з часу повернення Тараса Шевченка в Україну).

У роботі міжнародної конференції взяли участь науковці, музейні співробітники, архівні і бібліотечні працівники, педагоги, літературознавці, публіцисти, краєзнавці, члени громадських об'єднань, студенти ВУЗів з України (Канів, Київ, Ужгород, Львів, Черкаси, Суми, Богуслав, Дніпро, Миколаїв, Ромни), Республіки Казахстан (Актау, Алмати, Нур-Султан, Форт-Шевченка, Атирау), Російської Федерації (Уфа, Оренбург, Санкт-Петербург), котрі вивчають життя і творчість Тараса Шевченка. До програми читань на пленарному та 5 секційних засіданнях включено 50 виступів, заслухано в офлайн та онлайн форматах понад 30.

Учасники конференції звернули увагу на біографічну шевченкіану в Україні, проаналізували досвід досліджень життя і творчості Тараса Шевченка й увічнення пам'яті Кобзаря у місцях заслання (Південний

Урал, Казахстан), окреслили життя Тараса Шевченка в сучасному інформаційно-культурному просторі. Окремо було приділено увагу (авто)біографії митця як літературному жанру і творчому процесу, розглянуто мотиви, образи та символи (авто)біографічного наративу.

У рамках читань Шевченківській національний заповідник відвідала офіційна делегація у складі представників Посольства Республіки Казахстан в Україні, Управління культури, розвитку мов та архівної справи Мангістауської області, Мангістауського обласного історико-краєзнавчого музею імені АбішаКекілбайули. Підписано Меморандум про співробітництво між музеями, відбувся обмін цінними подарунками для тематичних експозицій, керівництво та співробітники Шевченківського національного заповідника нагороджені Листами-подяками Посольства Республіки Казахстан в Україні на честь 30-річчя Незалежності Республіки Казахстан за внесок у розвиток і зміцнення дружніх казахстансько-українських відносин і культурного співробітництва між країнами.

Учасники читань ухвалили:

1. Продовжити традицію проведення Міжнародних Шевченківських читань за участю дослідників України, Казахстану, Росії із подальшим залученням представників інших країн, де діють шевченкознавчі осередки.

2. Видати матеріали Дев'ятих Шевченківських читань у форматі збірника наукових праць.

3. Продовжити системну роботу з підготовки нової біографії Шевченка та провести 2024 року для розгляду проміжних результатів на базі Шевченківського національного заповідника Міжнародні Шевченківські читання за темою «Наукові здобутки до написання біографії Тараса Шевченка» (до 210-річчя з дня народження Тараса Шевченка).

4. Підписати Договір про співробітництво між Шевченківським національним заповідником (Канів, Україна) та Інститутом літератури і мистецтва імені М. О. Ауезова Комітету науки Міністерства освіти і науки Республіки Казахстан (Алмати, Республіка Казахстан). Спільними зусиллями організаторів та учасників читань сприяти складанню перспективної програми розвитку шевченкознавчих студій у Казахстані.

5. Ініціювати розробку міжнародног онауково-просвітницького проекту з вивчення ролі постаті Тараса Шевченка для збереження та розвитку національної самосвідомост ісвітової української діаспори, розуміння її єдності як етнокультурного феномену, з підсумковим виданням багатотомної серії, присвяченій історії та сучасним традиціям шанування Великого Кобзаря на теренах усього світу.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Ананьєва Світлана Вікторівна – завідувачка відділу міжнародних зв'язків і світової літератури Інституту літератури і мистецтва імені М. О. Ауезова КН МНВО РК, кандидат філологічних наук, доцент (Алмати, Республіка Казахстан)

Бабенко Василь Якович – Почесний Голова Республіканського національно-культурного центру українців Башкортостану «Кобзар», член Оргкомітету I–III Міжнародних Шевченківських читань, кандидат історичних наук, доцент (Уфа, Республіка Башкортостан)

Балабаєва Айгуль Сарсенгалієвна – завідувачка екскурсійно-масового відділу Музею комплексу імені Тараса Шевченка (Форт-Шевченко, Мангістауська область, Республіка Казахстан)

Батеровська Ірина Миколаївна – завідувачка сектору книги науково-дослідного відділу фондової роботи Шевченківського національного заповідника (Канів, Україна)

Бєлоножкіна Оксана Юр'ївна – голова Українського етнокультурного об'єднання Мангістауської області імені Т. Г. Шевченка (Актау, Республіка Казахстан)

Бойко Світлана Василівна – провідна бібліотекарка Шевченківського національного заповідника (Канів, Україна)

Большакова Тетяна Леонідівна – педагог, публіцист, дослідниця творчості Л. Н. Большакова (Оренбург, Російська Федерація)

Боронь Олександр Вікторович – завідувач відділу шевченкознавства Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка Національної академії наук України, доктор філологічних наук (Київ, Україна)

Брижицька Світлана Анатоліївна – заступниця генерального директора Шевченківського національного заповідника з наукової роботи, кандидат історичних наук (Канів, Україна)

Вертій Олексій Іванович – педагог, літературознавець, публіцист, доктор філологічних наук (Суми, Україна)

Долгіч Надія Василівна – завідувачка сектору «Життя і творчість Тараса Шевченка» відділу наукових досліджень Шевченківського національного заповідника (Канів, Україна)

Калинчук Алла Миколаївна – старша наукова співробітниця відділу шевченкознавства Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка Національної академії наук України, кандидат філологічних наук (Київ, Україна)

Кенжебаєва Жаркин Єсенівна – професорка кафедри російської філології Атирауського університету імені Х. Досмухамєдова, кандидат філологічних наук (Атирау, Республіка Казахстан)

Кислий Олександр Євгенович – професор Інституту соціології, психології та управління Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, доктор історичних наук (Київ, Україна)

Клименко Тетяна Анатоліївна – директорка Державного архіву Черкаської області, кандидат історичних наук, доцент (Черкаси, Україна)

Коваленко Валентина Михайлівна – в. о. генерального директора Шевченківського національного заповідника, письменниця, літературознавець, кандидат педагогічних наук, доцент (Канів, Україна)

Кунаєв Діар Аскарович – керівник Науково-культурного Центру «Дом Ауэзова», кандидат філологічних наук (Алмати, Республіка Казахстан)

Лебединська Тетяна Миколаївна – членкиня Національної спілки письменників України, кандидат філософських наук, професор (Санкт-Петербург, Російська Федерація- Київ, Україна)

Лебединський Ігор Леонідович (1926–2010) – член Національної спілки письменників України, доктор економічних наук, професор (Санкт-Петербург, Російська Федерація)

Лебідь-Гребенюк Євгенія Михайлівна, науковий співробітник відділу шевченкознавства Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка НАН України, кандидат філологічних наук (м. Київ, Україна)

Марцінковський Ігор Богданович – доцент кафедри теоретичних основ олімпійського та професійного спорту Навчально-наукового гуманітарного інституту Національного університету кораблебудування імені адмірала Макарова, кандидат медичних наук (Миколаїв, Україна)

Матижанов Кенжехан Слямжанули – член-кореспондент НАН РК, директор Інституту літератури і мистецтва імені М. О. Ауезова КН МНВО РК, доктор філологічних наук (Алмати, Республіка Казахстан)

Мельниченко Володимир Юхимович – лауреат Національної премії України імені Тараса Шевченка, академік НАПН України, почесний академік НАМ України, заслужений діяч науки і техніки України, член Національної спілки письменників України, доктор історичних наук (Київ, Україна)

Нестеренко Валентина Іванівна – членкиня Національної спілки краєзнавців України, Відмінник освіти України (Черкаси, Україна)

Нурахунова Гунчам Майданівна – доцент Казахського національного педагогічного університету імені Абая, кандидат філологічних наук (Алмати, Республіка Казахстан)

Погосян Наталія Ігорівна – головний спеціаліст сектору підготовки документів загального відділу департаменту документально-організаційного забезпечення виконавчого комітету Одеської міської ради, кандидат філологічних наук (Одеса, Україна)

Поліщук Володимир Трохимович – завідувач кафедри української літератури та компаративістики Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького, директор Черкаського наукового центру шевченкознавчих досліджень, голова Черкаської обласної організації Національної спілки письменників України, доктор філологічних наук (Черкаси, Україна)

Ромащенко Людмила Іванівна – «visiting professor» (професор на запрошення) Лодзького університету (Польща)

Самков Олександр Миколайович – краєзнавець (Черкаси, Україна)

Сіленко Любов Григорівна – завідувачка сектору обліку науково-дослідного відділу фондової роботи Шевченківського національного заповідника (Канів, Україна)

Стеценко Володимир Анатолійович – викладач філософії КЗ КОР «Богуславський гуманітарний фаховий коледж імені І. С. Нечуя-Левицького» (Богуслав, Україна)

Тахан Сєрік Шешенбайули – професор Євразійського національного університету імені Л. М. Гумільова, доктор філологічних наук (Нур-Султан, Республіка Казахстан)

Хамраєв Алімжан Тілікович – головний науковий співробітник Інституту літературі і мистецтва імені М. О. Ауезова КН МНВО РК, доктор філологічних наук (Алмати, Республіка Казахстан)

Чернієнко Денис Аркадійович – координатор Громадського науково-просвітницького «Інституту Тараса Шевченка», науковий консультант Українського етнокультурного об'єднання Мангістауської області імені Т. Г. Шевченка, кандидат історичних наук (Актау, Республіка Казахстан)

Шагімолдіна Маржан Омірканівна – наукова співробітниця Інституту літератури і мистецтв імені М. О. Ауезова, магістр гуманітарних наук (Алмати, Республіка Казахстан)

Шаріпова Діляра Сафаргалієвна – завідувачка відділу образотворчого мистецтва Інституту літератури і мистецтва імені М. О. Ауезова КН МНВО РК. кандидат мистецтвознавства (Алмати, Республіка Казахстан)

Шірмер Тамара Вікторівна – голова Громадського об'єднання «Товариство українців «Оберіг» (Нур-Султан, Республіка Казахстан)

Наукове видання

МАТЕРІАЛИ
Дев'ятих Міжнародних Шевченківських читань
«СТВОРЕННЯ НОВОЇ НАУКОВОЇ БІОГРАФІЇ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА:
КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ ТА ДОСЛІДНИЦЬКІ СТРАТЕГІЇ»

Друкується в авторській редакції

Думка авторів може не співпадати з думкою редакторів

*Відповідальність за достовірність фактів, цитат, власних імен,
посилань на літературні джерела та інші відомості
несуть автори публікацій*

Упорядники:
Світлана Брижицька, Денис Чернієнко
Коректура українською та російською мовами:
Світлана Брижицька, Денис Чернієнко
Коректура англійською мовою:
Мітіна Тетяна
Технічна обробка матеріалів:
Світлана Брижицька, Денис Чернієнко
Фото:
Юрій Кардаш, Світлана Брижицька
Технічний редактор:
Ольга Вовчок

На обкладинці використано ілюстрацію:
Тарас Шевченко. Автопортрет зі свічкою.
Папір, офорт, акватинта. 1860. [Н. п. червня. С.-Петербург].
Подано за виданням: Шевченко Т. Г. Повне зібрання творів: У 12 т.
/ Редкол. : М. Г. Жулинський (голова) та ін. К. : Наук. думка 2014. Т. 11.

Формат 60x84 1/16. Папір офсетний. Гарнітура Times New Roman.
Ум. друк. арк. 23,04.
Підписано до друку 29.09.2022 р. Вид. № 1/9-22. Тираж 300 прим.
Видавець Олександр Третяков.
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру видавців
Серія ДК No 4862 від 11.03.2015 р.
Україна, 18001, м. Черкаси, вул. Слави, 1, к. 24
Тел.: (067) 4701314 E-mail: book_brama@ukr.net